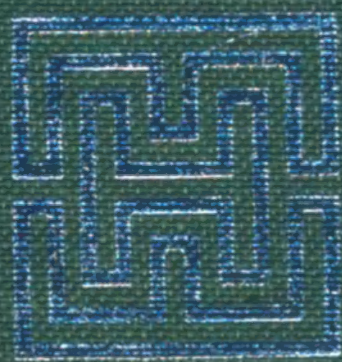

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМ. ШЕВЧЕНКА

ЛЕОНІД СОНЕВИЦЬКИЙ

СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Vol. -202- Band

LEONID SONEVYTSKY

STUDIES FROM THE HISTORY OF UKRAINE

PARIS — NEW YORK — SYDNEY — TORONTO
1982

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

т. 202

ЛЕОНІД СОНЕВИЦЬКИЙ

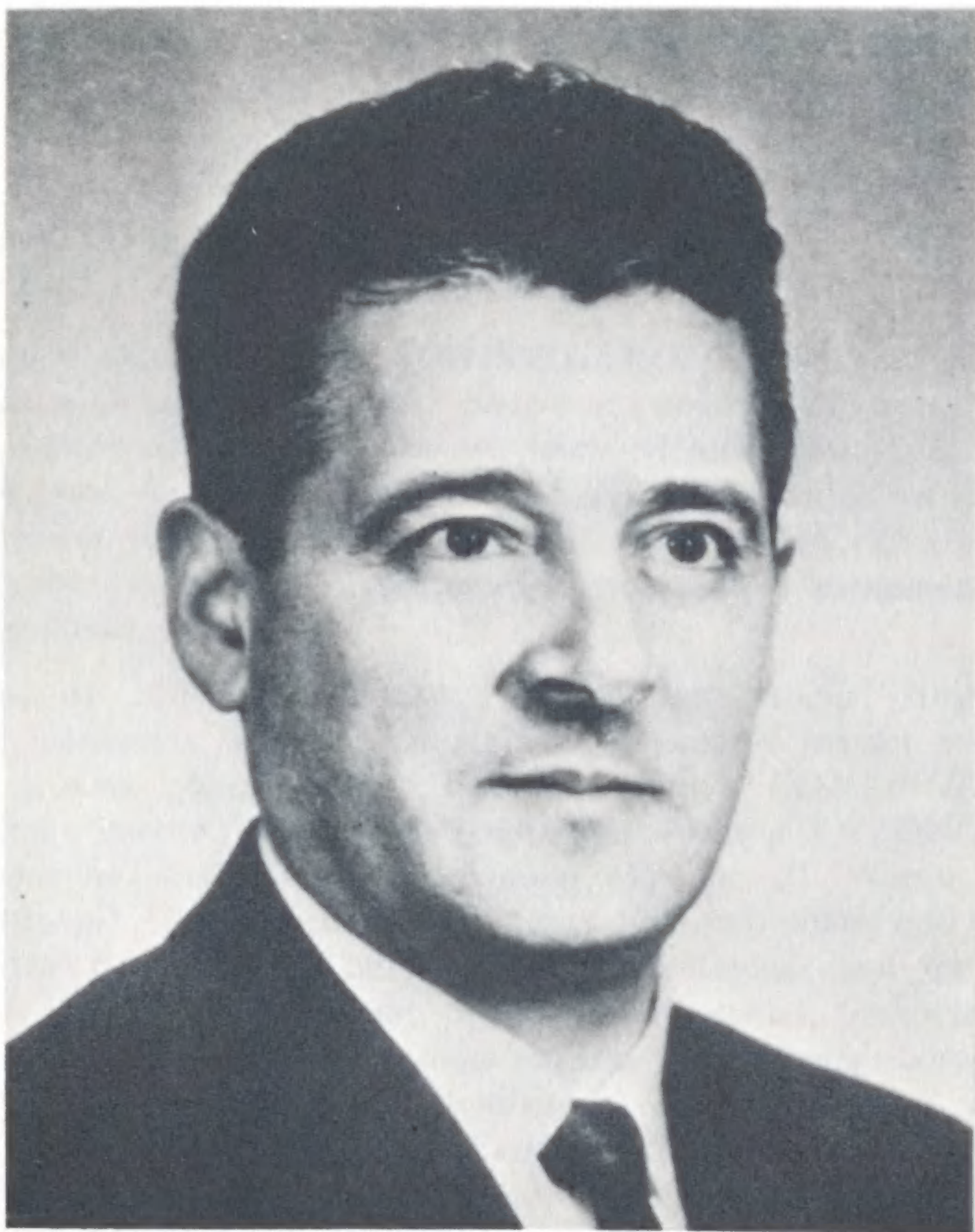
СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Праці Історично-Філософічної Секції

ПАРИЖ — НЮ ЙОРК — СИДНЕЙ — ТОРОНТО
1982

Library of Congress Catalog Card Number: 82-62511
ISNB: 0-88054-107-5

Printed in U.S.A. by
Computoprint Corporation • 335 Clifton Avenue • Clifton, New Jersey 07011

ПЕРЕДМОВА

Монографія праць Леоніда СОНЕВИЦЬКОГО охоплює спадщину його найважливіших історичних розвідок і статтей, частина яких була опублікована, а деякі появляються вперше. Надійний український історик, бл. п. Л. СОНЕВИЦЬКИЙ, що передчасно відійшов тому 16 років, проживши всього 44 роки, зумів за відносно короткий час написати низку праць, які забезпечують йому відповідне місце серед українських істориків.

У цьому збірнику містимо тринадцять праць, статтей і рецензій історика, з яких сім вийшли друком у різних виданнях, тепер важко доступних. Решта праць СОНЕВИЦЬКОГО з'являються вперше: 1) Доповідь про Володимира АНТОНОВИЧА, прочитана на сесії УВАН 1 лютого 1959 р.; 2) "Нарис історії Чортківщини" — матеріял зібраний для обширної праці про історію Галицького Поділля; 3) The Paris Peace Conference and the Polish-Ukrainian Conflict in Galicia; *незакінчена праця, скорше нарис більшої студії, яку автор плянував писати з поданням цінної бібліографії; 4) друге, виправлене і доповнене самим автором, видання студії "Український Єпископат Перемиської і Холмської Епархій в 15-16 ст." (вперше видано 1955 у видавництві оо. Василіян у Римі з численними помилками). Вперше друкуються також дві неопубліковані рецензії на праці Гарольда Нікольсона* Peacemaking 1919 *і Д. Лойда Джорджа* The Truth about the Peace Treaties.

Дирекція Історично-Філософічної Секції НТШ складає щиру подяку проф. д-рові Олександрові ОГЛОБЛИНОВІ за вступну статтю до цього збірника, за перегляд і впорядкування матеріялів. В "Додатках" містимо також рецензію проф. О. ОГЛОБЛИНА на працю Л. СОНЕВИЦЬКОГО про "Український Єпископат Перемиської і Холмської Епархії"

Особлива подяка належиться матері Ользі і братові покійного Леоніда, Ростиславові, за зібрання цих матеріялів та за фінансування видання цього збірника, що буде гідним пам'ятником для

покійного Л. СОНЕВИЦЬКОГО, співробітника "Енциклопедії Українознавства". Сподіваємося, що цей збірник, подаючи майже всі наукові праці молодого історика, буде корисним збагаченням української історичної науки на еміграції.

Володимир КУБІЙОВИЧ
директор
Історично-Філософічної Секції НТШ

ЛЕОНІД СОНЕВИЦЬКИЙ, 1922-1966.

(СВ. П. УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА)

15 років тому, 6 серпня 1966 року упокоївся д-р Леонід Соневицький. Несподівана й передчасна смерть забрала від нас молодого й талановитого історика, що встиг вже багато зробити для української історичної науки, і то в суворих умовинах еміґраційного життя.

Леонід Михайлович Соневицький, старший син проф. д-р Михайла Соневицького й дружини його, пані Ольги з Ласовських Соневицької, народився 25 квітня 1922 року в м. Чорткові, на Галицькому Поділлі. По закінченні гімназії у Львові 1940 р., розпочав університетські студії на Історичному Факультеті Львівського Державного Університету ім. Івана Франка (1940-1941), продовжував їх на еміґрації — на Філософічному Факультеті Віденського (1945-1946), Мюнхенського (1946-1948) і Українського Вільного (1946-1948) університетів і закінчив їх докторатом філософії, у ділянці історії України, в УВУ 14. V. 1948 року. Згодом, в Америці студіював на Факультеті політичних наук Колумбійського Університету в Нью Йорку (1952-1953, 1957-1959), де р. 1959 дістав ступінь маґістра (М. А.) з політичних наук (історія Східньої Европи), а р. 1963 ступінь маґістра з бібліотекознавства.

Академічна діяльність д-ра Л. Соневицького розпочалася ще в Европі, де в 1948-1950 рр. він був асистентом при катедрі історії України УВУ й готувався до габілітації. Його габілітаційна праця була вже закінчена, але переїзд до Америки й важкі умови фізичної роботи на новому терені не дали йому змоги завершити цю справу. Пізніше, в Америці д-р Л. Соневицький повернувся до академічної праці, викладаючи в 1960-1961 рр. історичні дисципліни в Seton Hall University й працюючи, як бібліотекар у Brooklyn College (з 1963 року).

Але ширшим полем діяльности Леоніда Михайловича — як в Европі, так і в Америці — була науково-організаційна й, головне,

науково-дослідна праця. Він був секретарем Історичної Комісії НТШ в Европі (1949-1950) і секретарем Церковно-Археографічної Комісії при Апостольській Візитатурі в Західній Европі (1949-1950). Цю ділянку він розгорнув особливо в Америці, працюючи в Українській Вільній Академії Наук, як секретар, а потім заступник голови Історичної Секції (1951-1961), секретар Управи УВАН (з 1954 р.) й наприкінці, як редактор "The Annals" УВАН (з 1959 р.). В 1958- 1961 р. р. він був редактором (associate editor) *англомовного видання Української Енциклопедії ("The Ukraine. A concise Encyklopaedia") а поруч з тим, був активним співробітником ЕУ II.*

Року 1956 Леонід Михайлович був обраний на члена-кореспондента УВАН. Крім того, він був звичайним членом НТШ й членом Американської Історичної Асоціяції.

Науково-дослідна праця д-р Л. Соневицького проходила в двох головних ділянках: історії Української Церкви 15-18 ст. й політично-дипломатичної історії XX ст. Його докторська дисертація, монографія "Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV-XVI ст." (опублікована в "Записках Чину Св. Василія Великого", серія 2, секція I, том 6, Рим, 1955 і окремо) була високо оцінена науковою критикою.

У царині новітньої історії України Леонід Михайлович працював здебільшого над проблемою політичного статусу України в міжнародніх дипломатичних переcправах, пов'язаних з I світовою війною. Він опублікував дві важливі студії в англійській мові: "Bukovina in the Diplomatic Negotiations of 1914" ("The Annals" УВАН, vol. VII, Nr. 1-2, і окремо, Нью Йорк, 1959) й "The Ukrainian Question in R. H. Lord's Writings on the Peace Conference of 1919" ("The Annals" УВАН, vol. X, Nr. 1-2, і окремо, Нью Йорк, 1964). В рукопису залишилися інші праці Покійного з цієї ділянки, зокрема: габілітаційна праця "Питання Буковини на міжнародній арені 1915-1916 рр.", "Українсько-польський конфлікт 1918-1919 р. р. і Паризька мирова конференція" й "Україна в спогадах американських учасників Паризької мирової конференції 1919 року".

Але коло наукових інтересів д-р Л. Соневицького було ще ширше. Зокрема його дуже цікавили питання української історіографії. Р. 1959 він зробив на пленарній конференції УВАН, присв'яченій В. Б. Антоновичу, прекрасну доповідь на тему "Володимир Антонович і українська історична наука в Галичині". Для ЕУ Леонід Соневицький написав низку історіографічних гасел і серед них статтю про Інститут Історії АН УССР, де подав огляд історії й діяльности цієї інституції значно ширше й докладніше, ніж це зроблено в УРЕ. Цінний матеріял для новітньої української історіографії й зокрема історії УВАН містять його статті "УВАН

у США й українська історична наука" (у збірнику "10-ліття УВАН у США", Нью Йорк, 1961) й "Бібліотека українознавства в англійській мові (з приводу 15-річчя появи "Анналів" УВАН у США)".

Вірний кращим традиціям української історично-документальної школи, Леонід Михайлович не цурався, однак, синтетичних проблем історії України. Про це свідчить, між іншим, його цінна праця "Історія України. Синхроністично-хронологічна таблиця", опублікована в ЕУ II (т. 3) і окремо (Мюнхен, 1960). Він працював також над історією рідного Галицького Поділля й залишив у рукопису ширшу студію "Нарис історії Галицького Поділля". Мав ще багато творчих задумів і наукових плянів.

Бл. Пам'яти д-р Леонід Соневицький був людиною великої ерудиції, великої посвяти й, разом з тим, великої особистої скромности. Перед ним стелився широкий і вільний шлях науково-творчої діяльности. На нього чекали нові й відповідальні завдання як в УВАН і в НТШ, так і на інших ділянках української науково-культурної праці. Але й те, що він встиг дати для історичної науки, свідчить про нього, як одного з визначних українських істориків молодшої ґенерації.

І ось раптом прийшла невблагана смерть і так боляче рано скосила це гарне життя, яке вже багато зробило, а на ще більше заповідалося...

Вересень, 1981 р.

Олександер Оглоблин

УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ В XV-XVI ст.

ВІД АВТОРА

«Церковні відносини сих віків мають право на особливу увагу історика українського народу».
(М. Грушевський, Історія України-Руси, т. 5, ст. 385)

Коли два з половиною року тому я приступав на Віденському університеті до опрацювання семінарійного реферату з ділянки історії української Церкви, грізні й невеселі вістки про долю наших західніх окраїн, а передусім нашої Церкви на землях Володаря й Данила немов би додавали мені отухи вглибитись в минуле тих земель, щоб шукати в ньому заспокоєння і розради. Тимто я звернув свою увагу в першу чергу на землі, положені найдалі на захід, що впродовж довгих століть переживали найсильніший, бо безпосередній натиск чужого елементу, здержуючи його в нерівній боротьбі. Сьогодні ті наші передні твердині на деякий час втрачені, але саме тому їхнє минуле зацікавило мене найбільше.

Головна прикмета оцієї моєї праці проявляється в тому, що вона написана на чужині. Через те не було можливости черпати зі самих джерел, і, хоч головне завдання історика — відкривати ще невідкриті листки давнини і тим самим збагачувати наші відомості про минуле, я, на жаль, мусів обмежитись до використовування вже друкованого матеріялу. Але й тут довелось переборювати щораз то нові труднощі, починаючи від недостачі потрібної літератури — через те прийшлось деколи переписувати цілі розділи з тільки хвилево доступного матеріялу — і до різного роду невигід еміґраційних відносин. Тому то й праця йшла то посиленими темпами, то знову сповільнювалась, а то й доходило до коротших чи довших перерв.

Врешті вдалось мені її закінчити. Вона являє собою спробу насвітлити український єпископат західніх окраїн XV—XVI ст., його діяльність і ролю в історії Церкви й народу шляхом аналізи окремих питань. З уваги на широкий засяг цієї праці я не змагав до того, щоб використати ввесь друкований матеріял — це й не під силу було б в еміґраційних умовинах — і дати повний огляд тих чи інших питань; моє завдання було в тому, щоб поглянути на представників нашої єрархії західніх земель з іншого як досі становища, дослідити на протязі двох століть спочатку склад єпископату, його походження, освіту, життєвий шлях до владицтва, спосіб вибору тощо, а опісля розглянути головніші прояви його архипастирської діяльности, щоб у світлі тих дослідів спробувати дати об'єктивну оцінку праці перемиських і холмських владик тієї доби.

Мюнхен, в лютому 1948 р.

ВСТУП

Обсяг цієї праці обмежується двома, найдалі на захід висуненими українськими єпархіями, перемиською і холмською.

У противагу до інших українських земель, що опинилися і входили в склад в. кн. Литовського аж до часу Люблинської унії 1569 р., галицькі землі, а в тому і вищезгадані єпархії, перейшли в половині XIV ст. під владу Польщі і в неціле століття пізніше, по реформі 1435 р., не відрізнялись вже щодо свого ладу від решти провінцій польської Корони. А й пізніше, коли зросла сила козацтва і східньо-українські землі стали ареною його діяльности і боротьби, що захопила й сумежні землі Поділля та Волині, галицькі землі переживали лише відгомін тієї боротьби і тільки у хвилинах найбільшого насилення отих змагань взяли безпосередню в них участь.

Із трьох єпархій галицьких земель, галицької, перемиської і холмської, моя праця бере до уваги тільки дві останні. Спільна обом єпархіям доля обосновувалась вже самим їхнім положенням на західніх окраїнах української території. Доля галицької єпархії була дещо відмінна. Від початку XIV ст., коли Галич став митрополією для єпархій західньо-українських земель, продовжувались намагання вдержати або відновити цю митрополію, поки вкінці в XV ст. галицька єпархія не залишилась без свого єпископа і правилась митрополичими намісниками, іменованими в XVI ст. латинським львівським архиєпископом. Із претенсіями цього архиєпископа на право вибору владик мусіли ще декілька десятиліть боротися

єпископи відновленого в р. 1539 галицького владицтва. А вже від 80-их рр. XVI ст., від часу надання львівському братству прав Ставропігії, став Львів центром нового конфлікту, якого не переживали сусідні західньо-українські єпархії, конфлікту, що абсорбував усю увагу й енерґію обох спірних сторін. Зате релігійна боротьба, що у холмській, а передусім у перемиській єпархії велась майже ціле XVII ст. і розпалювалась до крайніх меж, у львівській єпархії, що залишалась ввесь той час православною, ця боротьба не відчувалась так гостро.

Щодо часу, то розгляд поодиноких питань починатиметься в основному 30-40-ими роками XV ст. Це зумовлене тим, що всі дотогочасні вістки про життя й діяльність єпископів західніх окраїн опираються майже повністю на літописах і тільки з того часу попадаються щораз частіше грамоти й акти, що відносяться до перемиських і холмських владик. Тимто ввесь літописний матеріял поза декількома згадками при порівняннях із відносинами пізнішого часу, не ввійде в рямки цієї праці. Зрештою відомості, передані літописами про події з історії нашої Церкви здебільшого лише принагідні і дуже скупі, не тільки в X — XI ст.[1], але й "після руїни 1169-го р. до самої татарської катастрофи 1240-го року історія Київсько-руської митрополії стає убога. Літописи мало цікавляться нею, і з тої причини трудно навіть уложити повний реєстр митрополитів"[2]. Коли ж літописні вістки такі небагаті в матеріял про самих митрополитів, що ж тоді говорити про єпископат окремих єпархій!

Правда, перші архівні джерела про перемиських єпископів датуються вже з 2-ої половини XIV ст. (Akta grodzkie i ziemskie, t. II і VII), одначе вони ще зовсім спорадичні. Тільки, починаючи з 30-40 років XV ст., стають ті відомості частіші й докладніші; з того приблизно часу збереглись акти гродських і земських судів: акти сяніцького гродського суду від р. 1423, перемиського земського від р. 1436, переворського земського від 1437 р.[3]. Записи холмського земського суду починаються 1428 роком[4], белзького 1439[5]. Для

1. "В джерелах про часи Ярослава згадана поіменно тільки одна-однісенька катедра — новгородська", хоч це не значить, щоб їх не було більше (С. Томашівський, Історія Церкви на Україні, ст. 104).

2. Ibid., ст. 160.

3. Акти перемиського гродського суду збереглись від р. 1467, а сяніцького земського від р. 1497. — S. Sochaniewicz, Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich, Львів 1912, ст. 38-39.

4. В. М. Площанскій, Прошлое Холмской Руси, т. І, Вильно 1899, ст. 81.

5. S. Sochaniewicz, op. cit., ст. 39.

холмського владицтва дата 1428 р. тим важливіша, що велика частина актів архіву холмської катедри пропала у Володимирі Волинськім при пожежі на початку січня 1758 р.[6]. Поява земських і гродських актів у 30-их рр. XV ст. рівночасно в багатьох околицях галицьких земель не випадкова. Вона тісно в'яжеться із введенням в 1435 р. польського права на тих землях, із розбудовою гродського та земського судівництва, якого початки сягали другої половини XIV ст. Але польське панування в Галичині було до самої Кревської унії загрожене і тільки польською окупацією 1387 р. доля галицьких земель остаточно вирішилась. Польська адміністрація і польське судівництво поволі витискали залишки давнього ладу, поки в р. 1435 не введено на галицьких землях повністю польського ладу. Реформа 1435 р. завершила оформлення шляхетської верстви в Галичині на зразок польської шляхти, закріпила територіяльний поділ українських коронних земель, запровадила нові уряди й шляхетську автономію на тих землях; через те вона має ще особливе значення для деяких розділів цієї праці, таких, як походження тощо.

Перша половина і середина XV ст. позначились видатними подіями також в житті української Церкви. В тому то часі довершився поділ Київської митрополії на дві окремі одиниці. Історичний процес почав йти в тому напрямку від монгольського заливу 1240 р. Митрополити дедалі щораз частіше перебували у Володимирі над Клязьмою, куди на постійно переніс свою резиденцію на переломі XIII і XIV ст. митр. Максим Грек. Внаслідок того в р. 1303 постала окрема митрополія з осідком у Галичі, створена патріярхом Атанасієм для Галицько-Волинської держави, а ок. р. 1315 окрема Литовська митрополія. З того часу чергувались об'єднання із новими поділами. Унія Литви з Польщею перерішила, вправді, справу окремої галицької митрополії, що все ж таки формально знесена не була, але помітно золактивізувала думку про створення митрополії для білоруських і українських земель в. кн. Литовського і Корони. Новгородський Собор 1415 р. становив дальший етап у тому розвитку, а якраз наприкінці 30-их років XV ст. сталась подія, що довела своїми наслідками до остаточного поділу єдиної колись митрополії: була це Фльорентійська унія 1439 р. Її відгуки сягали по кінець XV ст. (Місаілова петиція 1476 р., посольство митр. Йосифа Болгариновича ок. р. 1500), на неї українсько-білоруський єпископат покликувався знову при кінці XVI ст., вона обумовила появу грамоти кор. Володислава в 1443 р., що зрівнювала українську Церкву з латинською і

6. А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ, Наук. Сборникъ Гал.-Русской Матицы, Львів 1867, ст. 4.

стала в майбутньому опорою для українських владик, що, виступаючи в обороні прав своєї Церкви, покликувались довго ще на цю грамоту, добиваючись раз-у-раз її підтвердження. Коли митр. Ісидор, ув'язнений у Москві, втік звідти, а собор московських єпископів висвятив на його місце в р. 1448 в митрополити Йону, зв'язок галицьких єпархій з московськими фактично перервався аж до наших днів, бо в р. 1451 Казимир віддав Йоні Київську митрополію без галицьких єпархій. А поставлення в р. 1458 нового митрополита Григорія припечатало процес відокремлення українських і білоруських єпархій від московських, у яких від р. 1448 ставив митрополитів собор тамошніх єпископів.

На першу половину XV ст. припала ще й розбудова польської єрархії на західньо-українських землях. Хоч вже папська буля з р. 1375 покликала до життя 4 римо-католицькі катедри на новоприлучених до Польщі землях (перемиську, холмську, володимирську і галицьку), проте лише галицька й перемиська були одразу обсаджені. Холмська одержала свою дотацію, як каже місцева традиція, щойно від Ягайла в р. 1417, а й перемиська розбудувалась тільки в XV ст.; згадати, напр., передачу їй в р. 1412 православного собору Ягайлом. В тому то й часі перейшли до Львова латинські архиєпископи і прийняли титул львівських.

Над устійненням часу, від якого починатиметься розгляд поставлених тут питань, я вважав за потрібне довше зупинитись, щоб могти його як слід обґрунтувати. Закінчуватиметься ця праця подією, що для дальшої історії української Церкви мала епохальне значення — Берестейською унією 1596 р.

Визначивши, таким чином, рямки тієї доби, яку охоплюватиме оця праця, можна вичислити всіх тих перемиських і холмських єпископів, про яких тут буде мова. При тому треба ще зазначити, що до уваги візьмуться тільки єпископи, єпископи-помічники і номінати обох єпархій, тоді як адміністратори, між якими бували єпископи сумежніх єпархій, а то й митрополити, не ввійдуть в обсяг цієї праці. Об'єктом дослідів стане, отже, 25 єпископів, єпископів-помічників і номінатів, в тому 12 перемиських[7] і 13 холмських (перемиські: Ілля, Атанасій Дрогойовський, Атанасій Біреацький, Йона Біреацький, Йоаннікій, Антоній Оникий, Йоаким, Лаврентій Терлецький, Антоній Радиловський, Арсеній Брилинський, Михайло Копистинський і епископ-помічник Йоан Радиловський; холмські: Григорій Де-

7. Для історії перемиських єпископів XV ст. дуже цінною є праця І. Крип'якевича "Перемиські владики в XV в." ("Стара Україна", Львів 1924), що на підставі нових матеріялів справляє реєстр перемиських єпископів XV ст., поданий у Добрянського.

польтицький, Сильвестер, Герасим Бозький, Симеон Бугак, Йона Сосновський, Філарет Облазницький, Васіян Бака, Теодосій Лазовський, Захарія, Леонтій Пелчицький, Діонісій Збіруйський і номінати Михайло Сосновський та Теодор Омнис-Лаговський).

Кінчаючи оці вступні зауваги, треба ще зазначити, що походження єпископів, їхня освіта й всі інші питання розглядатимуться в цій праці тільки загально, і що не буде тут, таким чином, мови про кожного єпископа зокрема, бо тоді треба б перейти до біографічних характеристик окремих представників західньо-українських владицтв, покидаючи тим самим спробу досліду над єпископатом цілої доби у світлі обговорюваних проблем. Моєю ж ціллю дати загальний погляд на українських єрархів Перемишля і Холма XV-XVI ст., тому відомості про поодиноких єпископів подаватимуться настільки, наскільки вимагатиме цього загальна характеристика єпископів цієї доби. А в тім, докладні персональні відомості про всіх перемиських і холмських єпископів, що стануть тут об'єктом досліду, зіюрані в "Додатку", поміщеному наприкінці цієї праці.

ПЕРЕМИСЬКА І ХОЛМСЬКА ЄПАРХІЇ ДО XV СТ.

Поки перейти до обговорення складу і діяльности українського єпископату перемиської та холмської єпархій XV-XVI ст., треба коротко згадати про повстання обох катедр, їхній розвиток до XV ст. і сказати декілька слів про найдавніших єпископів тих земель.

Про час оснування перемиського і холмського владицтв нема певних історичних даних. Виводити їхній початок від часів Володимира В., як це робив із холмською єпархією єп. Яків Суша у своїм творі "Phoenix", стверджуючи, що на одній марморній колоні у вівтарі холмської катедри був вирізьблений у грецькій мові напис "1001", який мав би означати дату будови тієї катедри, немає жадних підстав[1]. Щоправда Томашівський не виключає можливості існування вже в часи Володимира владицтв у таких тодішніх головних адміністраційних осередках поза Києвом, як Перемишль, Володимир тощо, але рівночасно зазначує "одначе про всі ті можливості катедри годі

1. Вже Пелешові видавалось це неймовірне; він вказує на те, що місто Холм заложив щойно кн. Данило ок. 1220 р., а катедра була туди перенесена ок. р. 1223 із Угровська (Ю. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 136).

сказати щось певне"[2]. Також у часи Ярослава (1019-1054) літопис згадує поіменно тільки новгородську катедру[3].

Шематизм перемиської єпархії за 1930 р. кладе час оснування владицтва в Перемишлі найдалі на XI ст.[4], покликуючись на згадки про перемиського єпископа в списках літопису Нестора і на Татіщева, який подав 1157 рік як дату висвячення єп. Косми на єпископа галицького і завважив при тому, що до того часу єпископський престіл знаходився в Перемишлі. На думку Пелеша, погляд, нібито перемиське єпископство заложив митр. Іларіон (1051-1068), є тільки здогадом, якого не можна доказати[5]. В іншому місці Пелеш стверджує, що в другій половині XI ст. повстали нові владицтва, в тому числі й перемиське[6]. Добрянський звертає увагу, що перемиська катедра згадується в часах Болеслава Сміливого, який заволодів у р. 1071 Перемишлем і зимував там зі своїм військом. З уваги на те, тодішній перемиський єпископ перейшов до Старого Самбора[7]. Також Грушевський вважає, що перемиська катедра повстала, коли ще не в перших часах християнства на галицьких землях, то найдалі за перших Ростиславичів[8], перед підвищенням Галича на першу столицю Галичини[9], у противагу до Ґолубінського, який думає, що після Галича[10].

Залишаючи питання часу повстання перемиського владицтва, щодо якого думки дослідників поділені, відкритим, можна погодитись із ствердженням, що перемиська катедра — найстарша в Галичині.

Забужжя входило спершу в склад володимирської єпархії. На терені самої Холмщини повстала спочатку катедра в Угровську[11].

2. С. Томашівський, Історія Церкви, ст. 84.

3. Ibid., ст. 104.

4. "Якщо воно (єпископство перемиське) не зістало основане в X згл. IX-ому віці — як це доказують деякі з істориків, воно напевно існувало вже в XI віці" (Шематизм гр.-кат. духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сяніцької на р. Б. 1930, ст. IX).

5. Пелеш, I, 136.

6. Ibid., ст. 150.

7. А. Добрянський, Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій Перемышльской, Самборской и Саноцкой, Львів 1894, ст. III.

8. За тим промовляла б вістка Длуґоша, що катедру св. Івана в Перемишлі поставив Володар Ростиславич, де й його поховано.

9. М. Грушевський, Історія України-Руси, т. II, ст. 462.

10. Е. Ґолубинскій, Исторія русской Церкви, I, 698.

11. Сьогодні Угруськ, місцевість положена над Бугом, ок. 20 км. на півн.-схід від Холма.

Відвоювавши від Лєшка Забужжя, Данило побудував в Угровську єпископську катедру й манастир пророка Іллі. Першим знаним угровським єпископом був Асаф, чернець із Афонської гори. Щойно коли Данило зробив Холм своєю столицею, переніс туди також і єпископську столицю з Угровська, а першим холмським єпископом став Іван, крилошанин Богородичної церкви в Угровську[12].

Приблизно з того ж часу (перша половина XIII ст.) існують відомості про перших поіменно відомих перемиських єпископів. Перша історична постать на катедрі Перемишля це Антоній Добриня Ядренкович, із роду новгородський міщанин, що висвячений київським митрополитом став насамперед новгородським архиєпископом, а пізніше, змушений покинути Новгород, за благословенням митрополита зайняв у р. 1218 опорожнену тоді катедру в Перемишлі. Але по кількох роках Антоній вернувся в Новгород (1225 р.) і про перемиських єпископів джерела знову мовчать кількадесять років або згадують, не подаючи імени[13]. Щойно останні десятиліття XIII ст. залишили більше відомостей про перемиських владик, але й вони лише припадкові. Не краще мається справа і в XIV ст., коли про перемиських єпископів нема цілі десятиліття ніяких згадок. Дошкульно дається тут відчути брак навіть такого джерела, яким був для XIII ст. галицько-волинський літопис. У другій половині XIV ст. подибуються вже перші вістки про перемиське єпископство в актах гродських і земських, але вони ще дуже рідкі. Докладніші й обширніші відомості попадаються тільки починаючи 30-ими і 40-ими роками XV ст.

Також про холмських владик другої половини XIII ст. передав галицько-волинський літопис декілька нотаток, а XIV і перші десятиліття XV ст. вбогі на матеріял і для цього єпископства. Імена, що ними виповнюють цей період твори єп. Суші й митр. Кишки, не зовсім достовірні, бо, як це завважив Площанський[14], між тими іменами знаходяться теж володимирські й інші нехолмські владики; всі вони поміщені без якогонебудь хронологічного порядку.

Вкінці треба на цьому місці порушити ще одне питання, спірне в історичній літературі. Справа в тому, що перемиська єпархія здавна звалась єпархією перемиською і самбірською, а пізніше ще й сяніцькою. Опираючись на літописних переданнях і грамотах кн. Льва,

---

12. М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 66-67; Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 380 і 383-384.

13. Напр. про перемиського владику з 1240-их рр. галицький літопис розказує тільки те, що він виступав як противник Данила і стояв по боці Ростислава, не називаючи його (Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 462).

14. Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 11.

Добрянський іде слідами своїх попередників і вже в заголовку своєї праці говорить про "три об'єднані єпархії", а у вступі[15] намагається довести існування окремої самбірської єпархії. Він звертає при тому увагу на розміщення катедральних маєтків перемиської єпархії — те, що вони згуртовані або біля Перемишля або в околицях Самбора та Свято-Спаського манастиря вказувало б, на його думку, на існування двох, колись самостійних одиниць — і пригадує, що князь Лев закінчив своє життя у Свято-Спаськім манастирі, який, отже, мусів мати неабияке значення в Галицько-Володимирській державі. Але вже сам Добрянський говорить про можливість фальсифікації грамот кн. Льва, що опісля й доказав М. Грушевський[16], як також про пізніше походження літописних відомостей (із XIV ст.), а крім тих джерел нема ніяких автентичних документів про існування окремої катедри в Самборі. Тому Грушевський сумнівається в тому, чи існувала коли-небудь самостійна самбірська єпархія і висловлює здогад, що титул самбірського владики міг повстати через довше перебування перемиського єпископа в Самборі, подібно, як постав згодом титул "сяніцький". Могло це статись, напр., по відібранні перемиської катедри Ягайлом в р. 1412 (титул "владика перемиський і самбірський" зустрічається вперше в р. 1422). Грушевський відмічає також, що в привілеях для перемиських владик нема ані згадки про окрему колись самбірську єпархію, а таких згадок, на його думку, треба було б сподіватися[17].

15. Добрянський, op. cit., ст. IV-VI.

16. М. Грушевський, Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва (Записки НТШ, т. XLV).

17. Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 460-461.

Частина I

ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Розділ I

ПОХОДЖЕННЯ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Встановити походження єпископів у XV, а почасти й на початку XVI ст., дещо трудніше, ніж у пізніших часах, тому що акти того періоду називали владик по більшій часті тільки по імени. З поміж чотирьох холмських єпископів середини й кінця XV ст. холмські акти називали лише Герасима "дідич із Бозка", або "Грицько (світське ім'я) Окушкович"[1], всіх інших самим тільки іменем[2]. Зате з холмських єпископів першої половини XVI ст. не зустрічається в актах лише прізвище Філарета[3], інші владики виступають вже під своїми прізвищами. Холмські єпископи другої половини XVI ст. згадуються, щоправда, тільки по імени[4], але з того часу залишилось стільки документального матеріялу, що брак прізвищ у владик того періоду не становить великих труднощів при встановленні їхнього походження. Перемиські єпископи, починаючи від Лаврентія Терлецького (1528-1549), називаються без винятку своїми прізвищами[5].

а) Станове походження.

В другій четвертині XV ст., з якого то часу починатиму розгляд українського єпископату західніх окраїн, еволюція суспільного ладу українських земель в Короні доходила до свого кінця. Останки

1. Hryczko, heres de Besko (Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 95) або Hryczko Okuskowycz (в акті від 21. 7. 1488; там же, ст. 101).

2. Єп. Григорія назвав "Депольтицьким" Площанський (op. cit., т. I, ст. 91), про єп. Симеона Бугака холмські акти не згадують.

3. Тільки у королівській грамоті з 12. 2. 1508 р. єп. Філарет називається "Облазницький".

4. З причини їхнього нешляхетського походження.

5. Єп. Терлецького називає, напр., королівська грамота з 3. 12. 1528 р. — Olechno Terlecki (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. LXXIX), А. Радиловського грамота Жигмонта Августа з 6. 3. 1549 Iaczko (світське ім'я) Radyłowski (Грушевський, Матеріяли, ч. CI) і т.д.

давнього ладу доживали віку, уступаючи місця польському ладові. Тимто й прошаркування населення підлягло змінам і все більше зрівнювалось зі структурою польських земель.

У Польщі докінчувалось саме в XIV-XV ст. формування шляхетської верстви, що стала там з того часу не тільки панівною, але й єдиною упривілейованою верствою населення. Тоді як Кошицький привілей 1374 р. зводив обов'язки шляхти до походів в обороні землі у межах держави і до податку 2 гр. польських із лану управленої землі річно, то, з другого боку, вже в XIV ст. польська шляхта володіла своїми маєтками на праві абсолютної власности, із юрисдикцією над усіми підданими своїх посілостей та з правом вільного розпорядження своїми землями разом із замешкалими на них селянами. Нєшавські статути 1454 р. закріпили остаточно цей стан, зносячи каштелянський суд, обмежуючи юрисдикцію старостів і затверджуючи юрисдикцію шляхти над її підданими. Крім того нєшавські статути становили важливий етап у процесі ограничення королівської власти на користь шляхти; король не міг у майбутньому видавати законів та переводити реформ ані скликувати походу без згоди соймиків поодиноких земель. Таким чином, з того часу шляхта вирішувала почерез земські соймики всі важніші державні справи як єдиний повноправний стан у державі. Шляхетський парляментаризм постепенно обмежував королівську владу в управі державою, так що по вимерті Ягайлонів, у період виборних королів (XVI-XVIII ст.), польська держава перетворилась у шляхетську республіку в повному розумінні того слова.

В українських землях, що перейшли під владу Польщі, шляхетська верства не зразу сформувалась на зразок інших провінцій Корони. Надання маєтків місцевим боярам і польським колоністам супроводилось із застереженням обов'язків, яких не знала шляхта польських земель, а які ставили галицьку шляхту в нижче, напівпривілейоване положення. Зрівняння в правах і обов'язках із шляхтою решти земель Корони довершилось в р. 1435 заведенням на галицьких землях польського ладу та шляхетської самоуправи. Так, отже, реформа 1435 р., що сталась у часі, від якого починатиметься оця праця, вплинула остаточно на сформування шляхетської верстви західньо-українських земель на зразок польської шляхти.

Із 25 перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. про походження чотирьох, що жили на грані XV і XVI ст. і в перших десятиліттях XVI ст.[6], не знайшлось ніяких відомостей, а про походження п'ятого (холм. єп. Сильвестер, 2-га пол. XV ст.) можна тільки здогаду-

6. Мова йде про холмського єп. Симеона Бугака і про перемиських: Йоаннікія, Антонія Оникія та Йоакима.

ватись. Із решти 20-ти владик (11 холмських і 9 перемиських) походило 13 (отже приблизно дві третині) зі шляхетських родів[7]. Це й не дивно, коли зважити, яку ролю відогравала шляхта в житті давньої Речипосполитої. Натомість інтересно ствердити, що єпископи-шляхтичі XV і XVI ст. виводились, поза деякими винятками в другій половині XV ст., коли то дехто з владик походив із знатніших шляхетських родів, із верстви дрібної, більше чи менше заможної шляхти.

Цей факт тим більше замітний, коли порівняти його з вістками про походження єпископів попереднього періоду. В реєстрі холмських владик Петрушевича[8], який він зладив, опираючись на літописи й записки на євангеліях, а далі на твори єп. Суші і митр. Кишки, подибуються й імена Нестора з князів Ольгимунтовичів Гольшанського та Сильвестра князя Кобринського, що, як розказують ці джерела, управляли холмською єпархією в останній чверті XIV ст. Обидва вони походили зі старих княжих родів: рід Гольшанських виводився від старолитовської княжої династії[9], рід Кобринських від Гедиминовичів (потомки Федора Ольгердовича)[10]. В другій половині XIV ст., коли за даними вищезгаданих джерел представники тих родів зайняли холмську катедру, окремі князівства у складі в. кн. Литовського творили ще більш або менш самостійні одиниці під зверхністю великого князя. Про значення князів Ольгимунтовичів Гольшанських, яке вони мали в тому часі у Литовсько-Руській державі, свідчить те, що в делеґації до Ядвиги в р. 1385 брав участь й Ольгимунт, а Іван Гольшанський переговорював у 90-тих рр. XIV ст. з вел. майстром Хрестоносців та з великим князем московським. Його дочка Юліянна була жінкою Витовта, а зі Софією, дочкою Андрія, сина Івана, оженився Ягайло[11]. В пізніших часах ще тільки на початку XVI ст. дехто з дослідників[12] згадує про Алексія (Александра) князя Збаразького, який, якщо вірити цим вісткам, займав тоді холмську катедру, але вже в дуже короткому часі помер. Одначе Площан-

7. Документи називають шляхтичів "nobilis" або "generosus"; рівнозначні терміни: "terrigena" (землеволодіння в Польщі було монополією шляхти) і "heres" — спадкоємець, дідич. Особи нешляхетського походження звуться "providi", "honesti" (ucciwy, slawetny) деколи "plebei", "ex plebeo genere".

8. А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ.

9. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 29.

10. Ibid., ст. 33.

11. Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, Warszawa 1898-1904, т. 7, ст. 129.

12. Бартошевич, Петрушевич й інші.

ському не вдалось знайти в холмських актах будьяких слідів його перебування в Холмі[13].

Залишаючи на боці оту, документально не стверджену, згадку про кн. Збаразького як єпископа холмського в 1504 р., серед перемиських та холмських єпископів-шляхтичів доберестейської доби (XV і XVI ст.) подибуються тільки в середині і в другій половині XV ст. представники впливовіших шляхетських родів (перемиські владики А. Дрогойовський, А. і Й. Бірецькі тощо), всі інші походили з дрібної шляхти. Про заможність тих дрібношляхетських родів, що видавали в XV-XVI ст. західньо-українських владик, говорять такі факти: перемиський єп. Ілля (1-а пол. XV ст.) ділив у лютім 1440 р. спадщину по матері — половину села Садкович[14], холмський єпископ Герасим Бозький (2-а пол. XV ст.) був власником тільки частини дідичного села Бозка (половина маєтку знаходилась у руках його брата Михайла). А впродовж років, із збільшенням членів роду, ті маєтки дедалі дробились все більше, так що при кінці першої половини XVI ст. Йона Сосновський міг записати, напр., в р. 1539 у спадщині одному зі своїх синів, що женився тоді з дочкою шляхтича сусіднього маєтку, лише 3 селян в селі Сосновиці, 4 кірці меду з того маєтку та новозбудований двір з усіми чиншами і доходами від згаданих селян[15].

У деяких єпископів шляхетського походження можна зустрінутись почасти вже в XV ст. з існуванням гербів. Правда, вже володіння дідичними маєтками, а далі й відповідна термінологія в актах підтверджують шляхетство поодиноких єпископів, одначе бувають випадки, що з браку іншого матеріялу про приналежність до шляхти свідчать тільки герби; тому то поминути це питання тут аж ніяк не можна. У XV і XVI ст. згадуються герби таких перемиських і холмських владик: герб "Корчак" у перемиського єпископа Анастасія Дрогойовського (1-а пол. XV ст.), "Гоздава" в Йони Бірецького (перем. єп. у 2-ій пол. XV·ст.), "Сас" у перемиських владик Лаврентія Терлецького (1-ша пол. XVI ст.) і Арсенія Брилинського (2-а пол. XVI

---

13. Кн. Збаразькі були потомками князів Несвицьких. На початку XVI ст., коли то один з них за даними деяких джерел займав холмський престіл, затерлась вже була границя між потомками княжих родів, що зійшли до становища звичайних дідичів і маґнатами із давніх бояр; деякі маґнатські, давні боярські, роди своїм маєтком навіть перевищили колишні княжі роди (напр., у пописі 1528 р. один Олександр Ходкевич ставить 198 коней, тоді як п'ятьох князів Збаразьких і Вишневецьких тільки 98!) — Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 30-31.

14. І. Крип'якевич, Перемиські владики в XV ст., Стара Україна, Львів 1924, ст. 164.

15. Площанський, op. cit., т. I, ст. 132.

ст.), "Вукри", в холмського єпископа Васіяна Баки (середина XVI ст.), "Лелива" в Михайла Копистинського (перем. єп. кінця XVI — початку XVII ст.).

Починаючи з першої половини, і передусім в другій половині XVI ст. попадаються на єпископські престоли західніх окраїн особи, щодо шляхетського походження яких можна сумніватись, а то й нешляхтичі.

До перших належали холмський єпископ Філарет (I пол. XVI ст.) і перемиський Арсеній Брилинський (2-га пол. XVI ст.).

Єп. Філарета назвав король у своїй грамоті з р. 1508 "Облазницьким". Але у численних холмських актах, що в них виступає Філарет, цього прізвища не зустрічається, хоч інших владик того часу, попередників і наступників Філарета, холмські акти називають їхнім прізвищем[16]. Єпископи одержували ті прізвища переважно від маєтків, яких вони були дідичами. Отже те, що акти не називають Філарета по прізвищу[17], вказувало б, що він не мав родового маєтку. Цей сумнів скріплює ще заява шляхтичів Угровецьких, що в своїм позові на Філарета наприкінці його життя називали його довголітнім слугою і довіреною особою своїх предків, при допомозі яких Філарет, мовляв, став владикою[18]. При тім Угровецькі обвинувачували Філарета в тому, що він нібито не звернув грамот і дорогоцінностей, що їх дав колись їхній батько йому на переховання. Отож можливо, що Філарет прийшов колись з Облазниці в Холмщину, де перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, і при їхній підтримці став пізніше холмським єпископом. В кожному разі, в часі свого владицтва Філарет придбав собі частину маєтку Тернів і Тернівська Воля, які й залишив своїм потомкам.

Сумніви постають також щодо шляхетського походження перемиського єпископа Арсенія Брилинського. Щоправда у королівській

16. Напр., Бозький, Сосновський, Бака.

17. Правда, Площанський наводить один холмський акт із р. 1492, в якому виступає шляхтич Фелікс із Тернова і здогадується, що це світське ім'я пізнішого владики Філарета, опираючись на спостереженні, що єпископи того часу звичайно обирали собі таке ім'я, яке починалось першою буквою світського імени, але, на мою думку, цього ще мало і треба б мати ще якінебудь інші дані, бо були випадки, що монаше ім'я владик починалось і з іншої букви, ніж світське (напр., Антоній — Яків Радиловський [перем. єп. 1537-1581], Арсеній — Стефан [Стецько] Брилинський [перем. єп. 1581-1591] тощо). Тому цей здогад Площанського залишається вповні гіпотетичний, тим більше, що ок. р. 1497 Філарет старався про перемиську катедру, отже не перебував у тому часі ще, мабуть, у Холмщині.

18. Площанський, op. cit., т. I, ст. 120.

грамоті говориться про нього як про "nobilis", а Добрянський розказує, що в того владики був герб "Сас", все таки не можна мовчки поминути писання православних панів у р. 1585 до митрополита, в якому вони називають Арсенія "брилинським тивуном, підданим перемиського старости" і кажуть, що "тотъ негодный нареченный епископъ" не сміє в нічому супротивлятися старості "яко подданый противко пана своего"[19]. Грушевський здогадується, що Брилинський походив із роду брилинських крайників[20] і цей здогад не стоїть, мабуть, далеко від правди. В такому випадку Арсеній міг дійсно вважатись "підданим перемиського старости", як про це й писали митрополитові православні пани.

Ясно, що такі владики не могли якслід виконувати своїх архиєрейських обов'язків, про що буде ще зрештою мова в розділах, які стосуються діяльности єпископів.

Впродовж цілої другої половини XVI ст. на холмській катедрі засідали єпископи нешляхетського походження. Першого з них, єп. Теодосія (1552-1565) називала королівська грамота, видана у Вильні 8. 3. 1566 р.[21], "Теодосієм із Берестя". Тоді як холмські акти часто згадували про родові маєтки його попередників, напр. Йони Сосновського, між актами з часів владицтва Теодосія нема ніяких згадок про якісь дідичні маєтки цього єпископа, не зважаючи на те, що Теодосій вів також багато судових справ і про спори за катедральні маєтки з часів його правління залишилось у холмських актових книгах чимало матеріялу. Крім того акти називали єп. Теодосія тільки по імени, за винятком одного лише акту з 1588 р., отже при самому кінці життя владики (вже у володимирській єпархії, куди він перейшов у р. 1565), що додає йому прізвище "Лазовський". Всі ті факти свідчать про те, що Теодосій шляхтичем не був; по всій правдоподібності він походив із міщанського берестейського роду.

Після відходу Теодосія до Володимира холмська катедра перейшла в руки однієї родини красноставських міщан, з якої в часі від 1566 по 1603 р. засідали або претендували на владичий престіл у Холмі Зенько Ілляшевич, його син Левко і зяті Теодор та Дмитро Грицькович.

Єп. Захарія (у світському — Зенько Ілляшевич), що започаткував династію красноставських міщан на холмській катедрі, був впливовою людиною між міщанами Красноставу, займаючи місце

19. Це місце цитує Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 502, за Актами Зап. Рос. III, ч. 146.

20. Грушевський, ibid., т. VI, ст. 264.

21. Площанський, op. cit., т. I, ст. 61.

радного того міста. Одначе повноправною людиною міг бути в тогочасному розумінні тільки шляхтич. У XIV-XVI ст., добі, коли сформована у відокремлену привілейовану верству шляхта розширяла і зміцнювала свої впливи в політичному житті Речипосполитої, міщанство не мало ніякого впливу на правління державою. За винятком декількох міст (з українських тільки Львів) міщанство не брало участи в парляментарному житті і тим самим не мало жадного голосу при ухвалах законів, в тому числі й тих, що торкались передусім самих міст (навіть спеціяльні міські податки шляхта вирішувала без волі й відома міщан). Тому цілий ряд соймових ухвал міцно вдарив по інтересах міщанства, обмежуючи його права. Самоуправа міст обкроювалась і тільки деякі з них мали змогу самі обсаджувати війтівський уряд. Крім того немалу ролю в міському господарстві й управі відогравали старости. Для відносин шляхти до міщанства у польській Речипосполитій характеристичні соймові постанови, що забороняли міщанам і взагалі всім нешляхтичам володіти земельними маєтками, мотивуючи це тим, що міщани не допускали шляхтичів до упрви землями міського права, і, щобільше, не виконували військової служби, як це робила шляхта. В одній такій соймовій постанові про надбання земських маєтків міщанами з р. 1505 говорилося: "Це з становища їх приватних інтересів добре, але з державного становища невідповідно й викликає незадоволення, що тим часом як шляхта боронить державу своєю кров'ю й охороняє публичний спокій, — багаті міщани забирають земські маєтности й видирають хліб шляхті, та й ще звільняються через свою оборотність (проворність), як то буває, від публичних обов'язків"[22].

Коли загальне положення міщанства в давній Польщі було таке невідрадне, що ж тоді говорити про становище українського міщанства. Тому й не дивно, що на одній судовій розправі в р. 1586 шляхтич Рембовський назвав тодішнього холмського номіната Збіруйського з погордою "плебеєм" і настоював на тому, щоб владика як "homo impossessionatus" підлягав юрисдикції старости, а не духовному судові, з чим тоді й суд погодився. Якже ж могли успішно боронити прав своєї Церкви єпископи, що самі вважались неповноправними.

В зв'язку з тим зрозумілим стає факт, що такі владики нешляхтичі старались за всяку ціну осягнути стан шляхетства, тим більше, що вже брала верх тенденція, щоб до вищих духовних урядів допускати лише шляхтичів. (Прикладом може тут послужити внесок послів недалекого Волинського воєвідства, поданий на коронаційний сойм

22. Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 235 (за Volum. legum, т. I, ст. 139).

1576 р., в якому пропонувалось, щоб на архимандритів і владик настановляти мешканців Корони шляхетського походження[23].) І справді, деякі холмські єпископи другої половини XVI ст. добились шляхетства і нових шляхетських прізвищ: єп. Теодосія назвав один акт 20. 5. 1588 р. (отже в році смерти владики) "Лазовським", Леонтій, син владики Захарії згадується вперше під прізвищем "Пелчицький" у холмськім акті 1585 р. (в часі, коли він перебирався на пинську катедру), а зятя владики Захарії, Діонісія, називали пізніші акти "Збіруйським". В той спосіб єпископи нешляхетського походження намагались увійти в орбіту шляхти й зрівнятись у правах із нею.

Таким чином, владичі престоли західньо-українських окраїн займали впродовж XV і XVI ст., коли не брати на увагу можливого селянського походження Арсенія Брилинського, а може й Філарета, тільки шляхтичі й міщани. Найчисленніша верства народу — селянство не мала, отже, майже ніякого впливу на обсаду владицтв тих земель. Тим більше неймовірним було б, щоб на єпископських катедрах могли засідати владики селянського походження в пізніших часах. Адже якраз глибокі переміни, що їх переходило селянство західньо-українських земель в XV-XVI ст., запечатали його долю на майбутнє. Друга половина XV, а ще більше перша половина XVI ст.,

---

23. Площанський, op. cit., т. І, ст. 61 (за Volum. legum, т. II, ст. 927).

А в XVII ст. подибуються раз-у-раз домагання, щоб владиками ставали особи шляхецького походження. Так, напр., в р. 1606 під час рокошу Зебжидовського українська шляхта жадала, щоб на майбутнє духовні бенефіції роздавались людям православним шляхетського походження, місцевим обивателям (Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 578) і король обіцяв не роздавати духовних урядів інакше, як тільки "людемъ шляхецъкимъ народу руского и релѣи кгрецъкоє". (Там же, т. VI, ст. 579). Також на елекційнім соймі 1632 р. було встановлено, що митрополит і владики (православні) мали вибиратися з осіб шляхетських (Грушевський, Іст. України-Р., т. VIII, ст. 165).

Тоді як акти часів Берестейської унії не згадували про те, якого походження мали бути в майбутньому єпископи, грамоти 1681 і 1700 рр., видані в зв'язку з приступленням до унії перемиського та львівського владик, порушували це питання. У грамоті з 18 березня 1681 р. говорилось, м. ін., що владицтва й архимандрії повинні належати "samey szlachcie ruskiey koronnym w koronie, a Litewskim w Litwie" (M. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 468. Див. також М. Малиновський, Грамоты до исторіи Церкви Руской, Зоря Галицкая 1860, ст. 218). Також король Август II обіцяв у грамоті з 15 червня 1700 р. надавати "Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Unitom" (Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львôвскôй епархіи, ст. 60-61).

В XVII-XVIII ст. перемиську й холмську катедру займали й у дійсності звичайно особи шляхетського походження.

це були часи дедалі все більш форсовного розвитку панщини на українських землях польської Корони. Впродовж того періоду селянство вповні перейшло під юрисдикцію своїх дідичів, що в XV ст. законодатно оформилась, а в 1-ій половині XVI ст. завершилась виключенням можливости якихнебудь скарг селян на їх панів. А щораз більше обмежування права свобідного виходу протягом XV ст. довело до цілковитого прикріплення селян до землі в XVI ст.

б) Територіяльне і національне походження

Поміж єпископами XV і XVI ст., яких походження вдалось устійнити, тільки холмський єпископ Теодосій (1552-1565) не був місцевого походження[24], а походив з території українських земель вел. кн. Литовського (із Берестя). Сумніви можуть повстати щодо походження Діонісія Збіруйського, що довший час перебував на Волині, а оженившися з дочкою владики Захарії, продовжував немов би династію красноставських міщан на холмській катедрі. Всі інші владики цього періоду, наскільки знайшлись вістки про їхнє походження, були місцевими людьми (про кожного єпископа зокрема подані відомості в додатку). Відмітити тільки треба, що холмський єпископ Філарет походив із Стрийщини. Інтересно, що перемиські владики XV-XVI ст. походили з найближчих околиць Перемишля або Самбора, з місцевостей віддалених від тих міст 10-15, а найбільше 20 км. (тільки єп. Терлецький походив з місцевості, положеної дальше від Перемишля і Самбора), тоді як решта земель єпархії не мали своїх представників на владичому престолі. Холмські єпископи XV ст. походили теж із найближчих околиць Холма[25], в XVI ст. між

---

24. Назва "місцевого походження" означає тут, що владика походив із території перемиської і холмської єпархій, при чому випадки, якщо холмський єпископ походив із земель перемиської єпархії або навпаки, будуть в дальшому зазначені.

У відношенні до адміністративного поділу, що в основному устійнився в XV ст. по введенні польської адміністрації на галицьких землях у 1435 р. і по переході Белзької землі в р. 1461 до складу Корони, перемиська і холмська єпархії охоплювали ціле воєвідство белзьке і частину воєвідства Руського, а саме землі перемиську, сяніцьку й холмську. Холмську землю зараховує S. Sochaniewicz (Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie, Львів 1912, ст. 6-7) до воєвідства Руського; Грушевський стоїть на становищі, що вона тільки номінально входила до Руського воєвідства і, обговорюючи адміністративний поділ українських земель по Люблинській унії 1569 р., подає, що українська територія складалась тоді з дев'яти воєвідств і одної землі — холмської (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 314 і 339).

25. Григорій Депольтицький, Герасим Бозький, мабуть і Сильвестер.

єпископами місцевого походження були уродженці північно-західньої частини єпархії в першій половині XVI ст. (Сосновські) і міста Красностава в другій половині того століття.

Тоді як єпископи в Київській Русі були часто, а спочатку виключно греки і тільки в періоді перед монгольським наїздом 1240 р. "устає — за словами Томашівського — дотогочасна інвазія грецьких монахів і скопців на руські єпископства й ігуменства"[26], всі холмські й перемиські єпископи XV і XVI ст. були, наскільки можна було прослідити, українського походження[27].

Такі висновки про територіяльне й національне походження перемиських і холмських владик XV-XVI ст. тісно пов'язуються з фактом, що єпископи тих єпархій виводились переважно з дрібної шляхти. Не було це випадкове явище. Українське боярство на землях завойованих Польщею відсувалось пришельцями-колоністами все більше на другий плян. Шляхетська самоуправа, що прийшла з введенням польського права в р. 1435, застала на галицьких землях уже тільки рештки ще перед 100 роками численного й сильного тут боярства. В XVI ст. не стало на західніх окраїнах українських земель і тих решток заможніших і впливовіших українських родів, що видали в середині й другій половині XV ст. таких владик, як Атанасій Дрогойовський і обидва Бірецькі. Тільки дрібна шляхта залишилась вірною свому народові; з тієї то якраз верстви й походили в більшості єпископи західньо-українських єпархій другої половини XV і в XVI ст.

Тоді як на коронних землях не було вже в XV ст. не тільки княжих родів, але й вищої, впливової української шляхетської верстви, на землях вел. кн. Литовського княжі роди задержали спочатку своє самостійне становище в державній організації, а коли впродовж XV ст. їхнє значення затратилось, землі Великого Князівства репрезентувала ще довгий час сильна місцева князівсько-маґнатська аристо-

---

26. Томашівський, Історія Церкви, ст. 160.

27. Щоб забезпечити духовні гідності, а передусім владицтва й надалі для кандидатів українського (чи пак білоруського) походження і східнього обряду, єпископи вимагали у своїх дезідератах перед приступленням до унії від короля: "Metropoliae, Episcopatus, et aliae spirituales dignitates ritus nostri, ne alterius nationis vel religionis, praeterquam Ruthenicae et Graecae hominibus conferantur". (A. Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales ст. 182; J. Pelesz, Geschichte der Union, т. I, ст. 532; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 209). Король погодився на це домагання владик, якщо вони перейдуть на унію. (Гарасевич, op. cit., ст. 188-189; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 212-213. Пор. Пелеш, op. cit., т. I, ст. 534-535).

кратія, що тільки після Люблинської унії 1569 р. почала покидати свою Церкву, а разом з тим денаціоналізуватись. Недаром єдиними єпископами княжого походження, що фіґурують у списках холмських владик були якраз представники княжих родів із земель вел. кн. Литовського: Нестор князь Ольгимунтович Гольшанський походив із Білорусі[28], Сильвестер князь Кобринський з Берестейщини[29], Алексій-Александер кн. Збаразький із Волині, що входила на початку XVI ст. також у склад вел. кн. Литовського.

Так само факт, що в другій половині XVI ст. холмська катедра була в руках міщан, не без глибшої причини; адже в XV і в першій половині XVI ст. холмською єпархією управляли майже виключно місцеві шляхтичі. Але досить приглянутись історії декількох холмських шляхетських родів, з яких вийшли холмські владики, щоб зрозуміти, чому ті роди не видавали з-поміж себе кандидатів на єпископів і пізніше, в другій половині XVI ст. Найяскравішим прикладом може послужити рід Сосновських. Вже брат єпископа Йони (1-а пол. XVI ст.) Ґеоргій перейшов на латинство і став плебаном у Любомлі, а опісля холмським каноніком[30]. Його неофітська ревність довела до того, що він охрестив сина своєї і владики Йони сестри, Андрія, в латинському обряді, хоч батько й мати були православні. А вже син Андрія, Йосиф помер у р. 1599 як латинський київський єпископ! Друга сестра владики Йони, Анна, вийшла заміж за шляхтича-поляка Бартка Вєжбовського, а з тим і ця вітка роду була втрачена для свого народу. Також обі внучки старшого брата Йони віддались за шляхтичів-латинників. В той спосіб ввесь рід Сосновських, за винятком дітей самого владики, покинув свою Церкву і перейшов до чужого табору.

Отак процес полонізації української шляхти, що його перейшли впродовж століть майже всі українські землі під Польщею, у Холмщині, найбільш на захід висуненій землі, завершувався найшвидше: у XVI ст. він огорнув вже масу дрібної шляхти — єдиної верстви, що могла ще репрезентувати назверх цю землю[31]. Тому, коли в другій половині XVI ст. не стало вже в холмській землі основної

---

28. Гольшани коло Ошмян, між Минськом та Вильном.

29. Кобринське князівство було виділене з Берестейської землі (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 33).

30. Площанський, op. cit., т. I, ст. 130.

31. Інтересно замітити, що в першій половині XVI ст. холмські владики походили вже з північно-західньої закутини єпархії, тоді як у XV ст. вони походили з найближчих околиць Холма, а перемиські єпископи теж і в XVI ст. походили переважно з-під Перемишля або Самбора.

маси місцевої української шляхти і лише її рештки вдержувались ще якийсь час на поверхні життя, стає зрозумілим, що місце шляхти мусіла заступити найбагатша і найзнатніша по ній верства — міщанство, що й обсаджує холмську катедру в другій половині XVI ст.

Процес полонізації місцевої шляхти не оминув також перемиської і сяніцької землі. Рід Дрогойовських, із якого походив у XV ст. один із перемиських владик, у XVI ст. був вже златинщений. Із того, донедавна ще українського роду, походив Ян, спершу каштелян перемиський (1540-1544), опісля латинський єпископ, спочатку камінецький, потім холмський, а вкінці куявський. Інший Дрогойовський, Ян Тома, став перемиським старостою († 1606), Станислав згадувався в р. 1574 як перемиський каштелян, а його син Ян Криштоф добився в р. 1591 каштелянства сяніцького[32]. Але тоді як у Холмщині процес полонізації охопив у XVI ст. вже широкі круги дрібної шляхти, на землях перемиської єпархії він обмежився до кругів впливовішої й заможнішої; основна маса дрібношляхетських родів, передусім на Підкарпатті, залишилась й надалі вірною своїй Церкві й свому народові. Так можна до деякої міри пояснити факт, що перемиська єпархія обсаджувалась і в XVII та XVIII ст. здебільшого місцевими шляхтичами, коли холмська катедра переходила в руки осіб немісцевого походження.

в) Споріднення

У XV-XVI ст. нерідко зустрічаються випадки споріднення єпископів західніх окраїн. І так перемиською єпархією управляло в другій половині XV ст. двох владик-свояків Бірецьких; про холмського єп. Сильвестра (2-а пол. XV ст.) Площанський здогадується, що він був свояком єп. Григорія, свого попередника; холмський єп. Йона Сосновський (1-а пол. XVI ст.) був споріднений із родом Бозьких, що з нього походив у другій половині XV ст. владика Герасим.

В першій половині XVI ст. зарисувалась перша спроба дідичення єпископської катедри: ще за життя Йони Сосновського королівську грамоту на холмське владицтво одержав його син Михайло. А й Теодосієві Лазовському (1552-1565) видавалось корисним віддати свою дочку за Михайла Сосновського, який, можливо, зрезиґнував при тому остаточно з прав до холмської катедри. Після переходу Теодосія до Володимира холмський престіл опинився на декілька

32. Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, Warszawa 1898-1904, т. IV, ст. 477.

десятків років у руках одного роду красноставських міщан[33], які вважали його немов би якоюсь власністю свого роду (Діонісій Збіруйський був ще й посвоячений із нащадками владики Філарета).

Не так сильно виступала тенденція до дідичення катедри в перемиській єпархії. Але й тут єп. Антоній Радиловський на старості своїх літ прикликав у р. 1578 на свого помічника з правом наступства свого братанича Івана, і тільки смерть останнього перекреслила пляни старого владики. А останній перемиський єпископ XVI ст. Михайло Копистинський був посвоячений із своїм попередником Арсенієм Брилинським[34].

Розділ II

ОСВІТА ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Тоді як акти й документи XV-XVI ст. висвітлюють питання походження українського єпископату західніх окраїн того часу доволі докладно, про освіту владик цього періоду вони говорять дуже мало й обмежуються при тому до дуже загальних стверджень[35].

Про Антонія Радиловського король писав у своїй номінаційній грамоті з 6.3.1549 р., що той мав "litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem"[36]. Також Івашка Сосновського іменував король своєю грамотою з 24.10.1504 р. холмським епископом "з уваги на його чесність і твердість характеру, а зокрема за його знання руської грамоти"[37], а Жигмонт Август у своїй номіна-

33. Династію красноставських міщан на холмській катедрі започаткував ЗенькоІлляшевич (як єпископ: Захарія), що з уваги на свою старість передав її в р. 1577 свому старшому синові Левкові. Левко (Леонтій Пелчицький) і його наступник, зять Зенька, Дмитро Грицькович (Діонісій Збіруйський) обороняли своїх прав до холмської катедри у довголітній, впертій боротьбі з другим зятем Зенька, Теодором-Терентієм Омнис-Лаговським.

34. Випадки споріднення траплялись і в XVII-XVIII ст. Перемиська єпархія правилась, напр., в другій половині XVII і на початку XVIII ст. по черзі трьома Винницькими, Антонієм (1650-1679), його братаничем Інокентієм (1679-1700) і молодшим братом Інокентія, Георгієм (1700-1713).

35. Такі ближче неозначені вістки траплялись зрештою вже в літописах: Галицько-волинський літопис, розказуючи про перемиського єпископа Мемнона (у 80-их рр. XIII ст.), характеризував його словами: "бысть книжникъ великій і философъ" (Добрянський, Історія епископовъ, ч. I).

36. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CI (Записки НТШ, т. XIX, 1906, кн. I).

37. Наводжу тут український переклад із Площанського, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 103, що покликується на Metr. reg. 21, fol. 52.

ційній грамоті для Зенька Ілляшевича від 8.3.1566 р. покликувався, м. ін., на його вченість[38].

Оце й все, що розказують джерела про освіту перемиських і холмських єпископів XV-XVI ст.[39]

Які ж були можливості здобути знання у XV-XVI століттях?

В краю існували й надалі тільки церковні школи[40], в яких наука не виходила поза початки читання і слов'янського письма; латинських наук ті школи не сягали[41]. Ширшу освіту можна було осягнути тільки від більш освічених одиниць або самоосвітою. Щойно в останніх десятиліттях XVI ст. повстали перші школи вищого типу на українських землях. Окрім єзуїтських колеґій створились перші українські вищі школи — спершу острозька, а далі братські, передусім у Львові. Але на освіту єпископів XVI ст. вони не могли вже мати ніякого впливу; ті школи виховували діячів наступної доби[42].

Щодо можливостей студій за кордоном, то можна вповні погодитись із словами Площанського, що єрархи до Збіруйського не відзначались заграничною освітою[43]. Перешкодою ставав вже сам католицький характер західньо-европейських університетів, а з другого боку та обставина, що незаможні дрібношляхетські й

38. Площанський, op. cit., т. I, ст. 172.

39. Перші вістки про студії перемиських і холмських владик зустрічаються тільки в XVII ст. І так перемиський православний єпископ (від р. 1620), що став опісля митрополитом, Ісая Копинський вчився в школі Ставропігійського братства у Львові; із п'яти перемиських єпископів-уніятів XVII ст. збереглись відомості про студії чотирьох на університетах (Павло Овлучинський і Прокопій Хмілевський покінчили свої студії в Бравнсберґу в коронній Прусії, а Антоній Терлецький і Іван Малаховський осягнули ступінь доктора богословія, а перший з ник ще й філософії, в греко-слов'янській колеґії в Римі); із холмських єпископів-уніятів XVII ст. Методій Терлецький студіював у Відні, де й одержав ступінь доктора богословія, Атанасій Фурс кінчив свої студії в Оломовці (на Моравії) і в Римі, Яків Суша осягнув ступінь доктора в Оломовці, а опісля поїхав ще до Риму, Августин Лодята закінчив курс богословії зі ступенем доктора в Римі, Гедеон Война Оранський студіював у виленській Академії єзуїтів.

40. В р. 1550 згадується шпиталь і школа при красноставській церкві.

41. Тому в передмові до свого перекладу євангелія Тяпинський заохочував до закладання шкіл словами "ку науце, леч не такой, яко тепер, на вѣчный свой встыд: толко прочести, и то ледво в своєм языку, не больш учат се", а Скарга писав про освіту православного духовенства "Y ynney szkoły chyba na czytanie nie maią. Y to ich wszytkiey nauki na wszytkie duchowne stany doskonalstwo" (оба цитати з Грушевського, Іст. України-Р., т. VI, ст. 331).

42. Таких, як напр., Ісая Копинський.

43. Площанський, op cit., т. I, ст. 75.

міщанські роди, з яких походили західньо-українські владики XV-XVI ст., не могли собі дозволити на такий видаток, як висилка своїх синів на студії за кордоном[44].

Тому не дивно, що західньо-українські єпископи XV-XVI ст. не вибивались своєю освітою, хоч, як це ствердив Грушевський, у вищій єрархії не бракувало людей із теологічним і літературним приготуванням[45]. Але такі люди зустрічались розмірно рідко (між владиками західніх окраїн міг визначатись дещо ширшою освітою, напр., Йона Сосновський, що у своїм світськім житті був руським писарем короля, або Діонісій Збіруйський, давніше писар у Луцьку). Недаром сучасники нарікали на брак освіти в тодішних керівників Церкви. В р. 1566 волинська шляхта жалілась на виленськім соймі, що єпископства й архимандрії дістають люди "простыє и неучоныє"[46], а Василь Тяпинський, пишучи у своїй передмові до євангелія "а що вже може бути жалосніше, що гірше, як те, що ті, котрі між ними звуться духовними й учителями, сміло скажу — найменше його знають, найменше вміють розуміти його (слов'янського язика), ані його вчаться, ані шкіл ніде не мають до науки його", звертався до православних панів, щоб повели митрополита і владиків своїми просьбами до того, щоб вони вчилися слова Божого самі й других учили"[47]. А й самі владики, домагаючись від короля у своїх артикулах напередодні унії віднови канонічного вибору, мотивували це тим, що король, будучи іншої релігії, не може знати, хто гідний вищих духовних урядів; тому часом займали ті уряди такі неуки, з яких дехто ледве вмів читати[48]. Також

44. Після Берестейської унії 1596 р. католицький характер університетів не творив для уніятського духовенства вже ніяких перешкод, а студії були облегшені ще й розпорядком папи Павла V, що в р. 1615 призначив удержання для 22 молодих Василіян-уніятів на католицьких західньо-европейських університетах (4 місця в Римі, 2 у Відні, 2 в Празі, 2 в Оломовці, по 6 у Відні і в Бравнсберґу).

45. Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 353.

46. Грушевський, ibid., т. V, ст. 462 і 499.

47. Грушевський, ibid., т. VI, ст. 436-437.

Про брак освіти серед кругів вищого духовенства говорили й полемісти кінця XVI — початку XVII ст., але в їхніх писаннях можна б дошукуватись тенденційного характеру — адже кн. Острозький пояснював у своїй грамоті, висланій на з'їзд протестантів у Торуні в серпні 1595 р. справу приступлення єпископів до унії тим, що тих владиків, мало обачних і мало учених, підійшли і здурили латинники (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 593).

48. "Sacra enim Regia Maiestas alterius religionis cum sit, non ita facile scire potest, qui eis digni habeantur. Unde accidebat aliquando idiotis hominibus et vix legere scientibus haec officia conferri." (Theiner, Monumenta Poloniae, т. III, ст. 234).

постанова владик на соборі в Берестю 1590 р. відбувати щорічні з'їзди і привозити з собою на них духовних "в писме божомъ поучоныхъ" свідчить, на думку Грушевського, про те, що самі владики не почували себе досить сильними на тім полі[49].

Поки польська Церква знаходилась у стані занепаду, малограмотність української єрархії не відчувалась принайменше так боляче, як пізніше, в другій половині XVI ст., коли то зреформована католицька Церква перейшла до наступу, в якому вирішну ролю відограли в Польщі єзуїти. Тоді то доходило до того, що коли православне духовенство, не вміючи протиставитись проповідям Гербеста у Динівських маєтностях, відкликалось до свого перемиського владики, не знайшло в нього ніякої підтримки, бо й владика не був у стані дати відсіч єзуїтській науці.

Розділ III

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК ДО ЧАСУ ВЛАДИЦТВА

Цей розділ поділятиметься на дві частини; в першій будуть обговорюватися світські заняття і уряди майбутніх владик, в другій духовний стан і їхні функції в житті Церкви.

Підрозділ "Світські заняття і уряди" охоплюватиме питання військової служби, яку відбували в своїй молодості деякі пізніші єрархи, не буде, одначе, в ньому мови про ті заняття майбутніх владик, які випливали з їхнього походження, отже, напр., про землеволодіння дідичними маєтками і проблематику, з тим пов'язану, про приватні торговельні трансакції, або про участь у справах суто родинного характеру. Зате всі ті заняття, функції й уряди єпископів до часу їхнього владицтва, які вони виконували чи займали у своєму світському житті поза обсягом свого особистого і родинного життя, будуть входити в рямки цього підрозділу.

а) Світські заняття й уряди

З-поміж перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. один, Іван Біренький (перемиський єпископ другої половини XV ст.) служив у молодих літах у війську[50]. Це й не дивно, коли взяти на увагу, що Бірецький походив із видатного шляхетського роду перемиської землі, а військова служба вважалась у давній Польщі за найголов-

49. Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 565.
50. Добрянський, op. cit., т. I, ст. 30.

ніший обов'язок шляхтича супроти держави. Цей обов'язок шляхти зафіксував уже Кошицький привілей 1374 р. Впродовж цілого XV ст. Речипосполита опиралась тільки на загальнім шляхетськім поході і щойно на початку XVI ст. появилось постійне військо, спершу на південних границях держави в цілях забезпеки українських провінцій від татар. Але шляхта творила й надалі основну масу війська, не зважаючи на зорганізування "кварцяного" війська в часи Жигмонта Августа і на спроби Стефана Баторія з т. зв. вибранцями. Розглядаючи значення військової служби в житті шляхти, можна б скоріш дивуватись, що в XV-XVI ст. тільки один владика західньо-українських єпархій перебув у своїй молодості військову службу[51]. При тому треба, одначе, зважити скупість джерельних матеріялів у XV і на початку XVI ст., з одного боку, і нешляхетське походження багатьох єпископів середини і другої половини XVI ст., коли джерельні вістки стають обильніші, з другого. Зрештою, майбутні зверхники Церкви повинні були вже змолоду віддавати себе службі Богові; полемісти кінця XVI — початку XVII ст. вважали тих, що засідали на єпископських столицях, прийшовши "безпосередньо від господарства світового чи ріллі або від жовнірського ремесла, в нагороду тих своїх заслуг"[52] негідними займати такі високі становища в Церкві.

Небагато розказують грамоти й про інші функції та уряди, які займали єпископи XV-XVI ст. у світському житті. Григорія Окушковича Бозького згадують холмські акти в р. 1457, на кільканадцять років перед його вступленням на катедру, поміж членами холмського суду[53]. Івашко Сосновський був перед назначенням у р. 1504 холмським владикою руським писарем короля Олександра[54]. Площанський висловлює здогад, що й холмський єпископ Григорій Депольтицький (середина XV ст.) займав колись таку посаду, спираючись на згадку, що на засіданні суду 16.2.1430 р. в Красноставі виступив в оборону священика з Черничина в присутності Ягайла його руський писар Грицько. "Не той же Грицько — завважує Площанський — став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм? Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст."[55]

51. Із перемиських і холмських владик XVII-XVIII ст. служили замолоду при війську 3 перемиські єпископи другої половини XVII і початку XVIII ст.(Антоній, Інокентій та Георгій Винницькі).

52. Ці слова Копистенського, автора "Палінодії" наводить Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 496.

53. Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 94.

54. Ibidem, ст. 103 і 130.

55. Ibid., ст. 84.

В другій половині XVI ст. майбутні владики не осягали вже таких урядів. Тільки в трьох випадках джерельні вістки того часу говорять про заняття й уряди, які займали тодішні єпископи у своїм світськім житті. І так Зенько Ілляшевич згадувався в р. 1562 як "consul civitatis crasnostaviensis"[56]. Дмитра Грицьковича (Діонісій Збіруйський) назвав холмський акт з 5.5.1578 р. митним писарем[57], а Арсенія Брилинського називали тогочасні джерела тивуном[58], підданим перемиського старости[59].

Ось і все, що можна довідатись про світські уряди й заняття перемиських і холмських єпископів доберестейської доби. На загальне число 25 владик це дуже мало, тим паче, що єпископи тієї доби, як про це буде мова в наступному підрозділі, жили здебільшого довгий час світським життям, а дехто з них вступав у духовний стан аж на старості своїх літ. Адже збереглись номінаційні королівські грамоти для багатьох єпископів цього періоду і на їх основі можна подекуди встановити більше чи менше докладно походження тих владик. Якби ці номінати займали у своєму світському стані якінебудь видатні пости чи виконували якісь важливі функції в державі або в місцевій самоуправі, тоді королівські грамоти не забули б, мабуть, про те згадати. Але таких згадок немає. Частинно можна б це пробувати вияснити тим, що між єпископами середини і кінця XVI ст. було небагато осіб шляхетського походження. Але ж у XV і в першій половині XVI ст., коли на єпископських престолах засідали майже самі тільки шляхтичі, теж нема, поза дрібними винятками[60], відомостей про участь прийдешніх владик у самоуправному житті місцевої шляхти, про якінебудь титули, яких у Речипосполитій було подостатком, про виконування якихось замітніших функцій у місцевій адміністрації, судів-

56. Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 171.

57. Площанський, op. cit., т. I, ст. 227. — Про Збіруйського писав Вишенський у своїх посланнях: "Коли въ Луцку жилъ, Саксономъ и Майдебурскимъ правомъ черево своє кормилъ" (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 498; Encyklopedja Powszechna Orgelbranda розказує про нього:"Początkowo prawdopodobnie był prawnikiem w Łucku", т. XVI, ст. 64).

58. Уряд тивуна, що сягав своїм походженням княжої доби, втратив впродовж століть на значенні й означав у Галичині в XV-XVI ст. сільського начальника або урядника, що його завданням було доглядати господарства дідича в селі і виконувати обов'язки начальника громади.

59. Добрянський, op. cit., ч. I, ст. 62-63; так говорили про Брилинського й православні пани у своєму листі до митрополита в р. 1585 (див. "Походження, ст. 25).

60. Григорій Возький поміж членами суду, Івашко Сосновський — руський писар короля тощо.

цицтві тощо[61]. Справа в тому, що українська шляхта в Короні в противагу до сусідніх земель вел. кн. Литовського вже в останніх десятиліттях XV і тим більше в XVI ст. не відогравала не тільки ніякої поважнішої ролі в загальнодержавному житті, але й не брала видатнішої участи в керівних органах місцевої шляхетської самоуправи; для неї залишались щонайвище якісь малозначні посади.

б) Духовний стан

В XVI ст. владиками західньо-українських єпархій були здебільшого люди, незв'язані органічно з життям Церкви, що довгий час проживали у світському стані, закладали родинні вогнища і тільки згодом вступали в духовний стан, сподіючись осягнути єпископські катедри. Тоді як у XV ст. акти згадують тільки одного владику[62], що перед вступленням на престіл мав родину[63], то з-поміж 16 керівників західньо-української Церкви XVI ст. 10-ох, а з перемиських та холмських єпископів останніх десятиліть XVI ст. всі, за винятком може одного[64], були у своєму світському житті жонаті. При тому дехто з владик XVI ст. мав велику родину[65]. Не могло це, очевидно, бути корисним для єпархіяльних справ; окрім великих нераз матеріяльних витрат, такі владики зуживали занадто багато енерґії й часу на справи своєї великої родини, щоб могти у задовільній мірі присвятитись потребам своїх єпархій. Такі сильні були, отже, світські впливи в західньо-українській Церкві в XVI ст., а передусім в останніх його десятиліттях, із шкодою для неї і для її вірних.

Одначе, ще грізніший для Церкви тієї доби був факт, що дехто з номінатів засідав на єпископський престол, навіть формально не висвячуючись, а то й продовжуючи жити в подружім житті. Перший такий знаний випадок трапився в другій половині XV ст.: король іменував у р. 1467 перемиським владикою Йону Бірецького, людину світську[66]. З недостачі відповідних джерел не можна ствердити, в якому стані перебував Грицько Окушкович Бозький, коли вступав на холмський престол. Два роки передтим, в одному акті з р. 1469 згаду-

---

61. Небагато, зрештою, таких відомостей і про перемиських та холмських владик XVII і XVIII ст., коли джерельного матеріялу значно більше.

62. Герасим Бозький, єпископ холмський у другій половині XV ст.

63. Жінку і 4 дітей (3 синів і 1 дочку).

64. Арсенія Брилинського, хоч і щодо нього така можливість не виключена.

65. Йона Сосновський 3 синів і 2 дочки, Філарет 2 сини, Захарія 3 сини і 4 дочки тощо.

66. Добрянський, op. cit., ч. I, ст. 30.

валась ще його жінка Маруся з Чорткович[67]. На початку XVI ст. холмську катедру одержав Івашко Сосновський, але через те, що він у визначений термін не висвятився і далі вів подруже життя, король Жигмонт грамотою від 27.10.1507 р. позбавив його владицтва. Коли, по смерти Філáрета, Івашко Сосновський в р.1533 вдруге заняв холмський престіл, все ще жила його дружина Милюхна і її акти згадували ще деякий час як жінку владики[68]. Син Івашка Михайло Сосновський, що дістав королівську грамоту на холмську єпископію за життя свого батька, не міг стати його наступником мабуть і тому, що був двічі одружений. Більше таких випадків у першій половині XVI ст. не було і це доказ, що в тому часі вони належали ще до виняткових явищ і викликували спротив, що доводив навіть до усунення владики з катедри, як це сталося з Івашком Сосновським у р. 1507. Інші єпископи того періоду, що довгий час жили світським життям, вступали на престол, будучи вже в духовному стані[69].

Інакше було в останніх десятиліттях XVI ст., коли світські, ще й до того жонаті, частіше попадались на єпископські катедри. Поминаючи єп. Захарію, що став холмським владикою на старості своїх літ, коли він міг бути вже вдівцем, всі три його наступники, що займали чи претендували на холмську катедру, були людьми світськими і жонатими. З них син Захарії Левко (Леонтій Пелчицький) розвівся з своєю жінкою щойно декілька років після вступлення на холмський престіл; тоді він і висвятився. Діонісій Збіруйський став холмським владикою, будучи світським і жонатим, і висвятився тільки кільканадцять місяців пізніше[70]. Також у Перемишлі заняв на декілька років

67. Площанський, op. cit., т. I, ст. 95.

68. Напр., в одній записці з р. 1534 говориться, що суд увільнив жінку владики Йони Милюхну від позову шляхтича Івашка Андріївського (Площанський, op. cit., т. I, ст. 131). Коли син Йони (в світському: Івашка) женився з Марусею Верещинською, її батько заявив у судовому акті з 7.7.1538 р., що він приймає на себе відповідальність за владику у всіх позовах, карах і труднощах, які могли б вийти від митрополита (Площанський, там же, ст. 132) — тут можна добачувати натяк на страх Йони перед можливими переслідуваннями з боку митрополита за те, що владика й надалі жив подружим життям. Декілька років пізніше, в р. 1544, Милюхна вже виступає в актах як монахиня Теоктиста.

69. Напр., холмський єпископ Філарет (перша половина XVI ст.) вступив до манастиря по смерти своєї жінки; холмський єпископ Теодосій Лазовський (1552-1565) перебував також перед своїм владицтвом деякий час у манастирі.

70. Але, з другого боку, Леонтія Пелчицького й Діонісія Збіруйського можна почасти виправдати. Довгий час вони не могли вибратись до митрополита по свячення з уваги на загрозу з боку свойого противника Терентія-

перед Берестейською унією єпископський престіл Михайло Копистинський, людина жоната. Не зважаючи на те, що патріярх наказав митрополитові не висвячувати його, Копистинський, одержавши королівську номінацію, дістав і свячення, залишаючись у подружому житті[71].

Щоб зарадити такому станові, єпископи вимагали у своїх унійних постулятах, щоб у майбутньому номінати мусіли висвятитись найдалі до трьох місяців від часу своєї номінації під загрозою втрати владицтва[72]. Король погодився на те під умовою, що владики приймуть унію[73].

Теодора Омнис-Лаговського. Щоправда, в часі, коли Леонтій дістав королівську номінацію (виставлена в таборі під Ґданськом 20. 6. 1577 р., вписана в холмські актові книги 11. 7. 1577), Лаговський перебував на вигнанні (вигнаний із холмської землі в травні 1577 р.), але дальша його діяльність вказувала на те, що він хотів за всяку ціну розправитись із Леонтієм (напр., в грудні 1577 р. напав Омнис-Лаговський на катедральні маєтки Білополе й Бусно та погрожував при тому вбити владику). В таких обставинах трудно було їхати Леонтієві до митрополита. Побоювання владики не були безпідставні: коли в р. 1580 Леонтій подався, врешті, до Новгородка, де його висвятив митрополит, Лаговський напав на нього в поворотній дорозі 21. 6. 1580 р., розбив його валку, побив його слуг і розграбив майно, в тому різні дорогоцінності й грамоти, а сам владика ледви втік живий. В обличчі того самого противника зволікав з їздою й наступник Леонтія, Діонісій Збіруйський. А в тім Лаговський старався різними шляхами не допустити Діонісія до висвячення і закріплення тим самим на холмській катедрі й не зупинився навіть перед наклепом на Збіруйського, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Коли в листопаді 1586 р. процес проти Збіруйського припинився і суд виправдав владику, ніщо вже не стояло на перешкоді до висвячення Діонісія, яке й наступило десь зимою 1586/87 р. (Холмські акти згадують ще 24. 11. 1586 Збіруйського як номіната, а під 25. 2. 1587 р. говорять про нього вже як про справжнього владику).

71. Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 571-572.

72. "Quod si alicui saeculari eiusmodi dignitas (митрополію, владицтво або інший духовний уряд) conferetur, is intra trium mensium decursum sacros Ordines suscipere tenebitur sub privatione eiusmodi beneficii... Sunt enim etiam nunc aliqui, qui officiis huiusmodi praesunt a plurimis annis, neque tamen Ordines sacros suscipiunt, exceptionum quarumdam praetensione (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales ст. 183; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 533; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

73. В XVII і XVIII ст. перемиські й холмські владики, і в першу чергу уніятські, перебували здебільшого довший час перед своїм владицтвом у манастирях.

Вже в грамоті короля Августа II, виданій 15 червня 1700 р. у зв'язку з приступленням до унії львівського єпископа Йосифа Шумлянського, гово-

Деякі владики XV-XVI ст. стояли у близьких стосунках до своїх попередників, допомагаючи їм в управі єпархією і рівночасно привчаючись, щоб могти опісля заняти їхнє місце. І так холмський єпископ Сильвестер (друга половина XV ст.) виступав у часи свойого попередника Григорія в р.1460 як його довірена особа в суді й спорі за границі маєтків[74]. Площанський висуває здогад, що Сильвестер був племінником Григорія, який прикликав його в Холм і доручив керування своїми справами, приготовляючи його до перебрання владицтва. Наступник Сильвестра Григорій Бозький обіцяв в одному судовому акті за життя свого попередника вистаратись королівську грамоту, яка б потверджувала передачу катедрального маєтку Невіркова в застав[75]. Взагалі, вже споріднення владик між собою приводить до висновку, що кандидати на майбутніх владик переходили часто практичний вишкіл правління єпархією за життя своїх попередників. Яскравим прикладом може стати тут видана в 1543 р. грамота синові Йони Сосновському на холмську єпископію за життя батька, чи управа холмського владицтва родом красноставських міщан у другій половині XVI ст., або прикликання перемиським єпископом Антонієм Радиловським на свого помічника з правом наступництва свого братанича Івана в р. 1578. (Самого ж Антонія Радиловського покликав у р. 1537 на свого помічника його попередник Лаврентій Терлецький).

Декількох єпископів XV-XVI ст. займали перед своїм вступленням на владичий престіл видатне становище в Церкві, чи то в своїй

риться: "Secundo Beneficia Ecclesiastica w Diecezyach swoich Ruskich do Unij przyłączonych, jako to Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Unitom in vita et Religione S. Basilij probatis konferować obiecujemy" (Малиновський, Грамоты, 'Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львôвскôй епархіи, ст. 60-61), а Замойський собор 1720 р. ухвалив, "ut nemo deinceps nisi a s. Sede Dispensationem obtineat, Episcopus esse possit, qui professionem Religiosam non fecerit, nemo vero profiteri valeat, qui prius intra septa Monasterii non expleverit annum probationis Regularis, et sex hebdomadas juxta Constitutiones et consvetudines Ordinis D. Basilii Magni" (Гарасевич, op. cit., ст. 482-483. Див. також St. Załęski, Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku, ст. 34-35. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. II, ст. 439). Після переходу Галичини під владу Австрії, Марія Тереса анулювала на просьбу галицького єпископату цю постанову Замойського собору.

Поміж перемиськими й холмськими владиками XVII-XVIII ст. тільки в перемиській епархії траплялись в першій половині XVII ст. випадки, що єпископи не висвячувалися довший час по своїм виборі (перемиські православні владики Іван Шишка-Хлопецький та Іван Попель).

74. Площанський, Прошлое Холмской Р., т. І, ст. 91.

75. Ibidem, ст. 93.

єпархії, чи поза її межами. Було це в першу чергу в XV ст. і в першій половині XVI ст., коли на єпископських катедрах засідали, поза деякими винятками, люди з духовного стану. Холмський владика Сильвестер (друга половина XV ст.) був крилошанином[76], Філарет (перша половина XVI ст.) і Теодосій Лазовський (1552-1565) архимандритами. Філарет управляв, крім того, холмською єпархією вже по смерти єпископа Симеона Бугака, а коли опорожнилась перемиська катедра, старався дістати королівську грамоту на неї. Звичайно, на загальну скількість єпископів цього періоду тих прикладів мало, ще більше вражає, одначе, факт, що з-поміж владик останніх десятиліть XVI ст. ніхто не відогравав перед своїм призначенням на владицтво ніякої замітнішої ролі в житті Церкви і не займав ніяких становищ у церковній організації, хоч якраз у ті часи скількість джерельних матеріялів сильно збільшується і на недостатню інформацію не можна вже жалітись. Але чи ж могло бути інакше, коли в тому саме часі владиками ставали світські, що часто не поспішали навіть із висвяченням, продовжуючи жити подружим життям[77].

Розділ IV

ФОРМА ВИБОРУ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Згідно з постановами вселенських соборів нового єпископа мали вибирати єпископи всієї провінції, а затверджувати вибір і висвячувати митрополит. В добі Київської Руси єпископів вибирав у дійсности не єпископський собор, а сам митрополит[78], що разом з двома єпископами й висвячував їх[79]. Участь світського елементу в управі Церкви завелась, як це ствердив Заікін[80], відносно пізно й не мала ніякого обоснування в давній традиції. За винятком Новгороду, де помітна була деяка участь верховної ради в житті Церкви, в Київській

76. "Pop de Crylos" (Площанський, op. cit., т. I, ст. 92).

77. В XVII-XVIII ст. багато перемиських і холмських єпископів були перед своїм владицтвом ігуменами манастирів, архимандритами, місіонерами, проповідниками тощо.

78. Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 280.

79. Тому то повстала, на думку Томашівського, катедра в м. Юрієві над Россю, "щоб митрополит мав під рукою, побіч білгородського єпископа, ще одного суфрагана для висвячування нових владик" (С. Томашівський, Історія Церкви, ст. 104).

80. В. Заикинъ, Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, розд. II, ст. 10-14.

державі нема сліду будьякого впливу вірних на церковну управу, щонайбільше бували факти встрявання пануючих князів. Але якраз ці встрявання вказують на те, що митрополити не були самостійні у виборі єпископів; вони мусіли його переводити за згодою, а принайменше в порозумінні з місцевим князем. Через те нераз доходило до гострих конфліктів між князями і митрополитами[81]. По татарськім заливі єпископи вибирались у XIV ст. деякий час єпископськими соборами[82]. Одначе той стан не тривав довго: у вел. кн. Литовськім витворився новий спосіб обсади духовних урядів — вибір на з'їздах духовних і світських вельмож[83]. Такий то вибір уважав за законний і Виленський собор 1509 р. Але постанови цього собору вказують рівночасно на те, що також ця форма вибору ставала для сучасників недосяжним ідеалом; вже траплялися випадки, що кандидати, за словами учасників собору 1509 р., "славы ради мирския и властельства еще живу епископу и здраву, прежде преставленія єго, на тоє епископъство подъкупаютъся и берутъ безъ совѣта и воли митрополіи и епископовъ и безъ осмотрѣніа и събраніа князей й пановъ нашого закону греческого"[84]. На вибір єпископів позначувався щораз більше вплив короля чи вел. князя, що почали по своїй волі вирішати про обсаду катедр. Виленський собор виступив рішуче проти такого способу обсади й не дозволяв у своїх постановах висвячувати на майбутнє кандидатів неправно іменованих, хоч би й за рекомендацією короля.

Якраз від початку XVI ст., отже приблизно від часу Виленського собору, можна, опираючись на номінаційні грамоти королів та судові акти, прослідити, в який спосіб обсаджувались катедри Перемишля й Холма. Для попереднього періоду, включно з цілим XV ст., матеріяли про спосіб вибору західньо-українських владик ще дуже фраґментарні: тільки про одного перемиського владику, Йону Бірецького, розказує грамота, що в р. 1467 він одержав гідність єпископа на основі королівського рішення за свої заслуги у військовій службі, хоч жив він тоді у світському стані.

У своїх номінаційних грамотах XVI ст., видаваних для перемиських та холмських єпископів, польські королі покликувалися звичайно на просьби й свідчення своїх підданих. Деколи були це

81. Так, напр., кн. Андрій переяславський держав переяславську катедру необсадженою, поки митрополит не висвятив йому особи місцевого походження (Томашівський, op. cit., ст. 149).

82. Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 281-282.

83. Приклади подає Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст.15-16.

84. Цитат наводжу з Грушевського, Іст. України-Р., т. V, ст. 462.

прохання "мешканців єпархії"[85], в деяких випадках король прихилявся до бажань самих єпископів, затверджуючи їм помічників із правом наступництва, але здебільшого говорилось у королівських грамотах загально про дорадників короля, що вставлялись за кандидатом[86]. Номінаційні грамоти покликувались часто на їхні свідчення, що рекомендували чесне життя й правий характер кандидата[87], його побожність і знання обрядів своєї Церкви, а в деяких випадках ще й ученість і товариську огладу[88]. Але вичисляючи отак, напр., прикмети Івашка Сосновського, які мали доказувати, що він здібний управляти дорученою йому єпархією, король Олександер забув, мабуть, згадати про найважніше: Сосновський був його руським писарем!

Хто ж насправді мав вирішальний вплив на королівську номінацію?

Бували випадки, що кандидатуру ставила місцева православна шляхта[89], або що про привілей короля старався дехто з впливовіших її представників[90]. Але коли в королівських грамотах говориться про "мешканців єпархії", що просили за того чи іншого кандидата, не мусіли це бути, як на те виразно вказує грамота єпископові Терлецькому, самі тільки православні[91]. Васіяна Баку іменував король холмським владикою на просьбу Яна з Тенчина, сандомірського воєводи, надворного маршала й ін.; Зенько Ілляшевич став холмським єпископом, по всій правдоподібности, завдяки рекомендації латинського єпископа Адальберта Староржепського, що жив у Красноставі[92]; за сином Зенька, Левком (Леонтій Пелчицький) заступався передусім холмський староста Олександер Лащ[93]; Збіруйському, що в своєму світському житті був митним писарем у Луцьку, допомогли

85. Напр., у грамоті Філаретові — Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 104.

86. "Ad praefatorum consiliariorum nostrorum preces et testimonia".

87. "Vitae integritatem et morum probitatem".

88. Пор. "Освіта", ст. 33.

89. Напр., Михайла Копистинського поставила кандидатом на перемиське владицтво місцева православна шляхта.

90. В позові Угровецьких на єп. Філарета говориться, що він був колись довгі роки слугою й довіреною особою їх предків і за їх старанням став владикою (Площанський, op. cit., т. I, ст. 120).

91. "Suplicatum nobis extitit — писав король у своїй номінаційній грамоті, виданій єп. Терлецькому — tam a quibus dom. consiliariis quam ab aliis multis subditis nostris illius provinciae, praesertim vero ordinis et ritus ruthenici hominibus" (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

92. Площанський, op cit., т. I, ст. 171.

93. Ibidem, ст. 204.

здобути катедру волинські маґнати[94]. Отже, щоб одержати королівську грамоту на владицтво, треба було в XVI ст. в першу чергу забезпечити собі підтримку впливових людей, байдуже чи це були особи тієї самої віри, чи ні; міг це бути навіть латинський єпископ. А такі протекції не могли не коштувати кандидатів різноманітних видатків і обіцянок, що з свого боку мусіло позначитись опісля на управі єпархією. Натяки на це існують зрештою і в самих номінаційних грамотах. Одержуючи в році 1508 холмську єпархію, єп. Філарет зобов'язувався рівночасно перед королем, що не буде домагатися від перемиського владики відшкодувань за видатки, пороблені під час старань за перемиську катедру[95].

На просьби й свідоцтва своїх підданих король на підставі "своєї королівської ласки"[96] передавав кандидатові своєю грамотою єпископію, мотивуючи часом зі свого боку потребу нової обсади єпархії[97]. Іменування владик належало до короля, тому що він вважався патроном і розпорядчиком церковних бенефіцій. Тому, коли владика Захарія передав грамотою з 3. 6. 1577 р. управу холмської єпархії своєму синові Левкові і звернувся опісля до короля, щоб той потвердив цю грамоту передачі, Стефан Баторій нагадав Захарії, що він без попереднього королівського рішення не повинен був відмовлятись від єпископії в користь свого сина.

А про те, як трактувалися владицтва в XVI ст., посвідчить декілька прикладів: король Жигмонт передав своєю грамотою з 12. 2. 1508 р. холмську єпископію Філаретові, який за те мусів приобіцяти, що залишить у мирнім користуванні перемиським владицтвом Антонія Оникого й не вимагатиме від нього звороту витрат, пов'язаних зі заходами, ціллю яких було осягнення перемиської катедри. Івашко Сосновський, усунений рівночасно королем із холмської катедри, мав за всі шкоди, які він наніс єпископським маєткам і самій церкві, винагородити Філарета, а Філарет мав звернути Івашкові всі видатки, які той поробив для єпархії[98]. Перемиська і холмська катедра

94. Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, т. XVI, ст. 64-65.

95. Площанський, op cit., т. I, ст. 104-105.

96. "De gratia nostra regia", "pro benignitate nostra".

97. Напр., у грамоті для єп. Терлецького говориться: "Nos itaque attendentes, pro ex defectu capitis reliqua quoque membra variis morbis afficiantur et pastoris negligentia. gregem perdere solet, ordo quoque turbatur universi, ubi rectores et praefecti deficiunt, volentesque futuris periculis occurrere et praesenti necessitati quantum in nobis succurrere..." (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

98. Площанський, op cit., т. I, ст. 104-105.

ставала, отже, об'єктом торгу і виміни, як якийнебудь собі звичайний уряд чи маєток. Такий самий характер мала згадана вже грамота Захарії з 1577 р., в якій він зрікався холмської катедри в користь свого сина, трактуючи її немов би свою власність. Не зважаючи на те, що в році 1543 видано грамоту на холмську єпископію синові тодішнього холмського владики Йони Сосновського, Михайлові, в той же час одержав таку грамоту Васіян Бака. За протекцією впливових осіб королівська канцелярія виставляла, таким чином, привілей на владицтво навіть тоді, коли такий привілей надано вже передтим іншому кандидатові, дбаючи тільки про більший, бо подвійний дохід. Інакше цього зрозуміти не можна, хіба що приняти припущення, що це робилось свідомо з ціллю поглибити в той спосіб розстрій православної Церкви. Не був це, в додатку, єдиний випадок іменування двох владик на одну єпархію: холмський єп. Теодосій Лазовський одержав грамоту на володимирське владицтво, на яке мав призначення Іван Борзобогатий-Красенський. Але тоді, як Михайло Сосновський не настоював на здійсненні своїх претенсій до холмської катедри, Лазовський і Борзобогатий не хотіли поступитись один одному, і між ними дійшло до збройної, в повному розумінні того слова, боротьби. Неменший заколот постав, коли на холмську катедру претендували на підставі королівських грамот син владики Захарії Левко (Леонтій Пелчицький) і зять Дмитро Грицькович (Діонісій Збіруйський) з одного боку, та другий зять Захарії, Теодор Омнис-Лаговський, з другого. Боротьба за холмський престіл точилась тоді з перервами поверх 20 років і закінчилася щойно напередодні унії.

Королівські номінаційні грамоти не обмежувались до загальних стверджень передачі номінатам управи єпархією, вони докладно визначували обсяг і характер їхньої влади. Номінати діставали до кінця життя або до моменту осягнення більшої гідности[99] власть виконувати всі ті чинності й розпоряджатись всім тим, що належало владикам за правами і давніми звичаями[100], і передусім управу духовними справами (administratio spiritualium) та завідування владичими добрами і доходами (gubernium bonorum cum proventibus universis), при чому в деяких грамотах катедральні маєтки вичислювались поіменно. Крім того король доручав у своїх номінаційних грамотах усім своїм підданим уважати номіната за справжнього і законного владику (pro vero et legitimo vladica), а людей грецького обряду зобов'язував номінатові як своєму зверхникові й наставникові у всьому

99. "Usque ad extrema vitae suae tempora vel maioris dignitatis assecutionem".

100. "De iure et antiqua consuetudine".

повинуватись і слухатися (uti praelato et pastori in omnibus licitis ac honestis pareant et obediant) та відповідати перед ним за всі ті справи, що належать до єпископської власти. Деколи король звертався ще до відповідних представників місцевої влади, щоб вони допомагали номінатові перебрати без проволоки і труднощів управу єпархією й її маєтками. Самого вводу нового владики в єпископію і катедральні маєтки довершував, опираючись на номінаційну грамоту, звичайно возний.

До чого ж тоді зводилась роля митрополита при виборі владик? Для нього залишався тільки сам акт висвячення. Король повідомляв митрополита про свою номінацію і доручав її потвердити, а далі висвятити номіната в єпископи і ввести від себе в управу єпархією. На початку XVI ст. митрополити не могли ще погодитися з таким обмеженням їхнього впливу на вибір підвладних їм єрархів. Про це свідчать постанови Виленського собору 1509 р., що одверто взивали відмовляти посвячення кандидатам, неправно іменованим. А коли декілька років перед Виленським собором король Олександер, не питаючись згоди митрополита, іменував у році 1504 холмським єпископом свого руського писаря Івашка Сосновського, цей королівський номінат залишався 3 роки не висвячений, аж поки з уваги на те новий король Жигмонт не усунув його своєю грамотою 1507 р. з холмської катедри. Не малу ролю відограв тут, на мою думку, митрополит, який, мабуть, зволікав із висвяченням королівського кандидата і використав зміну, що відбулась саме тоді на королівському престолі. А вже наприкінці XVI ст., становище митрополита було зовсім відмінне. У 1591 р. на опорожнене перемиське владицтво кандидував Михайло Копистинський. Одначе патріярх, довідавшись, що той живе подружим життям, наказав митрополитові його не висвячувати. Проте, Копистинський, що одержав номінаційну грамоту від короля, дістав теж висвячення від митрополита, який не мав, мабуть, відваги ввійти в конфлікт із королівською грамотою[101].

Впродовж XVI ст. вкорінювався щораз більше звичай іменування владик за життя їхніх попередників. Вже в часи перемиського єпископа Антонія Оникого король іменував іншого владику для Перемишля, але дізнавшись, що це сталось проти волі старого

101. Грушевський висуває ще друге припущення, говорячи, що патріярша грамота могла прийти запізно, але з другого боку зауважує: "в препарованій Балабаном з Діонисієм грамоті на митрополита одною з вин митрополичих фіґурує се, що він против патріяршого наказу висвятив Копистенського, якого патріярх уважає поставленим неправно" (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 572).

владики, свою грамоту відкликав. Проти такої поведінки заявився Виленський собор 1509 р. Одначе, вже несповна 20 років пізніше, в р. 1528, Олехно Терлецький дістав грамоту на перемиське владицтво за життя еп. Йоакима. Грамота мотивувала це важкою хоробою старого владики[102], не згадуючи ні словом, чи годився на те Йоаким; тільки король, хотячи забезпечити останнього, зобов'язав Терлецького удержувати старого владику до самої його смерти на кошт владичих маєтків[103]. Але вже 9 років пізніше Терлецький сам просив короля іменувати для нього помічником із правом наступства Яцка Радиловського, а той прикликав собі згодом на свого помічника свого братанича Йоана, і вистарав для нього номінаційну грамоту, а коли Йоан помер, вставлявся у короля за Брилинським. Це явище можна б інтерпретувати так, що владики, розуміючи безсилля митрополичої власти, самі хотіли впливати на вибір своїх наступників, щоб запобігти в той спосіб передачі єпархії в руки невідповідних кандидатів, а далі, щоб зберегти катедральне майно й посілості, що в часі ваканції катедри нераз переходили в чужі руки, а то й частково пропадали. Але історія холмської єпархії XVI ст. доводить, що єпископи далеко не завжди руководилися такими шляхетними мотивами. В Холмі також широко практикувався в XVI ст. звичай іменування єпископів за життя своїх попередників. В р. 1543 холмську катедру дістав син тогочасного владики Йони Сосновського, в р. 1566 зять тількищо введеного в управу єпархією владики Захарії, в р. 1577 син Захарії Левко. Тут виразно проявляється тенденція зробити владицтво доменою свого роду і ця тенденція завершується династією красноставських міщан на холмськім престолі в останніх десятиліттях XVI ст., а довголітня й завзята боротьба за катедру поміж членами того роду, на жаль, аж ніяк не лежала в інтересах вірних і Церкви.

Ясно, що спосіб, в який обсаджувались у XVI ст. єпископські столиці західньо-українських єпархій, не міг задоволити тих, що прагнули добра для своєї Церкви і розуміли, яку вагу має вибір таких чи інших владик для її майбутнього. Зарадити цьому лихові хотіли вже представники волинської шляхти на Виленському соймі 1566 р. А втім і самі єпископи дійшли до переконання про потребу віднови

102. "Gravem aegritudinem incidit, vires corporis et loquellam amisit" (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. LXXIX).

103. "Volumus, constituimus et mandamus, quatenus eundem Ioachimum ipse Olechno novus vladica in omnibus vitae necessariis usque ad finem vitae ipsius de bonis vladicatus premisliensis sufficienter provideat" (Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

канонічної форми вибору й усунення надужить при виборі владик. У своїх артикулах до короля і папи вони поставили як одну з передумов прийняття унії привернення канонічного вибору. Від короля єпископи домагались, щоб кандидати на владицтва й інші церковні гідности обирались згідно з канонами по смерті своїх попередників вільною елекцією духовних, і щоб тільки з 4-ьох вибраних у той спосіб кандидатів король визначував того, якого вважатиме за найбільш здатного до виконування дорученого йому уряду[104]. У відповідь король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р., згадуючи про прохання владик, «абы отъ нихъ чотери особы годныє до таковоє владзы оберани, съ которыхъ абы одинъ на таковіи оуряды черезъ насъ былъ подаванъ», погоджується на них, під умовою, що єпископи приймуть унію[105]. В папи владики просили, щоб єпископи, іменовані королем, не мусіли їздити по затвердження до Риму, тільки щоб їх, згідно зі стародавнім звичаєм, міг висвячувати митрополит[106]. У зв'язку з тим папа Климент VII у виданій в лютому 1596 р. грамоті передав Київському митрополитові власть висвячувати єпископів своєї митрополії[107] при участі двох або трьох владик. Таким чином дезідерати українського єпископату щодо вибору владик були приняті королем і папою.

104. "Quoniam vero Canonibus nostris ita sancitum habemus, ut tam Metropolitae quam Episcopi aliique huiusmodi officiales prius a spiritualibus, quam a saecularibus Ordinibus eligantur, petimus a Sacra Regia Maiestate, ut libera penes nos maneat eligendi eosdem potestas; salva tamen Sacrae Regiae Maiestatis pro libitu cuius ex electis conferendi auctoritate. Post obitum enim alicuius ex subdictis Officialibus quatuor a nobis posse eligi postulamus, ex quibus uni, qui idoneus videbitur, Sacra Regia Maiestas conferet" (Theiner, Monumenta Poloniae, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales, ст. 182; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 532; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 209-210).

105. Гарасевич, op cit., ст. 188-189. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213. Пор. Пелеш, op. cit., т. I, ст. 534-535.

106. "Pro literis sacrae (consecrationis) Episcopi ritus nostri Romam ut non mittant, sed cum aliquem Sacra Regia Maiestas in Episcopum nominaverit, Metropolita sive Archiepiscopus more antiquo unumquemque eiusmodi consecrare debet" (Theiner, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич op. cit., ст. 179; Пелеш, op. cit., т. I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

107. "Is qui... electus seu nominatus fuerit, a... Archiepiscopo Metropolita Kioviensi ac Haliciensi nunc et pro tempore existenti auctoritate et nomine Sedis Apostolicae confirmari vel institui, eique munus consecrationis impendi possit et debeat" (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 261. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 221; Пелеш, op. cit., т. I, ст. 627; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 208).

Розділ V

СПОСІБ ВІДХОДУ І ДАЛЬШИЙ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Єпископи управляли звичайно своїми єпархіями до самої смерти, але бували випадки, що вони зрікались владицтва з причини старости, усувались властями, переходили на іншу катедру, або ставали митрополитами. В усіх цих випадках буде тут з'ясований дальший життєвий шлях колишніх перемиських чи холмських владик.

У XV ст. єпископи Перемишля й Холма управляли своїми єпархіями здебільшого до кінця свого життя. Можна це з певністю твердити передусім про всіх 4 холмських владик цього періоду і припускати про більшу частину перемиських. Тільки в одному випадку відомо, що перемиський єпископ зрікся свойого владицтва, на думку Добрянського, з уваги на свою старість. Був це Атанасій Бірецький, що залишив свій престіл в р. 1467.

Також в XVI ст. перемиські єпископи продовжували свою архипастирську діяльність переважно до своєї смерти[108]; єдиний тільки Антоній Радиловський по 44 роках свого владицтва передав свій уряд у молодші руки. Зате з-посеред 9 холмських єпископів XVI ст. тільки три управляли цією єпархією до своєї смерти, тоді як величезна більшість (шість) покинула холмську катедру в інший спосіб.

Вже на початку XVI ст., в р. 1507, номінат Івашко Сосновський втратив холмську єпархію, яку король Жигмонт передав своєю грамотою в руки іншого кандидата. Король мотивував це своє рішення тим, що Івашко не висвятився в означений час і не виконував повинностей свого звання, хоч володів у Холмі 3 роки. Одначе Сосновський не покидав надії на відзискання втраченого владицтва, а тимчасом стежив за діяльністю свого противника Філарета і займався своїми маєтковими справами, ведучи безупинні спори зі свояками і сусідами. Вкінці, по смерті Філарета в р. 1533, він досягнув таки своєї мети і під іменням Йони володів 12 років холмською катедрою. Що з ним сталось опісля, годі з певністю сказати. В останніх роках свого владицтва Йона вів судові процеси за втрачені після смерти Філарета катедральні маєтки. Це не подобалось королеві, що відобрав ті маєтки сам своєю грамотою, виданою 20. 10. 1533 р. Король вимагав від владики повинуватися королівським грамотам, але мужній владика відповів у холмському суді, що він не може погодитись на таке бажання короля, подаючи причини, які спонукують його до того.

108. Про двох перших перемиських владик цього століття (Антоній Оникий, Йоаким) можна про це тільки здогадуватись.

Декілька місяців пізніше холмські акти не згадують уже про Йону Сосновського, а в наступному, 1546 р., володів у Холмі Васіян Бака. Тому то й існує припущення, що Йона, попавши в неласку короля, мусів залишити катедру[109]. Як-не-як, а під р. 1549 акти розказують уже про вдову *покійного* Йони[110]. Можливо, що в зв'язку з тим не засів по смерти батька на холмській катедрі син старого владики, Михайло Сосновський, якого король іменував ще в р. 1543, хоч тут не виключена ще й інша причина[111].

Всі інші 4 єпископи, що не володіли в Холмі до своєї смерти, це були владики другої половини XVI ст., коли то єдиний Діонісій Збіруйський засідав на холмській катедрі до кінця свого життя. Що ж стало причиною цього? Двох холмських владик згаданого періоду покинуло Холм, щоб перейти на інші катедри — Теодосій Лазовський у Володимир, Леонтій Пелчицький у Пинськ. У XVI ст. поміж українськими катедрами володимирська була поруч луцької найбагатша[112]; тому то король говорив про перевід Лазовського на "вищу володимирську катедру"[113]. Була це, може, винагорода для цього владики за одержану давніше експектативу на митрополію, яку,проте, обсадив у р. 1568 турівський єпископ Йона Протасович. У Володимирі Лазовський виконував функції владики до р. 1580, коли він передав ту єпархію архим. Мелетієві Хребтовичу (той акт передачі потвердив і король). Хребтович відступив, з черги, управу єпархією за 1000 зол. в аренду Лазовському до кінця його життя (Теодосій помер в р. 1588). Леонтій Пелчицький перейшов у р. 1585 у Пинськ і як єпископ пинський підписав 10 років пізніше заяву про приступлення до унії, але до Берестейського собору він вже не дожив. Із двох інших холмських єпископів другої половини XVI ст., що покинули холмську катедру перед своєю смертю, Захарія зрікся грамотою з 3. 6. 1577 р., потвердженою королем 20. 6. 1577 р., добровільно своєї єпархії з причини своєї слабости та глибокого віку, знеможений до того боротьбою зі своїм зятем Теодором Лаговським (кілька років пізніше Захарія помер). А тількищо згаданий Теодор-Терентій Омнис Лаговський, іменований грамотою короля з 19. 8. 1566 р. коадютором Захарії з правом наступства без потреби на те нових королівських грамот, попав у конфлікт зі старим владикою і за насильне опанування катедральних маєтків був у травні 1577 р. прогнаний з Холмщини. Покликуючись на грамоту короля з 19. 8. 1566 р., Теодор-

109. Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 45.
110. Ibidem, ст. 149.
111. Михайло Сосновський був двічі жонатий.
112. Грушевський, Історія України-Р., т. V, ст. 480-481.
113. Площанський, op. cit., т. I, ст. 172.

Терентій вів завзяту боротьбу за холмську катедру з наступниками Захарії, Леонтієм Пелчицьким та Діонісієм Збіруйським. В охороннім листі з датою 4. 6. 1580, виданім на користь баніта, король називав його знову "холмським коадютором Теодором", а й деякі холмські акти титулували Теодора-Терентія "холмським владикою"[114]. Одначе, Омнисові-Лаговському не вдалося відвоювати холмської катедри і, напередодні унії, в р. 1595, закінчилась його поверх 20-тилітня безуспішна боротьба: з того часу холмські акти мовчать про нього[115].

Замітне, що ніодин із 25 перемиських і холмських єпископів доберестейської доби не став митрополитом. Це й вказує, в якому становищі знаходились ці єпархії в тих часах у відношенні до інших провінцій Київської митрополії: Перемишль і Холм вважались її периферійними частинами, що при обсаді митрополичого престола не відогравали ніякої ролі[116].

Розділ VI

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК З ЧАСУ УПРАВИ ЄПАРХІЄЮ

а) Час управління

З уваги на те, що владики продовжували свою діяльність на єпископських престолах звичайно до кінця свого життя, виводити якінебудь висновки зі ствердженням довшого чи коротшого часу правління єпископів якогось періоду, можна тільки з великою обережністю. А все ж таки інтересно приглянутись і цьому питанню та розглянути в першу чергу статистичні дані, а в найбільше маркантних випадках спробувати інтерпретувати те чи друге явище.

Встановити, як довго правили своїми єпархіями західньо-українські єпископи XV ст., вдається лише у виняткових випадках; часто можна устійнити саму тільки дату смерти владики або саму дату його вступлення на престіл, так, що в основному доводиться користуватись

114. Так говорив про нього, напр., возний у своїй заяві 22. 4. 1594 р.

115. Площанський, op. cit., т. I, ст. 234.

116. В XVII ст. із перемиських та холмських єпископів стали митрополитами: православні владики Ісая Копинський і Антоній Винницький та холмський православний владика Діонісій Балабан, в XVIII ст.: перемиський унійтський єпископ Георгій Винницький та холмські унійтські владики Ф. Володкович і Теодосій Ростоцький.

першою й останньою згадкою про даного єпископа в грамотах і актах того часу[117]. Проте, треба ствердити, що більшість владик XV ст. управляла своїми єпархіями поверх 10 років.

У XVI ст. картина стає значно докладніша. Починаючи з холмського єпископа Філарета (1507-1533) і перемиського Йоакима (1522-1529), з-поміж 13 єпископів XVI ст.[118] лише один володів своєю єпархією менше ніж 5 років[119], трьох 5-10 років, шістьох 10-20, і трьох поверх 20 років[120]. Отже майже половина перемиських та холмських владик того періоду правила своїми єпархіями 10 до 20 років, а більше ніж дві третини — поверх 10 років. Пересічна довжина правління виносила в XVI ст. приблизно 15 років. Але з холмських єпископів другої половини XVI ст. тільки Діонісій Збіруйський управляв тією єпархією дещо понад 15 років, усі три інші менше ніж 15 років. Явище це не випадкове: двох із тих владик перейшло на іншу катедру (Теодосій Лазовський і Леонтій Пелчицький), третій (Захарія) зрікся добровільно холмського престолу.

б) Вік

Вік, у якому єпископи XV-XVI ст. вступали на владичі престоли, можна встановити в небагатьох випадках, і то тільки в загальному. Йона Сосновський одержав королівську номінацію замолоду; підтверджує це зрештою факт, що 40 років пізніше він володів ще холмською єпархією. Про вік єп. Філарета можна робити висновок з того, що на Виленському соборі 1509 р., отже після двох років владицтва, виступав він як наймолодший з присутніх там єрархів[121]. Зате єп. Захарія вступив на холмську катедру будучи вже стариком, і в декілька місяців після номінації король, беручи на увагу старечі літа владики, погодився назначити йому помічника[122]. В інших випадках не

117. Напр., для перемиського єпископа Іллі дата 1422 р. означає тільки terminus non post quem він вступив на престіл, а 1440 р. terminus non ante quem він закінчив своє владицтво.

118. Не береться тут на увагу номінатів Михайла Сосновського і Теодора-Терентія Омнис-Лаговського, що не були висвячені (дехто з дослідників не враховує їх тому взагалі до холмських владик).

119. Єпископ-помічник Йоан Радиловський, що по двох роках коадюторства помер.

120. З них найдовше перемиський єп. Антоній Радиловський, що від часу свого іменування на помічника Л. Терлецькому залишався 44 роки, а від смерти свого попередника 32 роки перемиським владикою.

121. Площанський, Прошлое Холм. Р., т. І, ст. 107.

122. Ibidem, ст. 173.

можна навіть вийти поза припущення самих дослідників[123], і щонайбільше, опираючись на довгі роки владицтва чи на довге життя після номінації[124], можна устійнити, що той чи інший єпископ одержав номінаційну грамоту в молодих роках свого життя[125].

в) Титул

Західньо-українські єпископи називались у грамотах і актах "владиками"[126], спочатку, мабуть, для відрізнення від латинських єпископів ("episcopi"); вказують на те судові акти з першої половини і середини XV ст. та королівські грамоти[127]. Але з боку урядових чинників став вираз "vladica" погірдливим, як зрештою паралельні терміни: "pop", або й "baythko", "synagoga" (замість "ecclesia"), "secta" (замість "ritus"), а в одному холмському акті з р. 1594 судовий писар не завагався навіть написати: "evasio wladyki, alias Hospody pomiluy"[128]. Говорить про те також повна титуляція єпископів обох віровизнань: з одного боку — "venerabilis vladica", з другого — "reverendissimus in Christo pater", "dominus" або "Dei gratia episcopus Chelmensis cum suo venerabili Capitulo". Деколи додавали акти владиці

---

123. Напр., Добрянський, говорячи про зречення перемиського єп. Атанасія (середина XV ст.), додає від себе, що той зробив це, мабуть, з причини своєї старости.

124. Напр., іменований у р. 1552 холмським єпископом Теодосій Лазовський помер у р. 1588, отже після 36 років; Теодор-Терентій Омнис-Лаговський, що став номінатом в 1566 р., жив ще в р. 1595.

125. В XVII ст. джерела подають вже деколи, хоч теж ще рідко, докладніше вік єпископа. Напр., перемиський єпископ-помічник уніят Павло Овлучинський став єпископом, маючи 33 роки; холмський уніятський єпископ Яків Суша іменований адміністратором холмської єпархії в 39 році, а єпископом в 42 р. життя; єпископ-уніят Августин Лодята — коадютором в 30 р., холмським єпископом в 32 році життя тощо.

126. "Vladica" або "wladica".

127. І так у Люблинській земській актовій книзі за рр. 1431-1440 єпископ Сава титулувався, напр., "Sawa Wladica, Episcopus ruthenicalis" (Площанський, Прошлое Холм. Р., т. II, ст. IX), холмські акти 40-их рр. XV ст. називали холмського єпископа також "wladica episcopus ecclesiae ruthenicalis" (там же, т. I, ст. 88), а в грамоті короля Володислава III, виданій у р. 1443, згадуються "**Episcopi**, Praelati et caeterae personae Ecclesiasticae **Consvetudinis Romanae Ecclesiae**" і поруч "**Episcopi seu Vladicae**, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti **Ritus Ruthenorum**" (Harasiewicz, Annales, ст. 80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 375 і 376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

128. Площанський, op. cit., т. I, ст. 61.

епітет "religiosus", як якомусь звичайному монахові. Коли ж у р. 1481 під час спору з польським єпископом Йоаном одна грамота назвала єп. Герасима Бозького "Reverendissimus Harassimus", -issim- у слові "Reverendissimus" перекреслено[129]. Аж у другій половині XVI ст. подибуються холмські акти, що титулують владик "Reverendissimus" і "Dei gratia". Берестейські акти вживали, з незначними винятками, терміну "episcopus"; так називали себе не тільки самі владики, але й титулували так їх також папські буллі, і навіть королівські грамоти[130].

Холмські єпископи титулували себе "холмськими й белзькими"[131], але судові акти ограничувалися здебільшого до "wladica Chelmensis". Королівські номінаційні грамоти подавали частіше повний титул, який фіґурував і в актах, пов'язаних із Берестейською унією: "episcopus Chelmensis et Belsensis" (або "Bełzensis" чи пак "Bełzecensis"). Також на деклярації унії 1596 р. тодішній холмський єпископ підписався "Діонісій Збіруйський Божою Милістю єпископ владика холмський і белзький".

Перемиські єпископи, почавши від XV ст., титулували себе "перемиськими і самбірськими". Вперше подибується цей титул у грамоті самбірського старости, Сташка з Давидова, виданій 21. I. 1422 р., в якій говорилось, що "Ілля, владика перемиський і самбірський жалівся перед королем на Стрілковичі...". Але перемиські акти і навіть королівські грамоти вдоволялись зчаста самим "vladica premisliensis"; зате Берестейські акти, поскільки вони згадували перемиського владику, дотримувались звичайно повного титулу "episcopus Premisliensis et Samboriensis"[132].

---

129. Площанський, op. cit., ст. 61.

130. Натомість холмська шляхта не хотіла допустити до рівноправности навіть у титулі. В інструкції холмського соймика з 1642 р. вона доручала своїм соймовим делеґатам домагатися на соймі, "щоб владикам були залишені лише ті права, якими вони здавна користувались, і щоб називались в грамотах тільки "владиками", а не "єпископами" (Площанський, op. cit., т. II, ст. 77). А на своїм синоді в р. 1643 латинське духівництво холмської єпархії постановило, що уніятські єпископи не повинні присвоювати собі титулу "illustrissimi", якого вживали єпископи латинські (Грушевський, Іст. України-Р., т.VIII, ч. 2, ст. 102).

131. Також у XVII і XXVIII ст.

132. У XVII ст., почавши від Антонія Винницького, що перебував якийсь час у Сяноці (особливо в рр. 1668-1675), перемиські єпископи титулувались ще й "сяніцькими". З того часу повний титул звучав: "Episcopus Premisliensis, Samboriensis et Sanocensis" (або "Sanotiensis"). В XVIII ст. єп. Єронім Устрицький, перебуваючи часто в Ярославі, звав себе ще "ярославським", але по його смерті ця назва не прийнялась.

г) Резиденція

Холмські єпископи XV-XVI ст. перебували звичайно в Холмі якщо не враховувати їхнього перебування в місцевостях, що становили маєтки холмської катедри. В XVI ст. один тільки номінат Теодор Омнис-Лаговський, посварившись з єп. Захарією, не вернувся більше до Холма, хоч деякі акти й далі титулували його холмським владикою[133]. Владики проживали в манастирі при соборній Церкві і, коли 4. 6. 1578 р. сталася в Холмі велика пожежа, вогонь знищив, за словами сучасників, все крім замку й руського манастиря, де жив владика[134]. Катедральний собор на Гірці, що залишився до останніх років єпископською катедрою, вважається деякими дослідниками за давню Данилову Богородичну церкву[135].

В історії перемиського владицтва пам'ятним роком був рік 1412, коли то Ягайло загарбав перемиський собор, передаючи його латинникам[136]. Можливо, що перемиські єпископи перенеслись тоді на деякий час до Самбора. Так чи інакше, в XV ст. перемиське владицтво знайшло притулок при василіянському манастирі на Вовчу, і тільки на початку XVI ст. вернулося до міста, на ґрунт, подарований ковалем Кузьмичем, прозваний опісля "Владичем". Перша катедра, збудована на Владичу, згоріла в р. 1535 разом з архівом. Того ж таки року приступлено до будови третього з черги собору св. Івана. Окрім собору побудовано на Владичу, на основі привілею короля Жигмонта Августа, виданого єпископові Антонієві Радиловському, крилошанські будинки. З того часу собор простояв до другої половини XVIII ст., коли перемиський єпископ Атанасій Шептицький (1762-1779) казав його розібрати, щоб поставити новий.

---

133. В XVII ст. не перебував у Холмі тільки православний єпископ Паісій, висвячений патріярхом Теофаном у р. 1621.

134. Площанський, op. cit., т. I, ст. 66.

135. М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 67.

136. Добрянський цитує у своїй "Истор. епископовъ" Длуґоша, що пише про передачу собору ось як: "Ecclesiam cathedralem pulcherrimo opere ex petra quadrata fabricatam, in Premisliensis castri medio sitam ritu Graeco hactenus per Pontificem Ruthenorum administrari et officiari solitam ejectis extumulatis primum Ruthenorum cadaveribus et cineribus, consecrari in catholicam et latini ritus ecclesiam ordinavit."

Частина II

АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV-XVI СТ.

Познайомившися з особами, що управляли в XV-XVI ст. єпархіями західньо-українських окраїн, знаючи їхнє походження, освіту й життя до хвилини, коли вони вступали на владичі катедри, прослідивши їхню підготовку до архиєрейських чинностей і спосіб, яким вони доходили до керми західньо-українських престолів, можна приступити до обговорення їхньої архипастирської діяльности. Тільки шляхом порівняння здатности, спосібности й підготовки майбутніх єрархів до виконування обов'язків керівників Церкви, з одного боку, і їхньої архипастирської праці, з другого, через порівняння, що могли дати єпископи тієї чи іншої доби для своєї Церкви і народу, з тим, що вони в дійсності дали, можна спробувати відповісти на питання, наскільки вони виконали покладене на себе завдання, чи вив'язались вони з обов'язків, які прийняли на себе, чи і в якій мірі здійснили вони сподівання, з якими зустрічало їх доручене їм стадо. Тільки тоді можна якслід оцінити тих представників нашої Церкви, від яких відмежовує нас сьогодні віддаль декількох століть.

Розділ I

ЄПИСКОПИ В ПРОВОДІ СВОЇХ ЄПАРХІЙ

а) Адміністрування.

Єпископи поодиноких епархій були зверхниками духівництва й пастирями вірних. До їх компетенцій належало свячення духовних осіб і церков, обсада парохій та манастирів у межах своєї єпархії. Висвячувати або приймати священиків із чужих єпархій вільно було тільки з відома і за згодою місцевого владики. В місцевостях, що їх власниками були шляхтичі, при наставлюванні священиків доходило нераз до конфліктів між світською та духовною владою — траплялися випадки, що дідичі відмовлялись іменувати нового пароха; з другого боку, без благословення владики священик не міг управляти парохією під карою втрати свого священства. І так, напр., коли власник Глуська поставив у р. 1559 парохом священика, переведеного з іншої єпархії, еп. Теодосій Лазовський протестував у холмському суді проти нарушення своїх прав[1].

1. Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 160.

Єпископи виконували дисциплінарну власть над своїм духівництвом, до них належав суд над духовними особами, які були тим самим виняті з-під світської юрисдикції[2]. Одначе при тому гостро відчувався брак докладного розподілу компетенцій світського й духовного суду і через те доходило часто до нарікань та спроб поширення своєї юрисдикції, переважно в некористь духовного суду. Світські чинники вдирались нераз і в суд владик над самими духовними особами[3]. Компетенції єпископського суду ограничувались також через те, що священики вважались одночасно підданими власників маєтків[4].

Стосунки між владиками і підлеглим їм духівництвом в XVI ст. не були занадто ідеальні. Правда, в багатьох випадках єпископи боронили своє духівництво перед світськими інстанціями й обстоювали його права, але нераз поставали конфлікти, що в останніх десятиліттях XVI ст. доходили до крайніх меж. З того часу, коли то в Холмі засідали єпископи міщанського походження, до яких ставилась шляхта з погордою, а то й зневажливо, датуються часті позови владик перед світський суд, що закінчувались, звичайно, пониженням українських єрархів в очах своїх і чужих. Про єп. Лазовського розказували духовні зі соборного крилосу, що коли дехто з-поміж них пробував протестувати проти способу господарювання церковними маєтками,

2. Юрисдикцію єпископів над духівництвом признавали й королівські грамоти. Напр., грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., говорить про те: "Volumus insuper et praesentibus decernimus, quod a modo nullus Dignitariorum, Capitaneorum, Officialium, Terrigenarum et caeterorum subditorum Nostrorum cujuscunque status aut conditionis existunt, et praecipue Regni Nostri Poloniae praedicti, singulariter autem terrarum Nostrarum Russiae et Podoliae et aliarum ipsis annexarum de Jurisdictione praefatorum Episcoporum, Vladicarum et Praelatorum ejusdem Ritus Graeci et Ruthenorum, sed neque de judiciis Sacerdotum seu Plebanorum ipsorum, imo de causis Matrimonii aut divortiorum se deinceps impediant quoquo modo, non obstante quavis consvetudine ad hactenus in terris praescriptis quomodolibet in contrarium observata." Гарасевич, Annales, ст. 80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 375-376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

3. Напр., красноставські радні й міщани пробували в р. 1573 вийняти священиків Теодора і Василя з-під юрисдикції владики Захарії, за словами єпископа, "з погорди і зневаги для достоїнства холмського владики". Захарія боронив своїх прав і вольностей, "дарованих королями з давніх часів владикам" (Площанський, op. cit., т. I, ст. 196).

4. Напр., в р. 1561 савинський плебан Мартин Висоцький жалівся на єп. Теодосія Лазовського за те, що той посадив у тюрму о. Луку, підданого лат. єпископії (Там же, ст. 162).

владика побив тих, що поважились йому спротивитись. Єп. Леонтія Пельчицького, що в р. 1581 жалівся на холмського бурмістра й радних за напад на священика-члена собору, пізвали крилошани в тім самім році до суду за побої і рани, пошкодження одежі та ув'язнення. Владика, зі свого боку, говорив перед судом про образу, відмову здати йому церковні доходи і про зранення ока. Також на наступника Пельчицького, Діонісія Збіруйського жалілися священики за лайку й зневаги в присутности інших, за удари і рани; крім того Збіруйський, за їх словами, висловився про священиків: "я бив і ще буду бити їх, як собак". Нема сумніву, що в усіх тих позовах багато перебільшувань, але це не зміняє факту, що внаслідок таких обвинувачень авторитет владик, що й до того часу не стояв занадто високо[5], мусів ще сильніше потерпіти. В перемиській єпархії відносини наприкінці XVI ст., в часи владицтва Арсенія Брилинського, мало що відрізнялись. Говорить про те проречеисто лист єп. Балабана до духівництва городецького повіту, виданий з приводу його ревізії перемиської єпархії після смерти Брилинського в р. 1591[6].

Обов'язком єпископа супроти вірних був нагляд над їх релігійністю й мораллю. Єпископ міг покликати перед свій суд, а навіть відлучити від Церкви осіб, що провинились проти чистоти віри й моралі. До компетенцій єпископського суду належали всякого роду шлюбні справи — розвід, співжиття без шлюбу, двоженство тощо. У своїй, згаданій вище грамоті 1443 р., виданій по Флорентійській унії, кор. Володислав зараховував подружі справи й розводи до виключних компетенцій владичого суду[7]. А коли холмський рабін, прийнявши на службу християнку грецького обряду, вів із нею нешлюбне життя і став батьком її сина, єп. Васіян Бака вважав своїм обов'язком піднести цю справу в холмському суді, "щоб зберігати порядок у своїй Церкві і не допустити до збільшення проступків".

Питання про те, в якій мірі виконували свої архипастирські обов'язки владики та на які труднощі вони натрапляли при тому, не може стати тут предметом детальних розслідів, бо тоді треба б перейти до біографічних нарисів поодиноких владик, а ціллю цієї праці — дати загальний образ українського єпископату західніх окраїн.

---

5. Згадати хоч би про зневагу єп. Філарета, яку йому заподіяв Лев Скорута, торгаючи владику за бороду і лаючи його, про що говорить акт з 1. 6. 1526 р., або про присвоєння грамот і дорогоцінностей, що закидали Філаретові в судових процесах Угровецькі.

6. Балабан писав у ньому: "Послуху належного пастиреві свому єпископу не чините".

7. Див. вище, прим. 2.

Зате не можна на цьому місці перейти попри питання, на які проблеми, поза суто духовними функціями, звертали найбільше свою увагу владики XV-XVI ст.

Судові акти, що в них виступають владики XVI ст., — з XV ст. збереглись тільки більше або менше фраґментарні відомості, що не можуть відтворити повної картини тодішніх відносин — рясніють від різних справ єпископів приватного характеру, передусім маєткових, а далі від різних фінансових трансакцій, зокрема холмських владик, які з управою Церкви не мали, часто, найменшого зв'язку. З-поміж єпископів XVI ст. до найбільших розмірів розвинув комерційну діяльність холмський єпископ Філарет (1507-1533), що не тільки скуповував маєтки для своєї рідні, але й позичав гроші шляхті, беручи за те в застав селян і землі, а навіть цілі маєтки та з'являвся особисто в суді, наражуючись на різного роду пониження й зневаги. Під час більш ніж 25-тилітнього владицтва Філарета не було року, щоб акти не згадували про такі його трансакції[8], тим більше, що з приводу сіл, заставлених владиці, доходило часто до спорів з дідичами сусідніх маєтків. До того приєднувались ще судові справи за приватні маєтки владики, а вершком усього була торгівля катедральними маєтками, з яких Філарет деякі виміняв, інші продав. А Філарет не був єдиний; також інші владики XVI ст., хоч може і не в таких розмірах, займались різними фінансовими трансакціями. Але тоді, як напр. Васіян Бака позичав іншим гроші, одержуючи в застав різні дорогоцінні речі[9], єпископи кінця XVI ст. самі задовжувались: Леонтій Пелчицький позичав часто сам гроші, і то не тільки в шляхтичів, але й у жидів і навіть у польського духівництва; його наступник, Діонісій Збіруйський, перебував теж у фінансових клопотах, маючи трудноші з багатьма кредиторами. Холмські судові акти останніх десятиліть XVI ст. повні довгових записів тодішніх холмських владик-міщан.

Акти XVI ст. час-до-часу натякають більше або менше виразно на залежність єпископів того часу від своїх протекторів, заходами яких вони добились владичих катедр. Найбільш яскраво пробивається ота залежність з одного акту, виданого 18.2.1577 р., у якому єп. Леонтій Пелчицький зобов'язувався виплачувати синові холмського старости Олександра Лаща щорічно 100 зол. за те, що староста вставився за Леонтієм перед королем і вистарався йому номінаційну грамоту[10].

8. Про самі позики Філарета згадують холмські акти в рр. 1511, 1512, 1513, 1517, 1519, 1520, 1521, 1524, 1526, 1529, 1531 (в деяких роках по декілька разів).

9. Площанський, op. cit., I, ст. 155.

10. Ibidem, ст. 204.

Цікаво, що Пелчицький цього свого зобов'язання сумлінно додержувався. А перемиський владика Арсеній Брилинський, що дістав перемиський престіл завдяки старанням перемиського старости, за словами православних панів з р. 1585 "противъ оного яко подданый противко пана своєго мовити не смѣєть"[11]. Не дивно, що львівський єпископ Балабан, який з доручення митрополита переводив по смерти Брилинського ревізію перемиської єпархії, застав її в сумному стані цілковитого занедбання й упадку. "Маємо справу, — писав він — же въ томъ повѣтѣ Городецкомъ великоє безчиніє промежку васъ священниковъ и слабость въ законѣ святомъ недбальствомъ вашимъ пастырськимъ дѣєтся. Напередъ, послушенства повинного ко пастиру своєму епископу ни чините, на соборѣ не бываєте, а святости мvра святаго для крещенія д тей не поновляєте, о законъ святый не дбаєте, беззаконныє браки, кровосмѣшенія, сватства, кумовства спущаєте и благословляєте, хватаныя дѣвки вѣнчаєте, малженства законныє роспущаєте, и всѣ беззаконства промежку посполитыхъ людей вашимъ недбалствомъ умножились. Такъ посполитыє люди розсвѣрѣпили, же другій и о Господу Богу мало знаєтъ, вѣрити и молити ся ѣму не умѣєтъ, болше волхвами и чародѣями ся бавятъ, анежли Богу служатъ. Штожъ єще болшая и горшая вина естъ, же попове по малжонкахъ своихъ съ сего света зошлыхъ блудницъ собѣ держатъ безпечно, безъ сорому и боязни Божой, а другіи въ второженствѣ будучи смѣють на се патрахелъ брати и священическія справы дѣйствовати, дѣти крестити и литоргисати"[12].

Не в кращому стані знаходилась у другій половині XVI ст. холмська єпархія. Боротьба за катедру, що тривала поверх 25 років, абсорбувала всю енерґію холмських владик того часу. Не було це нове явище в Холмі; вже на початку XVI ст. розгорілась була боротьба за холмський престіл між Івашком Сосновським та Філаретом, і тільки після двох королівських грамот Сосновський уступив місце своєму противникові, не покидаючи, проте, й далі надії на владицтво. Тепер, в останніх десятиліттях XVI ст., конфлікту не вдалося так легко спаралізувати, і противники не жаліли зусиль і не перебирали в засобах, щоб лише забезпечити собі катедру супроти претенсій з боку своїх конкурентів. Коли номінацію дістав Збіруйський, контр-кандидат на холмську катедру Теодор-Терентій Омнис-Лаговський доложив усіх старань, щоб не допустити до висвячення

11. Див. "Походження", стор. 25.

12. Цитую за М. Грушевським, Іст. України-Р., т. V, ст. 503, що наводить це місце з Актів Зап. Рос. III, ч. 29.

Збіруйського, не здержуючися й перед наклепом, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Зрештою, у вбивстві обвинувачували вже й одного з попередників Збіруйського, еп. Теодосія Лазовського, отже це не була новість в історії холмського владицтва.

Цих кілька наведених тут фактів, що не можуть, звичайно, аж ніяк претендувати на повність, можуть послужити тільки ілюстрацією тих стосунків, в яких опинились західньо-українські єпархії в кінці XVI ст. Не означає це в жадному випадку, що всі єпископи XVI ст. клали головну увагу на свої маєткові справи чи різні комерційні трансакції або витрачали свою енерґію на те тільки, щоб удержатись на катедрі. Були між ними й одиниці, для яких на першому місці стояла праця для єпархії[13], а й посеред тих, які зуживали багато часу на справи, що ледве чи могли принести користь єпархії, знайшлись, як про це буде мова в дальшому, мужні оборонці не самих тільки катедральних маєтків, а прав Церкви та народу взагалі.

І так, еп. Антоній Радиловський не обмежувався лише до сумлінного виконування своїх архиєрейських обов'язків. Він з власної ініціятиви випросив у Радимні в латинського єпископа площу під церкву, а щоб могти поставити нову церкву в Самборі, вистарався дозволу в кор. Бони[14]. Бона дозволила теж, на прохання А. Радиловського, побудувати доми для священиків (domunculos pro poponibus) і призначила на ту ціль дві жидівські загороди, з яких більшу викупив владика своїм власним коштом. Передумовою всіх тих дозволів королева поставила збудування муру й вежі, що боронили б доступу до міста. Єп. Радиловський, не зважаючи на різні перешкоди й труднощі з боку мешканців міста — латинників, виповнив і ці вимоги, і вкінці побудував церкву. Того ж року кор. Жигмонт Август дозволив, на просьбу перемиського владики[15], поставити на церковних ґрунтах у Перемишлі доми для ремісників[16], а самим ремісникам заложити

---

13. Згадати хоч би перемиського єпископа Антонія Радиловського, або холмського Йону Сосновського, що засівши вдруге на холмськім престолі, боронив завзято прав до втрачених маєтків катедри.

14. "Admisimus eidem (Antonio Radyłowski) — розказувала у своїй грамоті кор. Бона — ecclesiam vel synagogam ruthenam in civitate Nostra Nova Sambor, quae nulla illic existebat, exstruere et constituere ad laudem Omnipotentis Dei et in titulum Nativitatis S. Ejusdem Matris V. Mariae". (А. Добрянський, Короткии записки историческии о мѣстѣ Самборѣ, Зоря Галицька, 1860, ст. 351).

15. "Ad supplicationem venerabilis Antonii Radyłowski."

16. Aedificaere et denuo constituere in civitate nostra Premisliensi e regione muri per ipsum vladicam Antonium extructi intra et extra circuitum fundi ipsius ecclesiae sancti Ioannis Baptistae, in cuius possessione pacifica hucusque extitit,

окремий цех і торгувати своїми виробами[17]. Заходами єп. Радиловського побудовано на Владичу крилошанські будинки; той же владика опікувався братствами[18].

Також інші владики XVI ст. дбали в більшій чи меншій мірі про єпархіяльні потреби. Перемиський єп. Арсеній Брилинський, напр., велів помалювати Свято-Спаську церкву за Старим Містом, холмський єп. Захарія зобов'язався в р. 1572 щороку передавати на ремонт холмського манастиря 300 зол., єп. Михайло Копистинський поблагословив братство в Комарні й надав йому право завідувати школою[19]. Інтересам Церкви служив теж до деякої міри добір владиками єпископів-помічників, звичай, що широко практикувався в XVI ст.

Але вс ці, як-не-як, нечисленні факти не поменшують аж ніяк значення того неґативного явища, що владики XVI ст., з невеликими вийнятками, присвячували свою увагу здебільшого світським справам, занедбуючи через те справи своєї єпархії. Годі теж дивуватись, що сучасники нарікали на низький культурний рівень сільського духівництва. Дбати про освіту свого клиру не було під силу єпископатові XVI ст. Хіба ж могли про те думати владики, що самі не мали змоги здобути собі вищої освіти і, зрештою, не дуже то дбали про поширення свого знання. І тільки владики кінця XVI ст., беручи собі приклад із острозької та братських шкіл, почали й собі старатися про школи та допомагати братствам їх закладати. В р. 1588 Теодосій Лазовський, колишній владика холмський, що перейшов в р. 1565 у Володимир, разом із володимирською капітулою, постановив "за напомненєм вел. п. Константина кн. Острозъского" направити порядки в соборній церкві, роблячи при тому спеціяльну фундацію для школи, "аби ховано два бакаляры такыхъ, жеби оденъ училъ по грецку, а другий по словенску"[20]. Одначе ввесь той плян таки й зали-

aedificia et domos pro artificibus et aliis quibuscunque inhabitatoribus pro tempore existentibus, citra tamen occupationem muri premisliensis et viae ex antiqua consuetudine circa murum eundem usitatae." (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CIV).

17. "Ipsisque artificibus, quodcunque opificium exercentibus potestatem facimus, ut liceat illis opificibus contubernium proprium a contuberniis et fraternitatibus artificum in civitate Premisliensi agentium distinctum habere. Licebit insuper illis in circulo civitatis Premisliensis et domibus suis opificiorum suorum labores et instrumenta quaevis venum exponere et divendere." (Там же, ч. CIV).

18. В р. 1563 затвердив устав для братства у Вишні, в р. 1564 вистарав дозвіл від короля на братство в Самборі тощо.

19. А. Добрянський, Исторія епископовъ, III, ст. 89.

20. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 487 - 488.

шився на папері. Чотири роки пізніше, в р. 1592 стараннями міщан і перемиського єпископа Михайла Капистинського засновано в Перемишлі школу, а в її програму мала ввійти наука грецької, слов'янської й латинської мови. (Учителем у ній був дидаскал Александер, вихованець львівської школи)[21].

Наприкінці XVI ст. самі владики почали шукати шляхів, що усунули б непорядки в Церкві й привели б її до нового розквіту. Єпископи, зібрані в р. 1590 у Бересті (між ними був присутній і холмський владика Збіруйський) ухвалили з'їжджатись щороку, на те, щоб "рядъ и справы духовные и стародавный добрый светый порядок привести, о справахъ церковныхъ обмышляти, о школах, о науках, шпиталех и о инших добрыхъ справахъ"[22]. А в своїх артикулах, що становили передумову приняття унії, владики висунули цілий ряд домагань, що мали якраз на меті той "стародавный добрый светый порядок привести".

б) Управа катедральними маєтками.

Перебираючи управу єпархією, єпископ переймав рівночасно адміністрацію маєтків катедри, на всіх тих правах і з тими обов'язками, що кожний інший землевласник. Катедральні маєтки знаходилися під юрисдикцією владик; цю юрисдикцію потверджували деколи й королівські грамоти[23]. В місцевостях, що були переведені на німецьке право, мешканці підлягали судові війта, а той судові єпископа. Судові акти повні скарг владик за невиконування суду над своїми підданими, що допускалися різних прогріхів (напад, поранення, рабунок, незвернений довг тощо) і навпаки, жалів владик на тих, що не хотіли на їхнє бажання судити своїх підданих. Подибуються також акти, в яких єпископи домагаються видачі селян, що перейшли до інших місцевостей[24]; з другого боку, владики мусіли завертати селян, що втікали від своїх панів, наражуючись у противному разі на судові процеси.

---

21. І. Крип'якевич, З історії галицького шкільництва XVI-XVIII ст., "Рідна Школа", 1933, ч. 2, ст. 25.

22. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5:, ст. 565.

23. Напр., у р. 1461 кор. Казимир IV вичислив у своїй грамоті, виданій холмському єпископові Григорієві, посілості, що підлягали виключно судові владики.

24. Коли бурмістр і радні Городла не хотіли видати втікачів із катедральних маєтків Білополя й Бусна, єп. Леонтій Пелчицький вистарався в р. 1578 грамоту в самого короля.

Єпископи виступали часто в обороні своїх підвладних за напади, побої, поранення й ограблення їх, за неправне ув'язнення і за притягання селян, що були підданими владик, до різних робіт для інших землевласників тощо[25]. Але траплялися й випадки, коли селяни, невдоволені поведінкою владик, шукали захисту в світських інстанціях, а то й жалілись перед королем на утиски єпископів. І так, між владикою Йоною Сосновським і селянами катедрального маєтку Бусно виникли непорозуміння про обов'язки селян супроти владики. Селяни нарікали в суді на єпископа і його сина за побої, поранення й неправне ув'язнення. Видана в зв'язку з тим королівська грамота доручала владиці випустити ув'язнених на волю і не давати в майбутньому причин до подібних скарг на себе. На наступника Йони, єп. Васіяна Баку, жалілися селяни перед королем за утиски й незаконні побори. Король наказав єпископові залишити селян у спокою, а всякі спори між владикою й селянами передав на вирішення старости. Тут треба завважити, що селян підбурювали часто шляхтичі, ворожо наставлені з особистих причин до єпископа; їх то заходами появлялися прихильні для селян королівські грамоти.

Впродовж XV і XVI ст. єпископи західньо-українських окраїн нераз віддавали катедральні маєтки в застав. Вже єп. Григорій (середина XV ст.) заставляв війтівство в Сліпчі й Космові, потребуючи грошей. Його наступники Сильвестер і Герасим Бозький заставляли вже цілі маєтки катедри; в р. 1480 Герасим дав у застав Жуків, щоб могти викупити Невірків, що 12 років перебував у чужих руках. Отже була це доволі небезпечна практика, що провадила до відчуження катедральних маєтків. Ця небезпека зросла, коли на холмському престолі засіли в другій половині XVI ст. владики міщанського походження. Єпископи-шляхтичі могли в разі потреби виручити себе своїми дідичними маєтками, або шукати підтримки в своєї рідні[26]. Єпископи-міщани не мали родових маєтків і не могли розраховувати на допомогу своїх родичів, а одночасно трактували катедральні маєтки як свою власність, а то й як якусь власність свого роду — адже холмський престіл був у другій половині XVI ст. поверх 35 років у руках одного роду красноставських міщан — і за свої довги відступали на деякий час єпископські добра. Так робив Леонтій Пелчицький, так робив і його наступник Діонісій Збіруйський. Останній пробував боро-

25. Напр., єп. Леонтій Пелчицький заступався за селян Білополя й Бусна, яких жиди-арендаторі обтяжували роботами, непередбаченими в умові.

26. Напр., у р. 1479 за єпископа Герасима Бозького поручився в заплаті 46 угорських зол. довгу його брат Михайло, що віддав під застав свою частину родового маєтку. (Площанський, op. cit., I, ст. 100).

нитись ще в той спосіб, що не допускав до вводу в заставлені маєтки, але це була дуже небезпечна гра: за зорганізування збройного спротиву при вводі в заставлений маєток, Збіруйського двічі засудили на вигнання і владика малощо не втратив своєї катедри.

А деякі єпископи першої половини XVI ст. пішли ще далі: вони вважали себе компетентними вирішати долю єпископських дібр. Відомий із своїх торговельних трансакцій холмський єп. Філарет не зупинився перед обміном і продажжю церковних маєтків. В р. 1524 він обміняв за згодою короля села Сліпче, Космів і Чучнево, що перейшли до грубешівського старости, за королівські села Білополе і Бусно[27], декілька років пізніше село Бутин за королівське село Чешин[28]. А що робив він це не без користи для себе, свідчить його угода з Вацлавом Замойським, якому він продав у р. 1525, без відома й згоди митрополита, за 500 гривень катедральні маєтки Жуків і Невірків[29]. Цю трансакцію переводив єп. Філарет поступово, боячись сперішу опору з боку соборного духівництва. Тому то він одержав насамперед від Замойського завдаток у формі позики на 100 гривень, хоч владика ніколи за час свого владицтва, крім цього єдиного випадку, не задовжувався і того самого дня сам позичив шляхтичеві Олехнові, власникові Чорнієва, 150 гривень, беручи в застав за те від нього село Камінь. Щойно коли Філаретові вдалося переконати своїх крилошан у необхідности продажу згаданих маєтків, він міг виступати зі своїм пляном одверто. Раз відчужене майно катедри пропало безповоротно. Надаремне 10 років пізніше наступник Філарета, Йона Сосновський, домагався звороту проданого маєтку, пропонуючи Замойським ту саму суму, 500 гривень, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуків і Невірків. Замойські не погоджувались відступити продані села, а процес, що його розпочав Йона з ними, закінчився для владики безуспішно.

Іншого роду небезпека загрожувала катедральним добрам від протекторів, заходами яких той чи інший владика осягнув єпископський престіл. Бували випадки, що ці, здебільшого світські люди, господарювали собі в церковних маєтках, як хотіли, а такі владики, як Арсеній Брилинський, не відважувалися в нічому противитись тим, яким вони завдячували свої катедри. Чималих шкід нанесла катедральним добрам Холма в останніх десятиліттях XVI ст. боротьба за холмський престіл, що вив'язалась між членами роду красноставських міщан. Теодор Омнис-Лаговський не обмежився до

27. Площанський, op. cit., т. I, ст. 44 і 50.

28. Ibidem, т. I, ст. 47.

29. Ibid., ст. 49.

старань одержати владицтво правним шляхом, він насильно опановував добра холмської катедри (в рр. 1573-1577), або нападав чи виправляв своїх спільників на них[30]. Все те аж ніяк не сприяло інтересам Церкви, а навпаки, послаблювало її ще більше.

Була це, одначе, лише одна, неґативна, сторінка в управі катедральними маєтками. Проте, не можна забувати, що існувала ще друга сторінка, на якій записались золотими буквами деякі перемиські та холмські владики XV-XVI ст. — була це оборона катедральних дібр перед прерізними претенсіями з боку посторонніх, чужих для Церкви елементів. Почати треба від найменш замітних, але водночас найчастіших процесів, які доводилось вести владикам в обороні цілости церковних маєтків. Судові акти заливає повінь справ, що відносились до спорів за границі катедральних маєтків або шкіл, нанесених у зв'язку з тими спорами, як зорання і засів церковного поля, розкинення огорожі, знищення бджільника, скошення лугів, зруб дерев, викопання сосон із бджолами, захоплення чужого скота, знищення засіяного збіжжя тощо. Процеси за границі між маєтками ставали деколи, як на це вказують скарги владик у суді, причиною нападу на села та пограблення селян. Багато судових справ єпископи вели за вдержання землі, що належала до катедри, за володіння подарованих чи записаних їй піль, лісів, ставів і за інші права владик, якщо вони оспорювались[31]. Коли претендентами на катедральні маєтки були старости або інші впливові особи, єпископи зверталися зі своїми скаргами до короля[32]. Таким чином спори за церковні маєтки вирішали світські інстанції, не зважаючи на постанову собору 1509 р., на підставі якої, у випадках, коли до церковних маєтків мали претенсії світські власті, рішення належало митрополитові[33]. Але як могли здійснюватись ці постанови Виленського собору, коли вел. князь не погодився на просьбу митрополита Йони, щоб вийняти з-під

30. І так, 19.12.1577 р. Теодор Омнис-Лаговський напав сам на Білополе, 5.12.1580 вчинили напад його спільники.

31. Напр., за право побирання податків у посілостях, приналежних до катедри, побудови селянських господарств на тих землях, за присвоєння данини в натурі, призначеної для владик тощо.

32. В р. 1543 королівська грамота забороняла холмському старості, що виступив із претенсіями на Вовчинець, власність холмської катедри, непокоїти владику; в р. 1548 кор. Жигмонт Август велів грубешівському старості, що пробував захопити владичі маєтки Білополе й Бусно, залишити їх в спокою.

33. "А которое дѣло будетъ мѣти до церковного имѣнья, и онъ нехай правомъ подискиваетъ передъ митрополитомъ" (цитую за Грушевським, Іст. України-Р., т. 5, ст. 465).

юрисдикції звичайних (земських) судів і перенести на суд вел. князя спори за церковні маєтності.

Окремий розділ становило розграблювання церковного майна після смерти єпископів. Пропадали тоді часто різні дорогоцінні речі (мітри, чаші тощо), інвентар із фільварків, збіжжя, худоба, а то й самі катедральні маєтки переходили в руки родичів покійного владики і новопоставлені єрархи мусіли витрачувати деколи багато зусиль, щоб усе те відобрати й перебрати в свої руки. Не багато помагали й королівські розпорядки, щоб після смерти єпископа списувати рухоме майно в присутності старости, урядників і представників духівництва й тримати його в запечатанні, поки не буде іменований новий владика[34]. Вибір єпископів-помічників із правом наступства, що став звичайним явищем у XVI ст., мав принайменше ту добру прикмету, що запобігав надмірному розбазарюванню майна катедри по смерті владики. В р. 1589 король погодився на просьбу митрополита й єпископів, щоб на майбутнє крилошани й старше духовенство єпархії завідувало вакантними катедрами з їхніми маєтками, як це водилось у польській Церкві[35]. Таке ж саме прохання заносили королеві наново владики, приступаючи 6 років пізніше до унії[36]. Король обіцяв здійснити бажання владик[37].

Але всі ці вище згадані намагання єпископів XV-XVI ст. не можуть дорівнювати відвазі та сміливості тих деяких західньо-українських єрархів цього періоду, які не завагались опонувати навіть королівським постановам про передачу катедральних маєтків у чужі руки і домагатися звороту тих маєтків.

Добра, які мали в своїм посіданні західньо-українські катедри, походили ще з надань княжих часів. Пізніше надання згадуються в землях, що входили в склад вел. кн. Литовського, зокрема там, де сиділи княжі або заможні маґнатські роди. Тому то луцька й воло-

---

34. Розпорядки кор. Жигмонта з р. 1518 і 1532.

35. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 485.

36. "Post mortem Metropolitani et Episcoporum ne Capitanei (Starostae) atque Thesaurarii (Intendentes) se in bona Ecclesiastica ingerant, sed more et ordine Romanae Ecclesiae, quoad (в Тайнера надруковано помилково "quod") alter electus non fuerit, Capitulum ea bona administret". (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, Annales, ст. 184; Пелеш, Geschichte der Union, I, 533; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

37. "Добра и маетности церковныи абы по смерти метрополита и иншихъ преложоныхъ духовныхъ въ моци и шафунку капитули закону греческого дотоль зоставали, ажь отъ насъ оурядъ вакуючи кому поданый будетъ". (Гарасевич, op. cit., ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214.).

димирська катедри стали найбагатшими катедрами на українських землях. В іншому положенні опинились західньо-українські єпархії, що дістались під владу Польщі. Не було тут мови про побільшення дотацій владицтв. Про якісь більші надання холмській катедрі востаннє згадує записка на євангелії з р. 1376, розказуючи, що кн. Юрій Холмський надав холмському владицтву 4 села[38]. З XV ст. відомо тільки про передачу холмській катедрі дворища Бутин, яке записав їй у р. 1416 або 1417 Олехно Дмитрович Сандимович, зобов'язавши при тому своїх нащадків у Лукові платити холмському владиці медову данину, та про подарування Олехном Скорутою з Молодятич катедральній церкві й холмському манастиреві в р. 1478 Костковставу поблизу Покрови[39]; в XVI ст., коли в Холмщині залишились ще тільки рештки української шляхти, нема вісток і про такі дрібні надання[40]. Тому перед західньо-українськими владиками стояло завдання вдержати принаймні ті посілості, що здавна належали до Церкви. Щоб забезпечити собі й своїм наступникам маєтки катедри, єпископи добивались час-до-часу королівських грамот на право володіння ними[41]. Але королі не завжди грали ролю опікунів української Церкви, деколи вони завдали їй важких ударів.

---

38. Але й ця вістка не вважається всіми дослідниками автентичною; про її автентичність див. Грушевський, Іст. України-Р., т. 3, ст. 109-110.

39. Судовий акт з 23. 11. 1478 р. (Площанський, op. cit., т. І, ст. 42.)

40. Деякі пожертви походили з вел. кн. Литовського; напр., на початку XVI ст. Мих. Глинський записав до всіх православних катедр в. кн. Литовського й Корони по десять кіп на впис до синодиків епископських і таку ж суму на володимирську катедральну церкву, окрім того, що на синодик; так само на луцьку, холмську й перемиську, на "соборну" церкву св. Миколи в Бересті, Спаса в Люблині тощо (Грушевський, Іст. України-Р., т. 6, ст. 307-308).

41. Так, напр., королівський привілей із 1407 р., а опісля грамота, яку вистарався перемиський владика Атанасій Бірецький в р. 1464, потверджували права перемиських владик на володіння катедральними маєтками. В привілею, виданому по Фльорентійській унії королем Володиславом у р. 1443 для цілої руської Церкви, говорилось: "Praeterea ut iidem Episcopi seu Vladicae, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti Ritus Ruthenorum vitae adminiculis sustentati, ad Laudes Deo exolvendas eo commodius intendere possint, ipsis et eorum Ecclesiis Universis in dominiis Nostris ubicumque existentibus omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur, quae ab antiquo ad ipsas Ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas et in quibuscunque terris et districtibus Nostris in praesens habitas, cum omnibus eorum juribus pia mansvetudine duximus restituendas, et restituimus per praesentes temporibus in aevum successuris... (Harasiewicz, Annalis, ст. 80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, I, ст. 376, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

Для перемиського владицтва таким ударом була передача Ягайлом у р. 1412 латинському духівництву перемиського собору. А й ті 20 сіл і дворища в 10 дальших селах та кілька манастирів із ґрунтами, що їх вичисляв як власність перемиського владицтва привілей 1407 р., не збереглись надовго при цій катедрі. Число їх мусіло вже до кінця XV ст. значно поменшати; вістки перемиських актів вказують на те, що перемиському владицтві було в другій половині XV і в XVI ст. далеко до того багатства, про яке говорив привілей 1407 р.

Для холмської катедри сумно записався в пам'яті рік 1533, коли то після смерти єп. Філарета король Жигмонт своєю грамотою, виданою у Вильні 20.10.1533 р., відобрав від холмського, тоді необсадженого владицтва, села Чешин, Стрижів і частину Плаванич та передав їх "на вічні часи" польській холмській катедрі. Король робив це як патрон обох Церков, а свій вчинок мотивував тим, що майже всі його піддані, а зокрема "insigniores e militari ordine" холмської землі перейшли вже на латинство, а руська Церква опустіла, виявляючись менше корисною для служби Богові. Далі говорив Жигмонт у тій своїй грамоті, що якраз предки тих, що стали вже латинниками, подарували колись деякі маєтки холмській катедрі, з яких зрештою частину на подібній основі відобрали холмським владикам уже Жигмонтові попередники[42]. Втрата Чешина, Стрижова та Плаванич була для холмської катедри тим болючіша, що надійшла тільки декілька років після продажу владикою Філаретом катедральних маєтків Жукова й Невіркова. Таким чином при холмськім владицтві залишилися, крім посілостей у самому Холмі, тільки Покрова, Білополе і Бусно.

Не зважаючи на королівське рішення, новий холмський єпископ Йона Сосновський почав з усією енергією старання, щоб відзискати не лише продані Філаретом села Жуків і Невірків, але й відібрані королем Чешин, Стрижів та Плаваничі. Ці спроби єп. Йони становили центральну проблему часів його другого владицтва і заповнювали впродовж кільканадцяти років холмські акти. Не знеохочений невдачею в процесах зі Замойськими, яким Йона пропонував зворот 500 гривень, тієї самої суми, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуків і Невірків, він вів процеси з польським холмським єпископом Дзядуським та його капітулою за "насильне оволодіння" Чешина і Плаванич, і з Тенчинськими за катедральний маєток Стрижків, покликуючись на вистарану для себе в р. 1543 королівську грамоту, що потверджувала українській Церкві всі привілеї та забезпечувала всі ті вольності й права, якими користувалась польська Церква[43]. Невдо-

42. Площанський, op cit., т. I, ст. 135 і 139.
43. Ibidem, т. I, ст. 138.

волений постановами холмського суду, Йона шукав справедливости у вищих інстанціях, а вкінці вся справа перейшла в Краків на вирішення короля. Одначе тими процесами владика не тільки нічого не виграв, але через те й попав у неласку короля. В актах нема ніяких слідів, щоб апеляція Йони дійшла до королівського трибуналу, а мужній владика мусів, мабуть, залишити свою катедру.

20 років пізніше справу підняв наново єп. Теодосій Лазовський, домагаючись звороту втрачених у р. 1533 маєтків катедри, одначе знову безуспішно. На тому намагання холмських владик відобрати колишні катедральні добра на довший час припинились; єпископи останніх десятиліть XVI ст., що походили з міщанського роду, не здобулись на такий, все ж таки відважний крок, тим більше, що велика частина їхніх зусиль зуживалась у довгорічній боротьбі за холмський престіл. Тільки в зв'язку з Берестейською унією питання втрачених катедральних маєтків стало знову актуальне. Українсько-білоруський єпископат використав цю нагоду, щоб домагатись від короля не лише потвердження прав на всі маєтки, що в тому часі належали до Церкви, але й звороту тих церковних дібр, які в будьякий спосіб відчужилися[44]. Підтримав ці вимоги владик й папа в письмі до Жигмонта

44. "Quoniam vero multorum ecclesiasticorum bonorum per Antecessores nostros nescitur, quo jure amissorum, possessione exclusi sumus, quibus nonnisi eo usque quoad Antecessores nostri vixissent, carere debuerimus, petimus ut bona haec Ecclesiis restituantur. Siquidem tanta inopia et egestate sumus constricti, ut non solum necessitatibus Ecclesiarum non providere, sed etiam sufficientem victum nobis suppeditare non possumus. Inposterum autem ne bona Ecclesiae sine consensu Epporum totiusque Capituli conferantur, a S.R.M. contendimus. Privilegia nostra super bonis Ecclesiis Cathedralibus attributa, in quorum possessione pacifica hucusque existunt, ut vires et robur suum perpetuae firmitatis obtineant" (Гарасевич, Annales, ст. 183-184 [з: Thomae a Jesu Opera omnia, Coloniae Agripinae 1684. De conversione omnium Gentium procuranda, Lib. VI, pag. 140-146]. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, I, 533, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

Дещо відмінно подані ці вимоги владик у Тайнера: "Quia sunt multa bona ecclesiastica ab Antecessoribus nostris aliis saecularibus tradita, quae per temporales possessores occupantur et hoc illegitime, humiliter petimus, ut ad Ecclesias reddantur, quia sedes nostrae tam sunt miserae, ut non tantum cultui divino providere, sed nosmet ipsi miserum victum non habemus. Si quis autem in bonis ecclesiasticis patrimonium haberet, eo mortuo bona Ecclesiae restitui debent: et nemo de bonis ecclesiasticis secundum suum beneplacitum dispensare debet sine consensu sui Episcopi et Capituli. Bona item omnia, quae nunc Ecclesia possidet, Evangeliisque inscripta habentur, etiamsi alia super eis privilegia non extent, ut indubitato iure ad Ecclesiam pertineant, integrumque sit Ecclesiae etiam antiquitus ablata repetere". (Theiner, Monum. Pol., III, 235).

А в тім, вже на конференції єп. Кирила Терлецького з представниками

III[45]. Король в основному погодився на домагання владик, пишучи в своїй грамоті: "Также и о захованію церквей при давномъ наданю ихъ въ добрахъ... позваляємъ абы о таковые добра отъ церкви отнятыє, которыє бы неслушне кто держалъ вольно было позивати, и правомъ ихъ доходити. ...Также и наданя добръ церковнихъ такъ тыхъ на которыхъ права суть, якотежъ тыхъ, на которыхъ бы права не было, а только въ Євангеліахъ старыхъ найдовалися вцалѣ заховати хочемо... Привилій который отъ насъ даный оуже маютъъ, хочемо имъ въ цѣле заховати, и за позволеніємъ всѣхъ становъ речипосполитой на соймѣ валномъ, вольно то имъ будетъ конституцією собѣ варовати"[46].

Тому то, зараз же по довершенні унії в Бересті, польське холмське духівництво, боячись втратити загарбані перед декількома десятками років посілості, почало старатися про королівську грамоту, яка б їх забезпечила. І дійсно, вже півтора року по Берестейськім акті, на весну 1598 р., Жигмонт III видав грамоту, якою потверджував передачу латинській катедрі Чешина й інших маєтків, довершену в р. 1533 Жигмонтом І. Польське духівництво Холма не помилилось: холмські єпископи-уніяти першої половини XVII ст. поновили свої претенсії до втрачених маєтків катедри[47].

польського духівництва в 1595 р. постановлено, що "Dobra cerkiewne, któreby jakimkolwiek sposobem, przez prawo albo przez gwałt odeszły, mają bydź przywrócone i wszystkie fundacye i nadania Władyctwa, Monastyrów zatwierdzone". (Гарасевич, op cit., ст. 176. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 202; пор. Пелеш, op cit., I, ст. 528).

45. Про це повідомляв папа владиків у своїм Бреве з лютого 1596 р.: "Sigismundo Regi filio nostro carissimo vos et Ecclesias vestras earumque bona efficaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut non solum vos et vestra sua ope et auctoritate tueatur, sed etiam ut vos ornet et amplificet" (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 251.Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 217; Пелеш, op cit., I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

Про короля папа писав у письмі з 7. 2. 1596 р.: "Et quia audimus, fructus Ecclesiarum illarum multis alienationibus valde esse attenuatos, ita ut non solum Episcopi ipsi decenter (que) sustentari non satis queant, sed multa praeterea incommoda consequantur, dum sacrarum aedium sarta tecta curari, et vebi Dei idonei concionatores et scholarum magistri et caetera eiusmodi adhiberi nequeunt, propterea Ruthenorum Episcoporum Ecclesias earumque bona, census et proventus tibi magnopere commendamus, ut, te favente et auxiliante, non modo quae adhuc extant, conserventur, sed etiam illa, quae alienata sunt, etiam Regia confirmatione interposita, gravi cum Ecclesiarum detrimento, quantum fieri poterit, ex iustitiae praescripto recuperentur" (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 252-3).

46. Гарасевич, op cit., ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213-214.

47. Атанасій Пакоста почав процеси з Остророгом за Бутин, зі Замойським за Жуків (в 1623 р.), зі Захарієм Серним за Стрижів (1624); єп. Теодосій

Розділ II

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПІВ ПОЗА УПРАВОЮ СВОЇМИ ЄПАРХІЯМИ

а) Участь у соборах. Духовні уряди і функції поза межами єпархії.

Згідно з постановами вселенських соборів єпископи під проводом митрополитів мали збиратись на провінціональні собори, щоб обговорювати та полагоджувати на них всі важливіші справи й усувати всі можливі непорозуміння в житті Церкви. Але у Візантії та в Київській Русі роля соборів була невелика і тільки пізніші собори XV-XVI ст. мали більше значення для українсько-білоруської Церкви[48].

В 1415 р. відбувся славнозвісний Новгородський собор, на якому зібрані єпископи українських і білоруських земель, в тому числі перемиський і холмський, вибрали митрополитом Григорія Цамвлака. Опісля вістки про собори стають дуже скупі і тільки в останніх десятиліттях XV ст. згадується декілька соборів, що їх ціллю був вибір нових митрополитів[49], одначе вісток про участь у них перемиських чи холмських єпископів нема. Щойно на соборі 1509 р., який відбувся у Вильні, і ухвалив цілу низку важливих постанов, що мали на меті уздоровити внутрішнє життя Церкви, виступають між підписаними єпископами перемиський Антоній і холмський Філарет. Виленський собор ствердив, що деякі владики, вимовляючися світськими справами, не приїжджають і не беруть участи в нарадах, та підкреслив обов'язок єпископів правильно збиратися на собори. Проте в XVI ст. собори скликувались лиш зрідка. Що ж до участи єпископів західніх окраїн, то відомо, що перемиський єпископ Лаврентій Терлецький був присутній на Львівськім соборі в р. 1539. Частіше відбувались єпископські собори наприкінці XVI ст., напередодні унії. На соборі у Вильні 1589 р., під час побуту патріярха Єремії, на

Мелешко почав у р. 1626 процес із Липськими за Невірків і Перемиволки та продовжував процес із воєводою Томою Замойським за Жуків; єп. Методій Терлецький продовжував у рр. 1630-1647 процеси з Остророгами за Бутин (1630-1638), зі Серними за Стрижів, зі Замойськими за Жуків, з Липськими за Невірків і Переволки (1631-1636) тощо.

48. Про діяльність соборів в історії українсько-білоруської Церкви див. В. Заикинъ, Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, розд. X, ст. 88-122.

49. По смерті митр. Григорія в р. 1473, на початку 80-их рр. вибір митр. Симеона, в 90-их рр. вибір митр. Йони і Макарія.

грамоті підписались 4 єпископи, між ними Леонтій Пелчицький, що був тоді єпископом пинським; на з'їзді в Белзі й синоді в Бересті 1590 р. був присутній холмський єпископ Діонісій Збіруйський. В Бересті ухвалено відбувати щорічно з'їзди, на які мали приїжджати всі владики, під грошевою карою, а то й під загрозою втрати катедри. На з'їзді єпископів-прихильників унії в Сокалі в р. 1594 з'явились також владика холмський, Діонісій Збіруйський і перемиський Михайло Копистинський. На Берестейському соборі в жовтні 1596 р. холмський єп. Діонісій Збіруйський підписав декларацію унії, а перемиський Михайло Копистинський заявився по стороні православних.

Крім соборів владики їздили ще по висвячення до митрополитів, і деколи до королів, щоб випросити собі різні грамоти, дозволи на будову нових церков тощо.

Єпископи виконували також різні функції в сусідніх єпархіях, зокрема тоді, коли ті єпархії не були обсаджені, або при виборі нових єпископів. Холмський єп. Філарет, на доручення митрополита, відбував у рр. 1510-1511 інспекцію львівської єпархії, що в той час взагалі не мала свого власного єпископа, а правилась до р. 1539 тільки митрополичими намісниками, яких на підставі королівської грамоти 1509 р. іменував з того часу львівський латинський архиєпископ. Хоч холмський владика міг виказатися королівською грамотою, проте львівський римо-католицький архиєпископ Бернард Вільчек казав його арештувати і випустив на волю щойно тоді, коли король видав 27. 2. 1511 р. нову грамоту, в якій повідомляв, що сам судитиме Філарета, якщо той чимнебудь провинився. Декілька тижнів пізніше король звертався до львівського архиєпископа, щоб він дозволив холмському владиці висвячувати священиків у львівській єпархії.[50]. А коли несповна 30 років пізніше митрополит висвятив Макарія Тучапського на першого єпископа відновленого львівського владицтва і король потвердив його, в числі комісарів, що передавали Тучапському управу єпархією був перемиський владика Лаврентій Терлецький, а холмський єп. Йона Сосновський виступав як свідок у грамоті, яку виставив митрополит першому львівському владиці в Новгородку під датою 22. 2. 1540 р.[51] Перемиські владики наглядали в XVI ст. над карпато-українськими церквами; холмський єп. Симеон Бугак, як розказує Супральський літопис, брав участь у посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494 разом із єпископами луцьким та володимирським; єп. Захарія їздив у січні 1567 р. у Вильно для поставлення нового митрополита; той же владика мав висвятити з доручення митрополита луцького єп. Івана Борзобогатого-Красенського тощо.

---

50. Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 108.

51. Ibidem, ст. 147.

Про якісь духовні уряди, які виконували б перемиські та холмські єпископи XV-XVI ст. поза управою своїми єпархіями, або відзначення тих владик у формі титулів тощо, грамоти й акти того періоду майже не згадують. Відомо тільки, що холмський єп. Теодосій Лазовський дістав від короля експектативу на митрополію, але по смерті митр. Вельковича митрополичу катедру одержав у р. 1568 турівський єпископ Йона Протасович. Друга вістка відноситься до холмського єпископа Діонісія Збіруйського, якого по проголошенні унії в Бересті король іменував лещинським архимандритом. Митрополичий престіл не дістався ніодному з перемиських або холмських владик XV-XVI ст.

б) Участь у світській управі й урядах.

В добі княжої держави єпископи нераз брали участь у дипломатичних місіях, або посередничили між самими князями. Як княжі дорадники, вони відогравали деколи значну ролю в політиці, а часом і з власної ініціятиви забирали голос у світських справах[52]. Холмський єп. Іван був дорадником короля Данила. Коли в р. 1259 Бурунда пізвав князів, щоб прийшли його привітати, Данило вислав у заступстві Василька, Лева й єпископа Івана[53]. Щоб врятувати спадщину по кн. Володимирові Васильковичу, який записав свій уділ Мстиславові, князь Лев вислав від себе в лютому 1288 р. до кн. Володимира, що вмирав, перемиського єпископа Мемнона[54]. В раді Юрія-Болеслава, з участю якої були видані грамоти 1334-35 рр., виступав місцевий єпископ побіч двірського і воєводи[55].

У вел. кн. Литовськім з'їзди урядовців, князів і панів волинської землі, що полагоджували різні справи землі та вибирали представників на сойми вел. князівства й давали їм відповідні інструкції, відбувалися ще й в XVI під керівництвом воєводи й єпископа. Але в раді вел. князівства для православного митрополита й єпископів місця вже не було.

Яку ж ролю відогравали українські єпископи на землях Корони?

В найдавніших холмських актах з XV ст. владики виступали в суді поруч з іншими місцевими достойниками і займали друге місце, зараз по старості[56], а в тих засіданнях, на яких не було старости,

52. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 290.

53. М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 70.

54. Добрянський, Исторія єпископовъ, ч. I.

55. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 289.

56. Холмський суд відбувався 5.12.1429 р., напр.,"praesentibus Wolczkone Capitaneo Chelm., Religioso Choma Namestnik Chelm., Wossio Judice Chelm. etc." (Площанський, op. cit., I. ст. 79).

поміщувались на першому місці[57]. В другій половині XV ст. почесне місце в суді займав єп. Герасим Бозький; але вже незабаром на місці владик з'являються там латинські єпископи. Останнім холмським владикою, якого акти згадують між предсідниками суду, поруч інших впливових осіб, був єпископ Філарет на початку XVI ст. Пізніше владики виступали в суді вже тільки як позовники або пізвані.

В історії перемиських та холмських єпископів XV-XVI ст. акти розказують лиш один раз про присутність владики на соймику шляхти. Трапилося це в р. 1446, коли холмський єп. Григорій з'явився 7. 3. того року на з'їзді шляхти у Войславичах[58]. Сталося це, можливо, в зв'язку з Фльорентійською унією 1439 р.; грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., отже декілька років по Фльорентійськім соборі, говорила про зрівняння українсько-білоруського духівництва в правах з духівництвом польським. А в тім був це єдиний випадок; в пізніших часах нема ніяких слідів, щоб хтонебудь із перемиських чи холмських єпископів брав участь у соймиках місцевої шляхти. І хоч польське духівництво мало широкий вплив на королівськім дворі і в урядах та висилало своїх представників до сенату, то про будьякий голос в управі державою, про місце в сенаті для українських владик не було мови. Не маючи доступу до соймиків, на які збиралась вся шляхта цілої землі, щоб вирішувати різні справи своєї землі, вибирати делеґатів на сойм, давати їм відповідні інструкції та вислухувати їхніх звітувань, владики не брали теж ніякої участи в провінціональній управі.

Приступаючи наприкінці XVI ст. до унії, владики піднесли питання рівноправности з польським духівництвом. Вже на конференції відпоручника українсько-білоруського єпископату, Кирила Терлецького, з представниками польського духівництва в р. 1595 ухвалено, що "Władykowie w radzie króla Imci między Biskupami mają mieć miejsce naprzód na sejmie"[59]. В своїх артикулах владики вимагали для себе місць у сенаті "non aliqua commodorum ratione et ambitione ducti, verum ut oves nostrae, quarum curam gerimus, majori nos observantia colant et observent, cum ea dignitate Episcopatus, qua et caeteri Romanae religionis homines fungamur"[60]. При тому владики ясно підкреслювали, що доступ до сенату належиться їм уже хоч би з уваги

57. Напр., акт із 9. 2. 1432: "... praesentibus Wladica et Wossio Judice Chelm..." (Площанський, op. cit., ст. 79).

58. Ibidem, ст. 88.

59. Гарасевич, Annales, ст. 176. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 201. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 528.

60. Гарасевич, op. cit., ст. 183. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 533, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210.

на те, що "eandem dignitatem, officium et characterem cum ritus Romanae Ecclesiae Episcopis gerimus"[61], доказуючи, що однією з головних причин неуспіху Фльорентійської унії було те, що "Episcopi ritus nostri nulla iusiurandi obligatione tenerentur"[62], тоді як складаючи сенаторську присягу, вони були б далеко тісніше пов'язані з Римом[63]. Владики вимагали також, щоб їх запрошувано на сойм та соймики[64] і щоб вони могли висилати двох своїх делеґатів до найвищого трибуналу[65]. Папа позитивно поставився до цих дезідератів владик і не лише просив короля надати владикам сенаторську гідність[66], але й звертався до різних достойників у Польщі, духовних і світських, а саме до кардинала Радивила, до архиєпископів ґнезненського і львівського, до єпископів холмського, куявського, перемиського і луцького, до великого канцлера коронного Яна Замойського, до канцлера вел. кн. Литовського Лева Сапіги, до каштеляна краківського кн. Януша Острозького, до віцеканцлера вел. кн. Литовського, до віцеканцлера коронного Яна Тарновського, до воєводи краківського Миколая Фірлея та до кн. олицького Миколая Криштофа Радивила, щоб вони допомогли владикам одержати місця в сенаті[67]. Король Жигмонт III обіцяв владикам підтримку для їхніх домагань, звертаючи, одначе, увагу на те, що такі справи належать до компетен-

---

61. Theiner, Monum, Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 180; Пелеш, op cit., т. I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203.

62. Ibidem.

63. "sed cum quisque illorum iuramento Senatorio obligatus fuerit, difficile est, ut aliquis de dissidio et dissensione moliri quidcunque audeat" (Ibid.).

64. "Literae pro Comitiis generalibus Regni et particularibus Conventibus celebrandis ut ad nos mittantur" (Ibid.).

65. "Ad iudicia tribunalis Regni more et consuetudine Provinciae inter Spirituales Romanae Ecclesiae duos quoque ex Spiritualibus religionis nostrae deputari petimus, qui etiam iura et libertates nostras tueantur" (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

66. Папа повідомляв про те в своїм Бреве, виданому 7 лютого 1596 р.: "Sigismundo Regi filio nostro carissimo, vos et Ecclesias vestras... effecaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut... vos... Senatoribus Regni adscribat" (Theiner, Mon. Pol., т. III, ст. 251. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 217; Пелеш, op. cit., т. I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря.Гал, ст. 206).

До короля папа писав: "Sed unum illud est, quod a tua Regali magnificentia pro fratribus nostris Eppis Ruthenis omni studio expetimus et requirimus, ut eos scilicet inter Senatores Ecclesiasticos Regni Poloniae admittas et recipias..." (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 253).

67. Див. Theiner, Monum. Pol., III, ст. 253-260. — Лист папи Климента VIII до куявського єпископа Ґієроніма поміщений теж у Гарасевича (op. cit., ст. 223-224) та в Малиновського (Грамоты, Зоря Гал., ст. 209).

цій сойму[68]. Король годився також на те, щоб владики могли висилати своїх делеґатів до трибуналу, але не міг вирішити цього питання без згоди польського духівництва[69].

Одначе в дійсности владики-уніяти XVII і XVIII ст. не тільки що не одержали гідности сенаторів, а не допускались і надалі навіть до участи в соймиках місцевої шляхти. Коли в 30-их і 40-их роках XVII ст. холмський єп. Методій Терлецький добивався права участи в нарадах холмських соймиків, шляхта вважала це за "присвоєння" прав, які, мовляв, владикам не належались і в інструкції для своїх делеґатів на сойм домагалась, щоб владикам залишено тільки ті права, якими вони здавна користувалися[70]. Щойно в останніх роках існування Речипосполитої вперше засів у соймі тодішній уніятський митрополит Теодосій Ростоцький, що був передтим у рр. 1784-1790 холмським єпископом[71].

в) Літературно-наукова праця.

Поміж перемиськими і холмськими єпископами XV і XVI ст. не знайшовся ніодин, який залишив би сліди будьякої літературної чи наукової праці. Але, трудно було б і припускати, що в XV-XVI ст., в добі загального послаблення літературної діяльности на українських землях, якраз владики тих периферійних єпархій, які в житті Церкви не відогравали ніякої замітнішої ролі, могли відзначатися літературною творчістю, тим більше, що західньо-українські єпископи того періоду не вибивались своєю освітою. А в тім перемиські та холмські владики XV-XVI ст. пробували боронити інтересів своєї Церкви й народу іншими засобами, ніж полемічними трактатами.

Послаблення українського культурного життя стало особливо небезпечним в обличчі пожвавлення польського культурного й суспільного життя в другій половині XVI ст., і особливо супроти

68. "О мѣстце въ Раде, о томъ когда тая єдность, дасть П. Богъ статечне ся замкнетъ, хочемо, и обецуємо на сеймѣ съ Паны Радами нашими и съ Станы Речипосполитой до того належачими трактовати, кгдижь то єсть речь власне сеймови налажачая" (Гарасевич, Annales, ст. 189. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213. Пор. Пелеш, op cit., I, ст. 535).

69. "До судовъ трибуналскихъ абы для перестереганія справъ духовнихъ зъ посредку себе двохъ особъ яко и инныє духовныє релігіи римскои высажали позволяємо, о чомъ однакъ зъ преложными духовеньства вѣри нашей католицкой зыйтися и порозумѣтися маютъ" (Гарасевич, op. cit., ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214).

70. Площанський, op. cit., т. II, ст. 77.

71. Є. Сакович, Пінський собор 1791 р., Крем'янець 1935, ст. 51, 53-54.

діяльности езуїтів, що заложили в останніх десятиліттях XVI ст. цілий ряд своїх колегій, які стали вогнищами їхньої діяльности, та що своїми проповідями та писаннями повели успішну акцію серед протестантських, а далі й православних кругів населення. Але вже в 70-80-их роках XVI ст. почав свою діяльність острозький гурток, що став на чвертьстоліття центром і головним вогнищем наукового і літературно-видавничого руху в Україні, а в р. 1582 появився перший православний полемічний твір[72]. Справжня полемічна боротьба розгорілася щойно навколо унії, що започаткувала нову добу не тільки в історії української Церкви.

Єпископи західніх окраїн останніх десятиліть XVI ст. все ще стояли осторонь літературного життя. В Перемишлі доживав останні роки свого життя старий владика Антоній Радиловський, а його наступникові Арсенієві Брилинському було далеко до літературної праці; в Холмі владики були всеціло заняті боротьбою за холмську катедру[73].

До наукової діяльности владик останніх десятиліть XVI ст. можна

72. "Посланіє до Латинъ изъ ихже книгъ" (Грушевський, Іст. України-Р., т. 6. ст. 461).

73. В XVII-XVIII ст. літературній і науковій праці присвятилось багато перемиських і холмських єпископів. Так, напр., перемиський православний єп. Ісая Копинський, якого обрано в р. 1631 митрополитом, залишив декілька теологічних праць ("Лѣствица духовнаго в Бозѣ иноческаго жительства", "Алфавитъ духовный" та ін.); холмський уніятський єп. Методій Терлецький (1630-1649) працював над виправленням релігійних південно-слов'янських книг; перемиський уніятський єп. Антоній Терлецький (1662-69) писав праці різного змісту (катехизм полемічні й обрядові твори), які, одначе, не збереглись. Холмський уніятський єп. Яків Суша був автором цілої низки творів, праць про Йосафата Кунцевича ("Cursus vitae et certamen martirii B. Josaphati Kuncevicii", Рим, ·1645), про М. Смотрицького ("Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine Beati Josaphati transformatum sive Meletius Smotricius," Рим, 1666), про чудотворну ікону холмської Богородиці ("Phoenix tertiato redivivus sive imago longe vetustissima Virginis Mariae Chelmensis", що друкувалася в кількох виданнях: у Замості 1646, 1684 і 1689 рр., у Львові в 1653 р., також у польськім перекладі). Крім того Суша видав свої поучення "Іереомъ о повинностяхъ іерейскихъ" в р. 1670, вів полеміку з Потоцьким, що закидав йому невдячність супроти католицької Церкви. Відома обширна реляція Суші з р. 1664 римській Конґреґації для поширення віри, написана в латинській мові, що була водночас першою історією холмського владицтва. Єпископ-уніят Іван Малаховський, спершу перемиський, з р. 1691 холмський, відновив у Вильні друкарню і займився виданням друкованого церковнослов'янського устава, перемиський єп. Юрій Винницький залишив свій записник. Велику цінність для історика мають зокрема описи єпархій, зладжувані деякими владиками (описи перемиської єпархії єп. Онуфрія Шумлянського з р. 1761, єп. Атанасія Шептицького з р. 1772).

врахувати хіба їхню постанову на Берестейському соборі з р. 1590, на якому був присутній і холмський єп. Дінонісій Збіруйський. Єпископи постановили тоді обговорити на найближчому синоді справу церковних актів; кожний з них мав привезти зі собою привілеї й документи своєї катедри, щоб їх переглянути й вирішити, де їх переховувати[74].

Розділ III

ЄПИСКОПИ В БОРОТЬБІ ЗА ПРАВА ЦЕРКВИ Й НАРОДУ

Єдина верства, що мала голос у стародавній Польщі і могла тим самим стати в обороні своєї Церкви і свого народу, українська шляхта, проходила на західньо-українських землях у XV-XVI ст. процес крайнього занепаду. В противагу до українських земель вел. кн. Литовського, де на протязі XV-XVI ст. існували сильні місцеві маґнатські роди, що обсаджували всі уряди і керували управою землі, українське боярство земель, що опинились у XIV ст. у складі польської Корони, швидко відсувалося на другий плян, уступаючи місця шляхтичам-колоністам із Заходу. В середині XV ст., з якого то часу починається тут розгляд поодиноких питань, поміж українською шляхтою коронних земель подибуються ще тільки де-не-де видніші, впливовіші роди, але й їх не стає впродовж кількох дальших десятиліть, і в XVI ст. українське шляхетство репрезентують виключно дрібношляхетські роди. Однак також вони були протягом XVI ст. в Холмщині в основній масі втрачені для свого народу; на землях перемиської єпархії вони становили вправді й надалі велику частину всього загалу місцевої шляхти, але з уваги на свою незаможність, брак впливів і освіти, не спромагались на оборону національних прав чи прав Церкви.

Хто ж тоді міг боронити інтересів Церкви на західньо-українських землях? Українське міщанство коронних земель, не зважаючи на чужоземну колонізацію міст і розвиток німецького права, що скріплювало ці чужоземні елементи й зводило український міський елемент на підрядне становище, все ж таки своєю чисельністю займало поважне місце в національному складі західньо-українських міст. Але роля міщанства в Речипосполитій, в якій справжнім "народом" вважався тільки "народ шляхетський", була в загальному зовсім незначна; шляхта дивилася з погордою на "плебеїв". В ще більш незавидному положенні проживало українське міщанство Корони і воно не могло вийти у своїх скаргах і петиціях поза межі своїх, місцевих болів, щоб

74. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 566.

стати в обороні цілої Церкви. Не могло виконати цього завдання, звичайно, й українське селянство західніх земель, хоч воно зберегло найповніше своє національне обличчя й кількісно перевищувало всі інші прошарки народу. Позбавлене всякого значення в політичному житті, західньо-українське селянство щораз інтенсивніше закріпощувалося, перетворюючися з людини в "бидло".

Таким чином українська Церква на західніх окраїнах була здана на свої власні сили, оборона її інтересів, а разом із тим інтресів народу, ставала майже виключним завданням вищого духівництва, єдиного ще незалежного чинника на тих землях. А діялось це в часи, коли "прапором релігійним заступається прапор національний, і під окликами інтересів релігії ведеться боротьба задля інтересів національних, політичних"[75], в часи, коли "церква руська — се одинока інституція, що носить виразну національну фірму. Це зовсім виразно виступає в XVI ст., а навіть в його початках"[76].

Прав своєї Церкви й вірних, а тим самим і національних інтересів, єпископат західньо-українських земель обстоював по-різному. Перемиський єпископ Антоній (початок XVI ст.) обрав шлях одвертих виступів. На нього йшли скарги до королівського двора за те, що він збирав духівництво, шляхту і навіть підданих на з'їзди "не без зневаги королівської влади"; не зважаючи на заборони, він велів під час богослуження бити в дзвони, до хорих спішив із запаленими свічками і піднесеними хоругвами, часто влаштовував урочисті процесії по церквах, а в часі богослужень казав деколи кидати собі під ноги білого орла — "почесну відзнаку короля і королівства". Цей же владика не допускав польського духівництва до юрисдикції над православними і не дозволяв своїм вірним святкувати католицькі свята[77].

Але здебільшого єпископи не наражувались такими різкими виступами і вдоволялися правними засобами. Отвором стояла передусім судова дорога. Між судовими актами цього періоду зустрічаються часто позови єпископів, і то не тільки в обороні своїх підвладних і своїх владичих прав, але й вірних взагалі, а далі в обороні цілости й непорушности церковного майна й катедральних маєтків. Коли ж постанови місцевих судів не вдовольняли владик або коли владики, знайшовшись у конфліктах із впливовішими особами землі, не бачили можливости об'єктивного вирішення своїх скарг на місці, тоді вони зверталися з петиціями до королів, чи то за посередництвом

75. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 6, ст. 301.

76. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 25.

77. І. Крип'якевич, Перемиські владики в XV ст. "Стара Україна", 1924, ст. 165.

визначніших людей своєї землі або королівського оточення, чи особисто подорожуючи до короля, що у відповідь виставляв, звичайно, свою грамоту. Таким же шляхом владики старалися в найбільш догідних хвилинах одержати королівські грамоти, що забезпечували б їм і цілій Церкві ті права й вольності, які їм належались на підставі давніх традицій і королівських привілеїв.

В першу чергу владики намагалися зберегти обсяг своїх компетенцій. На скарги перемиського єп. Йони Бірецького, що шляхта вмішується в церковні справи, король видав у р. 1469 перемиському владицтву привілей, яким забороняв такі вмішування. Зокрема часто доходило до конфліктів між владиками й шляхтичами-дідичами при обсаді парохій. Собор 1509 р. постановляв, що колятор повинен протягом 12 тижнів запрезентувати когось на опорожнену парохію, а якщо цього не зробить, єпископ має її від себе обсадити[78]. Але дідичі не завжди додержувались отих постанов і тоді владики протестували проти порушення своїх прав. Бували й випадки, коли єпископи натрапляли на перешкоди при висвячуванні священиків. Холмському єпископові Філаретові, що з доручення митрополита і за згодою короля переводив у рр. 1510-1511 інспекцію львівської єпархії, ставив труднощі в тому львівський латинський архиєпископ. Тоді владика мусів звертатись до короля, що своїм письмом із 2.4.1511 р. просив архиєпископа, щоб дозволив Філаретові висвячувати священиків у львівській єпархії. Королівський привілей перемиській катедрі з р. 1469 забороняв світським особам самовільно усувати священиків і ставити на їх місце інших. Наскільки наболіле було це питання, вказує факт, що й Виленський собор 1509 р. займався ним і виступив проти усування коляторами священиків без відома й згоди єпископів та дозволяв владикам на випадок такого самовільного усунення не ставити на те місце нового священика.

Єпископи боронили теж своєї юрисдикції. Вже королівські привілеї першої половини XV ст.[79] підкреслювали право владик на духовний суд і виступали проти якихнебудь встрявань світських чинників у суди владики. Також привілей перемиській катедрі з р. 1469 постановляв, що світським урядовцям не вільно позивати перед світські суди духівництва в справах, що належать до духовного суду, ані судити їх, засуджувати чи карати. Одначе насправді владики мусіли все наново обороняти права духовного суду, хоч би вже з уваги

78. М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 466.

79. Привілей для перемиського владицтва 1407 р., для холмського 1443 р. Уривок із привілею кор. Володислава, що говорить про юрисдикцію єпископів, поданий на ст. 60, прим. 2.

на те, що ніколи не було докладно визначено, де починаються і де кінчаються функції цього суду. Деколи навіть латинське духівництво посягало на юрисдикцію над православними, і перед владиками стояло завдання — не допускати до вмішувань з того боку[80]. Окрім юрисдикції над духовними, королівські грамоти, видані на просьбу єпископів, застерігали для владичих судів справи шлюбні й розводові[81], а також виключну юрисдикцію в посілостях, що належали до катедри[82].

Про боротьбу перемиських і холмських владик за вдержання церковного майна і катедральних маєтків була вже мова в одному з попередніх розділів. Там же говорилося про старання єпископів забезпечити собі добра катедри різними королівськими грамотами.

Але зусилля перемиських та холмських єпископів не обмежувались до вдержання своїх компетенцій і оборони своїх підвладних у випадках якихось кривд чи зневаг[83]. Владики заступались і в загальному за свій клир, добиваючись окремих королівських грамот про звільнення духівництва від податків й інших неправних тягарів[84], та

80. Так поступав, напр., єп. перемиський Антоній, про якого говорилось вище.

81. Говорить про це, напр., привілей 1443 р., привілей 1469 р., виданий перемиській катедрі тощо.

82. Напр., грамота кор. Казимира IV 1461 р. для холмського єп. Григорія.

83. Так, напр., холмський єп. Григорій скаржився в р.1447 на Андрушка Угровецького за те, що той хотів покалічити його "руських" людей, відгрожуючись їм; перемиський єп. Атанасій Бірецький заступався в р. 1466 перед судом за своїх селян із Валяви, на яких напали люди перемиського старости, як вони верталися з роботи у владичім лісі в Грушовичах; єп. Васіян Бака жалівся в р. 1548 королеві на грубешівського старосту Андрія Дембовського за притягання селян катедральних маєтків Білополя й Бусна до різних тяжких робіт і король своєю грамотою звільнив владичих селян від тих робіт; у р. 1567 єп. Захарія обвинувачував Станислава Жмодського за напади на селян, побої та ограблення їх; у р. 1581 єп. Леонтій Пелчицький зі своїм собором жалівся на холмського бурмістра й радних за те, що на їхнє доручення міські сторожі напали на члена собору, священика церкви Рождества і побили його; в р. 1583 той сам владика вніс скаргу на ректора холмської школи Миколу Симоновича за напад на манастирського слугу Івашка Кузьмича; єп. Діонісій Збіруйський скаржився в р. 1587 на шляхтича Гдешинського за напад на манастир у Холмі й на владиче село Покрову, а в р. 1591 на міський маґістрат, що силоміць забрав у підданих владики товарі та харчі і заборонив, не зважаючи на стародавній звичай, продавати їх в околиці та в Холмі на міській площі ітд. ітд.

84. Напр., кор. Бона видала на просьбу єп. Антонія Радиловського в р. 1546 привілей для самбірського клиру, в якому говорилось: "Bona Dei gratia Regina Poloniae, suprema Dux Lithvaniae etc... significamus tenore praesentium,

ставали в оборону своїх вірних[85]. Особливо відзначився в боротьбі за права своєї Церкви й вірних перемиський єп. Антоній Радиловський, що випрошував ґрунти на церкви, здобував королівські дозволи на ставлення нових церков, крилошанських будинків, домів для ремісників, на закладання окремих цехів, братств тощо.

У своїх петиціях до королів владики обороняли, отже, не самі лише інтереси Церкви. Перемиський єп. Йоаннікій вказував у р. 1497 й на те, що суди вимагали від людей грецької віри вищих оплат і що його вірних примушують святкувати латинські свята. У відповідь владиці король заборонив своєю грамотою всі зловживання. Також видана в р. 1553, на прохання єп. Антонія Радиловського, грамота короля доручала старості не чинити ніяких зловживань.

Привілеї 1407 р. (перемиському владицтву)[86] і 1444 (холмському) потверджували "на вічні часи" всі ті права й вольності, якими користувалась українська Церква від часів Володимира й Данила, а загальний привілей кор. Володислава III 1443 р., виданий з нагоди Фльорентійської унії, зрівнював її у всьому з польською Церквою[87]. Всі ті три основні привілеї, що їх вистарали владики першої половини XV ст.[88] єпископи західніх окраїн пізніших часів змогли тільки відновляти, предкладаючи їх час-до-часу до потвердження короля[89]; нові

---

quorum interest... quia Nos gratiam specialem omnibus et singulis poponibus, kniazionibus ritus graeci sive ruthenici facere volentes, ipsos a solutione pensionis alias umarszczyzny... absolvendos et liberandos esse duximus... Quod nemo Capitaneorum bona sacerdotum mortuorum, quod vulgo odumarszczyzny vocant, usurpare sibi se adsciscere debeat..." (цитую за Добрянським, Исторія епископовъ, ч. I).

85. Напр., єп. Васіян Бака вставлявся за Марусею, слугою холмського рабіна, яку той збезчестив; перемиський єп. Антоній Радиловський доносив королеві про кривди православних у Сяніччині, внаслідок чого король заборонив своєю грамотою з р. 1565 їх кривдити тощо.

86. Про автентичність цього привілею і його датування див. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 448.

87. "Universis Ecclesis earumque Episcopis seu Vladicis, Praelatis, Clero, et caeteris personis Ecclesiaticis ejusdemque Ritus Graeci et Ruthenorum haec omnia Jura et Libertates, modos, consvetudines, et immunitates universas duximus in perpetuum concedendas, et praesentibus concedimus, quibus omnes Ecclesiae Regnorum Nostrorum Poloniae et Hungariae etc. earumque Archiepiscopi, Episcopi, Praelati et caeterae personae Ecclesiasticae Consvetudinis Romanae Ecclesiae uti fruuntur atque gaudent." (Harasiewicz, Annales, ст. 79-80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, I, ст. 375, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

88. З другої половини XV ст. походить лише привілей перемиській катедрі, виставлений у р. 1469 єп. Анастасієві Бірецькому.

89. Перемиські владики в рр. 1467, 1509, 1535 й ін., холмські в рр. 1504, 1543, 1583 тощо.

королівські грамоти одержували владики другої половини XV і в XVI ст. лише для означення цілей або для окремих ґруп людей[90].

Одначе всі ці королівські грамоти й привілеї не давали занадто великих результатів; свідчить про те вже сам факт, що вони мусіли так зчаста наново підтверджуватись. Тому наприкінці XVI ст. владики домагались у своїх артикулах до короля і папи, що становили передумову приступлення до унії[91], ще раз привернення єпископатові, духівництву й цілій Церкві всіх тих прав та вольностей, якими вони користувалися від найдавніших часів, і зрівняння українсько-білоруської Церкви у всіх правах і привілеях з Церквою польською[92].

Єпископи прагнули забезпечення повного обсягу своїх компетенцій і зміцнення своєї власти в єпархіях. Вони вимагали підтвердження своєї юрисдикції над священиками, що — за їх словами — відмовляли їм деколи послуху, розраховуючи на підтримку з боку дідичів чи урядовців, для яких передусім розводові справи становили джерело зиску. З уваги на те, що в адміністративні функції владик встрявали нераз світські чинники, які часто не визнавали, а то й присвоювали собі ці функції, охороняли перед владиками непокірних священиків, знущалися над візитаторами та допускались інших подібних вчинків, єпископи добивалися заборони вмішування світських осіб в адміністрування єпархіями та нарушування їхньої юрисдикції над підлеглим їм духівництвом[93]. Дальшим постулятом владик було, щоб урядовці

---

90. Напр., королівський декрет, виданий у р. 1512 внаслідок скарги перемиського владики й православних на претенсії й заборони з боку польських єпископів; грамота кор. Жигмонта I з 1518 р. про зберігання майна катедри по смерти владик; привілей кор. Бони з р. 1546 для клира самбірської округи тощо.

91. "Articuli quorum cautionem petimus ... **priusqam** (підкр. моє, Л. С.) accedamus ad Unionem Romanae Eccelesiae." (Theiner, Monumenta Polon., III, ст. 234. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 178; Пелеш, op. cit., I, ст. 528; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 202).

92. Папа Климент VIII не тільки погодився на ці домагання владик, але й підтримав їх у своїм письмі до короля Жигмонта III з 7 лютого 1596 р., у якому папа писав: "Tum generatim Maiestatem Tuam paterne hortamur, ut capita et articula a Ruthenis Episcopis oblata iis in rebus, quae ad te praecipue pertinent, pro tua aequitate et animi magnitudine sedulo exequaris, iubebisque, ut tui item diligenter pro sui muneris officio exequantur, quemadmodum iam te benigne pollicitum esse accepimus" (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 253).

93. "Cathedrales et Parochiales Ecclesiae in Civitatibus praecipuis, atque alias ubicunque in Sacrae Regiae Maiestatis dominio sitae, sive aliae Regiae sive Nobilium vel Oppidanorum liberalitate fundatae ac dotatae fuerint, potestati ac administrationi Episcoporum suorum ut subsint; Seculares vero, ne se in curam earum ullo praetextu ingerant" (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич,

та дідичі не дозволяли виконувати духовних функцій священикам, виклятим їхніми єпископами[94]. Король, відповідаючи в своїй грамоті на ці постуляти владик, обіцяв дати їм підтримку в своїх посілостях, видати відповідні накази своїм урядовцям та звернутись із закликом допомагати в тому єпископам[95].

Владики домагались далі, щоб згідно з стародавнім звичаєм, підлягали їхній владі манастирі[96], і щоб таксамо братства, школи та друкарні були їм підчинені[97]. Король пристав і на ці вимоги[98], але під

---

op. cit., ст. 185; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210-211).

94. Theiner, ibid.

95. "А штося дотычетъ, абы збытки и непослушеньства, которые ся отъ поповъ нѣкоторыхъ религіи ихъ греческои по мѣстечкахъ нашихъ и шляхетскихъ подъ заслоною и обороною нѣкоторыхъ оурядниковъ нашихъ и иныхъ шляхетского стану людій дѣютъ, каратися и гамовати могли, того метрополитомъ, владыкомъ и иннимъ преложонымъ религіи ихъ не только не боронимо, жебы въ маєтностяхъ столу нашого того перестерегали, и порадки добрыє чинили: алетежъ и оурядомъ нашимъ мѣстецъ оныхъ где потреба будетъ, абы имъ въ томъ помочію были прикажемо, и инныхъ абы тому противныи не были, напомнимо. Рядъ и власть ихъ духовная, хочемо абы была цѣло захована, то есть въ мѣстахъ королевскихъ церкви якеєкольвекъ набоженьства ихъ власти метрополитовъ и єпископовъ своихъ подлегали, аникто инный въ тоє ся не вдавалъ, што тежъ и оурядомъ нашимъ роскажемо, коли будетъ потреба, абы того Владыкомъ и иннимъ преложонимъ ихъ помагали." (Гарасевич, op. cit., ст. 191-192; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214-215. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 535).

96. "Archimandritae, Hegumeni, Monachi vulgo Czerncy et Monasteria eorundem Episcoporum obedientiae, in quorum Dioecesi fuerint, pristino more subsint..." (Theiner, Monum. Poloniae, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

97. "Collegia sive Confraternitates spirituales... integrae et illaesae maneant, sub obedientia tamen Metropolitani vel Episcoporum eius Dioecesis, in qua sunt.

Liceat nobis item Seminaria et Scholas Greacae et Sclavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris, quae tamen omnia Metropolitani et Episcoporum subsint arbitrio..." (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184—185; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

98. "Братства духовныє церковныє... абы подъ послушеньствомъ метрополита и иниxъ преложоныхъ своихъ духовныхъ вцалѣ зоставали..."; "Зстороны закладанія школъ и семинарій греческого и словеньского языка, также абы имъ вольно было друкарни свои мѣти подъ властію метрополита и владыковъ позваляємо..." (Гарасевич, op. cit., ст. 191; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 535).

умовою, щоб у тих друкарнях "ничого... противного костелови повшехному недруковано, але все розсудкови его подлегало"[99].

Не призабули єпископи й про забезпечення і зворот втрачених церковних маєтків[100], про віднову канонічного вибору[101] та про справу висвячення в означеному часі[102], що в XVI ст., а особливо в другій його половині так часто занедбувалось. Порушили вони й питання місць у сенаті, доступу до сойму й соймиків та участи в найвищому трибуналі[103].

Але владики не обмежувалися до себе, вони обстоювали інтереси всього духівництва. Вже на конференції єп. Кирила Терлецького з репрезентантами польського духівництва в р. 1595 ухвалено, що "Czernce i Duchowni Ruscy od podatków wszelakich wolni, i do wszelkich wolności przywróceni będą"[104]. У своїх артикулах до короля єпископи домагалися зрівняння всього свого духівництва з духівництвом польським, нав'язуючи до привілею кор. Володислава III з р. 1443[105], і звільнення від всіх податків, які до того часу духівництво мусіло платити, за винятком податків від дідичних маєтків[106]. У своїй грамоті з 30 липня 1595 р. Жигмонт III запевняв владиків, що "swobody i wolności potemuż jako Ich Mć. duchowni rzymscy mają, tak i oni mają mieć", і обіцяв своїм королівським словом: "My Król za nas i za najjaśniejszych potomków naszych królów Ich Mciów polskich i wielkich xiążąt litt.", що "we wszystkich swobodach i wolnościach, zacności, uczciwości i Prerogatywach według tego, jako Ich Mciów Stanu duchownego rzymskiego mają, i onych wszystkich zachować mamy... gdyż tę wolność z dawna jeszcze od przodków naszych, a osobliwie od świętej i sławnej pamięci przodka naszego króla natenczas węgierskiego i polskiego, Wielkiego Xiążęcia Litt. Władysława nadaną, jako to nam jest pokazano,

99. Ibidem.

100. Пор. ст. 69 і 71-73.

101. Див. "Форма вибору", ст. 49.

102. Пор. ст. 40-41.

103. Див. ст. 77-78.

104. Гарасевич, op. cit., ст. 176. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 202. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 528.

105. "Archimandritae, Hegumeni, Presbyteri, Archidiaconi, Diaconi aliique Spirituales ritus nostri eodem honore et reverentia ab hominibus, quo caeteri Religionis Romanae habeantur, libertatibusque et praerogativis a Serenissimo olim piae memoriae Vladislao Rege sibi concessis fruantur et gaudeant" (Theiner, Monum. Polon., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

106. "ad Contributiones persolvendas ratione personarum suarum et bonorum Ecclesiae (ut hactenus fiebat) ne adigantur, nisi forte aliqui bona propria habuerint, ex his enim eas persolvere aeque ac alii tenebuntur" (Ibid.).

...mają..."[107]. Повторив цю свою обіцянку король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р.[108].

Вже починаючи від синоду в Бересті 1590 р., отже від самих початків унійної акції, українсько-білоруський єпископат поклав як головну передумову приступлення до унії, condicio sine qua non, збереження всіх обрядів східньої Церкви[109]. Цей дезідерат владик червоною ниткою проходить крізь усі стадії переговорів у справі унії; цей факт вказує на те, яку велику вагу прикладали єпископи до того чи того поладнання цього питання[110]. Щодо спірних догм, то владики не вирішали їх самовільно, але стояли у всьому на позиціях Фльорентійського собору 1439 р. Папа погодився на ці домагання владик і в своїй

---

107. Гарасевич, op. cit., ст. 187-188. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 212.

108. "Преложоныє ихъ духовныє, почавши отъ зверхного, и которыєкольвекъ и на якомкольвекъ стопню духовеньства будучиє, хочемо абы въ пошанованю и поваженю такомъ, яко и духовныє вѣры католицкой были, кгды вже подъ зверхность столицы римскои, и подъ послушеньство Отца святого Папижа поддадутся, и прилучатъ, о чомъ также зъ духовными нашими зыйтися и порозумѣти маютъ". (Гарасевич, op. cit., ст. 190-191. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 535).

109. В деклярації, підписаній у Бересті 1590 р., чотирьома єпископами — ініціяторами унії, з яких два були холмськими владиками (Леонтій Пелчицький, що під ту пору займав уже катедру пинсько-турівську та Діонісій Збіруйський), владики виразно вимагали, "аби нам обряди і всі справи, себто служба божа і весь церковний порядок, як здавна св. східня церква держить, полишений був від найсв. римського папи незміненим, і той порядок до кінця світа ненарушеним лишився" і тільки "за таким запевненням і підтвердженням привілеями зі сторони найсв. папи і й. к. м." єпископи обіцяли "підлягати зверхности і благословенству найсв. отця папи престолу римського" (подаю в перекладі Грушевського, Іст. України-Р., 5, 567). Повний текст у польській мові поданий у Гарасевича, op. cit., ст. 162-163. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 516-517 (в німецькому перекладі).

110. Умовність прийняття унії від згоди папи залишити українсько-білоруській Церкві всі її обряди та звичаї пробивається дуже яскраво в листі владик до Климента VIII, датованого 12. 6. 1595 р. В тому листі владики заявили, що вони висилають до папи двох своїх представників і доручать їм скласти від імені всього єпископату та всієї Церкви "Sedi S. Petri et Sanctitati vestrae uti summo Pastori Ecclesiae Christi debitam obedientiam", одначе під умовою, "siquidem Sanctitas vestra administrationem Sacramentorum, ritusque et caeremonias Orientalis Ecclesiae integre, inviolabiliter atque eo modo quo tempore unionis illis utebamur, nobis conservare confirmareque pro se et successoribus suis nihil in hac parte innovaturis unquam dignetur" (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 237 — 238. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 194; Пелеш, op cit., I, ст. 537; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 200).

булі "Magnus Dominus et laudabilis nimis" з грудня 1595, а опісля в своїх грамотах, виданих у лютому 1596 р. подав цю свою згоду до загального відома[111]. Проголошуючи в Бересті в жовтні 1596 р. акт унії, владики могли таким чином ствердити, що папа "заховуючи намъ обряды и церемонии церквей восточныхъ греческихъ и рускихъ, ани якоє отмены в церквахъ нашихъ нечинячи, толко по преданию святыхъ отецъ греческихъ вѣчне зоставилъ, што ижъ учинилъ и на то свое привилия и писма послалъ"[112].

Приймаючи унію, єпископи не тільки забезпечили всі обряди й властивості своєї Церкви, вони також використали цей догідний момент, щоб добиватись запевнення для своїх вірних свободи в виконуванні їх релігійних обрядів, що подекуди, і передусім по містах, піддавались великим обмежуванням. Владики виступили проти заборони дзвонити в церквах у Вел. П'ятницю, вимагали, щоб вільно було ходити до хорих прилюдно зі св. Тайнами і щоб не ставились жадні перешкоди процесіям[113]. З другого боку єпископи домагались запевнення, щоб у майбутньому нікого з їхніх вірних не примушувано до участи в процесіях свята Божого Тіла й інших звичаїв

---

111. У папській булі говорилось: "omnes sacros ritus et caeremonias, quibus Rutheni Episcopi et Clerus iuxta sanctorum Patrum Graecorum instituta in Divinis Officiis et sacrosanctae Missae sacrificio, caeterorumque Sacramentorum administratione aliisve sacris functionibus utuntur, dummodo veritati et doctrinae Fidei Catholicae non adversentur et communionem cum Romana Ecclesia non exludant, eisdem Ruthenis Episcopis et Clero ex Apostolica benignitate permittimus, concedimus et indulgemus..." (Theiner, Monum Pol.,III,ст. 244. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 212-213; Пелеш, op. cit., I, ст. 620; а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 208-209).

Папське бреве, видане 7 лютого 1596 р., також з'ясовувало це питання: "ritus enim et caeremonias vestras, quae fidei Catholicae integritatem et mutuam nostram coniunctionem nequaquam impediunt, eadem ratione et modo, quo a Concilio Florentino permissum est et nos quoque vos retinere permisimus." (Theiner, Monum. Pol. III, ст. 251. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 217; Пелеш, op. cit., I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

112. Гарасевич, op. cit., ст. 233; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 217. Пор. Theiner, Monum. Pol., III, ст. 267 (в латинському перекладі); Пелеш, op cit., I, ст. 555 (в німецькому перекладі).

113. "Pulsatione campanarum in templis nostris die Veneris sancto ne prohibeamur usque a Dominis Latinis. Liceat quoque nobis Sanctissimum Sacramentum ad aegrotantes pro more et consuetudine nostra publice cum hominibus et ornamentis in hoc adhiberi solitis deferre, cum processionibusque diebus festivis atque solemnibus sine omni impedimento progredi" (Theiner, Monumenta Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 180; Пелеш, op. cit., I, ст. 531; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

західньої Церкви[114]. Хотячи покласти край переходам своїх вірних на латинський обряд, а впарі з тим у польський табір, владики вимагали, щоб не можна було допускати осіб грецького обряду до виконування релігійних практик західньої Церкви, що пов'язувалося зі зміною обряду, та щоб у випадках мішаних подруж ніхто з подругів не мусів покидати свого обряду[115]. Другим пекучим питанням, на яке звернули увагу єрархи того часу, це була переміна церков на костели[116]. У своїй грамоті-відповіді Жигмонт III приобіцяв сповнити й це бажання, одначе тільки почасти[117].

Не самі тільки інтереси Церкви мали владики також на увазі, коли між своїми постулятами до короля поставили питання братств, шкіл та друкарень. Заявляючись за збереженням широко розгалуженої в останньому часі сітки братств, добиваючись дозволу закладати всюди, де цього вимагатиме потреба, своїх шкіл і друкарень[118],

---

114. "Ad processionem pro festo Corporis Christi faciendam ne adigamur... Tum et ante festum Paschae ad consecrationem ignis, ac etiam pulsationem asseribus compactis loco campanae et alias caeremonias, quibus hucusque caruimus, ne adstringamur, quin potius secundum ritum et consuetudinem Ecclesiae nostrae integre in omnibus conservemur" (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 234. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 179; Пелеш, op. cit., I, ст. 529-530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

115. "Si qui in posterum ritus nostri homines, contempta religione sua et Caeremoniis rituum, (тут, мабуть, пропущено: "religionem") et Caeremonias Romanas amplecti voluerint, ne admittantur: siquidem iam omnes in una Ecclesia et sub regimine unius Pastoris erimus.

Matrimonia inter Romanae et Graecae religionis homines libera sint illis, nec personae matrimonio iunctae ad capessendam religionem alterius sese invicem compellant: nam in una sumus Ecclesia" (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 180; Пелеш, op. cit., I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

116. "Monasteria et templa ritus nostri ne in Religionis Romanae templa convertantur. Si quis autem Catholicorum in territorio suo illa devastavit, elaborare teneatur eadem, vel de novo extrui, vel antiqua reformari" (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 180-181; Пелеш, op cit., I, ст. 531; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

117. "Што ся дотычетъ абы монастыри и церкви рускіє на костели обороченыи не были, того въ добрахъ нашихъ королевскихъ закажемо, але въ маєтностяхъ шляхетскихъ того оучинити не можемо". (Гарасевич, op cit., ст. 191. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 535).

118. "Collegia sive Confraternitates spirituales non ita pridem a Patriarchis institutae, et a Sacra Regia Maiestate confirmatae, uti Vilnae, Leopoli, Brestae et alibi.. integrae et illaesae maneant... Liceat nobis item Seminaria et Scholas Grae-

єпископи виступали неначе в імени всього народу, висловлюючи загальнонаціональні постуляти. Їхня заслуга тим більша, що король аж ніяк не міг поминути мовчанкою цих домагань і мусів заявити свою згоду на них[119]. Жигмонт III поставився прихильно також до справи капітул[120].

Але найбільш яскраво проявили владики своє національне обличчя своєю вимогою до короля, щоб усі духовні уряди, а в тому й митрополія й владицтва передавалися тільки людям "руської" нації та грецької віри[121]. А що єпископат кінця XVI ст. цікавився не тільки інтересами своїми, але не чужа була йому доля українського й білоруського міщанства, а то й шляхти, на це вказує найкраще факт, що в умові між представниками польського духівництва й репрезентантом владик Кирилом Терлецьким у р. 1595 м. ін. говориться: "Ruś stanu świeckiego do urzędów ziemskich, w miastach do urzędów miejskich i do wszelkiej wolności przypuszczona będzie"[122].

ЗАГАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ В XV—XVI СТ.

На підставі аналізи складу українського єпископату західніх окраїн у доберестейській добі можна ствердити, що:

1. Тоді як у XV ст. перемиською і холмською єпархіями керували місцеві шляхтичі, в тому числі й представники заможніших шляхетських родів, то щодо шляхетського походження деяких владик XVI

cae et Sclavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris..." (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

119. "Братства духовныє церковныє такъ яко отъ патріарховъ постановленыє суть, и отъ насъ потверженыє, абы... вцалѣ зоставали... позволяемо и оныхъ при правахъ, которыє оть насъ на то маютъ, заховати хочемо" (Гарасевич, op. cit., ст. 191; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214). — Про згоду короля на закладання шкіл і друкарень, див. ст. 86, прим. 98.

120. "Абы тежъ до фундованя капитули при церквахъ греческои религіи прійти могло, жебы ся тымъ больше хвала П. Бога помнажала и оурядъ церковный тымъ лепѣй задерживалъ, коли ся што такового зъ добръ ихже монастеровъ подасть, рады хочемо быти до того прихильными, однакъ же такъ, абы и фундаціи старыє слушною якою частію доходовъ были захованн..." (Гарасевич, op. cit., ст. 192. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 215).

121. Пор. ст. 29, прим. 27.

122. Гарасевич, op. cit., ст. 176-177. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 202. Згадує про це й Пелеш, op. cit., I, ст. 528.

ст. насуваються поважні сумніви, а холмською катедрою правили впродовж цілої другої половини XVI ст., внаслідок швидкого процесу польонізації місцевої української шляхти, єпископи міщанського походження.

Владики XV—XVI ст. були в багатьох випадках між собою споріднені, а в XVI ст. проявляється тенденція до дідичення катедр.

2. Освіта загалу західньо-українських єпископів XV—XVI ст. була невисока.

3. Владики XV—XVI ст. вступали в духовний стан здебільшого в пізніших роках свого життя; велика частина з них жила до часу владицтва світським життям, закладаючи родинні вогнища. Проте, за вийнятком декількох одиниць у XV і на початку XVI ст., майбутні керівники Церкви не займали в світському житті жадних впливовіших урядів і не виконували будьяких замітніших функцій у державному чи самоуправному житті.

В XVI ст. на владичі престоли Перемишля і Холма часто попадались люди світські й жонаті, що до того часу не брали жадної участи в житті своєї Церкви.

4. Вибір західньо-українських єрархів доберестейської доби не відбувався згідно з канонічними правилами; величезний вплив на обсаду катедр мали посторонні, чужі Церкві чинники.

5. Перемиські та холмські єрархи тієї доби не відограли великої ролі в житті цілої української Церкви: ніодин із владик західньо-українських окраїн XV—XVI ст. не став митрополитом.

Пізнавши, як мало були підготовані до виконування архиєрейських функцій особи, що засідали на єпископських престолах Перемишля й Холма в XV—XVI ст., люди, з життям Церкви органічно не пов'язані, не дивним стає факт, що владики того часу зуживали багато енерґії й часу на справи далекі від інтересів Церкви й вірних, а то й діяли нераз зі шкодою для них, занедбуючи, з другого боку, свої архипастирські обов'язки.

Деякі історики Церкви виступають проти занадто великого згущування темних кольорів у змальовуванні тієї доби. Із новіших дослідників цей погляд обороняє В. Заікін, що протестуючи проти характеристики православного духівництва, а зокрема єпископату XVI ст., поданої польським істориком Ходиніцьким, підкреслює, що "вообще не только характеристика проф. Ходыницкаго, а и мнѣніе другихъ историковъ о тогдашнемъ нравственномъ состояніи православнаго духовенства кажутся намъ нѣсколько преувеличенными"[123].

---

123. В. Заикинъ, Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ XIV—XVII вѣкахъ, ст. 42.

Заікін не заперечує, що "среди тогдашняго духовенства, и высшаго и низшаго... встрѣчались пороки и люди порочные", але, на його думку, "нѣтъ никакого основанія распространять выводы объ этихъ единицахъ на все высшее западно-русское духовенство въ цѣломъ"[124]. Причиною цього узагальнення він вважає вплив полемічної літератури на дослідників. "Однако, можно ли — запитує Заікін — вполнѣ довѣрять свидѣтельству полемическихъ сочиненій, явно преувеличивающихъ недостатки своихъ противниковъ? Правда, — продовжує він — кромѣ полемическихъ сочиненій, матеріалъ для характеристики тогдашнихъ Епископовъ даютъ и судебные акты. Но на основаніи судебныхъ актовъ можно судить лишь объ отдѣльныхъ лицахъ, составляющихъ, несомнѣнно, меньшинство. ...Судебные акты ни въ коемъ случаѣ и никогда не могутъ быть свидѣтельствомъ, характеризующимъ всю среду, все общество, весь данный рядъ людей. Во всяком случаѣ, намъ кажется, что необходимо сильно ограничить выводъ о необычайномъ нравственномъ упадкѣ западно-русскаго духовенства наканунѣ уніи"[125].

Приступаючи до цієї праці я робив це теж у переконанні, що мені доведеться, нехай і до деякої міри, принайменше у відношенні до західньо-українських земель, опрокинути чи пак обмежити ствердження про т. зв. упадок, розстрій української Церкви, а передусім її вищої єрархії в XVI ст. Одначе, хоч я намагався підходити до документів, актів та пам'яток доберестейської доби якнайбільш критично, проте висновки, до яких я дійшов тут, вказують недвозначно на те, що в XVI ст. єпископат західньо-українських окраїн у своїй величезній більшості, поза незначними винятками, не міг виконати тих завдань, які стояли тоді перед ним. Але інакше воно й не могло бути, коли зважити, хто керував перемиською та холмською єпархіями того часу, коли взяти на увагу походження, освіту, духовний стан владик того часу та спосіб, в який вони доходили до свого владицтва, і пригадати собі, як мало були вони, здебільшого, підготовані до виконування архиєрейських чинностей. Тому не можна ставити до них таких вимог, як до владик наступних століть, не можна закидувати їм, напр., браку зацікавлення літературно-науковою працею тощо. Визнаючи, що українська Церква на західніх окраїнах української території переживала в XVI ст. стан упадку не без вини своїх єрархів, треба виразно зазначити, що тогочасні владики не поносили *виключної* відповідальности за той стан, на який зложились різні причини, не тільки внутрішнього але й зовнішнього порядку. А такі часті справи владик по

124. В. Заикинъ, op. cit., ст. 42-43.
125. Ibidem, ст. 42-43.

судах, різні позови й обвинувачення, передусім у маєткових питаннях, цілі гори судових актів, у яких виступають тогочасні єпископи, не були в тих часах чимсь замітним, чимсь особливим — судові процеси становили невід'ємний елемент шляхетського життя тієї доби.

А в тім, як гостро й не осуджувати б єпископат західньо-українських єпархій доберестейської доби, то все ж таки треба признати, що, не зважаючи на всі свої хиби й недостачі, перемиські і холмські владики XV—XVI ст., поза незначними хіба винятками, старались всіми доступними їм засобами боронити прав своєї Церкви та своїх вірних. Не залишились у цій боротьбі позаду й єпископи міщанського походження останніх десятиліть XVI ст. Також у своїх артикулах, що становили передумови прийняття унії, владики не забули про інтереси своєї Церкви й вірних та цілого народу. А треба пам'ятати, що в опрацюванні тих дезідератів брали участь обидва холмські владики міщанського походження, Леонтій Пелчицький, що був тоді вже єпископом пинським, перейшовши туди в р. 1585 із Холма, і Діонісій Збіруйський. Обидва вони належали від самого початку до гуртка чотирьох владик — прихильників унії, мусіли, отже, відограти якусь визначнішу ролю при укладанні передумов приступлення до унії.

ДОДАТОК

ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ЄПИСКОПІВ XV—XVI СТ.[1]

а) Перемиські:

І. Ілля 1422†—1440†.

1. З дрібної шляхти Самбірщини. В лютім 1440 р. ділить спадщину по матері, половину села Садкович (на північ від Самбора).

6. Вперше згадується в грамоті самбірського старости Сташка з Давидова, виданій 21.1.1422, яка перший раз титулує перемиського єпископа "владика перемиський і самбірський"; востаннє в лютому 1440 р.; Крип'якевич датує його владицтво рр. 1421—1440; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 подає: між 1422—1442.

1. Відомості, подавані про кожного єпископа, стосуються 6 розділів першої частини цієї праці. Хрестик при датах означатиме час, у якому владика вперше або востаннє згадується в актах чи грамотах, тому що дату вибору або смерти не вдалось устійнити.

II. **Атанасій Дрогойовський 1443†.**

1. Зі заможного шляхетського роду, гербу Корчак: Дрогоїв — місцевість на північ від Перемишля.

В XVI ст. Дрогойовські гербу Корчак були вже латинниками і займали видатні посади: Ян, у рр. 1540—1544 перемиський каштелян, опісля єпископ камінецький, холмський, а вкінці куявський; Ян Тома, староста перемиський, †1606; Станислав у р. 1574 перемиський каштелян; його син Ян Криштоф, від р. 1591 каштелян сяніцький.

6. Згадується в актах тільки в р. 1443. Добрянський кладе роки його владицтва на 1440—1449; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 згадує його під р. 1422.

III. **Атанасій** (у світському: **Олександер) Бірецький** 1446†—1467.

1. Зі заможного шляхетського роду з Бірчі. Разом із братом власник половини Бірчі, сусідньої Липи і частини Замойстя.

5. В р. 1467 зрікся владицтва (мабуть із причини своєї старости).

6. Вперше згадується в р. 1446, востаннє див. ч. 5. Крип'якевич устійнює його час владицтва на рр. 1445—1467; Добрянський знає його тільки в рр. 1456—1467.

IV. **Йона** (у світському: **Іван) Бірецький,** від р. 1467.

Добрянський подає його під двома різними йменнями: Йоан Бірецький та Йоан Івонка, думаючи, що це два інші владики. На думку Кряп'якевича ім'я "Івонка", в деяких актах "Івона", "Івоня" це перекручене ім'я Йона.

1. Свояк єп. Атанасія Бірецького; родовий герб "Ґоздава".

3. Замолоду служив при війську. В р. 1467 на основі рішення короля одержав гідність єпископа, хоч був тоді світською людиною.

4. Див. ч. 3.

5. Час його смерти невідомий.

6. Номінаційна грамота з р. 1467; коли помер невідомо. Добрянський кладе владицтво Йоана Бірецького на роки 1467-69, Йоана Івонки на рр. 1469-1476; Шематизм згадує Йоана Бірецького між рр. 1468-1476; Крип'якевич датує владицтво Йони (Івана) Бірецького роками 1467-1493.

V. **Йоаннікій,** до р. 1497.

Крип'якевич вважає Йоаннікія й Антонія Оникого, наступника попереднього, за одну особу, стверджуючи, що цей владика зветься в актах звичайно Антоній або Оникий. На його думку Антоній це світське ім'я владики, Оникий це скорочене Йоаннікій.

1. Про походження нема ніяких вісток.

5. Площанський: "перемиська катедра була вакантна зі смертю Йоанникія в 1497 р." (Прошлое Холм. Р., І, 104).

6. Згадується в привілею кор. Яна Альбрехта в 1497 р. Добрянський знає Йоанникія в рр. 1491-1497; Шематизм перемиської єпархії називає роки його владицтва 1491-1498; Крип'якевич, приймаючи Йоанникія й Антонія Оникого за одну особу, датує їх правління єпархією рр. 1497-1520.

VI. **Антоній Оникий** 1497†—1520†.

Крип'якевич ототожнює цього владику з його попередником.

1. Нема даних.

6. Згадується востаннє в р. 1520. Добрянський подає відомості про нього від р. 1499 до р. 1518; Шематизм приймає часи його владицтва: 1499—1521.

VII. **Йоаким** 1522†—1529†.

1. Про походження нема відомостей.

5. В р. 1528 іменований його наступник, з уваги на важку хоробу Йоакима, що втратив мову.

VIII. **Лаврентій** (також Арсеній, у світському: Олехно або Олександер) **Терлецький** 1528—1549.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу "Сас".

3. Висвятився по смерти жінки.

4. Королівська номінаційна грамота, видана у Вильні 3. 12. 1528 за життя єп. Йоакима, що був важко хорий і втратив мову, на просьбу королівських дорадників і людей перемиської землі, передусім "руського обряду".

5. †

6. Іменований королем 3. 12. 1528; номінаційна грамота короля з 6. 3. 1549 р., видана для наступника Терлецького, розказує, що Л. Терлецький недавно передтим помер.

IX. **Антоній** (у світському Яцко або Яків [Hiacynthus]) **Радиловський** (1537) 1549—1581.

1. З дрібної шляхти перемиської землі.

2. В номінаційній королівській грамоті говориться, що він мав "litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem".

4. На прохання єп. Л. Терлецького до короля стає в р. 1537 помічником того владики з правом наступства. По смерти Терлецького одержує королівську номінаційну грамоту, видану в Кракові 6. 3. 1549 р.

5. В р. 1581 зрікається владицтва в користь Арсенія Брилинського.

6. В р. 1537 стає помічником єп. Л. Терлецького, 6. 3. 1549 р. король видає для нього номінаційну грамоту. В р. 1581 зрікається владицтва. Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 визначує часи його владицтва: 1549—1586 (отже до його смерти).

X. **Йоан Радиловський,** єпископ-помічник 1578—1580.

1. Братанич єп. Антонія Радиловського; про походження див. Антоній Радиловський.

3. Зі світського клиру.

4. В р. 1578 призвав його на свого помічника з правом наступства Антоній Радиловський; іменував його й король, предкладаючи митрополитові до затвердження.

5. В р. 1578 став єпископом-помічником Антонія Радиловського; в р. 1580 помер.

XI. **Арсеній** (у світському Стецько або Стефан) **Брилинський** 1581—1591.

1. Добрянський: "із роду дворянського, гербу "Сас" (Истор. еписк.). Королівська грамота: "nobilis".

Православні пани в листі до митрополита в р. 1585: "тивун Брилинський Стефан, підданий перемиського старости".

Грушевський: "Дуже правдоподібно, що се був рід Брилинських крайників" (Іст. України-Р., т. 6, ст. 264).

3. Тивун, підданий перемиського старости (див. ч. 1).

4. Спочатку помічник єп. Антонія Радиловського. В р. 1581 на просьбу А. Радиловського іменував його король, просячи митрополита потвердити й ввести його в уряд.

6. Спершу помічник єп. Антонія Радиловського, що в р. 1581 відступив йому єпископство. Помер у р. 1591.

XII. **Михайло** (у світському Матей) **Копистинський** 1591—1610.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу "Лелива". Свояк єп. Арсенія Брилинського.

3. Живе в подружому житті й по номінації.

4. Кандидат місцевої православної шляхти. Королівська номінаційна грамота з 20. 5. 1591 р. Митрополит висвятив, не зважаючи на заборону патріярха (причина: Копистинський жонатий).

6. Номінаційна грамота 20. 5. 1591 р., помер у р. 1610.

б) *Холмські:*

І. Григорій Депольтицький (названий так Площанським) 1446†—1467†.

1. Шляхтич, дідич Депольтич (село кілька км. на півд.-захід від Холма).

3. Площанський: "Не той же Грицько (руський писар Ягайла, що на засіданні суду в Красноставі 16. 2. 1430 р. виступив в оборону священика з Черничина в присутности короля), став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм? Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст." (Прошлое Холм. Р., т. І, ст. 84).

4. A. Ziegler: Митр. Ісидор висвячував ок. 1442/43 холмського єпископа (A. Ziegler, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg 1938, ст. 115).

5.† В акті з 16. 8. 1468 р. говориться: "після смерти владики Григорія" (Площанський, op. cit., I, 92).

6. Вперше згадується в холмських актах 7. 3. 1446 (до того часу холмські акти не називали владику по імени), востаннє 6. 4. 1467 р. Висловлюючи здогад про те, що єп. Григорій це, можливо, колишній руський писар короля Грицько, що виступав на засіданні суду в Красноставі в 1430 р. в обороні священика з Черничина, Площанський здогадується, що Григорій це світське ім'я цього владики, а Юрій або Георгій, як називав король холмського єпископа в грамоті 1444 р., його владиче ім'я. Але, на мою думку, тут можлива ще інша розв'язка: Холмський владика Григорій згадується вперше в холмських актах 7. 3. 1446 р. До того часу холмські акти 40-их років згадували владику, не подаючи його імени. З другого боку Петрушевич, говорячи про діяльність митр. Ісидора по його повороті з Фльорентійського собору 1439 р., називав тодішнього холмського єпископа Юрієм або Георгієм (А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холмской епархіи и ея святителяхъ); також королівська грамота, видана у Варадині, в р. 1444, потверджувала давні вольності й привілеї холмському єпископові Юрієві. Тому можна припускати, що мова тут про двох єпископів: Георгія або Юрія, який приймав у себе в р. 1440 митр. Ісидора (можливо, що й сам Ісидор його тоді висвятив)[2] і про якого згадувала королівська

2. Якраз у р. 1439 або 1440 помер холмський владика; в красноставській актовій книзі земського суду, за роки 1429-1464, в одному акті з 1440 р. говориться про записку на 50 гривень, знайдену в Гришки Несторової, що одержала її від Матвія Смока. Цю записку бачив Грицько Кердій Поморянський, воєвода подільський і староста холмський в скрині після смерти владики "vidit in cista post obitum wladicae"). Матвій Смок був холмським

грамота з 1444 р. та холмські акти 40-их років, не подаючи його імени, і Григорія, названого Площанським Депольтицьким, якого згадують холмські акти, починаючи від р. 1446, раз-у-раз по імени і то постійно називають його "Gregorius", не додаючи ніколи другого імени (напр., Григорій або Юрій чи Георгій або навпаки), тоді як про його наступників пишуть "Sawa alias Sylvester", чи "Sylvester alias Sawa", а єп. Герасим Бозький виступає раз під іменем Герасим, то знову Грицько. В такому разі після смерти єп. Сави в р. 1439 або 1440 правив би в Холмі спочатку єп. Георгій-Юрій (між рр. 1440 і 1444), а опісля єп. Григорій (від р. 1446).

II. Сильвестер (Сава) 1468†—1470†.

1. Площанський здогадується, що це свояк єп. Григорія Депольтицького (в холмських актах згадується деколи, напр. у р. 1442, Савка з Депольтич).

3. Крилошанин (pop de Crylos). В р. 1460 виступав як довірена особа єп. Григорія Депольтицького в спорі за границі маєтків Депольтичі і Жданне з Гнатком Жданським.

6. Вперше згадується в актах 16. 8. 1468 р., востаннє 22. І. 1470. Площанський датує його владицтво: 1468—1471.

III. Герасим (у світському Грицько Окушкович), **Бозький** 1471†—1489†.

1. Шляхтич, дідич частина села Бозок (ок. 15 км. на півн.-зах. від Холма). Його брат Михайло мав половину маєтку Бозок. В XVI ст. Бозькі були вже латинниками (напр. Євфимій Окушкович Бозький (†1516) був у рр. 1504—1512 єпископом полоцьким).

3. В р.1457 виступав між членами суду. За життя свого попередника ручив у суді, що здобуде для нього (єп. Сави) королівську грамоту про передачу в застав Невіркова. Жонатий з Марусею з Чорткович Сосновською, мав 4 дітей: синів Федька, Ісачка, Станька та дочку Анну (віддану за Луковського).

5.†

6. Згадується в холмських актах вперше 4. 11. 1471 р., востаннє 16. 3. 1489; холмський акт з 4. 3. 1494 говорить про нього вже як про покійного ("після смерти владики..."). Тому Площанський подає час управління цього владики: 1471—1494, а в дужках 1471—1489.

стольником від р. 1437, а Грицько Кердій Поморянський став воєводою, як він титулується в тім акті, щойно в р. 1439, отже смерть владики могла наступити тільки 1439 або 1440 р., коли був зладжений той акт.

IV. **Семеон Бугак** 1490? (1494†) — 1504? (—1501?).

1. Холмські акти про його походження не розказують нічого.

5.†

6. Петрушевич: Римо-католицький єп. холмський Матвій з Ломжі переселився з Грубешова в Красностав (а сталося це а р. 1490) в часи Симеона.

За Супрасльською літописсю єп. Симеон брав участь у посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494.

Єп. Модест покликується на один акт 1501 р., за яким холмською єпархією управляв тоді Філарет (єп. Симеон уже тоді не жив?).

Грамота кор. Олександра з 24.10.1504 р. іменувала "на вакантне місце після смерти Симеона Бугака" холмським єпископом Івашка Сосновського.

V. **Філарет** (Площанський: у світському правдоподібно **Фелікс**) **Облазницький** 1507-1533.

1. В королівській номінаційній грамоті 1508 р. названий Облазницьким; в інших грамотах і актах згадується лише по імени. Площанський пробує утотожнити його зі шляхтичем Феліксом з Тернова, що виступає в холмських актах у р. 1492. Угровецькі називали Філарета в процесі з ним "слугою і довіреною особою" своїх предків, за старанням яких він став владикою. Отже, Філарет прийшов, мабуть, колись з Облазниці (село на схід від Стрия) в Холмщину (правдоподібно не перед 1497 р., коли він робив заходи одержати перемиську катедру) і перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, поки їхніми заходами не став холмським владикою. На Холмщині придбав Філарет частину маєтків Тернів і Тернівська Воля (на півн.-зах. від Холма).

3. Спершу вів родинне життя, мав 2 синів (Богдана й Труша). По смерти жінки став монахом, опісля архимандритом. По смерти єп. Симеона Бугака управляв холмською єпархією як адміністратор, перед тим у р. 1497 старався за перемиську катедру, але безуспішно.

4. Королівські грамоти з 27.10.1507 р. (видана у Гродні) і з 12.2.1508 р. (видана в Кракові). Король покликувався на просьбу мешканців холмської єпархії і зобов'язував Філарета залишити в мирнім користуванні перемиською катедрою Антонія Оникого та не вимагати від нього покриття видатків, які мав Філарет у стараннях за перемиську єпархію. Філарет мав звернути Івашкові Сосновському відшкодування за всі витрати, які той поробив для єпархії, а Івашко повинен був, зі свого боку, винагородити Філарета за всі втрати, нанесені ним катедрі. В позові Угровецьких на Філарета говорилось, що той владика дістав єпископство за старанням їх предків.

6. Іменований королівською грамотою 27.10.1507 р., фактично вступив в управу єпархією після вирішення спору з Івашком Соснов-

ським, королівською грамотою з 12.2.1508 р. В холмських актах вперше згадується в р. 1510, востаннє 5.5.1533 р. В королівській грамоті з 20.10.1533 згадується вже як покійник. Час його управління подає Площанський: 1508-1533.

VI. **Йона** (у світському Івашко) **Сосновський** 1504-1507 і 1533-1545; (в деяких актах: Sossnkowski).

1. Шляхтич, дідич частини Сосновиці (у півн.-зах. закутку холмської єпархії). Свояк єп. Герасима Бозького. Брат владики й інші родичі вже латинники. (Брат владики Георгій був плебаном у Любомлі, а опісля в р. 1520 холмським каноніком, сестра Анна вийшла заміж за поляка Бартка Вежбовського, син другої сестри владики, хрещений в латинському обряді [хоч батько й мати були православні], став опісля коморником холмської землі, а його син Йосиф був у р. 1578 холмським каноніком і помер у р.1599 як латинський київський єпископ. Також обидві внучки старшого брата Йони повіддавались за шляхтичів-латинників).

2. У своїй номінаційній грамоті назвав його король досвідченим у руській грамоті.

3. Руський писар кор. Олександра. Жонатий з Милюхною або Філомією, мав синів Остапка (Євстафій), Михайла й Константина та дочки Федору й Анастазію. По своїй номінації жив далі в подружому житті і не висвячувався; це було й одною з причин його усунення з катедри 1507 р. По вступленні вдруге на владичий престіл жив далі в подружжі, щойно пізніше його жінка вступила до манастиря як монахиня Теоктиста (під тим іменем згадує її акт з 1544 р.).

4. Іменований без відома й згоди митрополита королівською грамотою з 24.10.1504 р.

5. За те, що Івашко в час не висвятився й не виконував обов'язків свого звання, король усунув його своїми грамотами з 27.10.1507 і 12.2.1508 рр. з владицтва. Ставши вдруге холмським єпископом, вів процеси за відібрані королем маєтки холмської катедри і через те, попавши у неласку короля, мусів, мабуть, залишити катедру.

6. Номінаційна грамота короля з 24.10.1504 р., вперше згаданий у холмських актах 18.11.1505 р., усунений королівськими грамотами з 27.10.1507 і 12.2.1508 р.

Вдруге згаданий владикою в королівській грамоті з 20.11.1533 р., і в холмському акті з 31.8.1534 р. Востаннє згадується в холмських актах 7.9.1545 р., а в р. 1549 говорять вони вже про вдову покійного Йони.

VII. **Михайло Соновський** 1543†, номінат холмський.

1. Син єп. Йони Сосновського. Про походження див. Йона Сосновський.

3. Двічі жонатий (з Марією зі Щитовецьких та Оксимою, дочкою єп. Теодосія Лазовського), мав з першого подружжя сина Далмата, з другого Івана.

4. Королівська грамота виставлена за життя батька в р. 1543.

6. У королівській грамоті з 30.11.1543 р. говорилось про "теперішнього владику Михайла (?) Сосновського".

Площанський: "Крім Йони (Івашка) Сосновського іншого єпископа того імени не було в Холмі" і "Йону на початку 1546 р. заступив єп. Бака" (Прошлое Холм. Р., І, 149).

VIII. **Васіян** (у світському Василь) **Бака** 1546-1552.

1. Шляхтич гербу "Вукри".

3. Монах.

4. Королівська номінаційна грамота, виставлена у Велавсі за вставленням Йоана з Тенчина, сандомірського воєводи, надворного маршала й ін., хоч того самого року була видана також грамота на холмське владицтво Михайлові Сосновському.

6. Номінаційна грамота з 30.11.1543 р. Вступив на владицтво за рукописом митр. Кишки 6.4.1546 р. Згадувався ще в холмських актах в половині жовтня 1552 р. 1.12.1552 р. іменований вже його наступник. Площанський: отже міг вмерти в першій половині листопада.

IX. **Теодосій Лазовський** 1552-1565.

1. Королівська грамота з 8.3.1566 р. назвала його "Теодосієм з Берестя". Правдоподібно походив з Берестя, з міщанського роду. Прізвище "Лазовський" із шляхетством здобув пізніше (так назвав його лише один акт з 1588 р.). Споріднений з єп. Йоною Сосновським (дочка Теодосія Оксима віддана за Михайлом Сосновським).

3. Жонатий, в актах згадується його дочка Оксима. В пізнішім віці монах, архимандрит берестейського манастиря.

4. Королівська номінаційна грамота з 1.12.1552, видана у Вильні.

5. В р. 1565 перейшов на володимирську катедру. Актом з 15.1.1580 р. Лазовський передав володимирську єпископію архим. Мелетієві Хребтовичу; цей акт передачі потвердив король листом, датованим 16.4.1580 р. Мелетій введений в управу єпархією 20.4.1580, а грамотою з 22.4.1580 р. Хребтович передав управу єпархією в аренду єп. Теодосієві за 1.000 зол. до кінця його життя. Теодосій помер у р. 1588.

6. Іменований королем 1.12.1555 р., 15.9.1565 р. заняв володимирську катедру.

X. **Захарія** (у світському Зенько Ілляшевич) 1566-1577.

1. Міщанин з Красноставу.

2. В номінаційній грамоті Жигмонт Август покликувався м. ін. на його вченість.

3. В р. 1562 був радним Красноставу.

Жонатий, мав 3 синів (Левка, Петра й Луку) і 4 дочки (Марію, заміжню за Кіндратом Сехенієм, Анну, віддану за Дмитром Грицьковичем, Уляну, за Теодором-Терентієм Омнисом і Марту, за Яцком Куземкою).

4. Номінаційна грамота Жигмонта Августа, видана у Вильні 8.3.1566 р. завдяки рекомендаціям деяких впливових осіб (в першу чергу, мабуть, латинського єпископа Адальберта Собіюського Староженського, що жив у Красноставі). Митрополитові доручав король висвятити Захарію в єпископи і ввести в управу єпархією.

5. Грамотою з 3.6.1577 р. зрікся єпископії в користь свого сина Левка; на цю передачу погодився король у своїй грамоті з 20.6.1577 р.

6. Іменований королівською грамотою з 8.3.1566 р. У своїй грамоті з 19.8.1566 р. Жигмонт Август, "беручи на увагу старечі літа владики", погодився на назначення Захарії помічника. Грамотою з 3.6.1577 р. відступив холмську єпархію своєму синові Левкові, покликуючись. м. ін., на свою старість. Помер у р. 1581.

XI. **Теодор-Терентій Омнис-Лаговський**, номінат від 1566 р.

1. Зять єп. Захарії, красноставського міщанина.

3. Жонатий з Уляною, дочкою владики Захарії.

4. Королівська номінаційна грамота Жигмонта Августа з 19. 8. 1566 р. назначувала його помічником єп. Захарії з правом наступства без вимоги на те нових королівських грамот.

5 і 6. Іменований королем помічником єп. Захарії 19.8.1566 р. Претендент на холмську катедру до р. 1595 (востаннє згадує про нього акт з 26.10.1595 р.). В р.1569 почав спір із владикою Захарією (6.1.1569 р. напав на Білополе), актом з 19.12.1569 р. замирився з ним: Захарія признав Лаговського знову своїм помічником з правом наступства, його вводять знову в управу катедральними маєтками, як коадютора Захарії. Але незабаром конфлікт поновився. Актом з 9.11.1573 р. Захарія пізвав Лаговського за насильне оволодіння владичих маєтків, грамотою з 31.7.1576 р. король проголосив його банітом, 15.3.1577 р. проголошено шляхетське ополчення проти баніта, а в травні вигнано його з Холмщини (того ж таки 1577 р.). Після того Лаговський нападав на слуг нового єп. Леонтія (11.6.1577 р.), на катедральні маєтки Білополе й Бусно (в грудні 1577 р. сам, 5.12.1580 р. напали його спільники) і вкінці на самого владику Леонтія (21.6.1580). Тимчасом 4.6.1580 р. король видав охоронний лист для недавнього баніта, в якому назвав Лаговського "холмським коадютором Теодором". В р. 1586 Лаговський став, мабуть, ініціятором наклепу на тодішнього

холмського владику Діонісія Збіруйського, якому приписувалось вбивство шляхтича Рембовського. 20.6.1593 р. Жигмонт III виставив новий охоронний лист Лаговському, в якому признавав його єпископом і давав повну свободу домагатися на підставі старої грамоти про його коадюторство усунення судовим шляхом Збіруйського з катедри і занятих ним церковних маєтків. Але холмський суд 17.1.1594 р. не вважав себе компетентним вирішати справи Лаговського. Останні сліди діяльности Лаговського подибуються при кінці 1595 р., коли то 26.10. зладжено акт про доручення позову Збіруйському, що мав з'явитись на суд короля. Дальших вісток про долю Лаговського і його претенсій до холмської катедри Площанський не подає.

XII. **Леонтій** (у світському Левко Зенькович або Захарієвич чи Ілляшевич) **Пелчицький** 1577-1585.

1. Син єп. Захарії, красноставського міщанина. Опісля став шляхтичем і одержав прізвище "Пелчицький" (під цим прізвищем згадується вперше в холмських актах у р. 1585).

3. Жонатий з Анною з Пижецьких; розвівся з нею ок. року 1581. Висвятився тільки в р. 1580.

4. Грамотою з 3.6.1577 р. єп. Захарія зрікся владицтва в користь Левка (Леонтія). Стефан Баторій у своїй грамоті, писаній в таборі під Ґданськом 20.6.1577 р. говорив, що єп. Захарія не повинен був цього робити без попереднього дозволу короля, але на прохання своїх дорадників Баторій виявив свою згоду на передачу катедри. Король повідомив у своїй грамоті з 20.6.1577 р. про це своє рішення митрополита і велів йому висвятити Леонтія в єпископи та зі свого боку передати управу духовними справами й катедральними маєтками Леонтієві. Крім старань батька діяли в користь Леонтія деякі впливові особи Холма, зокрема холмський староста Олександер Лащ.

5. В р. 1585 перейшов на пинську катедру (королівська грамота про його перехід видана 8.7.1585 р., насправді ж він перейшов туди не раніше жовтня; вперше згадується в пинських актах 4.11.1585 р., а в акті холмськім з 10.12.1585 називається вже холмський номінат Збіруйський). Як єпископ пинський підписав заяву про прийняття унії, але до Берестейського собору вже не дожив. Помер у р. 1595.

6. Катедру передав йому єп. Захарія своєю грамотою з 3.6.1577 р. Потвердила цю передачу королівська грамота, видана 20.6.1577 р., внесена в холмські актові книги 11.7.1577 р. Про перехід Леонтія в Пинськ див. ч. 5.

XIII. **Діонісій** (у світському Дмитро Грицькович) **Збіруйський** (в актах також Збирульський) 1585-1603.

1. Зять єп. Захарії, красноставського міщанина. В акті з 1579 р.

названий "homo impossessionatus"; на судовій розправі в р. 1586 названий шляхтичем Рембовським "плебей". Холмський суд вирішив того ж року, що Діонісій, не маючи дідичного маєтку, повинен підлягати судові старости, а не духовному судові. Ставши пізніше шляхтичем, названий Збіруйським. Посвоячений теж із нащадками єп. Філарета.

3. Митний писар у Луцьку. Жонатий з Анною, дочкою єп. Захарії, мав сина Михайла. Висвятився тільки вкінці 1586 або на початку 1587 р.

4. Катедру допомогли йому осягнути, мабуть, волинські маґнати.

5.†

6. Вперше згадується як холмський номінат в акті з 10.12.1585 р. Востаннє виступає в актах як номінат 24.11.1586 року, вперше як дійсний холмський владика 25.2.1587 р. Помер 18.11.1603 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Грушевський М., *Історія України-Руси,* т. II (² 1905), т. III (² 1905), т. V (1950), т. VI (1907), т. VIII (1922).

Грушевський М., *Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України* (Записки НТШ, т. XIII, 1905; т. XIV, 1905; т. XIX, 1906).

Грушевський М., *Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва* (Записки НТШ, т. XV).

Голубинскій Е., *Исторія русской церкви,* т. I (² 1901-1904), т. II (1900).

Добрянський А., *Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій Перемышльской, Самборской и Саноцкой, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г.,* Львів 1894.

Добрянський А., *Коротків записки историческіи о мѣстѣ Самборѣ* («Зоря Галицкая яко Альманахъ на годъ 1860»).

Кордуба М., *Історія Холмщини й Підляшшя,* Краків 1941.

Крип'якевич І., *Перемиські владики в* XV *ст.* («Стара Україна», Львів 1924).

Крип'якевич І., *З історії галицького шкільництва* XVI-XVIII *ст.* («Рідна Школа», 1933, ч. 2).

Крип'якевич І., *Українські оселі в Люблинщині* («Життя і знання», 1939, ч. 2).

Малиновський М., *Грамоты до исторіи Церкви Руской вообще, до сравненія же обряда греч. каѳолического съ латинскимъ въ особенности относящіися* («Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860»).

Малиновський М., *Историческое обозрѣніе митрополіи руской галицкой* («Зоря Галицкая», 1860).

Петрушевич А., *Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ со временъ введенія христіанства до 1863 г. (Наук. Сборникъ Гал.-русской Матицы за 1866 і 1867 рр.).*

Площанський В. М., Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV-XVIII *в. Духовенство.* Вильно, т. I — 1899, т. II — 1901.

Рудович I., *Унія въ львôвскôй епархіи,* Львів 1900.

Сакович Є., *Пінський собор 1791 р.,* Кремянець 1935.

Сушко О., *Єзуїти в заведенню Унії на Руси в доберестейській добі,* Львів 1902.

Томашівський С., *Історія Церкви на Україні,* 1931.

Филарет, *Исторія русской церкви* (нім. переклад Блюменталя, Франкфурт н/М., 1872).

Шематизм гр.-кат. духовенства злучених епархій перемиської, самбірської і сяніцької на р. Б. 1930, Перемишль 1930.

Заикинъ В., *Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ* XIV-XVII *вѣкахъ.* Варшава 1935.

Заикинъ В., *Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, выбрное начало и «соборность» въ Кіевской Митрополіи въ* XVI—XVII *в.,* Варшава 1930.

Caro J., *Geschichte Polens,* 2. Bd. 1863; 3. Bd. 1869; 4. Bd. 1875; 5, Bd. 1886 in "Geschichte der europäischen Staaten", herausgegeb. von Heeren u. Ukert).

Chodynicki K., *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370-1632,* Warszawa 1934.

Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, t. III-XVI, Warszawa 1898-1904.

Harasiewicz M., *Annales Ecclesiae Ruthenae ...cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem,* Leopoli 1862.

Pelesz J.,*Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart,* Wien, 2. Bd. 1878-1880.

Sochaniewicz S., *Archiwuт krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie,* Lwów 1912.

Szujski J., *Dzieje Polski,* t. I-III, Kraków 1894-1895.

Theiner A., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia,* tomus III, Romae 1863.

Theiner A. — Miklosich Fr., *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae,* Vindobonae 1872.

Völker K., *Kirchengeschichte Polens,* Berlin u. Leipzig 1930.

Załęski St., *Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku,* Lwów 1883.

Ziegler A., *Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche,* Würzburg 1938.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

СИНХРОНІСТИЧНО-ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

Енциклопедія Українознавства Том II, стор. 893-904
Париж — Нью-Йорк 1960

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
СИНХРОНІСТИЧНО-ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

Століття		УКРАЇНА	СУСІДНІ КРАЇНИ	ІНШІ ВАЖЛИВІ ПОДІЇ
Дев'яте століття	Формування Київської держави	Історія України до 9 ст., див. *Археологія України*.	814 Смерть болг. хана Крума при облозі Царгороду.	800 Відновлення зах. цісарства (коронація Карла В.). 814 Смерть Карла В. 826 † Теодор Студит. Острів Кріт зайнятий арабами (—961). 828 Араби в Сіцілії (—1091).
		839 Згадка Бертинської хроніки про Русь у зв'язку з посольством до Людовіка I франконського. бл. 840 Захоплення Києва хозарами й уграми. Алмус (Олом) київ. воєвода. бл. 858 Прибуття Аскольда до Києва. 860 Напад Руси на Царгород. Константин-Кирило на півн. Чорномор'ї (бл. 860—61, можливо й раніше).	бл. 830—906 Моравська держава (кн. Моймір † 846). 845 Хрищення зах.-чес. князів. 846—70 Ростислав моравський кн. 852—90 Борис болг. бл. 858 Прихід Рюрика в Новгород. 862 Константин-Кирило і Методій у Моравії; створення слов. письма. 864 Хрищення Бориса болг. 870—94 Святополк кн. моравський.	бл. 830 св. Ансґар у Швеції. 830-і—40-і рр. Норманські напади на Зах. Европу (845 на Париж і Гамбурґ). 843 Поділ Франконської держави (Договір у Вердені). 867 Розрив між Фотієм і Римом Македонська династія у Візантії. 871—99 Альфред В. англ.
		бл. 878 Прихід кн. Олега з Новгорода до Києва. кінець 9 ст. Прихід печенігів у надчорноморські степи (—1036). Перехід угрів на Дунай.	886 Перехід учнів Методія († 885) з Моравії в Болгарію. 893 Прийняття слов. мови для болг. Церкви. Симеон болг. († 927). 896 Поселення угрів у Паннонії.	885—86 Облога Парижу норманами.

Десяте століття

ФОРМУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

907 Похід київ. кн. Олега на Царгород. 911 Договір київ. кн. Олега з Візантією.	906 Зруйнування Моравської держави уграми. Розірвання зв'язку між півд. і півн. слов'янами.	911 Норманське князівство у Франції. 911 Кінець сх.-франконських Каролінґів.
913 Похід Руси на каспійське побережжя Закавказзя.	913, 922 і 924 Симеон, «цар ромеїв і болгар», облягає Царгород 921—29 св. Вацлав чес. князь. 924 Хорватська держава Томіслава.	912—59 Константин Багрянородний візант. 919—1024 Саксонська династія в Німеччині. 929 Кордовський каліфат в Еспанії. 936—73 Оттон В. у Німеччині.
940-і рр. Походи кн. Ігоря на Царгород і Закавказзя. 945 Договір київ. кн. Ігоря з Візантією; згадка про християнську Русь.		948 Заснування єпархії в Бранденбурзі (нім. колонізація).
957 Ольга (перша християнка на київ. престолі) у Царгороді. 961—62 Місія єп. Адальберта до Києва. 960-і рр. — 972 Походи Святослава. Розгром хозарів; експансія на Оку і Волгу та за Дунай. † Святослав у бою з печенігами. 973 Посольство київ. кн. Ярополка до цісаря Оттона в Кведлінбурзі.	963 Перша документальна вістка про Польщу. 966 Хрищення Польщі (Мешко I). 968 Перше поль. єпископство (у Познані). 973 Заснування єпархії у Празі (—1344 під зверхністю архиєп. Майнцу). бл. 975 Хрищення Ґейзи угорського († 997).	955 Розгром угрів над Лехом. Віднова сх. мархії (Австрія). 962 Коронація Оттона В. Поч. Рим. Цісарства нім. народу (—1806). 965 Кіпр очищений від арабів. 976 Бабенберґи в Австрії (—1246). 976—1025 Василь II візант.
979 Папські посли в Києві. бл. 980—1015 Київ. кн. Володимир. 981 Кн. Володимир В. приєднує Червенські городи.		983—1002 Оттон III нім. 987 Кінець зах.-франконських Каролінґів. Династія Капетінґів у Франції (—1328).
988—89 Хрищення Руси. Одруження Володимира з Анною візант. 990-і рр. Будова Десятинної церкви в Києві.	992—1025 Болеслав Хоробрий поль.; поль. гегемонія над зах. слов'янами.	

Одинадцяте століття

ДОБА РОЗКВІТУ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	1007 Архиєп. Бруно в Києві (місія до печенігів). 1015—19 Боротьба між синами кн. Володимира В. 1018 Болеслав Хоробрий захоплює Червенські городи. 1019—54 Ярослав Мудрий київ. князь. 1024 Бій під Лиственом; кн. Мстислав у Чернігові. 1030—31 Повернення Червенських городів. Заснування м. Ярослава. 1030-і рр. Розгром печенігів (1036). Будова церкви св. Софії (1037). Перший київ. літопис (бл. 1039). 1043 Останній похід Руси на Царгород. 1049 Посли з Парижу в Києві (сватання кн. Анни). 1051 Іларіон — перший київ. митр. — русин. 1054 Поділ земель на уділи. Тріярхія і «Правда» Ярославичів (—1073). Остромирове євангеліє (1056—57).	1000 Заснування поль. архиєп. у Ґнезні. Коронація Стефана угор. († 1038) папою. 1018 Підкорення Болгарії Візантією; упадок охрідського патріярхату. 1025 Коронація і смерть Болеслава Хороброго поль. 1030 Заснування Ярославом Юр'єва (Тарту) в землі естів. 1034—55 Бржетіслав чес.; гегемонія чехів над зах. слов'янами. 1045—50 Будова Софійського Собору в Новгороді.	бл. 1000 Нормани в Півн. Америці. 1018—35 Кнут В. данський; об'єднання Англії (—1042) і Норвегії (1028—35) з Данією. 1024—1125 Франконська (салійська) династія в Німеччині. 1031—60 Генріх I король франц. (одружений з Анною, дочкою Ярослава Мудрого). 1035 Початок есп. королівств Араґонії і Кастілії. 1048—54 Папа Лев IX; початок реформ (заборона симонії, целібат). 1054 Остаточний розрив між Зах. і Схід. Церквою. 1056—1106 Генріх IV нім. (1089 одружений з дочкою київ. князя Всеволода I Євпраксією).
ФОРМУВАННЯ НОВИХ ДЕРЖАВНИХ ЦЕНТРІВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	1068 Перший великий напад половців. Згадка про київ. віче. 1073 «Ізборник» Святослава (київ. кн. 1073—76). 1075 Кн. Із'яслав у Генріха IV в Майнці. Коронація Ярополка Із'яславича Григорієм VII. 1080-і рр. Прихід Ростиславичів до Галичини. 1097 З'їзд князів у Любечі; спадковість уділів. Кінець 11 ст. Перший напад угрів на Галичину.	1058—79 Болеслав Сміливий поль. 1076—77 Папа Григорій VII коронує Болеслава поль., Звонимира хорв. і Михайла чорногорського. 1086 Коронація Вратислава чес. цісарем Генріхом IV.	1066 Бій під Гастінґсом; початок завоювання Англії норманами. 1073—85 Папа Григорій VII. 1076—1122 Спір за інвеституру. 1081—1185 Династія Комненів у Візантії. 1092 Перший союз льомбардських міст. 1096—99 Перший хрестоносний похід; здобуття Єрусалиму (1099).

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ДЕРЖАВНИХ ЦЕНТРІВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1103 Долобський з'їзд. Похід на половців.
1106—08 Паломництво ігумена Данила до Єрусалиму.
1111 Успішний похід князів на половців.
1113 Несторова редакція «Повісти временних літ».
1113—25 Володимир Мономах київ. князь.
1124—52 Князювання Володимирка галицького. Об'єднання гал. князівств із столицею Галич (вперше згаданий 1140 р.).

1147 Вибір митр. Клима Смолятича собором єпископів незалежно від Візантії.
1152—87 Ярослав Осмомисл гал. князь. Поширення гал. князівства до гирла Дунаю.
1155—57 Юрій Долгорукий суздальський — київ. кн.

1169 Зруйнування Києва Андрієм суздальським.
бл. 1170 Початок князювання Романа Мстиславича на Волині.

1185 Похід Ігоря на половців (бл. 1187 «Слово о полку Ігореві»).
1187 Назва Україна вперше згадана в літопису.
1189 Угор. інтервенція; Бела III — «король Галичини».

1199 Об'єднання Галичини і Волині кн. Романом (бл. 1201 оволодів Києвом).

1102 Приєднання Хорватії до угор. корони (—1918).

1108 Володимир Мономах укріплює Володимир над Клязьмою.

1126 Перший виборний посадник у Новгороді.

1138 Поділ Польщі на уділи.

1147 Перша літописна згадка про Москву.

1157—74 Андрій Боголюбський кн. володимиро-суздальський.
1158 Чехія — спадкове королівство.
1168—96 Стефан Неманя: поч. серб. держави.
бл. 1170 Привілей чес. кн. Собеслава II нім. поселенцям.
1180 Ленчицький привілей поль. духовенству.
1185 Поч. другого болг. царства (Асеніди).

1109 † Ансельм кентерберійський, «батько схоластики».

1119 Найстаріший університет (у Больоньї).
1130 Норманський кн. Неаполя і Сіцілії коронований папою.
1138—1254 Гогенштавфи в Німеччині.
1141—77 Генріх II Язоміргот австр. Відень — столиця Австрії.
1147—49 Другий хрестоносний похід.
1152—90 Цісар Фрідріх Барбаросса.
1154—1399 Династія Плянтадженетів в Англії. Приєднання Нормандії і півн. Франції до Англії.
1163 Початок будови катедри Нотр Дам у Парижі. Ґотика.

1180—1223 Філіпп II Авґуст франц.; зріст королівської влади у Франції.

1187 Салядин здобуває Єрусалим.

1189—92 Третій хрестоносний похід.
1189—99 Річард Левине Серце англ.

1198—1216 Папа Інокентій III.

Тринадцяте століття

ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1203 Спустошення Києва кн. Рюриком і половцями.
1205 †Роман. Початок боротьби за його спадщину.

1214 Боярин Володислав Кормильчич — гал. князь. Угорсько-польськ. угода про управу Галичиною (Спіш).
1223 Бій над р. Калкою (Перший зудар з татарами).
1227 Об'єднання Волині синами Романа.
1238 Остаточне опанування Галича кн. Данилом.
1239 Київ під зверхністю Данила.
1239—42 Велика монголо-татарська навала Батия (1240 упадок Києва).
1245 Бій під Ярославом. Кінець угор.-польськ. інтервенції і боротьби за Романову спадщину.
1250-і рр. Заснування Данилом м. Львова.
1253 Папський леґат коронує Данила († 1264).
1259—60 Походи татар (Бурундай) на Галичину і Волинь.
1264—бл. 1301 Лев I галицький. Приєднання Люблінщини (—1300-і рр.). Зверхність над Закарпаттям.
1270-і рр. Заснування на півн. побережжі Чорного м. колоній Ґенуї (Каффа) і Венеції (Судак).
1286 Спустошення татарами (Телебуга) Галичини і Волині.
1292 Кінець оповідання Гал.-Волинського літопису.
1299 Переїзд у Володимир на Клязьмі київ. митр. Максима (прийняв титул «митр. всея Руси»).

1201 Заснування Риги. Нім. орден мечоносців у Лівонії (1202).

1219 Естонія під Данією (—1346).
1222 Золота булла Андрія II угор. (1205—35).
1226—30 Конрад Мазовецький запрошує тевтонських рицарів на дол. Вислу.
1237—1480 Володимиро-Суздальські землі під зверхністю татар.

1241—42 Татари в Польщі, Угорщині та Моравії.
1240-і рр. Утворення Золотої Орди (—1502) з столицею Сарай на дол. Волзі.
1252—63 Олександер Невський — великий кн. володимирський.
1253 Мендовг лит. король († 1263).
1253—78 Пржемисл Оттокар II чес. Спроба приєднання Австрії до Чехії.

бл. 1267—69 Шварно, син короля Данила, лит. кн.

1285—86 Тат. походи в Угорщину і Польщу.

1290-і рр. Вацлав II чес. приєднує Польщу до Чехії (—1306).

1204—61 Латинська імперія у Царгороді.
1206 Темуджін Джінґіс-хан († 1227). Початок монгольської експансії.
1212—50 Цісар Фрідріх II.
1215 Англійська Велика Хартія.
1220 і 1232 Обмеження королівської влади в Німеччині на користь духовних і світських князів.
1227—68 Останній конфлікт і перемога пап над цісарством.

1244 Перша згадка про Берлін.
1245 Київ. митр. на соборі в Ліоні.
1245—46 Подорож папського посла Пляно Карпіні до Монголії.
1246 Кінець австр. Бабенберґів.
1252—53 Роман, син Данила, в Австрії.
1258 Зруйнування багдадського каліфату монголами.
1261 Відновлення Візантії під династією Палеологів (—1453).
1268 Кінець Гогенштавфів.
1271—95 Подорож Марка Польо до Китаю.
1273 Рудольф Габсбурґ нім. король.
1274 † Тома Аквінський.
1282 Габсбурґи в Австрії (—1918).
1291 Початок Швайцарського Союзу.
1291 Кінець Єрусалимського королівства.

Чотирнадцяте століття	ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	1300-і рр. Юрій І «король Руси, кн. Володимирії». бл. 1303 Заснування галицької митрополії (—1347). 1316 Союз Андрія і Лева, кн. «всієї землі Руської, Галичини і Володимирії» з тевтонськими рицарями. 1320-і рр. †останні Романовичі. Син їхньої сестри Болеслав Юрій кн. «усієї Малої Руси». 1330-і рр. Шлюб кн. Юрія з дочкою Ґедиміна (1331); похід на люблінську землю (1337). 1339 Грамота кн. Юрія м. Сяноку на нім. право.	1301 Кінець угор. Арпадів. 1306 Кінець чес. Пржемислідів. 1308—82 Династія Анжу в Угорщині. 1310—1437 Династія Люксембурґів у Чехії. 1315—41 Ґедимін В. кн. лит. 1320 Коронація Володислава Локетка поль. († 1333). 1326 Перенесення митрополії до Москви. 1328 Моск. кн. одержує ярлик на В. князівство володимирське. 1333—70 Казімір В. король поль.	1303 † Боніфатій VIII; кінець гегемонії пап у Зах. Европі. 1309—77 Папи в Авіньйоні. 1321 † Данте (* 1265). 1328 Перехід франц. корони до лінії Валюа (—1589).
	БОРОТЬБА ЗА СПАДЩИНУ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	1340 † Юрій-Болеслав. Боярин Дмитро Дедько — «управитель землі Руської»; Любарт — кн. волинський. 1349 Завоювання Галичини Казіміром польським. 1350-і рр. Спроба відновити митрополію в Києві. 1360-і рр. Ольґерд громить татар на Синій Воді; перехід Київщини і Поділля під зверхність Литви; син Ольґерда київ. кн.; Коріятовичі кн. Поділля (— бл. 1393). 1370—87 Галичина під зверхністю Угорщини. 1372—78 Володислав Опольський, останній гал. кн. 1375 Організація латинської ієрархії на Зах. Землях. 1387—1772 Галичина під пануванням Польщі. 1390-і рр. Усунення князів лит. династії; перехід укр. земель під безпосередню зверхність Витовта; кн. Федір Корі[illegible]вич у Мукачеві († 1414).	1342—82 Людовік — король угорський. 1345—77 Ольґерд кн. лит.; початок лит.-моск. суперництва. 1348 Університет у Празі. 1353 Моск. кн. починає титулуватися «кн. всея Руси». 1359 Заснування молдавського господарства мармароським воєводою Богданом. 1364 Університет у Кракові. 1374 Кошицький привілей поль. шляхті. 1377—82 Перша спроба Москви скинути тат. зверхність (1380 Куликівська битва). 1385 Унія Литви з Польщею (Крево). Династія Яґеллонів (—1572). 1389 Розгром сербів турками (Косове Поле). 1392—1430 Панування Витовта лит. 1393 Болгарія під турками (—1878).	1337—1453 Столітня війна між Англією і Францією. 1346—78 Карл IV цісар і король чес. 1347—50 Велика чума в Европі. 1354 Турки в Европі (Ґалліполі). 1360-і рр. Згадка Петрарки (1304—74) про вогнепальну зброю. 1361 Турки здобули Адріянопіль. 1365 Університет у Відні. 1370 Мир Данії з Ганзою. Гегемонія Ганзи на Балтицькому морі. 1378—1417 Велика зах. схизма. 1380 Венеція нищить фльоту Ґенуї. 1384 † Віклеф. 1397 Кальмарська унія скандінавських держав (—1523).

П'ятнадцяте століття

Литовсько-руська доба

1415 Собор у Новгородку; Григорій Цамблак митр.
1418 Митр. Цамблак на констанцькому соборі.
1425 Перший реєстр ремісничих цехів у Львові.
1430-і рр. Приєднання зах. Поділля до Польщі; заведення поль. права на укр. землях Польщі.
1439 Київ. митр. Ісидор приймає унію на Фльорент. соборі.
1440 Олелько стає київ. князем («государ-отчич»).
1443 Грамота Володислава III руській Церкві.
1452 † Свидригайло. Волинь — провінція В. Князівства Лит.
1458 Укр.-білор. єпархії остаточно відділені від моск. митр.
1463 Перша згадка про церк. братство (Успенське у Львові).
1466 † Хаджі-Ґірей, засновник династії крим. ханів.
1470 Відібрання київ. князівства від Олельковичів. Лит. маґнат Гаштольд — київ. намісник.
1475 Здобуття турками ґенуезької колонії Каффи; Крим під тур. зверхністю (—1774).
1481 Відкриття змови руських князів В. Князівства Лит.
1482 Погром Києва крим. ханом, союзником Москви; початок безупинних нападів крим. татар.
1490-і рр. Перші документальні відомості про укр. козаків.
1490—92 Повстання у Галичині проти Польщі (Муха).
1491 Перші друки кирилицею (краківські вид. Фіоля).

1404 Здобуття Смоленська Витовтом. Ріка Угра — сх. межа В. Князівства Лит. (1408).
1410 Погром тевтонських рицарів (Ґрюнвальд).
1413 Поль.-лит. городельська унія.
1415 Спалення Гуса.
1420-і —30-і рр. Гуситські війни.
1429 З'їзд у Луцьку (плян коронації Витовта).
1430 Свидригайло В. кн. лит.
1435 Погром Свидригайла.
1440—92 Казімір Яґайлович В. кн. лит. (від 1447 кор. поль.).
1444 Перемога турків під Варною.
1448 Початок незалежности моск. митрополитів від Царгороду.
1454 Поширення прав поль. шляхти (Нешавські статути).
1457—1504 Стефан В. молд.
1462 Волощина — тур. васаль.
1462—1505 Іван III моск. «государ всея Руси», одружений з візант. княжною (1472).
1466 Перехід Помор'я до Польщі. (Торунський мир).
1471 † Юрій з Подебрад — останній король чес. походження; династія Яґеллонів у Чехії (—1526).
1478 Москва завойовує Новгород.
1480 Москва скидає тат. зверхність.
1485 Москва підбиває Тверь.
1490 † Матвій Корвін, останній король угор. походження; Яґеллони в Угорщині (—1526).
1494 Перші лит. територіяльні поступки Москві.

1400 † Чосер.
1402 Погром турків Тімуром († 1405).
1414—18 Констанцький собор; кінець Великої зах. схизми.
1415 Гогенцоллерни в Бранденбурзькій мархії.
1429 Поразка англійців під Орлеаном (Жанна д'Арк).
1434 Медічі у Фльоренції. Гуманізм.
1438—1806 Габсбурґи — нім. цісарі.
1439 Фльорентійська унія.
1447—1521 Папи гуманізму і ренесансу.
бл. 1450 Перші друки (Ґутенберґ).
1453 Здобуття Царгороду турками.
1455—85 Війна Червоної й Білої Рож в Англії.
1469 Еспанія: шлюб Фердінанда араґонського з Ізабеллою кастільською.
1470-і рр. Початок боротьби Франції з Габсбурґами (Бурґундія); Габсбурґи в Нідерляндах.
1485—1603 Тюдори в Англії.
1492 Кінець держави еспанських маврів.
1492 Відкриття Америки Колюмбом († 1506).
1498 Відкриття морського шляху до Індії (Васко-да-Ґама).

Шістнадцяте століття

Литовсько-руська доба

1500 Перехід Чернігово-Сіверщини до Москви (—1618).
1508 Повстання князів Глинських проти Литви.
1509 Похід молд. воєводи Богдана на Галичину.
1514 Кн. К. Острозький († 1530) громить Москву під Оршею.

1529 Перший Статут (збірник законів) В. Князівства Лит.
1535 † О. Дашкович, організатор боротьби з татарами.
1538 Остаточний перехід Буковини під тур. зверхність.
1539 Відновлення гал. владицтва.
1541 Спроба лит. уряду запровадити реєстр укр. козаків.
1545 Перші вістки про виріб горілки на укр. землях.
1550-і рр. Кн. Дмитро Вишневецький засновує козацьку твердиню на Запоріжжі.
1563 Зрівняння в правах правос. шляхти В. Князівства Лит.

Культурно-національний рух зрiст козаччини

1569 Люблінська унія; перехід укр. земель В. Князівства Лит. (крім Полісся і Берестейщини) до Польщі.
1573 Іван Федорович засновує друкарню у Львові.
бл. 1580 Заснування школи і друкарні в Острозі; Острозька Біблія.
1586 Львівське братство одержує права ставропігії.
1590-і рр. Перші козацькі повстання (Косинський, Наливайко).
1594 Посольство цісаря Рудольфа II до Запор. Січі (Ляссота).
1596 Берестейська унія. Початок рел. боротьби.

1502 Крим. татари нищать Золоту Орду.
1505 Обмеження влади поль. короля («Nihil novi»).
1510 Москва приєднує Псков.
1517—19 Білоруська біблія Скорини.
1521 Здобуття Беоґраду турками.
1521 Москва приєднує Рязань.
1526 Інкорпорація Мазовша до Польщі.
1526—1918 Габсбурґи — королі Чехії та Угорщини.
1530-і —40-і рр. Поділ Угорщини; Буда під турками (1541—1686); відокремлення Семигороду.

1547 Іван Ґрозний († 1584) приймає титул царя.
1548—72 Сіґізмунд II Авґуст. Реформація, єзуїти в Польщі.
1552 Москва завойовує Казань.
1556 Москва підбиває Астрахань.
1558—83 Лівонська війна.
1561 Естонія під Швецією (—1721); Лівонія під поль. зверхністю.

1572 Кінець династії Яґеллонів; елекційні королі в Польщі (—1795).
1576—86 Стефан Баторій поль. король.
1581 Єрмак починає похід у Сибір.
1587—1668 Вази — королі Польщі.
1589 Московський патріярхат.
1591 Татари востаннє під Москвою.
1593—1601 Михайло Хоробрий волоський.
1598 Кінець Рюриковичів у Москві.

1500 Відкриття Бразілії португальцями (Кабраль).
1503—13 Папа Юлій II; будова катедри св. Петра в Римі.
1516—1700 Габсбурґи в Еспанії.
1517 Початок реформації (Лютер).
1519 † Леонардо да Вінчі. Карл V цісар († 1558).
1519—22 Перша морська експедиція навколо землі.
1520 † Рафаель.
1527 † Макіявеллі. Погром Риму.
1529 Перша облога Відня турками.
1531 Перша біржа (в Антверпені).
1534 Церк. розрив між Англією і Римом.
1536 † Еразм з Роттердаму.
1540 Папа затверджує чин єзуїтів.
1545—63 Трідентський собор.

1550-і рр. Тютюн в Европі (з Америки; також кукурудза і соняшник).
1556—98 Філіпп II еспанський.
1558—1603 Єлисавета I англійська.
1562—98 Ґуґенотські війни у Франції.
1564 † Мікель-Анджельо. † Кальвін.
1571 Погром тур. фльоти (Лепанто).
1579 Поч. Нідерляндської республіки.
1580-і рр. Поява картоплі в Европі (поширення — кін. 17 і 18 в.).
1582 Реформа календаря (папа Григорій XIII 1572—85).
1588 Знищення еспанської Армади.
1589— 1792 Бурбони у Франції.
1592—1605 Папа Климент VIII.
1598 Нантський едикт.

Сімнадцяте століття

ДОБА РЕЛІГІЙНОЇ БОРОТЬБИ. ЗМІЦНЕННЯ КОЗАЧЧИНИ

1608 † Константин Острозький; упадок острозької Академії.
1610-і рр. Коз. морські походи. Гетьман П. Сагайдачний († 1622).
бл. 1615 Заснування Київського братства, школи і друкарні.
1620 Відновлення православної ієрархії.
1628—29 Спроба церк. угоди; ідея київського патріярхату.
1630-і рр. Коз. повстання проти Польщі.
1631 Петро Могила († 1647) засновує колеґію в Києві.
1638 Перше масове переселення на Слобожанщину.

ДОБА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1648 Початок визвольної боротьби гетьмана Богдана Хмельницького (1648—57) з Польщею.
1649 і 1651 Спроби замирення з Польщею (Зборів. і Білоцерк. договори).
1650-і рр. Заснування Острогозька, Сум, Харкова на Слобожан.
1654 Прийняття протекції моск. царя (Переяслав).
1657 Шведсько-укр.-семигородська коаліція.
1658 Спроба федерації з Польщею (Гадяцька унія).
1659 Погром Москви під Конотопом гетьм. І. Виговським (1657—59).
1663 Окремі гетьмани на Право- і Лівобережжі.
1665—76 Гетьман Петро Дорошенко († 1698); тур. орієнтація.
1670-і рр. Руїна Правобережжя.
1685 Передача правос. Київ. митрополії під зверхність моск. патр.
1687—1709 Гетьман Іван Мазепа. Козацьке барокко.
1692 і 1700 Перехід на унію Перемиського і Львівського владик.

1605—06 Царювання самозванця у Москві (моск. смута).
1610—12 Поляки у Москві.
1613—1917 Династія Романових.
1620 Упадок Чехії (Біла Гора).
1621—1721 Лівонія під Швецією.
1630—60 Ракоці — князі Семигороду.
1632 Побудова Якутську (Ленський остріг).
1632—48 Владислав IV король поль.
1643—46 Похід Пояркова на Амур.
1645—76 Цар Олексій Михайлович.
1652 Заснування Іркутську.
1652 Перше ліберум вето в Польщі.
1655—60 Війна Швеції з Польщею.
1657 Польща зрікається суверенности над Східньою Пруссією.
1667 Моск.-поль. Андрусівська угода (поділ України по Дніпру).
1670—71 Повстання Разіна (Дон).
1674—96 Ян Собеський — поль. король.
1689—1725 Царювання Петра І.
1697 Завоювання Камчатки.
1697—1763 Саксонські курфюрсти поль. королі.

1607 Початок англ. колоній в Америці.
1611—12 Перші англ. торг. станиці в Індії.
1616 † Шекспір. † Сервантес.
1618—48 Тридцятилітня війна.
1624—42 Правління Рішельє у Франції.
1630 Заснування Бостону.
1635 Заснування Франц. Академії.
1640 † Рубенс. Барокко.
1640-і рр. Англ. пуританська революція.
1648 Вестфальський мир.
1650 † Декарт. Раціоналізм.
1652—54 Перша англо-голляндська війна.
1653—58 Кромвел — «лорд-протектор».
1654—60 Карл X Ґустав король шведський.
1661—1715 Абсолютизм Людовіка XIV.
1664 Англійці займають Новий Амстердам (Нью-Йорк).
1669 † Рембрандт.
1673 † Мольєр. Франц. клясицизм.
1683 Тур. облога Відня.
1688 Друга англ. революція.
1690—91 Перша англо-франц. війна за амер. колонії.
1697—1718 Карл XII король швед.
1699 Турки зреклися Угорщини.

Вісімнадцяте століття

ДОБА КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1708 Шведсько-український союз.
1709 Полтавська битва. Зруйнування Січі. † Мазепа.
1710 Гетьман Орлик. Бендерська конституція.
1714 Вихід Пилипа Орлика († 1742) на еміґрацію.
1720 Перший царський указ проти укр. слова.
1722—27 Перша Малорос. Колеґія. Гетьман П. Полуботок († 1724).
1734 † Гетьман Данило Апостол (1727—34). Нова Січ. Повстання на Правобережжі (гайдамаки).
1744—64 Будова катедри св. Юра у Львові (рококо).
1745 † Олекса Довбуш, ватажок опришків.
1750—64 Гетьман К. Розумовський.
1755 Скасування укр.-рос. митного кордону.

ЛІКВІДАЦІЯ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ ПОЧАТОК ЗАСЕЛЕННЯ ЧОРНОМОРЩИНИ

1764 Скасування гетьманства. Друга Малорос. Колеґія (—1781).
1765 Ліквідація козацького устрою Слобожанщини.
1768 Коліївщина. Залізняк і Гонта.
1772—1918 Галичина під Австрією.
1775—1918 Буковина під Австрією.
1775 Знищення Запор. Січі. Заснування Херсону (1778), Катеринослава (1787), Миколаєва (1789).
1780-і рр. Кінець автономії Гетьманщини. Закріпачення селян.
1790-і рр. Початок заселення Кубані. Заснування Одеси (1794).
1791 Протиросійська місія Капніста до Пруссії.
1793 Перехід Правобережжя від Польщі до Росії (1795 — по Буг).
1798 Видання «Енеїди» Івана Котляревського († 1838)

1700—21 Північна війна.
1703 Заснування Петербурґу.
1707—08 Повстання Булавіна (Дін).
1711 Прутський похід Петра I.
1721—1918 Естонія і Лівонія під Росією.
1721 Проголошення Російської імперії (—1917).
1732—41 Друга експедиція Берінґа (відкриття Аляски).
1741—61 Царювання Єлисавети.
1742—1945 Сілезія під Пруссією.
1755 Університет у Москві.
1760 Перша рос. окупація Берліну.
1762—96 Царювання Катерини II.
1768 Барська конфедерація.
1772 Перший поділ Польщі.
1774—83 Незалежність Кримського ханства.
1781 Йосиф II австр. (1780—90) скасував кріпацтво.
1783 Росія приєднує Крим. ханство. Заснування Севастополя (1784).
1791 Польс. конституція 3 травня.
1793 і 1795 2 і 3 поділи Польщі.
1794 Повстання Косцюшка.
1799 Похід Суворова до Італії.

1701 Пруссія — королівство.
1701—13 Війна за еспанську спадщину; друга англо-французька колоніяльна війна.
1713 Утрехтський мир. Бурбони в Еспанії.
1717 Перша льожа масонів (Лондон).
1720 Кн. Савої — сардінський король.
1727 † Ньютон, «батько» нової фізики.
1738—1859 Бурбони в півд. Італії.
1740 Перший австро-пруський конфлікт (Марія Терезія — Фрідріх II).
1748 «Дух законів» Монтеск'є († 1755).
1756—63 Семилітня війна.
1759 Англійці здобули Канаду.
1763 Франція зреклася півн.-амер. колоній.
1769 Парова машина Ватта (Англія).
1776 Проголошення незалежности ЗДА (Вашінґтон през. 1789—97).
1778 Смерть Вольтера і Руссо.
1781 «Розбійники» Ф. Шіллера. («Штурм унд Дранґ»). «Критика чистого розуму» Канта.
1788 Початок заселення Австралії.
1789 Французька революція.
1790 Метрична система. † Адам Сміт. † Франклін.
1799 Переворот Наполеона Бонапарта. † Вашінґтон.

Дев'ятнадцяте століття

ДОБА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Заселення Степової України

1805 Відкриття університету в Харкові (1834 у Києві)
1808 Відновлення галицької митрополії.

1819 Перша вистава «Наталки-Полтавки» (Полтава).
1820-і рр. Перші цукроварні на укр. землях.
1823—25 Таємне Товариство З'єднаних Слов'ян.
1831 Спроба кн. Репніна поновити козацьке військо.
1837 Поява «Русалки Дністрової» (Руська Трійця).
1840 Перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1814—61).
1846—47 Кирило-Методіївське Братство (у Києві).
1848 Скасування панщини, політ. відродження в Галичині.
кін. 1850-их рр. Перша Громада (Петербурґ), недільні школи на Наддніпрянщині (1859—62).
1861 Перша залізниця на укр. землях (Перемишль—Львів).
1861 Скасування кріпацтва в Рос. Імперії. «Основа» (—1862).
1863 Заборона укр. друкованого слова в Рос. Імперії (Валуєв).

Індустріялізація України

1870-і рр. Початки індустріялізації Донбасу (Юз.).
1876 Емський указ. Галичина — укр. П'ємонт.
1881 Початок експлуатації залізних руд Кривого Рогу.
1882 «Борислав сміється» І. Франка (1856—1916) (робітнича тематика).
1890 Перша укр. гал. (1900 — наддніпрянська) політ. партія.
1898 Поява I тому «Історії України-Руси» М. Грушевського.

1801—25 Цар Олександер I.
1809—1917 Фінляндія під Росією.
1812 Росія приєднує Басарабію.
1812 Похід Наполеона на Росію.
1815 Приєднання «Королівства Поль.» до Рос. Імперії.
1817 Початок сербського князівства.

1825 Декабристи. Микола I (—1855).
1829 Визнання незалежности Греції.
1830—31 Польське повстання проти Росії(«листопадове»).
1830-і рр. Поль. еміґрація. «Пан Тадеуш» Міцкевича. † Пушкін (1837).
1846 Приєднання Кракова до Австрії.
1848 «Весна народів» у Австрії.
1848—1916 Франц Йосиф — цісар.
1858—60 Росія дістає Зелений Клин.
1859 Росія підкорює сх. Кавказ (капітуляція Шаміля).
1859—62 Об'єднання румунських князівств.
1860-і — 70-і рр. Реформи Олександра II.
1863 Поль. повстання проти Росії («січневе»).
1867—1918 Австро-угорський дуалізм.
1878 Утворення болгарської держави.

1882 Чеський університет у Празі.
1885 Середня Азія підкорена Росією.
1891—94 Укладення франц.-рос. союзу.
1894—1917 Микола II — останній цар.

1801 Перша цукроварня (Сілезія)
1804 Наполеон імператор (—1815).
1810—24 Відокремлення Латинської Америки.
1814—15 Віденський конґрес; доба Метерніха (—1848).
1819 Перше фабричне законодавство (Англія).

1825 Перша залізниця (Англія).
1827 † Бетовен.
1832 † Ґете.
1832 Виборча реформа в Англії.
1837 Телеграф (Морзе).
1842 Відкриття портів Китаю.
1845 Приєднання Тексасу (1848 Каліфорнії) до ЗДА.
1846 Швацька машина (Гав; 1863 — Зінґер).
1848 Комуністичний маніфест Маркса—Енґельса.
1853—56 Кримська війна.
1854 Відкриття портів Японії.
1859 Теорія еволюції Дарвіна.
1859—61 Об'єднання Італії.
1861—65 Війна Півдня з Півн. в ЗДА (през. Лінкольн).
1867 ЗДА купують від Росії Аляску.
1869 Відкриття Суезького канала.
1871 Об'єднання Німеччини (Бісмарк).
1876—79 Телефон Белла, електрична лямпа Едісона.
1879 Союз Центральних держав (—1918).
1880-і рр. Нова хвиля імперіялізму.
1891 Енцикліка папи Лева XIII (1878—1903) про роб. питання.
1895—99 Рентґенівське проміння, кінематограф, бездротовий телеграф, радій.

Двадцяте століття	ДОБА НАЦ. І ДЕРЖ. ВІДРОДЖЕННЯ*)	Індустріялізація України	1900 «Самостійна Україна» М. Міхновського (РУП). 1905 Скасування обмежень укр. слова в Рос. Імперії. 1917 Відродження української держави*). 1918—19 Зах.-укр. держава. Окупація зах. земель Румунією (—1940), Польщею і Чехо-Словаччиною (—1939). 1921 Ризький мир. Закріплення режиму УРСР. 1920-і рр. «Українізація» в УРСР. 1929—34 Розгром укр. науки. Колективізація. Голод.	1903 Початок больш. фракції РСДРП. 1905 Революція в Росії. Дума (1906). 1912—13 Балканські війни. 1917 Повалення царизму; больш. революція в Росії (Ленін). 1918 Розпад Австро-Угорщини. Утворення незалежної Польщі, Чехо-Словаччини, терит. побільшення Румунії. 1920—21 Мирові договори в Сх. Европі. 1920-і рр. Період НЕП-у в СССР. 1928 Перша 5-річка. Індустріялізація СССР. 1930-і рр. Сталінські чистки 1935 † Пілсудський. 1937 † Масарик.	1900-і рр. Літак Райта, автомобіль Форда. 1904—07 Зформування Антанти. 1914 Відкриття Панамського канала. 1914—1918 Перша світова війна. 1918 14 пунктів през. Вілсона. 1918 Розпад Оттоманської Імперії. 1919—20 Паризька Мирова Конференція. 1920 Створення Ліги Націй. 1920-і рр. Радіостанції, звуковий фільм. 1922—43 Фашизм в Італії (Муссоліні). 1929 Світова економічна криза. 1930-і рр. Реформа Рузвелта (през. 1933—45) в ЗДА. 1933—45 Нацизм у Німеччині (Гітлер).
	ПЕРІОД УССР**)		1939 Карпатоукр. держава. Угорська окупація Закарпаття (—1944). 1939—40 Приєднання Зах.-Укр. Земель до УССР. 1941—44 Нім.-румунська окупація України. УПА (1942). Дивізія «Галичина» (1943). 1943—44 Червона Армія відвойовує Україну. Еміґрація. 1945 УССР член ОН. Перехід Закарпаття до УССР. 1945—47 Насильне виселення укр. населення Лемківщини, Посяння і Холмщини. 1954 Приєднання Криму до УССР.	1939—45 Нім. окупація Чехії й Польщі; Словаччина незалежна. 1941—45 Війна Німеччини з СССР. 1944—48 Комунізація сателітних країн. 1947 Сов.-поль.-чес. угода про спільні військ. дії проти УПА. 1948 Розрив між Тіто і Москвою. 1953 Смерть Сталіна. 1957 Консолідація влади в руках Хрущова.	1939—45 Друга світова війна. Кінець світової гегемонії Зах. Европи. ЗДА і СССР — керівні держави. Політ. емансипація колоніяльних народів. 1945 Створення ОН. Перші атомові бомби. 1949 Ком. режим у Китаї. 1957 Перші штучні сателіти. Початок експансії людини у всесвіт.

*) Про події 1917—21 рр. див. таблиця «Українська держава 1917—21 рр.»

**) Докладніше див. таблиця «УССР. Історія», в якій подаються окремо також події з історії Зах. Укр. Земель та еміґрації того ж періоду.

Див. також *Військо, Література, Народне господарство, Церква.*

Л. Соневицький

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ І УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В ГАЛИЧИНІ

Доповідь виголошена на урочистій пленарній конференції УВАН у США пам'яті Володимира Антоновича в неділю, 1-го лютого 1959 р. в будинку Українського Інституту в Америці в Ню Йорку.

Близько сотні років минає з того часу, як Володимир Антонович нав'язав зв'язки з Галичиною. Вперше друкувався він по той бік Збруча наприкінці 1863 року. Тоді то в літературно-політичному віснику "Мета" появився під прибраним іменем В. Маринчука вірш "З колишнего", перший твір Антоновича писаний українською мовою. В ньому автор, згадавши про козаків "що здобували і волю безмежну і славу безкраю", а потім "марне пустили кровавий добуток, не хтіли ділиться з братами", протиставляє їм гайдамаків, яких називає "останніми та найвірнішими синами України".

Трохи згодом Антонович увійшов в контакт з галичанами вже як учений-дослідник. 1870 року він, спільно з Драгомановим, повів широку акцію, збираючи матеріял до видання українських історичних пісень, і до тієї справи приєднано теж галичан. І так, 3-го вересня 1871 року, Мелітон Бучинський переслав Антоновичеві 170 пісень та 22 казки, зібрані на галицькому Підкарпатті, а впродовж дальших п'яти місяців відправив ще дві посилки. Антонович і Драгоманів використали ці матеріяли у відомім виданні "Историческіе пѣсни малорусскаго народа", що появилося в 1873-74 роках.

Першими інтерпретаторами і популяризаторами історичних праць та поглядів Антоновича в Галичині були Іван Нечуй-Левицький і Олександер Барвінський. Щоб познайомити ширші круги громадянства з досягненнями Антоновича та Костомарова на полі історичної науки, Іван Нечуй-Левицький видав у Києві в рр. 1875-76 три книжечки: "Унія і Петро Могила", "Перші Київські Князі", і "Татари і Литва на Україні".

В короткому часі оповідання Нечуя-Левицького про київських князів появилися теж як частина І і ІІ "Історії Русі" у виданні "Просвіти", товариства, заснованого саме 90 років тому в грудні 1868 року, установи, що відіграла таку світлу ролю в розвитку культурно-освітнього життя нашого народу. Три дальші частини згаданої "Історії Русі" вийшли друком в рр. 1880-84. Були вони написані Олександром Барвінським, що спираючися головним чином на дослідах Антоновича, довів події до Люблинської Унії 1569 року. Ці книжечки знайшли прихильну оцінку Антоновича на сторінках журналу "Кіевская Старина".

Особисто Антонович познайомився з Галичиною вперше весною 1880 р. Виїжджаючи з науковими дорученнями Київського Університету в цілорічну подорож закордон, він зупинився на два з половиною місяці у Львові. З часу тієї подорожі збереглися короткі, але незвичайно інтересні записки Антоновича, опубліковані в першому томі його творів Всеукраїнської Академії Наук у Києві 1932 р. З них дізнаємося, що за час свого перебування у Львові, Антонович мав десять зустрічів з відомим галицьким істориком, професором Львівського Університету, Ісидором Шараневичем, з яким він оглядав, м. ін. історичні пам'ятки стародавнього Львова. Антонович мав теж довші розмови з Омеляном і Олександром Огоновськими, Антоном Петрушевичем, Олександром Барвінським, крім того відбув низку зустрічів з багатьма видатними галицькими громадськими діячами старшого і молодшого покоління. Зупинився Антонович на короткий час у Львові і в поворотній дорозі з археологічного конґресу в Лісбоні, де він заступав Київський Університет, та з своєї поїздки по різних країнах Західньої Европи, під час якої він відвідав Драгоманова в Женеві.

Незвичайно важливим роком в історії взаємин Антоновича з Галичиною був рік 1885. У травневому випуску "Кіевской Старины" того року появилася його критика на "Ogniem i Mieczem" Генрика Сєнкевіча, який з ненавистю і погордою поставився до українського козацтва і визвольного руху Хмельниччини. У своїй критиці Антонович рішуче, але в спокійному тоні, науково й речево осудив історичну концепцію Сєнкевіча.

Влітку того року, Антонович, їдучи з уваги на поганий стан здоров'я до Італії, зупинився на кілька днів у Львові, звідки вибрався в товаристві Шараневича на археологічну екскурсію до Звенигорода й Галича. Того ж таки року, після повороту Антоновича в Київ, звернувся до нього видатний галицький науковий і громадський діяч Олександер Барвінський у справі видавництва "Руської Історичної Бібліотеки".

Олександер Барвінський був одним з тих галицьких діячів, що з

молодих літ утримував тісний зв'язок з наддніпрянськими діячами. Ще 18-річним юнаком він познайомився в 1865 р. з Олександром Кониським, що їдучи з заслання у Волоґді на лікування очей до Дрездену, зупинився на кілька місяців у Львові. Два роки пізніше Барвінський познайомився з Миколою Лисенком, що переїздив через Львів на музичні студії у Ляйпціґу. Коли ж у 1869 р. Барвінський взявся до складання шкільних підручників історії української літератури, Лисенко порадив йому нав'язати контакт з Кулішем, що перебував тоді в Празі. З того часу почалося понад 20-літнє листування Барвінського з Кулішем. Двічі, 1869 і 1880 р. Куліш, у переїзді через Галичину, гостював у Барвінського. Врешті 1885 р. Барвінський вибрався вперше до Києва і познайомився там з Володимиром Антоновичем. Ось як розказує Барвінський у своїх спогадах про ту свою першу зустріч з київським істориком:

"Побит в Києві вихіснував я головно в тій цїли, щоби навязати сталі взаємини з українськими письменниками і ученими та з їх підмогою розпочати в Тернополї видавництво "Руської Історичної Бібліотеки"... В сїй справі з поради Кониського звернув ся я до проф. Володимира Антоновича. Знав я, єго доси тільки з єго історичних писань і з фотоґрафії, котру я дістав у спадщинї по моїм братї Володимирі. Антонович жив у своїм власнім принаднім домі в Жиляньскій улицї. Зараз в першій стрічі зробив на мене сей провідник України незвичайне вражінє. Тодї був він ще в силї віку, хоч на нїм відбивали ся вже слїди довголїтної наукової і професорскої працї і громадяньскої дїяльности. Вельми привітливий, але в розмові здержаний, не розводив ся він широко і не сказав нїчого зайвого, подібно, як у своїх писанях держав ся строго свого предмету. Але що Кониський вже звістив єго про мій приїзд і мої наміри, отже Антонович розмовляв зо мною зовсїм щиро, не накладаючи собі сеї дипльоматичної обережности, з якою звичайно приймав у себе всяких нових людий... (Антонович) радив отже на початок дати передовсїм короткий загальний огляд нашої минувшини, а відтак подавати історичні моноґрафії, почавши від княжої доби аж до найновійших часів". (Олександер Барвіньский "Спомини з мого життя", друга часть, ст. 317-318, Львів, 1913 року.)

Антонович намітив теж плян цього 15-ти томового видання, програму якого Барвінський почав переводити в діло зараз таки наступного року, коли то вийшло друком перших п'ять томів бібілотеки. В 1893 р. намічена вісім літ раніше програма була здійснена за вийнятком томів VII і VIII. Одначе праці на тому не припинено. Олександер Барвінський видав ще томи 16, 17 і 18, а дальшу роботу перебрало в 1897 р. Наукове Товариство ім. Шевченка, що випустило ще 8 томів цього видання.

Не зважаючи на деякі недоліки, про які згадує Дмитро Дорошен-

ко у своєму "Огляді української історіографії", "Руська Історична Бібліотека" мала для української історіографії в Галичині неабияке значення, і в цьому без сумніву, у великій мірі заслуга Володимира Антоновича, що не тільки допомагав Барвінському своїми порадами й підбором відповідного матеріялу, але й дбав про матеріяльне забезпечення видання.

До часу появи "Руської Історичної Бібліотеки" галицька історіографія займалася, головним чином, середньовічним, особливо ж галицько-волинським періодом нашої історії, трактуючи її при тому звичайно як частину нашої історії триєдиної Русі. Коли 1855 р. Денис Зубрицький видавав третю частину своєї "Історії древняго галичско-русского княжества", він заохочував у ній молодших дослідників писати історію Галицької Русі польського періоду, тому що до того часу ніхто ще, за його словами, не торкнувся того предмета так що "пашня совсѣм невоздѣлаганния ожидаєть трудолюбивого дѣлателя" (262). Того завдання піднявся Антін Петрушевич, пишучи свою "Сводну галицко-русску літопис 1500-1772", видану в 70-их рр. минулого століття, але була то праця компілятивного характеру безсистемна збірка виписок з різних джерел. Доба литовсько-руська залишилася майже зовсім поза увагою галицьких істориків, а про козаччину, на яку звернули увагу щойно молоді дослідники-народовці в середині 1860-их рр., появилося всього кілька фраґментарних студій: розвідка Олександра Барвінського про Гуню й Остряницю у "Правді" 1867 р., статті Петрушевича про Пилипа Орлика та страту Івана Підкови у 70-их рр. в "Слові", студії Корнила Заклинського про зносини цісаря Рудольфа II з козаками у "Зорі" 1880 р., про зносини козаків з шведами і князем Юрієм Ракочі, що появилася 1883 р. тощо. З придніпрянських авторів друкував у галицьких виданнях 60-их рр. свої наукові розвідки про Руїну і перший період козацтва Куліш, з популярних видань слід відмітити видані у Львові 1878 і 79 рр. книжечки Івана Нечуя-Левицького про гетьмана Богдана Хмельницького та про гетьманів Івана Виговського і Юрія Хмельницького. Оце і всі замітніші праці про козаччину, що були друковані в Галичині до половини 80-их рр. минулого століття. Це появилося було ще до того часу в Галичині видання, що охоплювало б всю історію України і подавало б суцільну картину минулого нашого народу. І якраз таким виданням стала "Руська Історична Бібліотека". За порадою Володимира Антоновича в перший том видання увійшла "Коротка Історія Русі", загальний історичний огляд Стефана Качали, а на дальші теми склалася ціла низка систематично уложених історичних монографій, що становила, по суті, перший виданий в Галичині курс історії України, в якому литовсько-руська доба була заступлена шостим томом, а добі козаччини і козацько-гетьманської держави призначено дев'ять із п'ятнадцяти томів видання.

Дуже важливу функцію виконала "Руська Історична Бібліотека" познайомлюючи галицьких дослідників з поглядами та видатнішими історичними працями найвизначніших представників наддніпрянської історіографії.

До того часу, через різного роду трудноші і перешкоди, праці наддніпрянських істориків, розсипані по різних журналах і виданнях, потрапляли в Галичину тільки випадково. До 1867 р. в Австрії панував абсолютизм, всі заграничні видання переходили гостру цензуру, а будьякі зв'язки з заграницею вважалися за підозрілі. Особливо нерадо спроваджували галицькі книгарі книжки з-за Збруча. "Чи не знаєш способу — писав Іван Борецький до Якова Головацького 12 серпня 1848 р. — якби українських книжок тутки спровадити? Дуже тепер суть потребні. Я думав до Максимовича о тоє писати, бо через книгарні ся не дочекаєм". Але навряд чи Головацький міг щонебудь порадити. Йому самому трапилася кілька років пізніше, коли він був професором літератури на Львівському університеті, пригода, що дуже добре ілюструє обставини тих часів: з великим трудом вдалося Головацькому переконати львівського книгаря Міліковського, щоб той замовив у Києві "Історію" Бантиш-Каменського та "Енеїду" Котляревського. Книжки надійшли, але щойно після десяти місяців і зразу здали їх у цензуру. І треба було півторарічних безупинних заходів та просьб професора Львівського університету, щоб книжки видістати з цензури. Не зникли трудноші і після заведення австрійської конституції. Так, напр., 1875 р. трапилася Драгоманові на австрійській митниці в Бродах пригода про яку він розказує у своїх "Австро-Руських споминах". При контролі на митниці знайшли в нього повну скриню книг. Почалися допити, куди він їде, та чи не можна б вислати книги в якесь інше місце, а не у Львів. Вкінці урядовець заявив, що книжок пропустити не може, бо в них може критися щось небезпечне. Не помагали посилання на австрійську конституцію. Врешті урядовець пішов до начальника митниці, щоб той вирішив справу. Але тимчасом один з прислуги, галицький українець, не питаючи багато, завантажив книги на поїзд і поки урядовець вернувся від начальства, поїзд рушив і..., справа була полагоджена. Але такі хитрощі, очевидно, не завжди допомагали. Внаслідок різного роду труднощів і перешкод історична література, видавана в межах російської імперії, потрапляла в Галичину тільки випадково. Правда, від початку 1860-их рр. почали появлятися деякі історичні статті і розвідки наддніпрянських авторів у галицьких виданнях (напр., у 70-их рр. у львівській "Правді" Олександер Барвінський містив "життєписи" видатніших історичних діячів Костомарова), але таких появ було небагато. Тому "Руська Історична Бібліотека" мала в цьому відношенні велике значення. В рамках цього курсу української історії, що появи-

лася у формі монографій, перевидано передусім цілу низку творів Костомарова, що заповнили 11 із усіх 24-ох томів видання. Були це праці Костомарова про дві руські народності, про федеративні основи, риси історії, монографія про Богдана Хмельницького, розвідки про гетьманування Виговського і Юрія Хмельницького, монографії про Руїну та Мазепу і мазепинців. З творів Антоновича перевидано "Історію великого князівства Литовського", монографію про останні часи козаччини на правому березі Дніпра, розвідки про Ґонту і гайдамаччину, про селянство та міста і міщанство на Україні.

На цьому місці треба згадати, що крім наукових праць Антоновича, виданих в "Руській Історичній Бібліотеці", — широко відомі були в Галичині його виклади про історію козаччини, видані вперше в Чернівцях на Буковині 1897 р. під заголовком "Бесіди про козацькі часи на Вкраїні". Тому що через недугу автор перебував у тому часі на півдні Італії, книжку видруковано в його відсутності. Антонович був незадоволений назвою "Бесіди", вважаючи за відповідніше слово "Виклади". По смерті Антоновича цей його нарис історії козаччини перевидав Василь Сімович в Чернівцях 1912 р. у "Бібліотеці для Молодежи", тим разом вже з іменем автора і під бажаним заголовком "Виклади про козацькі часи на Вкраїні". Одночасно коломийський книгар Оренштайн випустив це видання як ч. 100-103 "Загальної Бібілотеки" під заголовком "Коротка історія Козаччини".

У своєму "Огляді української історіографії", Дмитро Дорошенко згадує тільки про два видання тієї праці Антоновича, при чому подає заголовок другого чернівецького видання "Виклади...", але місцем видання називає не Чернівці, а Коломию. В англійськім виданні "Огляду укр. історіографії" Дорошенка подано вже справжню назву коломийського видання, але не згадано про друге чернівецьке.

Крім творів Костомарова й Антоновича в склад "Руської Історичної Бібліотеки" ввійшли теж праці Миколи Дашкевича (про Данила галицького), Ореста Левицького (про церковні відносини кінця XVI ст.), Івана Новицького (про селянство). Перевидано теж цілий ряд творів, опублікованих уже в 90-их рр. минулого століття: розвідку Якова Шульгина про Коліївщину, працю Олександра Ефименка про турбаївську катастрофу, статті Михайла Владимирського-Буданова про селянське землеволодіння, розвідку Дмитра Багалія про маґдебурське право на Лівобережжі, працю Івана Линниченка про суспільні верстви Галицької Русі XIV-XV ст. та інші. Таким чином, "Руська Історична Бібліотека" знайомила галицьких дослідників із найновішими досягненнями придніпрянської історіографії.

Але не для однієї тільки Галичини було знаменне це видання. "Руська Історична Бібліотека"стала першим, свого роду, курсом історії

України, що появився в модерній літературній українській мові взагалі, хоч друкувався він, правда, ще т.зв. етимологічним правописом.

Найвизначніші галицькі історики 19 століття вживали у своїх працях чужих мов, або ж писали далекою від літературної мови книжною сумішшю, т.зв. язичієм. І так, Денис Зубрицький друкував ранні свої твори німецькою і польською мовами, а пізніше намагався писати російською мовою. Антін Петрушевич писав мішаною мовою, яку він уважав за "праруську мову". Ізидор Шараневич, професор Львівського університету, викладав по-польськи і велику частину своїх творів друкував польською або німецькою мовами. Згадаю хоч би його "Rys wewnętrznych stosunków w Galicyi wschodniej" або "Die Hypatios-Chronic als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte". Інші його праці в тому числі монографія "Исторія галицко-володимирской Руси от найдавнѣйших времен" писані мовою, сильно просякнутою язичієм. Обидві визначніші праці історії Церкви, що появилися в Галичині, були писані чужими мовами. Маю на думці Гарасевича "Annales Ecclesiae Ruthenae, що появилася в латинській мові 1863 р. — 27 років після смерти автора, бо за його життя праця була відкинута цензурою, і Пелеша "Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom" німецькою мовою, перший том якої вийшов 1878 р., а другий два роки пізніше.

Не надто відмінною була ситуація на схід від Збруча. З придніпрянських авторів єдиними до того часу історичними творами, писаними українською мовою, була перша глава "Історія України од найдавніших часів" Куліша, друкована в "Основі", і його наукові розвідки про Руїну та перший період козацтва, поміщені у львівській "Меті" та "Правді", а з популярних історичних видань — Куліша "Хмельниччина" і "Виговщина", друковані в "Основі", та згадані вже популярні книжечки з історії України Івана Нечуя-Левицького.

Тому не дивно, що під час нарад Олександра Барвінського в Києві 1885 р. насувалися перекладачам деякі сумніви щодо самого перекладу наукових історичних творів і навіть щодо придатности української мови до наукових видань. Адже приходилося творити українську наукову мову, виробляти історичну термінологію, треба було усталити, якої ж вживати назви для означення нашого народу, і тут, знову ж таки за порадою Володимира Антоновича прийнято прикметник "українсько-руський" в протиставленні до "великоруского" та іменник "Україна-Русь" в противагу до "Московщини". В цьому аспекті "Руська Історична Бібліотека" мала переломове значення для всієї української історіографії.

Вкінці треба підкреслити ще один момент всеукраїнського значення, що зв'язаний з виданням того курсу історії України у формі монографій.

Видаючи "Руську Історичну Бібліотеку", Антонович і Барвінський поклали початок тій тісній співпраці галицьких і наддніпрянських вчених у галузі історичної науки, що стала такою характерною рисою для пізнішої української історіографії. Зв'язок підтримувано різними способами. Деякий час ролю зв'язкового між Львовом і Києвом виконував Альойзій Тележинський, поляк-хлопоман 1860-их р., колишній товариш Антоновича, що у 80-их рр. займав посаду при галицьких залізницях і часто в службових справах їздив до Києва. Поновлювано й особисті зв'язки. В лютому 1888 р. Олександер Барвінський вдруге їздив до Києва і тоді Антонович передав йому 100 карбованців на видання "Руської Історичної Бібліотеки". У січні 1891 р. Антонович, їдучи на Захід, зупинився у Львові і зустрічався там з Олександром Барвінським, до якого писав опісля листи з Праги і з Відня.

Крім Володимира Антоновича у виданні "Руської Історичної Бібліотеки" співпрацювали з наддніпрянців Олександер Кониський, Василь Вовк-Карачевський, Павло Житецький, Михайло Комаров. З галичан Олександрові Барвінському допомагали о. Микола Михалевич, що переклав з польської мови історичний нарис о. Стефана Качали та о. Осип Барвінський, що переклав "Rys wewnętrznych stosunków..." Шараневича. Всі вони своїми зусиллями і працею брали участь у творенні тієї будівлі, що завершилася історичним актом 22-го січня 1919 р., сорокріччя якого ми тількищо відзначили, актом, якого свідком і співтворцем був присутній тут між нами Високодостойний Президент УНР в езилі *Степан Витвицький.*

На закінчення хай вільно мені буде відмітити ще дві події, нерозлучно зв'язані з іменем Володимира Антоновича, події, що стали незвичайно важливі для дальшого розвитку української історіографії.

Насамперед слід підкреслити ту велику ролю, що відограв Антонович у реорганізації Товариства ім. Шевченка в Наукове Товариство на початку 90-их рр. минулого століття. Врешті треба пригадати той незвичайно щасливий вибір, яким Антонович немов би завершив свою діяльність для української історичної науки в Галичині, а разом з тим зробив величезну послугу для всієї української історіографії. Адже ж завдяки Володимирові Антоновичеві новостворену катедру історії в Львівському університеті зайняв один з найбільших велетнів українського духа, що йому на ім'я Михайло Грушевський!

УВАН У США Й УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА

Досить простежити хроніку діяльности УВАН у США та перегорнути сторінки видань Академії, щоб оцінити той вклад, яким вона збагатила українську історичну науку за останнє десятиріччя.

В складі УВАН у США працює низка Секцій та Комісій Академії, у тому числі й Історична Секція, що почала свою діяльність вісім років тому. Дня 10 березня 1952 р. відбулися перші, організаційні, збори Історичної Секції УВАН у США, на яких обрано Управу Секції у складі: голова — проф. Олександер Оглоблин, секретар д-р Леонід Соневицький, що від кількох років виконує теж функцію заступника голови Секції. Говорячи про роботу Історичної Секції, треба в першу чергу відзначити ту невсипущу працю, яку провів її Голова, один з найвидатніших українських істориків останніх десятиліть. Вистачить тут тільки згадати той факт, що не було майже року, щоб він не доповідав на засіданнях Секції. Крім О. Оглоблина на засіданнях Історичної Секції виступали досі з доповідями, у багатьох випадках двічі, а то й більше разів, такі доповідачі (у хронологічному порядку виголошення доповідей): Андрій Яковлів, Лев Биковський, Олександер Домбровський, Леонід Соневицький, Юрій Тищенко, Іван Світ, Семен Демидчук, Ігор Шевченко, Олег Федишин, Василь Косаренко-Косаревич, о. Ізидор Нагаєвський, Теодор Мацьків, Микола Кушніренко, Павло Грицак, Любомир Винар, Богдан Кравців, Василь Омельченко. З-поза США надіслали свої доповіді о. Іриней Назарко та Наталія Полонська-Василенко. Один вже перелік цих прізвищ вказує на те, що в праці Історичної Секції взяли участь дослідники з різних частин України, люди різних поглядів та різних ґенерацій. Проте всіх їх єднає одне бажання — служити справі української історичної науки.

Дослідженням історії Української РСР займається Комісія для дослідів над пореволюційною Україною і Совєтським Союзом, про діяльність якої читача інформує окрема стаття. Проблемам античної

історії присвячена праця Секції Античної Історії, очолюваної проф. Андрієм Коцеваловим (голова) та д-ром Олександром Домбровським (секретар). Перше засідання цієї Секції відбулося дня 18 грудня 1954 р. Крім того при УВАН у США існує Чорноморська Комісія під головуванням проф. Олександра Оглобина. Секретарем цієї Комісії був проф. Лев Биковський, а після його виїзду з Нью-Йорку — мґр. Павло Грицак. Деякі історичні проблеми досліджувалися теж і в Комісії для вивчення історії української іміґрації в Америці (голова — Ярослав Чиж, заступник голови — д-р Семен Демидчук, секретар — п. Марія Туркало), Комісії для вивчення історії українсько-жидівських взаємин (голова — Ярослав Чиж, а після його смерти проф. Левко Чикаленко, заступник голови — д-р Йосиф Ліхтен, секретар — д-р Олександер Домбровський) та Комісії для вивчення й охорони спадщини Володимира Винниченка під керівництвом проф. Василя Чапленка та Григорія Костюка.

Згуртовані в УВАН у США дослідники минулого України брали теж активну участь у чисенних пленарних конференціях Академії, на яких, завдяки невтомним заходам основоположника і першого Президента УВАН у США проф. Михайла Ветухова, виступали й історики інших національностей та визначні американські вчені. І так, на пленарних конференціях УВАН у США доповідали на історичні теми: Філіп Мозлі, директор Російського Інституту Колюмбійського університету; Джон Вуорінен, голова Історичного Департаменту Колюмбійського університету; відомі польські вчені Оскар Галецький та Станіслав Кот; визначний історик російського походження Михаїл Карпович; білоруський вчений Янко Станкевич; видатний чеський історик Отакар Одложілік; жидівські дослідники Філіп Фрідман та Яків Шацький; турецький історик Зекі Веліді Тоґан; професори Карл Менґес, Олівер Фредріксен, Джон Армстронґ та ін. В організації деяких таких конференцій з участю вчених неукраїнського походження, автор цих рядків мав щастя тісно співпрацювати з пок. проф. М. Ветуховим і бути свідком безмежної творчої енерґії Покійного та його самовідданости справі.

Велику увагу в поширенню зв'язків УВАН у США з міжнародним науковим світом приділяє новий Президент Академії, проф. Юрій Шевельов. За всього кілька місяців своєї діяльности він встиг уже влаштувати кілька конференцій з участю неукраїнських вчених, в тому числі й Мазепинську конференцію.

Неабияке значення для української історичної науки останнього десятка років мала видавнича діяльність УВАН у США. Дослідники минулого України дістали змогу публікувати свої праці у виданнях Академії, в яких історичній тематиці відведено чимало місця. В результаті успішних заходів пок. М. Ветухова в американських колах,

була забезпечена фінансова база для видавничої діяльности установи. Зокрема фінансова підтримка Фордівської Фундації уможливила публікацію низки видань УВАН і НТШ. З року 1951 реґулярно появлялися "Анали" Академії, єдиний український науковий журнал в англійській мові, в якому друкувалися не тільки статті, а й монографії українських істориків. Крім величезної роботи, проведеної головним редактором "Аналів" пок. проф. Ветуховим, багато самовідданої праці при виданні журналу вклали зокрема мґр. Любов Дражевська та проф. Іван Замша. Історична тематика виповнила передусім випуски "Аналів" зі статтями про Історію Русов та Переяславську угоду і випуски, присвячені пам'яті Бориса Крупницького та Арнольда Марґоліна. Окремими томами "Аналів" появилася джерельна монографія Наталії Полонської-Василенко про заселення південної України та незвичайно цінна праця Дмитра Дорошенка й Олександра Оглоблина "Огляд української історіографії".

"Анали" знайомили англомовний науковий світ з працями таких клясиків української історіографії як Михайло Грушевський та В'ячеслав Липинський. Друкувалися в журналі в перекладі на англійську мову теж зразки творчости Ореста Левицького та Миколи Василенка. В "Аналах" та інших виданнях УВАН у США публікували свої праці такі відомі історики України як Ілля Борщак, Дмитро Дорошенко, Борис Крупницький, Наталія Полонська-Василенко, Олександер Оглоблин, Лев Окіншевич, Андрій Яковлів, і дослідники сумежних дисциплін — Дам'ян Горняткевич (історія мистецтва), Володимир Дорошенко (книгознавство й бібліографія), Неоніля Кордиш (археологія), Андрій Коцевалов (антична тематика), Володимир Міяковський (історія громадської думки), Олекса Повстенко (історія мистецтва), Левко Чикаленко (археологія), Ігор Шевченко (візантологія) . та ін. В "Аналах" містили розвідки на історичні теми теж такі українські дослідники старшої та молодшої ґенерації — Ярослав Білінський, Любомир Винар, Олександер Домбровський, Іван Лисяк-Рудницький, Омелян Пріцак, В'ячеслав Прокопович, Іван Решетар, Леонід Соневицький, Валентин Шугаєвський та ін. Павло Грицак та Іван Світ друкували в "Аналах" свої рецензії. "Анали" опублікували низку статтей з галузі історії таких авторів неукраїнського походження як Джон Армстронґ, Філіп Фрідман, Курт Левін, Йосиф Ліхтен, Філіп Мозлі, Отакар Одложілік, Зекі Веліді Тоґан та ін.

Новий головний редактор "Аналів" проф. Юрій Шевельов вживає заходів, щоб до співпраці в "Аналах" включити якнайбільше вчених різних країн світу і в той спосіб зацікавити їх українською тематикою та проблематикою, а разом з тим ввести друковані в журналі матеріяли в міжнародний обіг. У зв'язку з тим стоїть й інша іновація

нового головного редактора "Аналів" — призначити кожний випуск журналу одній галузі науки. Таким чином, дослідження з ділянки української історії публікуватимуться в майбутньому в окремих, тематично пов'язаних випусках. З уваги на таку перебудову структури "Аналів" поширено й склад редакційної колегії журналу, при чому редакцію історичного сектору доручено авторові цієї статті.

Чимало інтересних для історика матеріялів видруковано і в українських виданнях УВАН у США, в Наукових Збірниках, збірнику Літературно-Науковому та Винниченківському, річниках "Шевченко" тощо. Важливе місце у виданнях УВАН у США займають теж публікації джерельного матеріялу, чи то у формі спогадів (Є. Чикаленко, С. Самійленко), чи у формі збірки статтей, листів та документів (збірник "Симон Петлюра"). Врешті не можна теж не згадати тут двомовного люксусового видання "Катедра святої Софії у Києві" Олекси Повстенка.

("10-ліття УВАН у США". New York, 1961, ст. 14-17).

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(З приводу 15-річчя появи "Аналів" УВАН у США)

В січні ц.р. сповнилося 15 років з того часу, коли появився друком перший випуск англомовного журналу "Анали Української Академії Наук у США". Невеличкий розміром (77 стор. друку), виданий фондами зібраними виключно з пожертв членів і співробітників Академії та прихильників української науки, цей перший випуск журналу започаткував видання, що впродовж 15 років розрослося в цілу бібліотеку українознавства в англійській мові. Сьогодні комплект "АНАЛІВ" складається з 19 випусків (деякі з них творять подвійні або й потрійні числа), що разом становлять 10 томів (30 чисел) та охоплюють поверх 4000 сторінок друку.

Думка про те, щоб видавати український науковий журнал англійською мовою виникла на заранні існування Української Вільної Академії Наук у США. Було це одне з головних завдань, що їх намітила собі Управа Академії, обрана на організаційних зборах дня 15 квітня 1950 р. Редакцію журналу очолив Голова Управи Академії, пок. Михайло Ветухів, помічником редактора став Юрій Луцький, членами редколеґії — Олександер Грановський, Роман Смаль-Стоцький і нещодавно померлий Володимир Тимошенко. Редакція не гаяла часу. Вже в січні наступного року вийшов з друку перший випуск журналу.

"Анали" побачили світ у першу чергу завдяки невсипущій праці першого президента УВАН у США проф. М. Ветухова, що став душею та ентузіястом справи. Йому ж вже кілька місяців після появи першого випуску вдалося забезпечити існування журналу. Виявляючи неабиякий організаційний хист, пок. М. Ветухів використав наявні на той час можливості, добиваючися того, що Фордівська Фундація призначила Академії дотацію на видання дальших випусків журналу. Ось як писав про початки "Аналів" з перспективи десяти років проф.

Юрій Луцький, товариш редактора перших двох томів журналу:

"Михайло Олексійович Ветухів... зумів перебороти всі перепони як по українському, так і по американському боці. Своїм надзвичайним даром погоджувати людей і заохочувати їх до праці над "Аналами" Михайло Олексійович доказав, що всі перепони можна побороти. Своїм змістом перший випуск "Аналів"... представляв спробу зазнайомити англомовний науковий світ з працею українських вчених. ... Чергові випуски "Аналів" набирали щораз більше академічної поваги і стали чи не єдиним загальнопризнаним англомовним періодичним виданням української еміґрації. ("Дещо про початки "Аналів", Десятиліття Української Вільної Академії Наук у США", Нью-Йорк, 1961, ст. 12).

Вельми щасливою думкою Редакції було вміщувати статті чи уривки з праць клясиків української науки в перекладі на англійську мову. В той спосіб "Анали" знайомили англомовний науковий світ із творчістю таких видатних українських вчених і діячів, як Михайло Грушевський, Михайло Драгоманов, Сергій Євремов, В'ячеслав Липинський, Олександер Потебня, Степан Смаль-Стоцький, Михайло Туган-Барановський, Андрій Яковлів. Була це справді піонерська робота, коли зважити, що дуже часто дослідники англомовних країн, що займаються проблемами Східньої Европи, не обзнайомлені з працями українських вчених, в першу чергу в наслідок недостатнього знання мови. Так, наприклад, видатний американський історик-дослідник Східньої Европи, професор Каліфорнійського університету О'Браєн у своїй монографії про Московію і Україну від Переяславської угоди до Андрусівського перемиря, що появилася в 1963 р., посилається лише на ті уривки праць В. Липинського й А. Яковлева, що були друковані в перекладі на англійську мову в "Аналах".

Взагалі ж матеріяли, друковані в "Аналах", йдуть в широкий обіг англомовного та міжнароднього наукового світу. Згадати б тут хоч би для прикладу той факт, що міжнароднє видання бібліографії світової історичної періодичної літератури "Історичні Абстракти" (Historical Abstracts) реґулярно поміщує резюме статтів з ділянки історії, що друкуються в "Аналах". Англомовне видання Академії розповсюджується по всьому світу. "Анали" передплачують не тільки всі більші університети США й Канади, але й високі школи та наукові установи багатьох країн Европи й Азії в тому числі Англії, Франції, Німеччини, Італії, Ватикану, Еспанії, Голляндії, Данії, Греції, Японії, Ірану тощо. Журнал потрапляє і в Україну та інші країни Східньої Европи, у бібліотеки Києва, Москви, Варшави, Праги.

Впродовж дев'яти років невтомної праці пок. М. Ветухів встиг видати 14 та підготовити до друку 15-тий випуск журналу, що разом творили сім томів та охоплювали понад 3200 сторінок друку, в тому

числі три великі монографії — "Катедра св. Софії" в Києві, двомовне, розкішно ілюстроване видання пера Олекси Повстенка (472 ст. друку), "Заселення південної України, 1750-1775", Наталії Полонської-Василенко (370 ст. друку) та "Огляд української історіографії" Дмитра Дорошенка й Олександра Оглоблина (456 ст. друку). Цій невсипущій праці М. Ветухова поклала край тільки передчасна його смерть, що сталася дня 11-го червня 1959 р. Редакційну роботу над сьомим томом "Аналів", що його підготовляв до друку Покійний, довелося завершувати влітку вже авторові цих рядків, що мав щастя й раніше допомагати М. Ветухові в редакції журналу, при самовідданій допомозі Любови Дражевської, Івана Замші та інших співробітників Академії.

Восени 1959 р., головним редактором журналу став новий президент УВАН у США проф. Юрій Шевельов, а в склад редакції ввійшли мґр. Любов Дражевська і д-р Леонід Соневицький. Намічуючи цілі дальшої діяльности Академії, проф. Ю. Шевельов писав: "Завданням Академії стає стимулювати інтерес до української тематики серед науковців Америки й Европи, допомагати їм у їхніх розвідках, друкувати ці розвідки, перетворюючи поступово "Анали" на світову трибуну українізтичних розшуків і досліджень". ("З перспективи десятиріччя", Десятиліття Української Вільної Академії Наук у США, ст. 3).

Про те, наскільки успішні були заходи, щоб до співпраці в "Аналах" приєднати по змозі якнайбільше вчених різних країн світу, свідчить той факт, що в двох томах журналу, редаґованих проф. Ю. Шевельовим (т. 8 і 9) взяло участь, на загальне число 42 авторів, 18 дослідників неукраїнського походження, в тому 8 авторів із США, 3 з Англії, 2 з Франції, 2 з Німеччини і по одному з Ізраелю, Канади й Швеції. В загальному ж в десяти томах журналу друкувалися праці 33 авторів неукраїнського походження.

В той час, коли авторові цих рядків доручено редакцію десятого тому "Аналів", УВАН у США вступила була в новий період свого існування. Дотація Фордівської Фундації вичерпалася і можна було розраховувати виключно на підтримку членів і прихильників Академії та, у випадку журналу, на покриття витрат із передплат. Новий том "Аналів" міг появитися лише при умові, що видатки будуть обмежені до мінімум, йшлося в основному про те, щоб оплатити кошти друку. Підготовляючи до друку десятий том журналу, Редакція вважала за свій головий обов'язок підробити підсумки пророблені до того часу роботи. Вирішено в першу чергу опублікувати в новому випуску покажчики до матеріялів, поміщених у всіх десятьох томах "Аналів". Особовий і предметний покажчик статтів, оглядів, рецензій та некрологів, друкованих у журналі, опрацював д-р Осип Данко. Складено теж індекс до хроніки з переліком всіх доповідачів Ака-

демії, згаданих у хроніці перших десяти томів, та покажчик портретів, вміщених у журналі.

В цілому "Анали" УВАН у США дали досі змогу більше ніж 120 дослідникам опублікувати свої праці з найрізнородніших галузей українознавства. Важко знайти ділянку науки, що не була б репрезентована в журналі. Як і можна б сподіватися, найбільше матеріялу поміщено з царини історії (понад 40 позицій, в тому числі 8 тільки з однієї історіографії), далі йдуть дослідження з мовознавства (понад 20 позицій), літературознавства, народнього господарства (сільське господарство, промисловість, лісництво), археології, права, біології, етнографії і фолкльору, політичних наук. Репрезентовані в журналі теж бібліографія, ґрунтознавство, економіка, мистецтво, музика, нумізматика, релігія і церква, філософія тощо.

Тим то можна без перебільшення назвати "Анали", цей єдиний англомовний українознавчий журнал у світі, справжньою бібліотекою українознавства в англійській мові.

(Надруковано у збірнику: УВАН. Ювілейне видання. 1945-1965. Нью-Йорк, 1967, ст. 20-23).

НАРИС ІСТОРІЇ ЧОРТКІВЩИНИ

Археологічні досліди вказують нам на буйне життя на наших землях у передісторичних часах, що починається подекуди вже із старої кам'яної доби (палеоліту). На жаль, старі літературні джерела мовчать про нашу територію в початках записуваної історії. Наші літописи скупі на географічні подробиці, вони концентруються на найближчі околиці княжих столиць. Проте не може бути сумніву, що наша територія, заселювана в ранній добі нашої історії племенами білих хорватів, дулібів, чи тиверців, була під владою Києва. На Любецькому з'їзді 1097 р. признано її Ростиславичам, правнукам Ярослава Мудрого, а під час поділу Галичини між Ростиславичів вона припала Василькові, що мав свою столицю в Теребовлі. Але окреме теребовельське князівство не тривало довго, бо після смерти Василька 1124 р. його приєднано до галицького князівства, яке в часах панування Ярослава Осьмомисла (1153-87) поширило було свою владу по Дунай. Отже тоді Дністер, південна межа нашої території, став був головною артерією торгівлі Галича з Візантією.

Але в XIII стол. спало на українські землі страшне нещастя: напад нових кочовиків із Сходу, татар. Після знищення татарами військ наших князів над річкою Калкою 1223 р., після зруйнування ханом Батієм Києва 1240 р., після заснування центру Золотої Орди на березі Волги — навіть найвизначніший організатор тих часів, галицько-волинський король Данило, що об'єднав був навіть Київ із своєю державою, мусів поклонитися ханові і поїхати до Золотої Орди (1259 р.) по "ярлик" (грамоту на князівство). І хоч і Данило, і його син Лев, і його внук Юрій І намагалися вдержати цілість своєї території, проте особливо на сході деякі місцеві провідники, звані "татарськими людьми", нав'язували безпосередні зв'язки з татарами, ігноруючи своїх князів.

Коло 1340 р. вимерла династія Романовичів, польський король Казимир, що був шваґром останнього галицько-волинського князя Болеслава-Юрія Тройденовича (обидва були подружені з дочками

Ґедиміна литовського), зайняв Львів, випередивши литовського князя Дмитра-Любарта, також посвояченого з Болеславом-Юрієм, що тим часом зайняв вже був Волинь. Одначе галичани ставили опір Казимирові під проводом перемиського воєводи Дмитра Дедька опираючись на татарах. Отже Казимир на деякий час залишив був проєкт опанування Галичини. Аж 1349 р., погодившися з татарами, що визнали його "паном руської землі", Казимир знову зайняв Львів, а також ті галицькі землі, що були тісніше зв'язані зі Львовом, а де був менший вплив татар. Найдалі на сході Казимир зайняв був Теребовлю і не ввійшов був на землі на південь від Теребовлі, тобто на переважну частину нашої території, що була тоді безпосередньо залежна від татар. В тому часі литовський князь Ольґерд, син Ґедиміна, об'єднавши литовські землі, приєднав до своєї держави північні українські землі, а далі зайняв Київ і Переяславщину. Це спричинило війну з татарами, яка закінчилася 1363 р. розгромом татар над Синіми Водами (мабуть, теперішня річка Синюха, доплив Бога). В результаті цієї перемоги Ольґерд зайняв Пониззя, яке приблизно в тих часах прибрало назву Поділля (офіційно в документах вперше так назване 1395 р.), що його передав у посідання трьом синам свого брата Коріята: Юрієві, Олександрові та Константинові.

Коріятовичі розбудували городи на Поділлі з центром у Кам'янці. Їх володіння на заході сягали Стрипи і з того часу лінія Стрипи становила західню межу історичного Поділля. В географічному розумінні поняття Поділля, подільської плити, сягає далі на захід до Золотої Липи, а якщо врахувати до Поділля ще й Опілля, то й по Верешицю.

На західньому Поділлі Коріятовичі збудували також дерев'яні замки в Червоногороді над річкою Джурином і в Скалі над Збручем.

Але по смерті Ольґерда 1377 р. розпочались чвари між його синами, аж один з них Ягайло об'єднав литовську державу. Тим часом у Польщі після смерти Казимира Великого 1370 р., що не залишив чоловічого потомка, запросили на престол сина його сестри, Людовіка угорського, а по його смерті молодшу Людовікову сестру Ядвигу. Польські вельможі підшукали для неї на чоловіка литовського великого князя Ягайла, щоб тим робом забезпечитись проти двох нових сил, що з'явились на овиді: німецьких хрестоносців і Москви. Після того підписано в Креві 1385 р. унію Польщі з Литвою. Ягайло коронувався на польського короля як Володислав II, залишаючись одночасно великим князем Литви. В тому часі литовський нарід мав ще свою поганську віру, але більшість Ольґердових синів були вже християнами православного віровизнання. Та Ягайло під польським впливом прийняв католицьке християнство і для себе і для свого народу. І коли польська шляхта

почала встрявати в литовсько-руські справи, то проти Ягайла повстав литовський князь Витовт Кейстутович, внук Ольґерда, і в результаті цього повстання Ягайло мусів йому відступити Литву 1392 р. Витовт почав уводити свої порядки в литовсько-руській державі. 1393 р. він прогнав із Поділля останнього (четвертого) з братів Коріятовичів Федора, що з того часу осів у Мукачеві, на Закарпатті, де йому угорський король Жигмонт (Сіґізмунд) надав домінію. Так закінчилося панування Коріятовичів у нас на Поділлю.

Витовт поставив на Поділлю свого намісника, але Ягайло 1395 р. зайняв подільську землю з Кам'янцем і з замками в Червоногороді, Скалі, Смотричі тощо. Одначе не приєднав тоді ще тих земель до Польщі, а передав їх як васалеві полякові Спиткові з Мельштина. Та Спитко згинув у битві з татарами над Ворсклою 1399 р. і тоді Ягайло передав Поділля своєму братові Свидригайлові, а згодом (1411 р.) знову Витовтові. Початок XV стол. означає наступ польської шляхти на західнє Поділля з Червоногородом і на середнє з Кам'янцем. Особливо допомогла польській шляхті нова унія Польщі з Литвою, підписана в Городлі 1413 р., що обмежувала права православних у литовсько-руській державі. В Кам'янці засновано латинське єпископство для новоприбулих, тоді як автохтонне населення Поділля далі належало до львівського православного єпископства. Польське єпископство в Кам'янці вивіновано великими маєтками з українських земель, що простягалися головно на західньому боці Збруча (Устя "єпископське", Горошова, Михалків, Іванє пусте, Залісся, Ґерманівка, Нівра, Новосілка "єпископська"; на східнім боці Збруча — Шестинці, Чорнокозинці).

Польська шляхта намагалася влучити Поділля до Польщі ("Корони"), але за життя Витовта це їй не пощастило. Та як тільки помер Витовт (1440), польські пани негайно вислали швидких посланцв до Кам'янця з вісткою про його смерть, а кам'янецькі поляки під проводом біскупа Павла, кол. старости Грицька Кердеєвича, що перейшов був на польський бік, і шляхтичів Бучацьких захопили замок у Кам'янці і замки в Скалі, Червоногороді та Смотричі, а Витовтового намісника Довґірда, що ще нічого не знав був про смерть Витовта, зв'язали й ув'язнили. Свидригайло, довідавшись про це, виміг на Ягайлі обіцянку, що литовсько-руські замки звернуть Свидригайловому намісникові, але польські пани не послухали королівського наказу. Хоч опісля прийшло ще до збройної боротьби між Свидригайлом і Ягайлом, до нового замирення, а по смерті Ягайла 1434 р. до нових міжусобиць, то західні частини Поділля вже більше не вернулись до Литви. Утворене з них подільське воєвідство стало частиною Польщі, а тільки із східних частин Поділля з Вінницею і Брацлавом створено брацлавське воєвідство, що залишилось при Литві до Люблінської унії 1569 р.

На нашій території границя між т. зв. "Руським" і Подільським воєвідствами на півдні (від Покуття) йшла лінією Дністра, на заході горі Стрипою (отже Язловець належав до Поділля); аж на південь від Бучача границя звертала на схід так, що села Помірці, Полівці, Черкащина належали до Подільського воєвідства, а Цвітова, Джурин, Білобожниця і Чортків з Угринем до Руського. А далі Швайківці, Пробіжна, Жабинці, Васильківці, Трибухівці, Гусятин з Вільхівчиком до Подільського, а Гадинківці, Теклівка, Коцюбинці, Крегулець, Нижбірки, Самолуски, Личківці — до Руського воєвідства. Від сходу границя Червоногородського повіту йшла горі Збручем, аж у районі Сатанова відхилялася на схід.

З того часу розпочалася колонізація Поділля польським елементом. Подільський урожайний чорнозем приманював польську шляхту з польських пісків, а королі щедро надавали уряди і землі своїм прислужникам, як Гербуртам, Бучацьким, що ставали на Сході вельможами, а також дрібній польській шляхті. Менше важливу ролю відігравали спольщені родини місцевої шляхти, як Струсі, Кирдеї. А вже та місцева шляхта, що залишалася при православній вірі, втратила багато своїх прав, особливо на основі заведеного 1435 р. польського устрою.

Ще більше посилилась польська колонізація в XVI стол., особливо після того, коли на Люблінській унії 1569 прилучено до Польщі поза Поділлям Брацлавське воєвідство, Волинь і Київщину. І так при кінці XVI стол. майже вся територія пізнішого заліщицького повіту зі столицею тодішнього повіту Червоногородом, також Кудринці над Збручем належали до маґнатів Язловецьких, південна частина пізн. чортківського повіту (ключ із центром в Ягольниці) і північна частина пізн. борщівського повіту (ключ із центром в Озерянах) до маґнатів Лянцкоронських, що мали великі посілості і на схід від Збруча (Лянцкорона), східна частина пізн. гусятинського повіту (Гусятин, Сидорів) і сумежні землі на схід від Збруча до маґнатів Каліновських; зах. частина гусят. повіту до Сроковських. В Руському воєвідстві півн. частина чортківського повіту (Біле, Скородинці) до Бучацьких-Творовських, Чортків до Чортковських, Копичинці до Копиченських, Хоростів до Струсів. Менш заможними рахувались тут: Будзановські (Будзанів, Косів, Звиняч), Джуринські (Джурин) Яблоновські (Яблонів), Целіївські (Целіїв), Сєцехи (Городниця, Личківці). В Подільському воєвідстві менш заможні: Васильківські (Васильківці), Корабчевські (Чорноківці, Королівка, Шупарка, Новосілка Костюкова), Подфіліпські (Турильче, Висічка), Хоцімірські (Кривче), Вільковські (Пилипче), Чермінські (Мельниця, Звенигород) і Бонки (Борищківці, Козачівка).

За польськими маґнатами сунула на Схід польська дрібніша

шляхта, а польонізацію цементувала латинська церква. Ось що пише Б. Януш: "Похід польського елементу на руський Схід позначають з одного боку укріплені замки, а з другого костели... Де костелів було найбільше, там досі зберігся (польський елемент) у відносно найбільшій скількості, що особливо можна ствердити на Поділлі... Взагалі чим давніше в якійсь місцевості існує костел без перерви до нині, тим значніша там перевага польського елементу." Як приклад подає, між інш., село Личківці (пов. Гусятин), де було 1281 римо-кат. на 362 гр-кат.[1]

Януш вказує, що найбільше заслужився для скріплення польщини чин Домініканів, який на українських землях у XVII стол. мав 31 манастирів, заснованих головно в XIV, XV і XVII стол., головно фундаціями Ягайла, литовсько-руських князів, польських маґнатів і духовників. На нашій території Домінікани мали "кляштори" в Чорткові і Червоногороді, а Бернадини в Гусятині (до реформи цісаря Йосифа II). Крім того костелів на нашій території за старої Польщі було по 3 в гусятинськім і чортківськім повіті, 2 в заліщицькім, а в борщівськім не було.

В тих часах, у XV — XVI стол. маґдебурзьке право дістали на нашій території міста: Червоногород (1448 р.), Чортків (1522), Гусятин (1559).

Польський устрій, заведений 1435 р., на українських територіях, віддавав усю землю шляхті і прикріпляв до неї селян, для яких залишав невеликі наділи землі. Доля нашого селянства ставала жалюгідною. В західньо-европейському розумінні лицарство мало привілеї, але одночасно й обов'язок охороняти хліборобів та ремісників. Польська шляхта використовувала привілеї, але здебільшого ухилялась від обов'язку оборони своїх підданців. Виявилось це під час татарських нападів. Коли появлялась вістка, що наближається татарська орда, пани звичайно тікали в паніці на захід, залишаючи підданих на поталу татар. А навіть якщо залишались боронити укріпленого замку, то в ньому могло поміститись небагато людей: озброєні оборонці та упривілейовані. Як довго подільські землі рахувались васалями Золотої Орди, оплачувались данинами. Але коли попали під владу Польщі, татари трактували їх як чужу, ворожу землю, отже руйнували її.

В часі розпаду Золотої Орди в пол. XV стол. Кримське ханство династії Ґіреїв проголосило свою незалежність, а 1475 р. стало васалем могутньої Туреччини. Тоді прийшли часи найтяжчих нападів татарських орд. Таких нападів за сто років (1450 до 1556)

1. A. Czołowski i B. Janusz, Przeszłość i zabytki Województwa Tarnopolskiego, Tarnopol, 1926.

нараховують 86. Татарські орди палили села, грабили все добро, а людей, що не вспіли поховатись по лісах, забирали в полон, щоб мати рабів і рабинь для власних потреб, або на продаж на турецьких ринках. В одному році, 1575 татари взяли в полон з українських земель 35 тисяч людей.

Татарські орди мали три шляхи, якими прямували на Львів: т. зв. "Чорний Шлях" через південну Київщину на захід, "Кучманський" через Брацлавщину, Бар, Проскурів, Збараж і третій "Волоський" із Молдавії на Покуття і через Дністер на Поділля. Найгрізнішим для нашої території був цей "Волоський" шлях, що коштував багато крови і сліз наших предків. За примір може правити доля села Колодрібки. А про село Чорнокінці (пов. Гусятин) оповідає в своїх спогадах чужинець Ульріх Вердум (Werdum), що переїздив ним 26 липня 1671 р.: саме перед кількома днями татари взяли штурмом замок та село по хоробрій обороні і вимордували всіх людей, разом із жінками й дітьми. Люди Вердума бачили тіла побитих, що лежали ще непоховані.

У відповідь на гніт українського селянства польською шляхтою прийшла доба козацьких повстань. Із Гусятина родом був провідник козацького повстання в рр. 1594-96 Северин Наливайко, син ремісника-кушніра, закатованого посіпаками маґната Каліновського. В часі визвольних воєн Богдана Хмельницького хвиля повстань покотилась широко по нашій території. З судових актів Руського воєвідства, писаних після повороту польської влади, довідуємося, що повстанчі рухи відбулися в Копичинцях, Хоросткові та по сусідніх селах пізнішого Копичинецького повіту: в Гадинківцях, Коцюбинцях, Крегульці, Нижбірку, Говилові та Перемилові, а з пізнішого чортківського повіту в Білобожниці та Звинячі. Немає одначе судових актів Подільського воєвідства, тому й мало відомо про тогочасні події в тій частині нашої території.

Поділ України між Польщею й Московщиною в Андрусівському договорі 1667 р. викликав нову орієнтацію на Туреччину і спричинив союз гетьмана Петра Дорошенка зі султаном Мохаммедом IV. Сам султан з турецьким військом, татарська орда і 12 тисяч Дорошенкових козаків 1672 р. вступили на Поділля, здобули Кам'янець і в Польщі настала паніка. Султан наближався до Бучача і тут королівські комісари приневолені були підписати ганебний для Польщі бучацький мировий договір, в якому Польща віддавала все Поділля Туреччині, а Брацлавщину і Київщину гетьманові Дорошенкові. Крім того зобов'язалась платити туркам щорічний гарач. А коли Польща наступного року не заплатила гарачу, султан вислав військо. Війна продовжалась до 1676 р., коли нова велика турецька армія знову здобула замки в Ягольниці, Чорткові, Язлівці,

Бучачі, а далі й Галич; аж по довшій битві коло Журавна підписано новий трактат, в якім знову признано червоногородський і кам'янецький повіти Туреччині. В серпні 1680 р. спільна польсько-турецька комісія визначила докладні кордони копцями: на заході кордон становила ріка Стрипа від влиття до Дністра по село Цвітову. Далі залишила при Польщі Бучач і села Трибухівці, Джурин, Ридодуби, Хом'яківку, Тудорів, Майдан, Гадинківці, Жабинці, Крегулець, Личківці. Отже до давніх границь Подільського воєвідства комісія додала ще для Туреччини частинку тодішнього теребовельського повіту Руського воєвідства, а саме: місто Чортків і довколишні села: Білобожницю, Скородинці, Біле, Угринь. Тоді Чортків став столицею чортківського пашаликату і в ньому осів субпаша.

Але мир тривав лиш кілька років. Бо коли польський король Ян Собєський 1683 р. пішов на відсіч Відневі, то одночасно польська шляхта почала наступ на Поділля, щоб відбити втрачені свої маєтки. Одначе не вдалось їй відбити сильно укріплений турками Кам'янець. Але щоб мати базу випаду на Кам'янець, польський коронний гетьман Станіслав Яблоновський побудував фортецю при злитті Збруча з Дністром, називаючи її "Окопами св. Трійці". В найближчих роках наша територія була місцем безнастанних сутичок, бо татарські чамбули з доручення турецького султана вирушали з Кам'янця і досягали іноді навіть Золочева, руйнуючи по дорозі країну. Ще 1698 р. татари досягли були Підгайців, але, розбиті тоді, відступили поспішно до Кам'янця. Це був останній напад татар на наші землі. Бо ослаблена після поразки під Віднем Туреччина мусіла замиритися з европейськими сусідами і в січні 1699 р. підписала мир у Карловицях (над Дунаєм), яким зреклася угорських країн і Семигороду на користь австрійських Габсбурґів, Озова для Росії, а все Поділля звернула Польщі. З того часу Туреччина перестала бути небезпечним сусідом, а перейшла до дефензиви. З великою радістю верталася польська шляхта до своїх маєтків.

XVIII століття означало на наших землях мирні часи, безпечні від нападів орд. Замість оборонних замків польська шляхта могла тоді будувати собі пишні палаци і безконтрольно використовувати працю своїх кріпаків. Отож збільшається тиск панщини і закріпачення нашого селянства. Коли над Дніпром жили й діяли ще роди козацьких старшин із свіжою традицією гетьманщини, в нас верхні шари давно вже перейшли були до польського табору, а русинами залишились тільки селяни і малоосвічене сільське духовенство, що набувало знання читанням церковних книг від своїх батьків, коротко, як насміхалася польська шляхта: "поп і хлоп".

А тим часом за вибираних шляхтою королів "сасів" з німецького

саксонського роду, Августа II і III (1697-1763) польська шляхта панувала й бенкетувала за принципом "За круля Саса, єдз, пій і попущай паса" (їдж, пий і попускай пояса"), заступаючи шляхетські свободи "ліберум вето" шляхетською самоволею. Спостерігала цей занепад державницького духа в Польщі німка на російському престолі, цариця Катерина II (1762-96),[2] встрявала у внутрішні справи Польщі, виступаючи, як захисниця православної віри, і вже в часі безкоролів'я після смерти Авґуста III своїм величезним впливом на королівській елекції довела до вибору на короля одного зі своїх численних полюбовників, польського маґната Станіслава Понятовського (Станислава II Авґуста). Саме за його панування (1764-95) прийшло до трьох поділів занархізованої Польщі.

При першому поділі Польщі 1772 р. між трьома контрагентами: Росією, Прусією і Австрією. Росія одержала лише частину білоруських земель (Полоцьк, Вітебськ, Могилів), Прусія т. зв. Західню Прусію. Австрійська цісарева Марія Терезія проти своєї волі, але під налаганнями свого найстаршого сина і співреґента, пізніше цісаря Йосифа II, зголосила "історичні" претенсії Габсбурґів, що були угорськими королями, до колишнього галицько-волинського князівства, якого частини були колись тимчасово під окупацією угорських володарів. При поділі Австрія отримала на тій формальній основі "Руське" воєвідство, частину Белзького (навіть Замостя), окраїни Волинського (Збараж), а з Подільського червоногородський повіт (отже по Збруч). На наше нещастя, Австрія дістала крім того без формального обґрунтовання великі частини Краківського та Сандомирського воєвідств, заселених переважно польською людністю, і об'єднала в один край з деякою перевагою польського населення під назвою королівства Галичини й Володимирії ("regnum Galiciae et Lodomeriae"), хоч сам Володимир Волинський не ввійшов у склад приєднаних земель.

Але вже під час визначування нових границь 1774 р. виринули непорозуміння, що торкались якраз нашої території. Зберігся приватний лист цариці Катерини II[3] з дати 26 травня 1774 р., писаний рукою її секретаря французькою мовою, але підписаний нею самою

2. Катерина II, родж. 1729 р., дочка Христіяна Авґуста, дрібного принца з Ангальт-Цербст, при хрищенні названа Зофією Авґустою Фредерікою, з волі цариці Єлисавети була заручена з фізично і духово недорозвиненим її небожем, пізнішим царем Петром III, 1744 прийнята в Москві до православної церкви як Катерина Алексієвна, одружена 1745 р. в Петербурзі з Петром, наступником престола. Після смерти цариці Єлисавети 1761 р. Петра III після перевороту 1762 р. скинуто з престола, царицею окликано Катерину і з її відома вбито Петра.

3. Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, herg. von Alfred Ritter von Arneth. Wien, 1869, стор. 1-4.

до "дорогого брата" ("monsieur mon frére") австрійського цісаря Йосифа II, в якому вона звертає йому увагу (мовляв, борони Боже, не з зависти!) на потребу поміркованости супроти Польщі з уваги на велику тривогу та алярми в Польщі щодо визначення нових кордонів Австрії з Польщею на Збручі, бо й на її власну думку вони повинні простягатися тільки до Серета. Отже цариця відкликається до "мудрости і природної справедливости" Йосифа.

Може видаватись дивним, що Польща за посередництвом Катерини не підняла крику, напр., за Бохню та Вєлічку з її пребагатими покладами соли, використовуваними ще з XI стол., під Краковом, у самому серці Польщі, чи за втрачений доступ до Балтицького моря, а за шматок наших земель, за Грималів, Копичинці, Пробіжну чи Шупарку. Можна б здогадуватися, що спричинив ці протести польський біскуп з Кам'янця, бо майже всі його лятифундії, оброблювані руками українських кріпаків, переходили під владу чужої держави. Передав ці "алярми" Катерині напевне її колишній полюбовник, король Станіслав Понятовський, і вона, виступаючи як "протекторка Польщі", написала цього листа до Йосифа, натякаючи при цьому, що Росія найбільш покривджена при поділі добичі. Насправді, цей натяк неправдивий, бо при першому поділі Польщі Росія дістала 92.000 км.[2] території, Австрія — 81. 900, Прусія — 36. 300.

Оначе Йосиф не взяв собі цього листа занадто до серця. Австрійські генерали напевне з'ясували йому, що Збруч надається краще на кордон, ніж Серет, хочби з тієї причини, що поляки побудували досить добру, як на ті часи, фортецю в Окопах, звернену і проти Кам'янця, що був у польських руках, і проти Хотина (отже проти Туреччини). Та що більше, цього самого року, 1774 австрійська армія зайняла ще від Молдавії, турецького васаля, північну частину молдавської території, що колись належала до галицько-волинської держави, названу українською назвою "Буковина" (країна букових лісів), а 1775 р. ослаблена Туреччина погодилась на цю зміну кордонів. Буковину спершу було прилучено до Галичини і щойно 1849 р. створено з неї окремий коронний край.

Хоч між Австрією та Росією йшла вже тоді тиха боротьба за впливи на Сході та на Балкані, проте Йосиф відписав "дорогій пані сестрі" довгий і дуже чемний лист, повний компліментів для її мудрости та для їх приязні, де занадто мало місця присвячено самій справі: запевненню, що він, Йосиф, як співреґент, не зволікаючи, передасть побажання в справі границь своїй матері, цісаревій Марії Терезії. Фактично цей лист означав дипломатичну відмову і територія між Збручем та Серетом залишилася при Австрії. В протилежному випадку і Тернопіль, і Чортків стали б прикордонними містами і

ніколи не досягли б того значення, яке здобули в XIX і XX стол. Зокрема саме місто Чортків було б залишилося по австрійському боці, але передмістя Вигнанка по російському.

Справа скоро призабулася, бо це був маловажний епізод у дипломатичній грі між обома монархіями. Листування принагідно продовжувалось, а Йосиф II мав навіть особисту зустріч із Катериною у Херсоні на весну 1787 р., коли цариця відбувала подорож із Потьомкіном по Дніпрі і недавно здобутому Криму.

В новопридбаній території, зайнятій без одного вистрілу, Австрія скасувала поділ на воєвідства, а завела поділ на 9 "директоріятів", а з 1782 р. на 19 "циркулів", тобто округ (Kreise), між якими була і чортківська округа (спершу звана заліщицькою), що покривалася приблизно з територією, обговорюваною в нашій книзі. Округи поділено згодом на повіти, але в тих часах ще не створено громадської адміністрації: її залишено дідичам, а виконавцями були мандатори, іменовані старостами, а оплачувані дідичами.

Після першого поділу Польщі все Поділля на схід від Збруча з Кам'янцем належало далі до Польщі, як також інші українські землі на Правобережжі і так воно тривало 20 літ. Тим часом 1790 р. цісар Йосиф помер. Катерина, хоч на 12 літ старша від нього, пережила і його і його молодшого брата Леопольда, а, використовуючи замотання Леопольдового сина Франца I в війну на заході з приводу вибуху французької революції, довела 1793 р. до другого поділу Польщі на спілку з Прусією, іґноруючи Австрію. Якби був жив твердий Йосиф, напевне зголосив би був претенсії до дальших частин колишньої галицько-волинської держави, а побільшення числа українців в австрійській імперії безперечно було б причинилося до збільшення значення українського елементу, особливо в часах демократизації Австрії і під час першої світової війни. Тим часом при другому поділі Катерина загорнула всі українські землі по лінію Збруча і далі в простій лінії на північ по Волині та Білорусь із Пінськом та Мінськом (разом 250.200 км.^{2}), а Прусія-Ґданськ, Познань, Торунь тощо (57.100 км.^{2}). Коли вибухло повстання Косцюшка, то по його здавленню і по здобуттю Суворовом Варшави прийшло до третього поділу Польщі 1795 р. Король Станіслав Понятовський зрікся престола, а решту Польщі розділено так, що Катерина зайняла останок Волині по Буг, майже всю Білорусь, Литву і Курляндію (разом 120.000 км.^{2}) Прусія — Мазовше і Варшаву, а Австрії дали т. зв. "Західну Галичину" — польські землі Радомщини та Люблінщини разом з українською Холмщиною, але вона (як і Прусія) мусіли 1815 р. на віденському конґресі звернути ці землі ще й із Замостям польському, т. зв. Конґресовому Королівству, що оставало під владою російського царя.

Вперта, амбітна й енерґійна німка Катерина II померла в рік по останнім поділі Польщі, залишаючи на Сході Европи могутню російську імперію, нібито спадщину для своєї династії.

Приділ нашої території до Австрії під час першого поділу Польщі 1772 р. не покінчив остаточно спору за межі. Відновився він по 37 літах. Тоді російський цар Олександер використав короткочасне своє наближення до Наполеона і в мирному договорі, підписанім 14 жовтня 1809 р. в цісарськім палаці в Шенбруні після австрійської поразки під Ваґрамом, дістав у нагороду неозначений докладно простір між Збручем і Стрипою, названий "Тернопільським краєм". Проте Росія довго не втішалася цим здобутком, бо після падіння Наполеона, на Віденському конґресі 1815 р., віддала нашу територію Австрії і щойно по сто роках, під час першої світової війни, заявила нову претенсію, тим разом до всіх українських земель, що були під Австрією.

Приєднання Галичини до Австрії мало для українського народу позитивну вартість. З дальшої перспективи Галичина мала стати українським П'ємонтом у часах найтяжчого гніту російського царату. Але вже і в найближчих часах після катастрофального становища нашого селянства при кінці панування старої Польщі, прийшла деяка полегша, особливо завдяки сміливим поступовим реформам енерґійного сина Марії Терезії, цісаря Йосифа II (1780-90), представника "світлого абсолютизму". Передусім "патент для підданих" (Untertanspatent), виданий 1781 р. для німецько-чеських земель, для охорони селян, що реґулював відносини між ними і їх панами в справі відбування панщини, і дальший патент, що зносив кріпацтво, давав право одружуватися без спеціяльного дозволу пана, переселюватися, учитися ремесла, значно облегшували долю селянських мас. Ці патенти в найближчих роках стали правосильні і для угорських країн, і для Галичини. Це сталося якраз у тих часах, коли цариця Катерина II указом з 3-го травня 1783 р. завела кріпосне право на лівобережній Україні, де досі його не було. Проте совєтських істориків болить приєднання Галичини до Австрії, а не до тюрми народів, бо в них окупація кожної країни московськими деспотами уважається "проґресивним" явищем. Знесення панщини дочекався наш нарід під Австрією 1848 р., тоді як знесення кріпацтва в Росії прийшло щойно 1861 р.

В релігійній ділянці австрійська влада зрівняла в правах уніятів із латинниками, чого не могла добитись українська верхівка в старій польській державі. Уніятів (галицькі владики прийняли унію ще за Польщі, львівська епархія (1700 р.) офіційно названо греко-католиками, латинників римо-католиками. У Львові відновлено митрополію 1808 р. (перша митрополія була заснована в Галичі за князя Юрія 1303

р., але її 1347р. скасовано, по перенесенню митр. Петра до Володимира над Клязмою, опісля до Москви).

У зв'язку з приєднанням Галичини до держави західньо-европейського типу автоматично мусів настати деякий поступ і в ділянці освіти. У власному інтересі держави виринула потреба виховання нового урядництва та піднесення освіти духовенства на чужомовній території. Кандидати на священиків мусіли мати покінчену середню школу (гімназію) і богословські студії. Вже в 1774 р. Марія Терезія заснувала духовну семінарію у Відні "Barbareum" при церкві св. Варвари, 1784 р. засновано університет у Львові, а при ньому "Studium Ruthenum".

Проте треба було ще півстоліття, щоб розбудити приспаний нарід до життя. Пробудником була Руська Трійця, зокрема ж Маркіян Шашкевич із своєю "Русалкою Дністровою". А другим етапом був революційний подув 1848 р. з його результатами: скасуванням панщини декретом 16 травня 1848 р., проголошенням конституції в Австрії, заснуванням першої української політичної організації "Головної Руської Ради" та "Народної Ґвардії", скликанням "Собору руських учених" та участю українців у Слов'янському з'їзді в Празі в червні 1848 р.

В цих усіх проявах нашого відродження визначну участь брав наш земляк Іван Борисикевич, уродженець Увисли, гусятинського повіту. Про цю непересічну постать "весни народів" пише у своїх споминах д-р Євген Олесницький, якого батько був парохом недалекого села Говилова:

"Почавши від 40-их рр. XIX стол. був великим приятелем нашої родини Іван Борисікевич і головно його впливам треба приписати, що в нашій родині запанував руський дух. Був він майже ровесником, а в кожнім разі товаришем зі шкіл, і взагалі з молодих літ, мого батька; визначна роля, яку він у тих часах відіграв у публичному житті, не могла лишитись без впливу на ідеологію мого батька, а опісля і цілої нашої родини.

Іван Борисікевич уродився (1815 р.) в селі Увислі, гусятинського повіту, в найближчім сусідстві Говилова. В Увислі був його батько священиком і там придбав собі власну реальність, яка складалася з приблизно 100 морґів землі та гарного двірка з городом і господарськими будинками. Як заможна людина міг він відступити від звичаю давати сина на богословія і завдяки цьому пішов Іван Борисікевич на права. Була це в тих часах між русинами рідкість. Скінчив він права у Львові і саме, коли був укінченим правником, припали часи Стадіона та рух 1848 р. Іван Борисікевич перебував тоді у Львові і взяв активну та гарячу участь у тім русі, перебув бомбардування Львова в 1848 р., зазнав напастей від польської ґвардії та станув відразу і ввесь

час стояв на руськім національнім становищі, не даючись заманити ані між поляків, ані між сторонників "Руського Собора". Був він одним з головних засновників "Головної Руської Ради" й ініціятором "З'їзду Руських Учених" у Львові, делеґатом на слов'янський з'їзд у Празі разом з Гинилевичем та Олексієм Заклинським, членом усіх депутацій, що їздили від "Головної Р. Ради" до Відня, вкінці депутатом до конституюючої Державної Ради в 1848 р. Відні, яка потім була перенесена до Кромерижа: опісля, по 1861 р. був послом до краєвого сойму з курії сільських громад гусятинського повіту. Між тодішніми руськими провідниками був він, здається, єдиний юрист, людина жива, що орієнтувався добре в ситуації, тож віддавав справі великі прислуги, при чім також усюди, де було треба, причинявся і грішми. Стадіон хотів його заманити до державної служби, де ждала його безперечно скора і висока кар'єра. Та хоч у політиці йшли тоді русини разом з урядом, не хотів бути залежний і не прийняв державної посади, а лишився до смерти вільною людиною. Він сидів на батьківськім ґрунті в Увислі і там господарив. Не женився, мав особисті потреби невеликі, зате працював усюди, де того вимагала народна справа. В 60рр. виринули різниці між ним і тодішніми святоюрськими провідниками, тоді то він усунувся від політичного життя. Борисікевич був з одного боку рішучий противник поляків, одначе з другого боку також не менш завзятий противник москвофільства. Він був уже в 1848 р. свідомим українцем, він видав тоді своїм накладом "Марусю" Основ'яненка з передмовою в українськім дусі й на цім самім становищі стояв на "З'їзді Руських Учених". Він не міг, очевидно, погодитися з еволюцією, яка зайшла в 1866 р., коли орган святоюрців "Слово" оголосив програму: "один народ" (адін народ) і з тими політиками не міг дальше йти. Тому не хотів більш кандидувати до сойму і державея від політики оподалік. У 80-тих рр. почала керма політики переходити в руки народовців. Цей рух повитав Борисікевич з великою радістю. Він був тоді уже за старий, щоб взяти в нім активну участь. З кінцем 80-тих рр. почав занепадати на здоров'ї, стратив зір, умові сили почали також слабнути, вкінці з початком 90-тих рр. продав реальність в Увислі й переїхав до Відня. Там постиг його швидко трагічний кінець. Безпомічного, слабовитого старця постигла нагла смерть на вулиці, серед ночі. Впав, здається, жертвою грабежу (1892 р.). Так скінчив на ті часи серед нашої суспільности дуже визначний громадянин. Та вплив Івана Борисікевича на національний настрій у нашій родині лишився і був очевидний. Перенісся він також і на мене".[4]

---

4. Д-р Євген Олесницький, Сторінки з мого життя, I частина, Львів 1935, стор. 30-33.

Та ще й другий наш земляк визначився в добі "весни народів". Це о. Іван Гушалевич (1823-1903), уродженець села Паушівки, чортківського повіту. Подаємо відомості про особу цього діяча, зібрані Андрієм Господином з Вінніпеґу, родом також із Паушівки.

Іван Гушалевич народився 4 грудня 1823 р. в селі Паушівці, чортківського повіту. Вчився в селі в дяка, потім у гімназії в Бучачі. Було йому 12 років, як його батько Микола і мати померли ще молодими від тифу. Його взяла під опіку близька родина, що жила в селі Базарі. По закінченні гімназії Іван Гушалевич став вихованком Львівської Духовної Семінарії.

Ще в гімназії почав писати вірші, спершу німецькою мовою. 1848 р. видав свою першу збірку "Стихотворенія Івана Гушалевича". Цього самого року він закінчив семінарію і був учасником "Собору руських учених". Став теж співробітником тижневика "Зоря Галицька", що його Головна Руська Рада почала видавати у Львові в травні 1848 р.

У 1849 р. І. Гушалевич видає газету "Новини", а пізніше з Я. Головацьким і Б. Дідицьким тижневик "Пчола". Від 1849 до 1855 р. учителював у львівській гімназії, разом з Я. Головацьким та І. Вагилевичем входив до складу комісії для випрацювання української юридичної термінології, складав шкільні підручники, видавав газету "Дом і Школа". Деякий час був парохом в Іванівці, долинського повіту, одночасно інспектором народних шкіл. Тоді то організував селян, щоб протестували проти польських спроб запровадити польську азбуку для українців. Потім дістав посаду катехита в Академічній гімназії у Львові. В 1861 р. був вибраний послом до Сойму і делеґатом до Державної Ради у Відні.

Гушалевичеві ранні поезії писані були народною галицькою мовою, а деякі з них композитори І. Лаврівський та М. Вербицький підклали під ноти, і вони в тих часах поширювались як пісні: "Де єсть руська вітчина", "Бурлак", "Ми в луг підем", "До зорі", "Тост до Русі", "Чого лози похилились". Зокрема пісня "Мир вам, браття", заступала русинам тих часів гимн. Із чотирьох драматичних творів тільки мелодрама "Підгіряни" мала успіхи на сцені.

Під впливом Б. Дідицького і Д. Зубрицького з народної мови він переходить на "язичія", стає у 1866 р. москвофілом і залишається ним до смерти (2 червня 1903 р.). Син його, Євген Гушалевич був оперним співаком.

Та після "весни народів" прийшла ще раз реакція в Австрії. А після програної війни з Прусією біля Садової (Кеніґґрецу) 1866 р. і перетворення Австрії в дуалістичну цісарсько-королівську, тобто австрійсько-угорську монархію, в Галичині польська шляхта захопила владу в свої руки і це засіяло зневіру в можливість здобуття рівних прав із поляками, репрезентованими польською шляхтою, що мала ще великі

впливи на цісарському дворі.

На нашому Поділлю вже небагато було залишилось землевласників із давніх шляхетських родів XVII-XVIII стол. Вони перевелись, але їм на зміну появились нові вискочки, інколи й перекинчики українського роду, що добились за Австрії титулів графів та баронів, які нічим не уступали своїм попередникам у використуванні українського селянства. Дуже влучну характеристику подільських великих землевласників XIX стол. подає д-р Євген Олесницький. Нав'язуючи до особи дідича свого рідного села, Говилова Великого, що належало до хоростківського ключа, він пише: "Цей Каєтан Лєвіцький, граф австрійський та ексцеленція, власник величезного земського маєтку на Поділлі, з якого утворив фідеїкоміс (майорат) Сімінських-Лєвіцьких, походив зовсім з неаристократичного роду. Його батько був, правда, вже австрійським графом, але дід його був, здається, дяком, що доробився маєтку в часі розборів Польщі, доставляючи коні для російського війська і купуючи відтак одно село за другим, з чого утворився хоростківський ключ. Були це часи, де не було ні права, ні правного порядку. Маєтки були ні по-чому, тож спритні люди добували їх різними способами. Хоростківщина, як взагалі ціле Поділля аж поза Бучач, належали передтим до маєтків відомого Потоцького-Каньовського, про якого кружляли довгі роки різнородні оповідання й анекдоти. Потім цей величезний маєток розпався, і частини його переходили на людей різнородними шляхами. Взагалі подільські власники дібр були дуже різнородного, часто підозрілого походження. Всякі управителі та економи, що завідували довгі роки без рахунків добрами власників, що перебували за границею, або власників, що загинули безслідно серед воєнних завірюх, які потрясали світом у другій половині XVIII і в першій XIX стол., пізніше всякі спекулянти та військові ліверанти з часів кримської кампанії, всякі лицарі різнородного промислу, — всі вони мали спроможність наживатись та добували маєтки і багатства, громаджені працею панщизняків, а відтак купували графства та баронії; а дальше, лізли в репрезентацію краєву і державну як леґітимована кляса великої посілости, яка правила краєм і мусіла мати з-поміж себе намісника й перше слово в державній політиці. Таким способом взялися численні "аристократичні" роди на Поділлі, як Лєвіцькі, Баворовські, Пінінські, Черняковські, Волянські, Городиські, Коритовські і багато-багато інших. Та граф Каєтан Лєвіцький був ще настільки чесний і людяний, що старався часом помагати своїм давнім підданим та облегчував їм конкуренційні тягарі".[5]

Під впливом зневіри у власні сили в обличчі могутніх ворогів

5. Д-р Є. Олесницький, op. cit., стор. 19-21.

виринає серед русинів у 60-тих рр. концепція ставки на царську Росію під гаслом "адін народ" (один нарід) і москвофільський світогляд поширюється між інтеліґенцією тих часів дуже швидко. Але світоглядові москвофілів протиставиться під впливом Шевченкових творів, що продістались були до нас у Галичину, ідеологія групи молодих інтеліґентів, що рада б була нав'язати зв'язки з зазбручанськими українцями і опертися на народній масі, з чого й їх назва "народовців".

До визначних народовців 80-тих рр. належав наш земляк о. Микола Січинський (1850-1894), якого батько о. Лука Січинський був довголітнім парохом Нижбірка, гусятинського повіту, а його дружина Олена, відома діячка перед першою війною, буда дочкою о. Івана Корнія, пароха Гадинківців, гусят. повіту. (Їх сином був Мирослав Січинський, виконавець атентату на намісника Потоцького 1908 р.) О. Микола Січинський був визначним промовцем, "енергійним, гарячим і спосібним", як його характеризує Є. Олесницький. Його, молодого, 33-літнього "сотрудника" в Копичинцях, гусятинський повіт вибрав 1883 р. своїм соймовим послом, виявляючи незвичайну національну свідомість у тому часі, коли на поставлених спільно всіми русинами, москвофілами й свідомими українцями, 40 кандидатів пройшло всього 11 послів українського походження на всіх 150 послів Галицького Сойму.

Отож початки були незвичайно тяжкі, москвофільство 70-их і 80-их рр. міцно закріпилось, опанувавши такі інституції, як "Народний Дім" у Львові та "Ставропігію". І щоб очистити атмосферу серед власної суспільности і розпочати боротьбу з польською шляхтою за свої права, треба було великих зусиль нової ґенерації русинів, що стала виразно на українській плятформі і створила при кінці XIX стол. три політичні партії (націонал-демократичну, радикальну та соціялдемократичну), вставляючи в партійні програми як максимальний постулят, створення української держави. В останнім десятилітті XIX стол. і на початку XX стол. українська ідеологія рішуче перемогла москвофільство, що й виявилося в перших демократичних, чотирoприкметникових виборах до австрійського парляменту 1907 р. і наступному 1911 р.

Найвизначнішим поруч Костя Левицького представником націонал-демократичної партії був якраз наш земляк, адвокат д-р Євген Олесницький (1860-1917), уродженець села Говилова Великого, гусятинського повіту, де його батько, визначний діяч тих часів, о. Григорій був парохом і довголітнім деканом гусятинського деканату. Євген Олесницький — блискучий промовець, публіцист, організатор Стрийщини, засновник "Крайового Господарсько-молочарського Союзу" (опісля "Маслосоюзу"), організатор інших наших економічних установ, посол до галицького Сойму (1900-17) і голова українського

соймового клюбу, посол до віденського парляменту в рр. 1907-1917, тобто до своєї смерти у Відні в часі першої війни. Хоч Є. Олесницький, оселившись і відкривши канцелярію у Стрию, всю свою енергію молодих літ звернув був на організацію тієї частини галицької волости, а згодом на працю всекрайової репрезентації, проте не забував ніколи своєї тіснішої батьківщини і відвідував Поділля не тільки за життя свого батька о. Григорія (родж. 1816 р.), що був 63 роки парохом Говилова (від 1842 р. до своєї смерти 1905 р., помер на 90-ому році життя), але деколи і по його смерті (останні свої відвідини Поділля 1910 р. згадує в своїх споминах). І зворушливі слова про рідні сторони він помістив у тих спогадах, писаних у Відні в серпні 1916 р., коли вже тяжка недуга томила його (помер 26 жовтня 1917 р.). В моменті писання тих рядків ситуація на воєнному фронті була така, що подільські повіти від початку війни 1914 р. знаходилися в руках російської армії, і могло здаватися, що при евентуальному замиренні вони й залишаться під Росією. Отож, згадуючи про свій перший виїзд із рідної хати до школи в місті, він пише: "Тоді попращав я рідне село, до якого вертався опісля хіба на короткий час на свята і ферії. Пізніше довелось мені деінде, далеко від Поділля, проживати, а проте воно стоїть мені до нині перед очима. Не визначається воно різноманітністю або мальовничістю[6], а є в моїй уяві краще і принадніше від тих чарівних околиць, що я наоглядався їх досить у моїх подорожах по світі. Перед очима моєї душі мріють широкополі подільські лани, вкриті золотою пшеницею, що хвилюють під подувом вітру, немов море. Це найкращий вид, який я у свому житті бачив. Таких збіж нема в цілім світі. Це невичерпані, багаті скарби української землі, що в'яжуть мене споминами літ дитинних і почасти молодечих. Не було в мене більшої розкоші, як літньою порою, коли збіжжя цвите, або достигає перед самими жнивами в теплу місячну ніч іти або їхати ланами вкритими збіжжям. Який тихий маєстат б'є від тих ланів, яке почування переймає людину, повну свідомости, що це скарбниця цілої людськости, головне джерело удержання, яке живить увесь світ! А який дивний, проймаючий запах іде від тих ланів! Такого запаху не стрічав я ніде більше, лиш на нашому Поділлі. Воно зовсім не романтичне, а промовляє до мене все чаром поезії. А нині, коли це пишу, те Поділля в руках неприятеля, під московською займанщиною, з-під якої правдоподібно вже не видобудеться. Там і моє родинне село і могили моїх родичів. Я вже їх не побачу ніколи. Страшна туга переймає мою

6. Автор має на думці свої найближчі околиці на подільській високорівні, де лежало його рідне село, не беручи до уваги мальовничих ярів Дністра та його допливів у південній частині галицького Поділля.

душу, а золоте Поділля мріти буде перед моїми очима до смерти."[7]

Вислови подібного сантименту читаємо в численних теперішніх дописах наших земляків, які, на жаль, із браку місця не можемо всі помістити. На "Сторінках з мого життя" Є. Олесницького, особливо на їх початку, міститься багато цінного матеріялу до історії нашої території в XIX стол.

Кінець XIX стол. і початок XX означає розбудження національної свідомости серед широких шарів українського народу в Галичині (селянські страйки 1902 р., боротьба за демократичну виборчу реформу, парляментарні і соймові вибори, організація У.С.С. і УГА тощо). Як ці події розвивалися на терені наших 4-ох повітів, про це розказують поміщені далі спогади наших найстарших земляків, що описали їх для нашого "Збірника", прислали нам для опублікування, а самі здебільшого вже відійшли у вічність.

В часі Визвольних Змагань пройшла на нашій території і славна Чортківська офензива. Немає змоги описувати її окремо, вона описана очевидцями та фахівцями, і до цієї літератури відсилаємо зацікавлених.

(Надруковано: Український Архів, том XXVI. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Ню-Йорк — Париж— Сідней—Торонто, 1974).

7. Д-р Є. Олесницький, op. cit., стор. 48-49.

ЗАСЛУЖЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДІЯЧ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ 1914-16 РОКІВ

На одному з останніх засідань Історичної Секції УВАН у США, що відбулось 21.III. ц. р., заслужений діяч українського національно-визвольного руху XX ст., редактор Юрій Тищенко-Сірий виголосив доповідь на тему "Український революційний рух в освітленні царської жандармерії (охранки) і в дійсності в рр. 1914-1916".

Для своєї доповіді Ю. Тищенко використав документ п.з. "Записка объ украинскомъ движеніи за 1914-1916 годы съ краткимъ очеркомъ исторіи этого движенія, какъ сепаратистско-революціоннаго теченія среди населенія Малороссіи". Під час першої світової війни видав цю "Записку" Департамент Поліції царського режиму для службового вжитку, а опублікував її в р. 1926 О. Гермайзе в "Українському Археографічному Збірнику" Археографічної Комісії Української Академії Наук, т. Ґ.

На вступі доповідач підкреслив, що для характеристики українського руху того часу цей документ занадто вже сумбурний (безладний), а для майбутнього дослідника українського руху тієї доби джерело просто таки непевне. Це й спонукало доповідача докладно проаналізувати "Записку", щоб виявити її фальшиві донесення та, наскільки це можливо, вказати на дійсний стан тодішнього українського національного руху.

Референт зупинився на поданій у "Записці" характеристиці "Товариства Українських Поступовців" та "Союза Визволення України" та звернув увагу на те, що, не зважаючи на існування широкої мережі "ТУП" по більших містах всієї України, тісні зв'язки Головної Управи з філіями та щорічні з'їзди, царська жандармерія не знала, як це видно з інформації "Записки", майже нічого про діяльність тієї організації.

Докладніше розглянув доповідач й ту частину "Записки", що стосується до діяльности й арешту М. Грушевського і, зокрема, детально проаналізував ті відомості, що їх Департамент царської поліції зібрав був про Грушевського за роки 1904-1914. Аналіза тих інформацій "Записки" привела Ю. Тищенка до висновку, що аґентурний матеріял жандармського управління був слабий, щоб виточити проти Грушевського судовий процес, і жандармська влада обмежилась висилкою автора монументальної "Історії України-Руси" під нагляд поліції до Казані.

Згадав доповідач теж фантастичну інформацію "Записки" про те, що нібито після вибуху війни в 1914 р. з Галичини й Австрії виїхала в Київ група "видатних мазепинських діячів", щоб розповсюджувати проклямації та аґітувати поміж "населенням Південної Росії у прихильному для Австро-Угорщини дусі". ("Записка" стверджує далі, що з-поміж "найкращих аґітаторів" тієї групи д-р Лонгин Цегельский дістав нібито доручення вести свою роботу в Київській губернії, д-р Лев Ганкевич у Харківській, а Микола Ганкевич у Бесарабській та Херсонській губерніях).

Але найбільше уваги присвятив Ю. Тищенко у своїй доповіді на обговоренні основної частини "Записки", що, переходячи губернію за губернією, подає відомості про різні прояви українського революційного руху за перші два роки війни, головно у Київській, Полтавській, Харківській і Катеринославській губерніях та у Петрограді. Розглядаючи інформації "Записки" про український національно-революційний рух під час війни у Київській губернії, доповідач вказав на те, що матеріял "Записки" спирається в тому здебільшого на фактах поданих в російській легальній пресі або на документах знайдених зовсім випадково при ревізіях, тоді як доноси провокаторів убогі та й то переважно вигадані. Тим то, хоч і в Київській губернії й особливо по містах підпільна революційно-політично-національна робота велась — за словами доповідача — у роки війни в розмірах до того небувалих, автори "Записки" своєю характеристикою українського національно-революційного руху на Київщині в 1914-16 рр. компромітують себе повною необзнайомленістю з дійсністю.

Переходячи до огляду матеріялу "Записки" про Полтавську губернію, доповідач висловив сумнів щодо існування "СВУ" на Полтавщині та оспорив інформацію "Записки" про те, що ту філію нібито очолював тупівець П. І. Чижевський. Зупиняючись над петиціями українських діячів та організацій Полтавщини до таких членів Державної Думи, як Чхеідзе, Мілюков і Керенський, доповідач висловив думку, що всі ті петиції забирали лиш багато часу без жадних виглядів на якісь реальні наслідки, та що сьогодні, з перспективи майже чотирьох десятків років, доводиться червоніти за само-

приниження підписаних на тих петиціях людей.

При обговоренні даних "Записки" про Харківську губернію Ю. Тищенко спростував деякі подані там невірно інформації про В. Винниченка та вказав на те, що "Записка" переплутала партійну приналежність багатьох арештованих на початку 1916 року в Харкові учасників українського революційного руху. Отже і в цьому випадку "Записка" грішить малою освідомленістю в справах тодішнього українського руху і через те при вивченні того руху джерелом служити, на думку доповідача, не може.

Змальовуючи ситуацію в Катеринославській губернії, референт зазначив, що Катеринославщина ще до війни вважалась за одну з найбільш національно свідомих губерній, а катеринославське робітництво було найголовнішою опорою в праці УСДРП. Далі доповідач проаналізував відомості "Записки" про катеринославську організацію УСДРП та її ліквідацію і звернув особливу увагу на знайдену при арештах програму "Ініціятивного Комітету Українського Незалежного Союзу", що в першому пункті своєї національної програми ставив собі за мету виборення незалежної суверенної української держави, що мала б охопити всю етнографічну територію України. Нав'язуючи до інформації "Записки" про те, що члени Катеринославської Організації УСДРП нібито зорганізували в другій половині 1915 р. місцевий кружок "ТУП", Ю. Тищенко зазначив, що організації УСДРП в працях ТУП участи не брали та що в дійсності ТУП в Катеринославі існувала вже від довшого часу, але її праця, як це видно з "Записки", залишилась поза сферою жандармських аґентів.

З черги доповідач констатував, що над виявами українського революційного руху в Чернігівській губернії "Записка" переходить дуже поверховно, стверджуючи, що серед українофілів тієї губернії переважає культурно-етнографічна тенденція, чужа намаганням підняти національну свідомість "малоросів" і пробудити їх до самостійного життя. Насправді ж, за словами доповідача, в Чернігівській губернії підпільна революційна робота велась жваво і то не тільки в самому Чернігові, але й у Ніжині, і навіть у таких глухих місцях, як Михайлівський хутір. Переочила царська аґентура, на думку Ю. Тищенка, й український революційний рух на Кубані.

З даними про незначну діяльність українського руху в Донській області, з уваги на етнографічний склад населення тієї області, референт погодився. Цілковиту майже відсутність вісток про український національний рух у Волинській губернії доповідач мотивував тим, що національна свідомість була дуже мала серед волинських мас, а в додатку Волинь опинилась в обсягу воєнних дій.

Коментуючи дані "Записки" про Одесу, доповідач сконстатував, що і там конспіративно-революційна робота велась не в меншій мірі

ніж по інших містах України. Згадав Ю. Тищенко у своїй доповіді теж про те, що багато місця "Записка" приділює Петроградові. Воно й не дивно, заявив доповідач, бо ж Петроград був важливий центр українства, де під час війни велось багато праці, що її годі було тоді проводити в Україні. Жандармські донесення змальовують петроградську працю українців — на думку прелегента — досить правдиво, очевидно користаючись в головному інформаціями провокаторів. Вкінці доповідач зупинився ще коротко на поданій у "Записці" характеристиці українського руху в Канаді й США.

* * *

Переведена Ю. Тищенком критична аналіза "Записки" особливо цінна тим, що дав її не тільки дослідник, але й безпосередній свідок українського революційного руху того періоду. (До речі, "Записка" згадує декілька разів особу доповідача чи то під прізвищем Павла Лаврова Юрія Сірого чи Козака Гороха). Та не до одного лише коментаря "Записки" обмежився Ю. Тищенко у своїй доповіді. Він значно поширив і доповнив відомості того документу своїми особистими спостереженнями та багатим автобіографічним матеріялом. В тому й велике додаткове значення праці Ю. Тищенка Може й найбільше доповідач приковував увагу слухача до себе саме тоді, коли розказував про визначних українських діячів, що з ними довелось йому співпрацювати, або про події, що в них він брав безпосередню й активну участь.

І так цікаві були зокрема розділи про організаційну роботу на діяльність у політичній, видавничій та економічній ділянках Товариства Українських Поступовців, в склад Управи якого входив й Ю. Тищенко. Як дуже близький співробітник М. Грушевського в рр. 1907-1914, доповідач висвітлив деякі цікаві моменти з життя та праці того велетня модерної української історичної науки. (Проте авторові цих рядків видається неправдоподібною думка доповідача про те, що переслідування Грушевського в Австрії було зумовлене якоюсь таємною "запискою", яку могли подати австрійському урядові противники великого історика).

Торкнувся доповідач й інтересного питання про те, чи існували в рр. 1914-1916 якісь зв'язки між українським політичним світом у Російській Імперії та СВУ і закордоном взагалі.

Надзвичайно цікаві були думки референта про українське громадське життя у Харкові в рр. 1914-16, про велику активність тамошньої української громади в тому часі та масову національну свідомість харків'ян. При тій нагоді Ю. Тищенко, що сам перебував після вибуху першої світової війни довший час у Харкові та околиці, виступив проти тверджень, які висловив уже на еміґрації (в одній із

доповідей в таборі "Орлик" біля Берхтесґадену) п. Доленко, що нібито життя української харківської громади під час першої світової війни було дуже кволе, й прапор тримав високо нібито тільки гурток, що скупчувався довкола особи М. Міхновського.

У своїй доповіді Ю. Тищенко, що був аж до часу свого арешту на початку 1916 р. активним членом харківської групи УСДРП, подав теж дуже цінні інформації про підпільну роботу УСДРП у Харкові й Катеринославі в рр. 1914-1916.

Велику вагу для дослідника тієї доби мають безперечно й сторінки про підпільну діяльність в роки війни В. Винниченка, що з ним Ю. Тищенко в той період тісно співпрацював та перебував у постійному контакті. Доповідач розказав деякі цікаві фраґменти про свою співпрацю з В. Винниченком в ті часи, зокрема про спільну видавничу діяльність, перебрання харківської книгарні у власність видавництва "Дзвін" та працю у тій книгарні, про організування партійної роботи та видання восени 1915 р. тижневика "Слово", у якому, крім самого доповідача та В. Винниченка, головними співробітниками були й С. Петлюра, В. Садовський, Я. Довбищенко.

Вельми інтересні були й розділи доповіді про конференцію УСДРП, що відбулась 29. 10. 1915 р. в Катеринославі, на яку Ю. Тищенко був делегований від Харківської групи та заступав В. Винниченка. Згадати треба ще й спогади доповідача про розгром катеринославської групи УСДРП та про свій власний арешт напередодні виїзду в Катеринодар на Кубані в ночі з 15 на 16 січня 1916 р.

Дуже цінні були, накінець, зауваження референта про розвиток українського національного руху на Кубані перед і під час першої світової війни й особливо про ролю, що її відіграла в історії того руху Чорноморська (козача) залізниця та заложена в 1912 р. Ю. Тищенком в Катеринодарі українська книгарня. (Про працю тієї книгарні Ю. Тищенко розказує ширше у своїх покищо ще неопублікованих "Споминах видавця").

* * *

Підводячи підсумки, можна вповні погодитись із словами проф. О. Оглоблина, що їх зачитано під час обговорення доповіді ред. Ю. Тищенка:

"Коли р. 1926, в "Українському Археографічному Збірнику", ч. 1, вид. ВУАН, О.Ю. Гермайзе опублікував цікаву "Записку об украинском движении за 1914-16 годы с кратким очерком истории этого движения" (за даними російського Жандармського відомства), йому не раз закидали, пригадую, відсутність відповідного науково-критичного коментаря до тої "Записки".

Тим важливіше, що тепер українська історична наука дістає до

розпорядимости такий коментар, ще й складений такою високоавторитетною людиною в цій справі, як Юрій Пилипович Тищенко (Сірий). Бо ж Ю. Тищенко не тільки знавець історії українського національно-революційного руху XX ст., але й безпосередній його учасник, до того ще на дуже відповідальних позиціях. Не менше значенмає і те що Ю. Тищенко був близько пов'язаний водночас із радикально-революційними течіями тогочасного українства (УСДРП), і з його помірковано-ліберальними колами (Провід ТУП). Отже, його матеріяли й оцінки, не зважаючи на неминучі для кожного сучасника й мемуариста суб'єктивні риси, мають першорядне значення для історика, тим паче, що архіви українських політичних організацій того часу здебільшого загинули".

Шкода тільки, що мало хто з нашої молоді використав нагоду, щоб познайомитись ближче з українським революційним рухом часів першої світової війни та одним з активних його співучасників, ред. Ю. Тищенком. (Оголошення про доповідь було заздалегідь приміщене в українській пресі).

(Неопубліковано).

Українська Вільна Академія Наук в США. Річні збори 30. V. 1952 р. в Ню-Йорку. Посередині в першому ряді, перший президент УВАН в США, проф. Михайло Ветухів, останній ряд п'ятий зліва Леонід Соневицький.

Управа УВАН в США, 1958 р. Зліва: Дам'ян Горняткевич, Іван Замша, Левко Чикаленко, Степан Витвицький — президент УНР, Леонід Соневицький, Михайло Ветухів — голова УВАН, Юрій Шевельов.

LEONID SONEVYTSKY, 1922-1966.

IN MEMORY OF AN UKRAINIAN HISTORIAN

It has been fifteen years since Leonid Sonevytsky passed away on August 6, 1966. In spite of extremely difficult émigré conditions, this young and talented historian had accomplished a great deal in the field of Ukrainian history.

Leonid Mykhailovich Sonevytsky was born on April 25, 1922 in Chortkiv, Podilia region, in Western Ukraine. After graduating from Lviv gymnasium in 1940, he began his university studies at the Lviv Ivan Franko State University (1940-41): he continued them in emigration at the University of Vienna (1945-46), the University of Munich (1946-48), and the Ukrainian Free University in Munich (1946-48), where he obtained a Ph. D. degree on May 14, 1948 in the field of Ukrainian history. After emigrating to the United States in 1950, Leonid continued his studies at Columbia University (1952-53, 1957-59) and in 1959 received a M.A. degree in political science specializing in the history of Eastern Europe, and in 1963 a M.A. degree in library science.

While still in Europe (1948-50), he worked as an assistant lecturer in the history department of the Ukrainian Free University. After emigrating to the United States, Leonid taught in the history department of Seton Hall University in 1960-61. From 1963 until his sudden death in 1966, he was a librarian at Brooklyn College.

Leonid actively participated in several professional historical associations. He was secretary of the Historical Commision of the Shevchenko Scientific Society in Europe (1949-50), as well as secretary of the Church-Archeographical Commission of the Apostolic Visitatur in Western Europe (1949-50). In the United States, he became first secretary and then vice-chairman of the Historical Section of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. (1951-1961). Since 1954, he was also secretary of the Executive Committee, and since 1959 editor of the "Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S." From 1958 until 1961, he was also an associate editor of the English-language edition of the "Ukrainian Encyclopedia", as well as a contributor to the Ukrainian-

language version. Leonid was also a member of the American Historical Association.

Leonid Sonevytsky's historical research was concentrated on two main areas: the history of the Ukrainian Church in the 15-18th centuries, and the political-diplomatic history of Ukraine in the 20th century, especially in the post-World War I period. His doctoral dissertation, a monograph entitled "The Ukrainian Episcopat of the Peremyshl and Kholm Dioceses in the 15-16th centuries" (originally published in the "Annals of the Order of St. Basil the Great", vol. VI, Rome, 1955: reprinted in a revised version in this volume), received highly favorable reviews in historical circles (a review of this work by Professor O. Ohloblyn is reprinted in this volume).

With regard to modern Ukrainian history, Leonid mainly studied the problem of the political status of Ukraine in international diplomatic negotiations as a result of World War I and the Paris Peace Conference in 1919. He published two important studies in English: "Bukovina in the Diplomatic Negotiations of 1914", and "The Ukrainian Question in R.H. Lord's Writings on the Paris Peace Conference of 1919", reprinted in this volume.

The late Leonid Sonevytsky also left behind a number of manuscripts, such as "The Question of Bukovina in the International Arena, 1915-16", "The Ukrainian-Polish Conflict in 1918-19 and the Paris Peace Conference", and "Ukraine in the Memoirs of Members of the American Peace Conference Delegation in 1919".

Leonid was particularly interested in Ukrainian historiography. In 1959, at the plenary conference of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., dedicated to the memory of a great Ukrainian historian, Volodymyr B. Antonovych, he read a brilliant essay on the subject of "Volodymyr Antonovych and Ukrainian Historical Science in Galicia".

Leonid wrote a number of articles for the "Ukrainian Encyclopedia". Particularly noteworthy was one on the subject of the "Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic". In this article he made a far more comprehensive and all-inclusive survey of the history and activities of this institution than was done in the Ukrainian Soviet Encyclopedia itself. Invaluable material for modern Ukrainian historiography and especially for the history of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. is included in his articles, "The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. and Ukrainian Historical Science" and "The Library of Ukrainian Studies in English".

The Ukrainian edition of the "Ukrainian Encyclopedia" (vol. 3) contains a comprehensive historical summary in tabular form, entitled "Synchronological-Chronological Tables of the History of Ukraine" with reference to events outside Ukraine, prepared by Leonid.

He also began a comprehensive survey of the history of his native region of Podilia in Galicia. An extract of his planned historical survey was published in the "Memoirs of the Chortkiv Region" in 1971.

The late Leonid Sonevytsky was a man of great erudition, dedication to his chosen subject of historical research, and personal modesty. His contributions to the history of Ukraine, which he made in the short span of his life, made him one of the outstanding Ukrainian historians of the younger generation.

September, 1981 — *Olexander Ohloblyn*

BUKOVINA
IN THE DIPLOMATIC NEGOTIATIONS
OF 1914

Reprinted from
THE ANNALS
of the
UKRAINIAN ACADEMY
of Arts and Sciences in the U. S.
Vol. VII, 1959, No. 1, 2 (23-24)

BUKOVINA IN THE DIPLOMATIC NEGOTIATIONS OF 1914

LEONID C. SONEVYTSKY

The question of Bukovina was one of the problems which became an object of international negotiations shortly after the outbreak of World War I. This happened not only because soon after the opening of hostilities Bukovina was turned into a battlefield and was conquered and reconquered time and again. Of decisive importance were the persistent efforts of both rival camps to induce Rumania to take action against their adversaries. To attain this objective, the Central Powers as well as the Triple Entente made many an offer and promise to the Bucharest government, including offers of a territorial nature. While the Central Powers were ready to support Rumania's expansion first of all at the expense of the Russian Empire and Serbia, the Entente Powers did not hesitate to offer Bucharest territories belonging to Austria-Hungary. It is, therefore, obvious that the question of Bukovina was primarily an object of negotiations conducted between the Imperial Russian government and the governments of other Entente Powers, on the one hand, and the government of Rumania, on the other.

I.

Attempts to win the cooperation of Rumania were made by both opposing groups of the European powers from the very beginning of the July crisis of 1914. Diplomatic activities which aimed at influencing the Bucharest government and inducing it to participate in common action increased with the deterioration of the general situation and with the growing possibility of transformation of the Austro-Serbian conflict into a general European conflagration.

Efforts of the Russian government to gain Rumania's support in the crisis started the day after the delivery of the Austrian ultimatum to Serbia. On July 24, 1914, the Bucha-

rest government was invited by the Russian Minister of Foreign Affairs to take part in the diplomatic action of the great powers.[1] Two days later Sazonov instructed Poklevsky-Kozell, the Russian envoy at Bucharest, to refer in a talk with the Rumanian Prime Minister to the common interests of Rumania and Serbia and to find out what position Bucharest would take if the conflict became inevitable. "If Austria," Sazonov telegraphed to Poklevsky on July 26, 1914, "moves today against Serbia with the charge of irredentism, the same fate will meet Rumania tomorrow or she (i.e., Rumania) herself will have to give up forever the realization of her national ideal."[2]

Having received Poklevsky's report about Bratianu's reluctance to define the policy of the Rumanian government in the event of war, Sazonov sent on July 29, the day after Austria-Hungary's declaration of war on Serbia, new instruc-

1 See Sazonov's tel. No. 1488, 24/11 July 1914 (Komissiya pri TsIK SSSR po izdaniyu dokumentov epokhi imperializma, headed by M. N. Pokrovsky, *Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma: Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv 1878-1917 gg.,* Series III, 1914-1917, Moscow-Leningrad: Gosudarstvennoe Sotsial'no-Ekonomicheskoe Izdatel'stvo, 1931 et seq. Vol. 5 (1934), No. 23. [Hereafter cited as *M.O.* If the series is not specifically mentioned, the reference to series III, 1914-1917, is to be understood]); and the Russian foreign office diary, 24/11 July 1914 (*Ibid.,* No. 25). Cf. C. Diamandy, "Ma mission en Russie 1914-1918," *Revue des Deux Mondes,* Vol. 49 (1929), p. 798 ff.; and Buchanan to Grey, July 24, 1914, *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914,* edited by G. P. Gooch and H. Temperley. 11 vols. London: His Majesty's Stationery Office, 1926 et seq. Vol. 11 (1926), No. 101.

In the above-mentioned Russian foreign office diary the following remark was made: "It was of the greatest advantage for us that Rumania should be drawn in on our side, while for Rumania it was manifestly flattering to participate as an equal in the diplomatic steps taken by the Great Powers." Quoted after *How the War Began: The Diary of the Russian Foreign Office 3-20* [Old Style] *July 1914.* Translated from the Original Russian by Major W. Cyprian Bridge. With a Foreword by S. D. Sazonov and an Introduction by Baron M. F. Schilling. London: George Allen & Unwin, 1925, p. 30.

2 *M.O.,* 5, No. 85

As a matter of fact, Poklevsky had already telegraphed Sazonov on the previous day that he had asked Bratianu privately what attitude would be taken by Rumania were the Austrian ultimatum to result in a general European conflict. *Ibid.,* No. 72.

tions to his representative at Bucharest.[3] Poklevsky was authorized to answer Bratianu's questions about the attitude of the Russian government in case of war and about Russian war aims, and to insist on the clarification of Rumania's position in such an event. At the same time the Russian envoy at Bucharest was empowered to give Bratianu to understand that "the possibility of benefits for Rumania [were] not excluded" by the Russian government in case of Rumanian participation in the war against Austria. Finally, Sazonov wanted to learn what intentions the Rumanian government itself had with regard to this matter.[4]

On the following day, the day of the Tsar's final approval of the general Russian mobilization, the Russian Minister of Foreign Affairs described more exactly those "benefits which Rumania could expect in case of her participation in a war against Austria." Without awaiting Poklevsky's report on the reaction of the Rumanian government to suggestions sent from St. Petersburg on the previous day, Sazonov authorized the Russian envoy at Bucharest to declare that the Russian government was ready to support the annexation of Transylvania by Rumania.[5] This offer was repeated by the Russian Minister of Foreign Affairs on the next day. In a telegram sent July 31, 1914, he drew Poklevsky's attention to the news indicating the possibility of Rumania's military action against Russia on the side of Austria. In order to prevent this and to secure Rumania's non-interference and, if possible, her military cooperation against the Dual Monarchy, Sazonov was willing to promise

[3] *Ibid.*, No. 216.

One day earlier, on July 28, 1914, Sazonov had sounded out the Rumanian envoy at St. Petersburg on the attitude of Rumania in the threatening conflict, Diamandy, *op. cit.*, p. 806.

[4] The Russian Minister of Foreign Affairs was at that time worried by rumors about the possibility of the military cooperation of Rumania with the Central Powers against Russia. See Sazonov to Poklevsky, 28/15 July 1914, *M.O.*, 5, No. 165.

[5] Sazonov to Poklevsky, 30/17 July 1914, *ibid.*, No. 280.

the support of the Russian government in the acquisition of Transylvania by Rumania.[6]

Russia was not the only power of the Entente ready, when the outbreak of a general European war seemed imminent, to offer Transylvania to Rumania. A similar suggestion made by the President of the French Republic was reported by the Russian ambassador at Paris on August 1, 1914, the day of Germany's declaration of-war on Russia. Because of rather unfavorable news from Bucharest about the alleged intentions of the Rumanian government, Poincaré expressed the view that it was necessary without loss of time to exert pressure on Rumania by promising her Transylvania.[7]

In the meantime Poklevsky reported that after he had informed Bratianu about Sazonov's proposal, the Rumanian Prime Minister asked whether Russia's allies would sanction the cession of an Austrian province, since Great Britain allegedly wished the restoration of the *status quo* after the end of the approaching war. When the Russian envoy had assured Bratianu that the allies would take into account pledges given by the Russian government, the Rumanian Prime Minister tried to stress the idea that the possibility of Rumania's cooperation with Russia was not excluded.[8]

Notwithstanding the decision of the Rumanian Crown Council on August 3, 1914, in favor of a policy of noninterference in the European war, the Russian government continued its efforts to induce Bucharest to an active cooperation against Austria-Hungary.[9] Even prior to Vienna's declaration of war

6 Sazonov to Poklevsky, 31/18 July 1914, *ibid.*, No. 341.

7 Izvolsky to Sazonov, 1 August/19 July 1914, *ibid.*, No. 411.

The next day Sazonov replied: "Since we share the view expressed by Poincaré, we have authorized Poklevsky, if he finds it possible, to promise our support for the acquisition of Transylvania by Rumania if she acts jointly with us against Austria." Sazonov to Izvolsky, 2 August/20 July 1914, *M.O.*, 5, No. 453.

The view of the President of the French Republic was communicated to the Russian envoy at Bucharest, Sazonov to Poklevsky, 3 August/21 July 1914, *ibid.*, No. 481.

8 Poklevsky to Sazonov, 31/18 July 1914, *M.O.*, 5, No. 365.

9 Sazonov was informed about the decisions of the Rumanian Crown Council by Poklevsky's telegram dated 3 August/21 July 1914, *ibid.*, No. 504.

on Russia on August 6, new diplomatic steps were taken by the Russian Minister of Foreign Affairs. On August 5, at a conference with the Rumanian envoy at St. Petersburg, Sazonov submitted the text of a formal Russo-Rumanian military alliance which was subsequently transmitted to Bucharest. According to the proposed treaty, Rumania was to be obligated to cooperate with all her military forces in the war against Austria-Hungary, and the Russian government, on its part, was to promise not to put an end to the war with the Dual Monarchy until the provinces of Austria-Hungary inhabited by the Rumanian population were united with Rumania.[10] This time there was reference not to Transylvania alone, but to "the lands of the Austro-Hungarian Monarchy inhabited by the Rumanian population"; hence, the Rumanian part of Bukovina was also included.[11]

In sending the text of the projected Russo-Rumanian convention to Paris and London, Sazonov proposed that simultaneously with the signing of it the territorial integrity of Rumania be guaranteed by identical written declarations by the representatives of the three great powers of the Entente

10 Diamandy, *op. cit.*, p. 806.

The full text of the proposed alliance, as quoted in Sazonov's telegram to Izvolsky and Benckendorff dated 7 August/25 July 1914 (*M.O.*, 6, No. 22), contains the following clause:

"La Russie s'engage à ne pas cesser la guerre contre l'Autriche-Hongrie avant que les pays de la monarchie Austro-Hongroise habités par une population roumaine ne soient réunis à la couronne de Roumanie." The extent of the territory to be incorporated into Rumania was supposed to be shown on an attached map which is missing.

11 The inclusion of Bukovina is explicitly confirmed by the following entry in the diary of the then-French ambassador at St. Petersburg under the date August 6, 1914:

"Sazonow m'apprend qu'il a fait venir le ministre de Roumanie, Diamandy, pour lui demander le concours immédiat de l'armée roumaine contre l'Autriche. En échange, il offre de reconnaître au cabinet de Bucarest le droit d'annexer tous les territoires austro-hongrois habités actuellement par une population roumaine, c'est-à-dire la majeure partie de la Transylvanie et la région septentrionale [sic—It should be obviously 'méridionale'] de la Bukovine." M. Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la grande guerre.* 3 vols. Paris: Librairie Plon, 1921-1922. I (1921), pp. 61-62.

at Bucharest; the representatives of France and Great Britain were also to be authorized to declare at the same time to the Rumanian government that they were acquainted with the extent of territorial cessions promised Rumania by Russia and had no objection in that respect.

The French government agreed with the terms of the Russo-Rumanian convention as proposed by the Russian Minister of Foreign Affairs.[12] The British government raised no objection to the territorial acquisitions which had been offered by Russia to Rumania, and even expressed its willingness to support after the end of the war the territorial integrity of Rumania by diplomatic means, without binding itself, however, to any formal guarantee.[13] In order to achieve a complete harmony, the director of the Chancellery of the Russian Foreign Ministry, M. Schilling, on August 9, 1914, at a conference with the British and French ambassadors and in agreement with them, drew up the following wording of a declaration which, at Sazonov's request, was to be handed in writing and without loss of time to the Rumanian government by the representatives of Great Britain and France at Bucharest:

> 1. Having received communications about the terms that have been offered by Russia for the active cooperation of Rumania against Austria-Hungary, France (Great Britain) agrees to these terms, and
> 2. As long as Rumania will fight on the side of Russia against Austria-Hungary, France (Great Britain) will consider herself at war with any power which would attack Rumania during this time.[14]

---

12 Izvolsky to Sazonov, 8 August/26 July 1914, F. Stieve, ed., *Iswolski im Weltkriege: Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914-1917*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1925, No. 52. [Hereafter cited as *Stieve*.]

13 Benckendorff to Sazonov, 9 Aug./27 July 1914, *M.O.*, 6, No. 43. See also Benckendorff to Sazonov, 8 Aug./26 July 1914, *Stieve*, No. 59, and aide mémoire by Buchanan, 9 Aug./27 July 1914, *M.O.*, 6, No. 37.

Neither France nor Great Britain were yet in a state of war with Austria-Hungary at that time. Diplomatic relations with the Dual Monarchy were broken off by France on August 10; war was declared on Austria-Hungary by France and Great Britain on August 12, 1914.

14 The original French text of the proposed declaration in Sazonov to Izvolsky and Benckendorff, 9 August/27 July 1914, *M.O.*, 6, No. 39.

On the same day the Russian Minister of Foreign Affairs empowered his envoy in Rumania to sign jointly with the Rumanian Prime Minister the proposed Russo-Rumanian agreement in order to avoid the delay which would have been caused by the Rumanian envoy's journeying from St. Petersburg to Bucharest and back.[15]

The question of Bukovina became, thus, in the very first days after the outbreak of the general European war, an object in international negotiations even though the name Bukovina was hardly mentioned as yet in the diplomatic acts.

Although Russia's western allies were not yet formally at war with Austria-Hungary, the governments of both France and Great Britain approved the declaration that had been drafted at the Russian Foreign Office and was to be made at Bucharest. The French Minister of Foreign Affairs instructed the French envoy in Rumania to deliver jointly with his British colleague the proposed declaration to the Rumanian government.[16] The British Foreign Secretary, who likewise consented to act at Bucharest in accordance with Sazonov's proposal, suggested, however, that the words "has no objection to" (n'a pas d'objection contre) be substituted for the work "agrees" (adhère) in the first paragraph of the declaration. The British government raised no objection to the cession to Rumania of

15 Sazonov to Poklevsky, 9 August/27 July 1914, *Stieve,* No. 62.

The decision of the Rumanian envoy at St. Petersburg to go to Bucharest and Sazonov's pressure to hasten Diamandy's departure are described in Diamandy, *op. cit.,* p. 807.

16 Izvolsky to Sazonov, 10 August/28 July 1914, *Stieve,* No. 67, and 11 August/29 July 1914, *M.O.,* 6, No. 66.

On August 12, 1914, the French Foreign Minister Doumergue informed the French ambassador at St. Petersburg in a telegram decoded at the Russian Foreign Office:

"Nous sommes également entièrement d'accord pour donner à l'Italie et à l'Roumanie en cas de leur concours militaire toutes les assurances désirées au sujet des avantages territoriaux qui leur seront accordés à l'issue heureuse des hostilités, ces avantages étant accordés sans préjudice pour nos propres intérêts nationaux." *M.O.,* 6, No. 79.

the territories proposed by Russia, but was not willing to commit itself to participation in the annexation of those areas.[17]

Soon, however, the diplomatic action concerning the planned declaration that was to be made to the Rumanians by the French and British envoys at Bucharest simultaneously with the signing of the Russo-Rumanian convention, became pointless because the Rumanian government declined to sign the proposed Russo-Rumanian agreement. In a talk with the Russian envoy the Rumanian Prime Minister declared that he could not accept the Russian proposal since this would run counter to the resolution recently adopted by the Rumanian Crown Council.[18] Bratianu was ready merely to take note of the Russian offer if the Russian government demanded no immediate reply and left the question open; he was willing to give an official answer to the Russian proposal only after the arrival of the Rumanian envoy from St. Petersburg and after Diamandy's account of his personal talks with Sazonov. The Rumanian Minister of Foreign Affairs was reported to have

17 See *M.O.*, 6, p. 34, footnote 5.

18 Poklevsky to Sazonov, 12 August/30 July 1914, *M.O.*, 6, No. 82.

The rejection of the Russian offer by the Rumanian government is mentioned by the French Ambassador at St. Petersburg under August 13, 1914. Paléologue, *op. cit.*, I, p. 77.

The reluctance of the Rumanian government to go to war against Austria-Hungary was not incorrectly ascribed by Sir George Barclay, the British envoy at Bucharest, primarily to the opposition of the Rumanian king, the mistrust of Bulgaria, and the desire on the part of Rumanians to await clearer indications as to the development of military operations. Barclay's view was shared by his French and Russian colleagues. *M.O.*, 6, No. 157. The Russian military attaché as well as the Austro-Hungarian envoy at Bucharest were at that time likewise of the opinion that Rumania would maintain neutrality until the outcome of decisive military campaigns became clearer and that then she would join the stronger party. See Semenov's report, 17/4 August 1914 *(M.O.*, 6, No. 121); and Czernin to Berchtold, 6 and 8 August 1914 *(Österreichisch-Ungarisches Rotbuch*: *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien. 22. VII. 1914-27. VIII. 1916,* Vienna, 1916, Nos. 7 and 8. [Hereafter cited as *Ö.-U. Rotbuch*].)

The anxiety prevailing at Bucharest about Bulgaria's intentions was reported repeatedly by Poklevsky (e.g., on August 2, 3, 7 and 10, 1914. See *M.O.*, 5, Nos. 469 and 502; 6, Nos. 30 and 59).

emphasized that, although at that time his government could not sign the proposed convention, the Russian suggestions were so attractive that Rumania did not wish to dismiss them altogether. Porumbaru was said to have added that any incident or any deterioration in the relations between Rumania and Austria-Hungary might permit the Rumanian government to change its attitude entirely.

In the meantime, the French Minister of Foreign Affairs recommended proceeding at Bucharest extremely cautiously and without undue haste, and avoidance of exerting too strong pressure or anything that might offend highly sensitive Rumanians and produce results quite contrary to those desired.[19] Taking into consideration this advice and similar suggestions of the Russian envoy in Rumania who urged that he refrain from any steps in the nature of an ultimatum, the Russian Minister of Foreign Affairs suspended his efforts to bring about the proposed Russo-Rumanian convention and did not insist on an official answer from the Rumanian government to the Russian proposal.[20]

Several weeks later, however, the situation changed. The Russian government reopened negotiations with Rumania, and, at the same time, the question of Bukovina reappeared on the chessboard of European diplomacy.

II.

The Russian envoy at Bucharest, who had an opportunity to observe the Rumanian diplomatic and political situation on

19 Izvolsky to Sazonov, 11 August/29 July 1914, *M.O.*, 6, No. 66; and Doumergue to Paléologue, 12 Aug. 1914, *ibid.*, No. 79.

Approximately at that time, Sazonov was informed by the Russian ambassador in Italy that the Italian envoy at Bucharest was completely convinced Rumania would join Austria against Russia. Krupensky to Sazonov, 10 August/28 July 1914, Tsentrarkhiv, *Tsarskaya Rossiya v mirovoi voine*, with a preface by M. N. Pokrovsky, Vol. 1, Leningrad, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1925, p. 154, No. 17. [Hereafter cited as *Tsar. R.*]

20 In the last days of August 1914 Sazonov himself requested Russia's allies to avoid any action that might provoke the slightest suspicion on the part of the Rumanians. See *M.O.*, 6, Nos. 165 and 184, and p. 146, footnote 1.

the spot, arrived at the conclusion that under the then-existing conditions it would have been advisable for the Russian government to have first secured Rumania's neutrality.

On August 27, 1914, Poklevsky reported that the Rumanian king at a meeting with Diamandy, the Rumanian envoy who had come from St. Petersburg to Bucharest with the draft of the Russo-Rumanian convention, had pointed to the incompatibility of the proposed agreement with Rumania's alliance obligations toward the Central Powers as the circumstance hindering the acceptance of the Russian offer.[21]

A few days later the Russian envoy at Bucharest commented at some length upon Russo-Rumanian relations. In a report to Petrograd he argued that in view of Rumania's commitments to the Central Powers and the attitude of the Rumanian king, Rumania's neutrality policy had to be considered by Russia as a friendly act, Poklevsky expressed the opinion that it was hardly possible to induce Rumania to go to war against Austria-Hungary before further clarification of the military situation, or without such specific developments as Italy's entry into war on the side of the Entente Powers. He emphasized that, on the other hand, the continued German military successes and the very alluring offers of Russia's adversaries might facilitate efforts of the Rumanian king and other friends of the Central Powers in the country to draw Rumania into war against Russia.[22] After reporting that the Rumanian leaders

21 See *M.O.*, 6, p. 195, footnote 2.

Texts of the treaties concluded between Rumania and the powers of the Triple Alliance in the period 1883-1913 were published in A. F. Pribram, *Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879-1914: Nach den Akten des Wiener Staatsarchivs,* Vienna and Leipzig, Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1920, I (English edition: *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914,* 2 vols., Cambridge, Harvard University Press, 1920-1921, Vol. 1, *Texts of the Treaties and Agreements).*

The diplomatic situation of Rumania was summarized by Poklevsky on August 16, 1914, as follows: "All the Balkan states ingratiate themselves with Rumania, and also Russia and Austria give her friendly assurances," *M.O.*, 6, No. 114.

22 Poklevsky to Sazonov, 1 Sept./19 Aug. 1914, *M.O.*, 6, No. 204.

About the Rumanian commitments to the Central Powers and the political

expected some definite Russian promises in return for the neutrality of Rumania, and that certain prominent personalities as well as some organs of the Rumanian press alluded even to the cession of a part of Bessarabia to Rumania by Russia, Poklevsky notified the Russian Minister of Foreign Affairs that Bratianu was interested in obtaining from Russia, France, and Great Britain, in exchange for Rumania's neutrality, a written pledge guaranteeing, in the event of final victory of the three

---

orientation of the Rumanian king, Poklevsky had also written Sazonov earlier (e.g., on July 31 and August 12, 1914. *M.O.*, 5, No. 365; 6, No. 82).

As early as August 2, 1914, Poklevsky reported that he had answered in the affirmative Bratianu's question whether Russia would regard the maintenance of neutrality by Rumania as a token of friendship (*M.O.*, 5, *No.* 469). Poklevsky's view on the subject was shared by the French ambassador at London and the French Minister of Foreign Affairs (*M.O.*, 6, Nos. 78 and 79).

The policy of the Rumanian government of awaiting sufficient clarification of the military situation before entering the war was also noted by other members of the diplomatic corps at Bucharest. Cf. footnote No. 18.

The influence of the Italian policy upon the attitude of the Bucharest government was mentioned by Poklevsky in his reports dated August 4 and 28, and September 11, 1914, as well. *M.O.* 5, No. 552; 6, Nos. 180 and 248.

An offer of the Central Powers to compensate Rumania with Bessarabia and the valley of Timok (district of Negotin), as well as Tisza's alleged willingness to grant concession to the Rumanians of Transylvania was reported to Sazonov by Poklevsky on August 3, 1914, *M.O.*, 5, Nos. 502 and 504. See also Berchtold to Pallavicini, 28 August 1914, a telegram decoded at the Russian Ministry of Foreign Affairs, *M.O.*, 6, No. 177. Cf. *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914*, edited by K. Kautsky, M. Montgelas, and W. Schücking, 4 vols, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927 (enlarged edition), Nos. 506, 507, 561, 582, 795, 830, 868, and Appendix IV, No. 2; *Österreich-Ungarns Aussenpolitik 1908-1914*: *Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äussern* edited by L. Bittner A. F. Pribram, H. Srbik, and H. Uebersberger, 9 vols., Vienna and Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930, Vol. 8, Nos. 10589, 10796, 10798, 11100, 11133, and 11182. Also Feldmarschall Conrad (von Hoetzendorf), *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918,* Vienna, Leipzig & Munich, Rikola Verlag, 1921-1925, 5 vols., Vol. 4 (1923), pp. 167-168; 5 (1925), pp. 203 and 537.

At the end of August 1914 the possibility of an attack by Rumania on Serbia was taken into consideration by the powers of the Triple Entente in their negotiations with Serbia concerning compensations for Bulgaria. See *M.O.*, 6, No. 205.

powers and in case of a change in the then-existing equilibrium on the Balkan peninsula, the integrity of Rumania's territory and compensations in the form of those Austrian provinces where the Rumanian population was in the majority. According to the report of the Russian envoy at Bucharest, the Rumanian Prime Minister remarked that "in such a document he would draw enough strength to withstand all attempts to seek the assurance of Rumanian interests by other means." Finally, Poklevsky stressed the importance and advantages for Russia of the suggested understanding.[23]

Sazonov was not much impressed, however, by the arguments of the Russian envoy at Bucharest. After the rejection of the proposed offensive alliance by Rumania it was necessary, in the opinion of the Russian Minister of Foreign Affairs, to await further clarification of the military situation and, in the meantime, to continue the parleys with the Rumanian government without, at the same time, granting hastily any "concrete commitments in exchange for unproved promises."[24]

Sazonov instructed Poklevsky to tell the Rumanian Prime Minister for the time being that Petrograd continued to be disposed very kindly toward Rumania and her interests, but that the answer to the suggested understanding could be given only after consultation of the Russian government with the governments of France and Great Britain.

A few days later the Russian envoy at Bucharest made another attempt to convince his superior of the advisability of concluding the proposed arrangement with Bratianu by which Rumania, for the maintenance of her neutrality, would have been promised the Austro-Hungarian provinces which had Rumanian majorities. Poklevsky also referred to assurances of the Rumanian Prime Minister that such an agreement would by no

23 Poklevsky to Sazonov, 2 Sept./20 Aug. 1914, *M.O.*, 6, No. 209. The original text of the quotation in Russian.

24 "Polozhitel'nykh obyazatel'stv v obmen na goloslovnye obeshchaniya"—Sazonov to Poklevsky, 3 September/21 Aug. 1914, *Tsar. R.*, p. 158, No. 26.

In the first days of September 1914 the battle in Galicia was approaching its climax and on September 3, Lviv, the capital of Galicia, was taken by the Imperial Russian army.

means prevent Rumania from taking action against the Habsburg Monarchy if Rumanian interests required it.[25]

Soon thereafter, however, the Russian envoy at Bucharest submitted a new suggestion to Sazonov. On September 14, 1914, Poklevsky telegraphed to Petrograd:

> It seems to me that it would now be useful and timely to propose confidentially to the Rumanian government that it occupy with Rumanian troops that part of Bukovina held by us which is populated by Rumanians. Even if she (i.e., Rumania) did not decide to accept our proposal, the latter would represent, nevertheless, new evidence of our friendly attitude toward Rumania and would dispel apprehensions existing here in some circles regarding our intention to annex to Russia the provinces of Austria-Hungary populated by the Rumanians.[26]

Another telegram sent by the Russian envoy at Bucharest to Sazonov on the same day disclosed why such a proposal seemed then to Poklevsky "useful and timely." The Russian envoy reported that the news about the recent Russian and French victories resulted in an outburst of enthusiasm and mass demonstrations in Bucharest, and that the movement in favor of a war with the Habsburg Monarchy was supported by prominent figures of Rumanian society and by leaders of various parties.[27]

[25] Poklevsky to Sazonov, 9 Sept./27 Aug. 1914, *M.O.*, 6, No. 237. The telegram is dated 8 Sept./26 Aug. 1914, in *Tsar. R.*, p. 158, No. 28.

[26] The original Russian text in *Tsar. R.*, p. 160, No. 32.

On September 11, 1914, general retreat in Galicia was ordered by the Supreme Command of the Austro-Hungarian Army. See Conrad, *op. cit.*, Vol. 4, p. 702 f. By the middle of September 1914 the greater part of Galicia and most of Bukovina were occupied by the Imperial Russian armies.

[27] See *M.O.*, 6, p. 277, footnote 1.

One day earlier, on Sept. 13, 1914, the Austro-Hungarian envoy at Bucharest reported from Sinaia to Vienna: "Ministerpräsident (i.e., Bratianu) steht unter dem Eindrucke, dass unsere Situation in Galizien höchst ungünstig sei, und wollte Näheres von mir erfahren. Ich erklärte ihm, er befände sich im Irrtum, unsere Lage sei nicht so schlecht, wie er meine, und wir hätten allen Grund, voll Vertrauen in die Zukunft zu blicken. Trotzdem blieb Herr Bratiano bei seiner Auffassung und der Ansicht, dass unsere militärische Situation höchst kritisch sei.

Letztere Auffassung ist hier leider überhaupt sehr verbreitet. Die Stimmung uns gegenüber hat sich in ganz bedeutendem Masse verschlechtert, und die

Poklevsky's proposal was approved by the Russian Minister of Foreign Affairs and the text of a communication which was to be made to the Rumanian government was worked out at Petrograd. Since, however, in the event of Rumanian acceptance of the Russian proposal, the Rumanian troops would have come into contact with Russian forces in Bukovina, Sazonov wished to learn whether, from the military point of view, there were any objections to the suggested diplomatic step at Bucharest. He inquired, therefore, about the opinion held by the Russian General Headquarters.[28] Meanwhile the Tsar approved the proposed diplomatic move at Bucharest, and also declared himself in favor of sending to the then-Russian-occupied capital of Bukovina an official of the Diplomatic Bureau, who was to be authorized to explain that the question of the future boundary was still to be examined, and that therefore the utmost caution had to be displayed in order, without predetermining anything, to inspire the Rumanians neither with undesirable apprehensions nor with excessive expectations.[29] On September 16, 1914, the Russian Minister of Foreign Affairs empowered Poklevsky to communicate to the Rumanian government the following declaration:

Agitation für eine aktive Kooperation mit der Entente sehr zugenommen." *Ö.-U. Rotbuch*, No. 10. Cf. Czernin to Berchtold, 19, September 1914, *ibid.*, No. 12, and Conrad, *op. cit.*, Vol. 4, pp. 741 and 767-768.

As early as September 6, 1914, the Russian ambassador at Constantinople informed Sazonov that the Russian victories in Galicia had made an "enormous impression" in Rumania. See *Tsar. R.*, p. 158, No. 27.

28 Sazonov to Kudashev, 15/2 September 1914, *M.O.*, 6, No. 258.

The director of the diplomatic bureau at the Russian General Headquarters answered the following day that the Commander-in-Chief agreed to the proposed diplomatic action at Bucharest provided wide-spread publicity were given to the fact that the Rumanian troops entered Bukovina at Russia's invitation. See "Stavka i ministerstvo inostrannykh del," *Krasnyi Arkhiv*, Vol. 26 (1928), p. 7, footnote 1. Excerpts from Kudashev's answer telegram are published in *M.O.*, 6, p. 252, footnote 4, but there the condition under which the Russian Commander-in-Chief agreed to the proposed Russian diplomatic step at Bucharest is inaccurately ascribed by the editor to Sazonov.

29 See *M.O.*, 6, p. 252, footnote 3.

Having occupied a part of Bukovina, Russia has taken the first step toward the liberation of that province from the Austrian yoke, the liberation which unites the Russian and the Rumanian peoples in one desire. The Imperial Government, therefore, addresses the Royal Government anew with an invitation to join it in order to accelerate the accomplishment of this common task, and requests it to occupy on its part without delay southern Bukovina and Transylvania. The dislocation of the Russian and the Rumanian troops in Bukovina could be regulated by mutual agreement of commanders-in-chief of both armies, guided exclusively by considerations of purely military order, without prejudice to the subsequent delimitation of the territories, to which both Governments will proceed in due time on the basis of the ethnographic distribution of the population.[30]

By this statement the Imperial Russian government was officially implying its claim to that part of Bukovina which was predominantly inhabited by the Ukrainian population.

Various means were applied by Sazonov to induce Rumania to accept the Russian proposal. Efforts were made by him from the beginning to overcome doubts and hesitation on the part of the Bucharest government.

Anticipating the Rumanian concern about the possible Bulgarian threat to the rear of the Rumanian army, the Russian Minister of Foreign Affairs advised Poklevsky, the day after the dispatch of the Russian offer, to explain at Bucharest that since the Austrian main forces had been destroyed, no considerable number of troops would be needed to occupy southern Bukovina and Transylvania and that, consequently, Rumania would be able to retain enough forces on her Bulgarian border.[31]

Having learned about rumors that the Viennese cabinet promised to grant Transylvania autonomy if Rumania took action against Russia, Sazonov instructed the Russian envoy at Bucharest to verify the accuracy of that information and, if it proved to be true, to point out to the Rumanians that Russia offered them not merely autonomy but the annexation of Transylvania.[32]

30 The original French text in *M.O.*, 6, No. 263.

31 See *M.O.*, 6, p. 257, footnote 2.

32 Sazonov to Poklevsky, 17/4 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 271.

The Russian Minister of Foreign Affairs also wished to avoid any needless misunderstanding which might have produced an unfavorable impression in Bucharest at that time. When a proposal suggesting the dispatch of the Russian troops into New Dobrudja became known at the Russian Ministry of Foreign Affairs, Sazonov was anxious lest the Rumanians assumed that Russia intended to send her forces to Rumanian Dobrudja. He ordered Poklevsky on September 19 to declare to Bratianu that the idea, considered purposeless at Petrograd, had not originated there.[33]

Finally, the Russian Minister of Foreign Affairs initiated a new diplomatic action when the first news indicated that one of the principal factors restraining the Bucharest government from the acceptance of the Russian offer was Rumania's fear of a Bulgarian attack.[34] On September 21, Sazonov proposed that the following declaration be made by Russia, France, and Great Britain at Bucharest:

> If the Rumanian Government, according to the offer made to it by Russia, France, and Great Britain, proceeds to the occupation of Transylvania and of the Rumanian part of Bukovina, the three Powers mentioned will use all their authority to prevent Bulgaria from an attack upon Rumania as long as the latter will make common cause with the three Powers in the present war against Austria-Hungary.[35]

In another telegram sent on the same day to Paris and London, the Russian Minister of Foreign Affairs expressed himself in favor of a joint declaration at Bucharest and remarked that Rumania's action, although of less importance than at the beginning of the war, would nevertheless definitively prevent Rumania from joining subsequently the Dual Monarchy, would draw off at least a small part of the Austrian forces for protection of Hungary, and might affect Italy.[36]

33 See *M.O.*, 6, p. 280, footnote 2.

34 See Izvolsky to Sazonov, 20/7 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 285. Also Poklevsky to Sazonov, 19/6 Sept. 1914, *Tsar. R.*, p. 161, No. 36.

35 The original text in French. See *M.O.*, 6, No. 288.

36 See *M.O.*, 6, p. 282, footnote 3.

Two days later, on Sept. 23, 1914, Izvolsky replied that Delcassé agreed with

Sazonov did not limit himself, however, to efforts aimed at overcoming by persuasion the doubts and hesitation of the Rumanian government, or to attempts directed at securing Rumania by diplomatic guarantees. Well informed of internal developments in Rumania, particularly about the outburst of enthusiasm there which followed the French and Russian military victories and about the growing movement among Rumanians in favor of a war with the Habsburg Monarchy, he decided also to exert pressure on the Bucharest cabinet. Immediately after the transmission of the Russian proposal requesting Rumania to occupy southern Bukovina and Transylvania, Sazonov, in the next telegram, instructed Poklevsky to give the Russian offer, if it were possible under local conditions, widespread publicity even if the latter had to be importunate.[37] Suspecting a few days later that the Rumanian government was trying to conceal the Russian proposal, the Russian Minister of Foreign Affairs asked Poklevsky anew to give it the most extensive publicity. The Rumanian people and army had to know, Sazonov continued, that Russia, having created by her victories most favorable conditions for the realization of the old dream of the Rumanians, herself requested the Bucharest government to occupy, almost without effort, Transylvania and southern Bukovina, and that if Rumania failed to take advantage of this, the blame would fall exclusively on the Rumanian government.[38]

III.

Yet all the efforts of the Tsarist government to induce the Bucharest cabinet to occupy at once southern Bukovina and

the formula as proposed by Sazonov. The French Minister of Foreign Affairs interpreted the expression "all their authority" in the sense of a moral pressure for, in his opinion, the allies could not have in mind any military action against Bulgaria. *Ibid.*

[37] See *M.O.*, 6, p. 257, footnote 2.

[38] Sazonov to Poklevsky, 20/7 September 1914, *M.O.*, 6, No. 282.

Writing about the Russian offer, Diamandy remarked: "Cette communication, qui aurait dù demeurer secrète, fut intentionnellement colportée dans le public." Diamandy, *op. cit.*, p. 809.

Transylvania proved useless. On September 21, 1914, the Russian envoy at Bucharest reported that Bratianu declined the Russian offer. After Poklevsky had made the prescribed communication, the Rumanian Prime Minister, visibly excited, asked him to leave it in written form and promised to give an answer at Sinaia, alluding to the necessity of meeting the King. On the next day in Sinaia, Bratianu told the Russian envoy to thank the Imperial Government for its friendly proposal, but expressed the wish to let it remain open because an immediate acceptance of it would have been equivalent to Rumania's declaration of war on Austria-Hungary, and Rumania could not take such a decision at the given moment.[39]

As a matter of fact, Poklevsky had given Petrograd to understand as early as September 19 that a negative reply by the Rumanian government to the Russian offer was to be expected.[40] In spite of a powerful movement for active cooperation with the Entente Powers and continued violent demonstrations in Bucharest, the Rumanian Prime Minister was reported to have been convinced that the time for action had not yet come. He told the Russian envoy that for the time being he, Bratianu, could not assume the responsibility for an immediate entry of Rumania into the war and that, were public opinion to continue exerting a strong pressure on him through the manifestations, he and the liberal party would prefer to withdraw from the government. Nothwithstanding the great victories of the Entente Powers at the Marne and in Galicia in the first half of September 1914, the Rumanian Prime Minister considered, according to Poklevsky, the general military situation still too complicated to involve Rumania in war.[41] Another factor that,

39 Poklevsky to Sazonov, 21/8 September 1914, *M.O.*, 6, No. 289.

The Bucharest government was not even willing at that time to prohibit completely the transit of military supplies and personnel of the Central Powers through Rumania to the then still neutral Bulgaria and Turkey. See *M.O.*, 6, p. 287, footnote 1.

40 Poklevsky to Sazonov, 19/6 September 1914, *Tsar. R.*, p. 161, No. 36.

41 Bratianu's similar attitude two months later caused the Austro-Hungarian envoy at Bucharest to remark ironically that the Rumanian Prime Minister belonged to those "friends" of the Habsburg Monarchy "welche meinen, die Si-

in the opinion of the Russian envoy at Bucharest, influenced Bratianu's policy was the fear of a Bulgarian attack from the rear if Rumania were drawn into the European war.[42] At the

tuation sei noch nicht reif, man müsse erst warten, ob wir (i.e., Austria-Hungary) wirklich geschlagen werden." Czernin to Berchtold, 14 November 1914, *Ö.-U. Rotbuch*, No. 24.

42 Bratianu's preoccupation with Bulgaria was also mentioned by the Russian envoy two days later, on Sept. 21, 1914. Declining the Russian offer, the Rumanian Prime Minister referred again to Bulgaria and argued that it was impossible for Rumania to wage war on two fronts, whereas retention of a considerable part of the Rumanian army to guard the Bulgarian border would make Rumania's assistance less valuable for Russia. See *M.O.*, 6, No. 289.

On Sept. 15, 1914, the Russian envoy at Sofia reported that, in the opinion of his Rumanian colleague, Rumania could be secured against Bulgaria by a promise to cede the territory lost by Bulgaria to Rumania in 1913. See *M.O.*, 6, p. 280, footnote 2.

Rumania was also threatened with reprisals by the Turkish fleet, reinforced by the German cruisers "Goeben" and "Breslau." According to Pallavicini's report dated Sept. 22, 1914, the German ambassador at Constantinople declared to the Rumanian envoy on that day that if even a single Rumanian soldier crossed Transylvania's border, the Turkish fleet would immediately destroy Constantsa. See *M.O.*, 6, No. 343.

According to Giers' telegram dated Sept. 30, 1914, and based on the information of the Rumanian envoy at Constantinople, the Bulgarian envoy at Bucharest was authorized to notify Bratianu that if Rumania opened hostilities against Austria-Hungary, Bulgarian troops would enter Dobrudja; the Turkish envoy at Bucharest was instructed to declare to Bratianu at the same time that in such a case Turkey would support Bulgaria with her troops. See *Tsar. R.*, pp. 44-45, No. 84; also *M.O.*, 6, No. 334. In a statement made by the Turkish envoy, Bratianu was told, according to Poklevsky's report dated October 2, 1914, that if any Balkan state entered the European war, Turkey would be forced to give up her neutrality. See *M.O.*, 6, p. 346, footnote 3. The Turkish and Bulgarian steps were taken not without stimulation by the Central Powers. See Conrad, *op. cit.*, Vol. 5, p. 203.

In a decoded telegram transmitted by Giers to Petrograd on Oct. 4, 1914, the Austrian ambassador at Constantinople expressed the opinion that Bucharest had quieted down because of apprehensions about exposure, in case of Rumania's action against Austria-Hungary, to an attack by Turkey and Bulgaria, particularly in connection with the appearance of the Turkish fleet in the Black Sea. See *M.O.*, 6, p. 346, footnote 3.

The cruiser "Breslau" had gone to the Black Sea to carry out reconnoitering there on Sept. 20 and 22; the cruiser "Goeben" on Sept. 21, 1914. See *Tsar. R.*, p. 44, No. 83 and p. 43, No. 82; *M.O.*, 6, p. 292, footnote 3, and No. 336.

same time, the Rumanian Prime Minister was said to have believed that it was not possible to enter into confidential preliminary negotiations with Bulgaria because the contents of the parleys would have been immediately known at Vienna. But the main reason for Bratianu's hesitation in all probability was, in Poklevsky's opinion, the opposition of the Rumanian King.[43]

At the time when the Russian government was attempting to induce Rumania to occupy southern Bukovina and Transylvania, the Central Powers contemplated concessions in Bukovina and Transylvania for Rumania's active cooperation in the war against Russia.

When the Austro-Hungarian envoy at Bucharest reported that Rumania would be ready to enter the war on the side of the Central Powers if the district of Suceava were ceded, the Supreme Command of the Austrian army spoke in support of the idea. On September 11, 1914, the very day when, at the suggestion of the chief of staff of the Austro-Hungarian army, the battle in Galicia was broken off and the general retreat ordered, a telegram was sent by Archduke Frederick to Francis Joseph asking the Emperor, in view of the then-existing military situation, to consent to the sacrifice of Suceava as a price

[43]The Austro-Hungarian envoy at Bucharest reported on September 19, 1914: "Der Schrei 'Wir wollen nach Siebenbürgen!' ist an der Tagesordnung. Bratiano wird immer kleinlauter und ängstlicher—der König ist die einzige noch funktionierende Bremse bei dieser Fahrt auf der schiefen Bahn." Czernin to Berchtold, September 19, 1914. *Ö.-U. Rotbuch,* No. 12. Cf. Czernin to Berchtold, October 9, 1914, *ibid.,* No. 20.

The following entry is given by Conrad v. Hötzendorf under the date September 19, 1914: "Rumänien. Einer Mitteilung des Vertreters des Ministeriums des Äussern Nr. 258 zufolge hatte König Carol auf den Vorschlag Bratianus, in die Bukowina einzumarschieren und die Russen 'hinauszuwerfen,' geantwortet: auf eine solche Proposition ginge er nicht ein, er hätte 'auch noch Ehre im Leib.' " Conrad, *op. cit.,* Vol. 4, p. 813. See also p. 768.

According to Schilling's telegram dated 24/11 Sept. 1914, the Rumanian envoy at Petrograd said after his return from Bucharest that for the time being the Rumanian government was not resolved to act against the will of the king. See *M.O.,* 6, p. 227, footnote 2.

for Rumania's active cooperation against Russia.[44] The scheme was said to have been also favored by the Austro-Hungarian Minister of Foreign Affairs and both Prime Ministers. Although Emperor Francis Joseph would have nothing to do with it since Rumania had not yet officially raised the question, he was reported probably not to have been disinclined to the idea once the suggestion was made.[45]

Referring to the deterioration of the state of affairs in Rumania, the Austro-Hungarian military attaché at Bucharest reported on September 15 that, in the opinion of Count Czernin, not only could the situation be saved but even Rumania's active interference on the side of the Central Powers would be possible if a part of Bukovina were ceded to Rumania and immediate and far-reaching concessions granted to the Rumanians of Transylvania. The Austro-Hungarian envoy at Bucharest was said to have emphasized that he would no longer be able to vouch for the neutrality of Rumania if the suggested measures were not taken up.[46] Two days later, the Austro-Hungarian military attaché reported on his talk with the Rumanian Minister of the Interior who had told him that, if the Rumanians of Transylvania were given the same rights as those to which the Rumanians of Bukovina were entitled, a radical change of feeling in Rumania would still be possible; this was to be done

[44] The telegram is quoted in Conrad, *op. cit.*, Vol. 4, pp. 724-725.

In case of Rumania's declaration of war on Russia, the Viennese government was willing to permit the entry of the Rumanian troops into Bukovina to cooperate with the Austro-Hungarian army; in other contingencies, however, the entry of the Rumanians into Bukovina and Transylvania was to be treated as an act of war. *Ibid.*, pp. 864 and 880.

[45] *Ibid.*, p. 737.

[46] The Austro-Hungarian military attaché added: "Was heute noch erreichbar, ist wahrscheinlich in kurzer Zeit unmöglich."

After receiving the report, Conrad telegraphed Berchtold on the same day: "Erachte ein Arrangement mit Rumänien, welches dieses an die Seite der Monarchie bringt, mindestens aber von einer Aktion gegen letztere abhält, für ein dringendes Gebot der Klugheit, da, insolage wir allein den numerisch weit überlegenen russischen Kräften gegenüberstehen, auf einen durchschlagenden Waffenerfolg nicht zu rechnen ist." Conrad, *op. cit.* Vol. 4, p. 768.

quickly, however, for otherwise it would be too late.[47] Hereupon it was decided by the Supreme Command of the Austro-Hungarian army to send an aide-de-camp to the Hungarian Prime Minister in order urgently to recommend concessions to the Hungarian Rumanians.

In the meantime Germany stepped in advising her ally to seek to induce Rumania to active cooperation even at the price of satisfying the Rumanian demands within the Habsburg Monarchy and, if needed, by ceding the district of Suceava.[48] Finally, on September 19, 1914, Freiherr von dem Bussche called on the Rumanian king with the mission to promise concessions to the Rumanians in Transylvania and to offer rectifications of the border in Bukovina. King Charles, however, declined the proposal, referring to the internal situation in the country.[49]

As mentioned above, the Russian Minister of Foreign Affairs requested Poklevsky on September 17, 1914, to verify rumors that the Viennese government had allegedly promised to grant Transylvania autonomy if Rumania joined the Central Powers. The Russian envoy at Bucharest replied on September 22 that

[47] *Ibid.*, p. 790. See also p. 857.

[48] Stürgkh to Bolfras, September 19, 1914, Conrad, *op. cit.*, Vol. 4, p. 814.

[49] The king remarked in his diary: "Je réponds (to von dem Bussche) que l'opinion est impossible, qu'on veut entrer en Transylvanie, etc. . . . et que Bratiano serait abandonné." Diamandy, *op. cit.*, p. 819.

Another unsuccessful attempt was made by Germany somewhat earlier, in the first days of September 1914, when Emperor William II urged King Charles of Rumania by telegrams to join the Central Powers. *Ibid.*

When at the end of September an Austro-German offensive began in Poland, German military authorities pressed for a new effort to induce Rumania by most far-reaching concessions to active cooperation. Conrad, *op. cit.*, Vol. 4, p. 890. The suggestion was renewed by the Germans when Hindenburg's offensive between the Vistula and the Warta started in November 1914. It was asserted then that generous promises to Rumania and assurances of equal rights to the Rumanians in Hungary would presumably induce the Bucharest government to enter the war on the side of the Central Powers. In order to achieve that aim, General Hindenburg urged territorial promises to Rumania. The Austro-Hungarian Minister of Foreign Affairs was, however, of the opinion that not promises but military successes alone might bring Rumania to the side of the Central Powers. Conrad, *op. cit.*, Vol. 5, pp. 472-473 and 486-487.

members of the Rumanian government had not revealed any information about promises given by Austria-Hungary for Rumania's armed cooperation; it was known to him, however, from a "completely trustworthy source" that a special statute for Transylvania and insignificant rectification of the border in Bukovina had been recently promised by the Austrian government.[50]

While the Central Powers were inclined to grant constitutional concessions in Transylvania and territorial ones in Bukovina if Rumania entered the war on their side, the Russian government was not even willing to discuss the possibility of cession of a part of Bessarabia in return for Rumania's immediate participation in the war against the Habsburg Monarchy.

As early as September 1, 1914, the Russian envoy at Bucharest notified Sazonov that certain Rumanian statesmen as well as some organs of the Rumanian press gave it to be understood that they expected the cession by Russia of a part of Bessarabia in exchange for Rumania's neutrality.[51] A few days later, on September 7, the British Secretary of Foreign Affairs transmitted to the ambassador of Great Britain at Petrograd a telegram from the British envoy at Bucharest, which was subsequently decoded at the Russian Foreign Ministry and in which it was reported that three indispensable conditions for Rumania's action against Austria-Hungary had been specified by the Rumanian Minister of Finance, one of them being the cession to Rumania by Russia of a part of Bessarabia.[52]

[50] Poklevsky to Sazonov, 22/9 September 1914, *M.O.*, 6, No. 296.

[51] Poklevsky to Sazonov, 1 Sept./19 Aug. 1914, *ibid.*, No. 204.

The Rumanian envoy at St. Petersburg intended originally to attempt to regain, in exchange for Rumania's commitment to preserve neutrality, that part of Bessarabia which had been ceded to Russia in 1878. After returning in August 1914 to Rumania, however, he found that "le grand courant de l'opinion publique roumaine s'était déjà, très ostensiblement, déclaré hostile à la coopération avec les Puissances centrales et cette attitude gênait fort le jeu des combinaisons diplomatiques." He concluded that "La carte de notre (i.e., Rumanian) neutralité, trop tôt jetée par nous, rendait la Russie moins accessible à toute négociation concernant la Bessarabie." Diamandy, *op. cit.*, p. 808.

[52] See *M.O.*, 6, p. 224, footnote 2. It seems to be correct to assume that in the decoded telegram reference was made to Bessarabia.

On September 11, the Russian envoy in Greece informed his government of the mission of Diamandy and Istrati who were passing through Athens on their way to Italy. According to Demidov, these Rumanian politicians were allegedly authorized to ask the British ambassador in Rome for an intervention of the London cabinet in order to induce Russia to the cession of a part of Bessarabia; they were to give assurance that in that case Rumania would immediately enter into the war on the side of the Entente Powers.[53] Having received a copy of Demidov's telegram, the Tsar wrote on it on September 13: "Now we need the active participation of Rumania less than was the case at the beginning of the war."[54]

[53] See *M.O.*, 6, p. 259, footnote 1.

After several weeks the subject was actually broached by the British Prime Minister in a talk with the Russian ambassador at London. Emphasizing the importance of winning over Rumania, Asquith, according to Benckendorff's account, asked him whether the Russian government would consent to some slight rectifications of the border in Bessarabia in favor of Rumania after the war in which Rumania participated, and whether there existed any strategic arguments against it. At the same time the British Prime Minister stressed his increasing delight that in the solution of questions the Russian government was adopting the ethnological principle, the only principle considered by the British government to be a serious and lasting one. Finally, Asquith was reported to have remarked that such a splendid act of magnanimity would assure Russia in Europe a moral influence which was not to be underestimated. The Russian ambassador replied that as far as the strategic point of view was concerned, he was not able to express an opinion but that, in the case of which the British Prime Minister spoke, the ethnologic point of view was at the moment doubtful. Benckendorff was ready to admit that each act of magnanimity always bore fruit; he added, however, that in this particular case the point in question was not only a territorial decrease, always a very serious and difficult matter, but also a place with painful reminiscences of the Crimean War, and that he had, therefore, doubts whether Russian public opinion would assent to it. Thereupon Asquith was said not to have insisted on his suggestion but to have emphasized once more the importance of accession of Rumania and Italy to the alliance. The Russian ambassador concluded his report by remarking that the idea of a rectification of the border of Bessarabia was not new either in England or in France, and that with regard to that point the British government cherished a hope which would contribute extraordinarily to the strengthening of the future relations between Russia and Great Britain. Benckendorff to Sazonov, 30/17 October 1914, *M.O.*, 6, No. 430.

[54] The Tsar's remark in Russian. *M.O.*, 6, p. 259, footnote 1.

Somewhat later, on September 16, 1914, the Russian ambassador at Rome reported that on that day Diamandy and Istrati had paid him a visit. Allegedly with Bratianu's knowledge and the authorization of Take Ionescu, Filipescu, and the Rumanian Minister of Finance Costinescu, they asked Krupensky to urgently notify his government that if Russia consented to return to Rumania the Bessarabian districts incorporated in 1878, Rumania would immediately declare war on Austria and send all five corps against her. The Rumanians first referred to the principles of ethics and justice, and then argued that it would be impossible for their country to go along with Russia without restoring the old border because the insult made to allied Rumania by the detachment of the specified districts was still alive. The Russian concession would, in their opinion, force the Rumanian king to consent to a war with Austria-Hungary. If the Russian government preferred to give the requested promise not directly to the Bucharest cabinet but through the British and French cabinets, this would satisfy Rumania too. Such a decision would be reported immediately to the Rumanian parliament and all Rumania would enthusiastically become a Russian ally, according to the assurances of the Rumanian statesmen. Krupensky informed Petrograd that he had refrained from comment and asked for a speedy answer, adding that, if Rumania went with Russia, Italy could not remain neutral and would immediately act against the Dual Monarchy too. Nicholas II remarked, however, on the margin of Krupensky's telegram on September 19: "I am against the cession to Rumania of even a strip of Russian land."[55]

In the opinion of Serbian diplomats, Russia's unwillingness to even enter into negotiations on the question of Bessarabia contributed to the decision of the Rumanian government to remain neutral.[56]

55 "Ya protiv ustupki Rumynii khotya by klochka russkoi zemli." Krupensky's tel. and Tsar's comment in *M.O.*, 6, No. 266.

56 The remark was made in a communication of the Serbian legation of 6. Oct./23 Sept. 1914. See *M.O.*, 6, p. 444, footnote 1.

IV.

While declining the Russian offer of an immediate Rumanian occupation of southern Bukovina and Transylvania, Bratianu was at the same time eager to obtain from Russia, France, and Great Britain a guarantee of Rumania's territorial integrity and a pledge that Rumania would be compensated with the Austro-Hungarian provinces, inhabited by the Rumanian population, in exchange for the maintenance of neutrality by the Bucharest government. The Rumanian Prime Minister was reported to have emphasized that such an agreement would by no means preclude the active cooperation of Rumania in the future.[57] On the other hand, Bratianu was said to have argued that violent manifestations for an immediate declaration of war on Austria-Hungary could lead only to such an internal upheaval in Rumania as would hardly be desirable or beneficial to the Russian government.[58]

The Russian envoy at Bucharest favored the idea of securing Rumania's neutrality by giving the Rumanian government certain definite promises, since this would prevent, in his opinion, any fluctuations on the part of the Rumanians if the fortunes of war were to become more advantageous for Russia's enemies. Poklevsky suggested that if the Russian government considered Bratianu's wishes too excessive, a distinction be made between cooperation and neutrality, and Transylvania alone be promised for a written pledge by the Rumanian government to maintain neutrality until the end of the war.[59] The Russian envoy at Bucharest did not share Sazonov's view that widespread publicity be given in Rumania to the Russian proposal requesting the Rumanian government to occupy at once southern Bukovina and Transylvania. Poklevsky reported

57 Poklevsky to Sazonov, 21/8 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 289.

58 Poklevsky to Sazonov, 26/13 Sept. 1914, *ibid.*, No. 319. Bratianu's view was shared by Poklevsky.

59 See *M.O.*, 6, No. 289.

The French envoy at Bucharest was against compensations for Rumania's mere neutrality. *Ibid.*, Nos. 319, 324 and p. 323, footnote 2. In spite of Blondel's opposition, Poklevsky defended his point of view. *Ibid.*, No. 319.

to Petrograd that he had made more prominent Rumanian politicians confidentially acquainted with the Russian offer, but that he regarded it as undesirable to spread news about it.[60] In general it seemed to the Russian envoy at Bucharest advisable to act rather cautiously and to avoid anything which might have caused a split among the Rumanian parties. In Poklevsky's opinion the Rumanian king could be forced to change his policy only under the combined pressure of representatives of all the Rumanian political parties, which differed merely on the question when to act against the Habsburg Monarchy.[61]

The Russian Minister of Foreign Affairs was, however, apparently displeased with Bratianu's negative reply to the Russian proposal of an immediate Rumanian occupation of southern Bukovina and Transylvania. After receiving the news from Poklevsky, he ordered the Russian envoy at Bucharest to make clear to Bratianu that the Russian government was not asking, especially after the defeat of the Austrian army, for Rumania's help but was merely requesting that it take what at the moment could be taken by Rumania without any effort. Therefore, Sazonov continued, nothing prevented Rumania from keeping a great part of her troops against Bulgaria; besides, a declaration of the three Entente Powers proposed by Russia would secure Rumania from a Bulgarian attack. Then the Russian Foreign Minister resorted to a threat. The three allied powers, he declared, had agreed that at the time of decision only those who participated in the common cause would have the right to a reward. Consequently, the wishes of the Rumanian Prime Minister appeared too exorbitant to Sazonov. In the opinion of the Russian Minister of Foreign Affairs, the most that could be given the Bucharest government for its written pledge to maintain neutrality till the end of the war was a corresponding promise of the three Entente powers acknowledging Rumania's right to the annexation of Transylvania, if no special military

60 *Ibid.*, p. 277, footnote 2.

61 Poklevsky to Sazonov, 19/6 September 1914, *Tsar. R.*, p. 161, No. 36.

action on the part of the allies were required for the occupation of the province.[62]

In another telegram of the same day, Sazonov requested Poklevsky to take a step at Bucharest, conceived by the Russian Foreign Minister earlier but then postponed until Bratianu's refusal to occupy southern Bukovina and Transylvania became known at Petrograd. The Russian envoy at Bucharest was ordered to make a presentation to the Rumanian government regarding the transit of German war matériel through Rumania to Turkey.[63] At the same time Poklevsky was instructed to demand the Rumanian government's permission for a free passage of military supplies through Rumania to Serbia.[64]

While still on September 22, under the impression of unfavorable news from Bucharest, Sazonov threatened Rumania with losing the right to a reward after the war as a result of her neutrality policy, in the very next days thereafter he entered into negotiations over a Russo-Rumanian neutrality agreement, thus abandoning his unsuccessful efforts to induce Rumania to seize at once southern Bukovina and Transylvania. The Russian Minister of Foreign Affairs did this, although both the French and the British governments were backing the Russian proposal of the Rumanian occupation of the territories mentioned, and in spite of a report of the Russian ambassador at London that Great Britain would not join Russia in promising Rumania Transylvania in return only for the country's

[62] Sazonov to Poklevsky, 22/9 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 291.

[63] Sazonov to Poklevsky, 22/9 Sept. 1914, *ibid.*, No. 293.

The diplomatic action on the subject was initiated by Sazonov on September 10; the British consent to a joint presentation at Bucharest was communicated to the Russian government on Sept. 13, 1914. See *M.O.*, 6, p. 286, footnote 2.

As a matter of fact, Poklevsky notified his government in a telegram dated Sept. 21, 1914, that he had made a corresponding declaration jointly with his French and British colleagues at Bucharest. *Ibid.*, p. 287, footnote 1.

[64] The Russian envoy at Bucharest was told to raise the question of the transit to Serbia with Bratianu, if needed, even single-handed. And, indeed, the British government hesitated to make to Rumania "from the point of view of international law two contradictory declarations." Benckendorff to Sazonov, 23/10 September 1914, *M.O.*, 6, No. 303.

neutrality.[65] Sazonov was undoubtedly influenced by conversations he held with Diamandy, the Rumanian envoy at Petrograd, who had just returned from Rumania.[66]

As early as September 23, the tone of a communication dispatched by the Russian Minister of Foreign Affairs to Bucharest differed markedly from that of telegrams sent by him to Poklevsky on the preceding day. It became apparent at a meeting with the Rumanian envoy at Petrograd, Sazonov telegraphed, that there existed the conviction in Bucharest that in consequence of Rumania's refusal to act immediately against Austria-Hungary Russia was no longer inclined to consent to the annexation of Transylvania and southern Bukovina by Rumania. The Russian Minister of Foreign Affairs assured Diamandy that this conviction was erroneous and that Russia agreed as before to these territorial increases. The complete disinterestedness displayed thereby by Russia, Sazonov argued, should open the eyes of the Rumanian government as to the sincerity of Russian friendship and Russia's desire to establish lasting neighborly relations with Rumania in the future, as well. The Russian envoy at Bucharest was instructed to talk with the Rumanian Foreign Minister in the same rather conciliatory spirit.[67]

On September 24, the Russian Minister of Foreign Affairs called off the diplomatic action he himself had launched three days earlier. No longer expecting to induce the Rumanian government to an immediate open break with Austria-Hungary, he notified Paris and London of his wish to shelve the planned joint declaration of the three Entente Powers at Bucharest, de-

[65] See Grey to Buchanan, 22/9 Sept. (*M. O.*, 6, No. 294) and Benckendorff to Sazonov, 23/10 Sept. 1914 (*ibid.*, No. 301), respectively. Cf. also Benckendorff to Sazonov, 28/15 Sept. 1914 *(ibid.*, No. 329).

[66] Sazonov to Izvolsky, 17/4 October 1914, *Stieve,* No. 229. Also Diamandy, *op. cit.*, p. 810.

Sazonov mentioned a talk with Diamandy for the first time in a telegram dated 23/10 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 299. In a telegram dated 24/11 Sept. Schilling referred to Diamandy's return to Petrograd. *Ibid.*, p. 277, footnote 2.

[67] Sazonov to Poklevsky, 23/10 September 1914, *M.O.*, 6, No. 299.

signed to assure Rumania against a Bulgarian attack.[68] Sazonov realized that the Russian government had invited the Bucharest cabinet to enter southern Bukovina and Transylvania at an inopportune moment, when Rennenkampf's army had suffered defeat in East Prussia, and expressed the opinion that this factor probably contributed to the Rumanian refusal to accept the Russian proposal.[69]

The decision of the Russian Minister of Foreign Affairs to secure at least Rumania's neutrality by promising Austro-Hungarian territories with a predominantly Rumanian population was made at the time when alarming news were arriving at Petrograd from Constantinople accompanied by disturbing reports about the situation in Sofia and Nish.

The dispatches from Constantinople spoke of the appearance of the cruisers "Goeben" and "Breslau" in the Black Sea.[70] Upon receiving the news, Sazonov considered the situation on September 23, 1914 so serious that he recommended the preparation, without loss of time, of an insurrection of the Armenians, Aissorians, and Kurds against the Turks, a rebellion which was to take place in the event of a Russo-Turkish war.[71]

68 See *M.O.*, 6, p. 282, footnote 3.

In the meantime the Russian ambassador in France reported in a telegram dated September 23, 1914, that Delcassé had approved Sazonov's draft of the declaration. *Ibid.*

69 The view was given in Sazonov's telegram to Kudashev dated 25/12 September 1914, *M.O.*, 6, p. 284, footnote 1.

Sazonov was informed about the military situation, and was told particularly that the Russian victory over the Austro-Hungarian army was not sufficiently utilized and that Rennenkampf suffered defeat, by a letter of the director of the Diplomatic Bureau at the Russian General Headquarters, Kudashev, dated 18/5 Sept. 1914, *Krasnyi Arkhiv*, Vol. 26, p. 5. Cf. Kudashev's letter to Sazonov dated 26/13 Sept. 1914, *ibid.*, p. 8.

70 In a telegram dated September 21, 1914, the Russian ambassador in Turkey reported that the "Goeben" had entered the Black Sea; on September 22 he informed Petrograd about the voyage of the "Breslau" there. Ministerstvo inostrannykh del. *Sbornik diplomaticheskikh dokumentov: Peregovory ot 19 Iyulia do 19 Oktyabrya 1914 goda predshestvovavshie voine s Turtsieiu*, Petrograd, Gosudarstvennaya tipografiya, 1914, Nos. 57 and 58, respectively. [Hereafter cited as *Sbornik*.]

71 Klemm to Giers, 23/10 September 1914, *M.O.*, 6, No. 298.

The Russian Minister of Foreign Affairs was fully aware that the appearance of the "Goeben" and "Breslau" in the Black Sea might easily lead to incidents resulting in a war with the Ottoman Empire. As early as September 10, 1914, he had instructed the Russian ambassador at Constantinople to warn the Grand Vizier that the dispatch of the cruisers to the Black Sea might give rise to grave complications.[72]

The activity of the German Admiral Usedom, who arrived at Constantinople in the middle of September 1914 and soon thereafter became the General Inspector of the Coast Defense at the Dardanelles, was not reassuring either. On September 24 the Russian Foreign Ministry notified in an aide mémoire the British ambassador at Petrograd that the German admiral had inspected the Dardanelles and expressed himself in favor of the mining and closing of the Straits.[73]

Sazonov had even more reason to be concerned with these developments in view of reports reaching Petrograd during the preceding three weeks that a landing on the Black Sea coast and, in particular, a descent upon Odessa was contemplated.[74] The information based on secret sources and communicated by the Russian Foreign Ministry to the Ministry of Naval Affairs on September 13, 1914, indicated that the Turkish fleet might sail out of the Bosporus in order to cover a descent near Odessa or on the Black Sea shore of the Caucasus and that Germany pressed the Porte to land troops at Odessa and to advance from there towards Proskuriv.[75]

While on September 21 and 22 the Russian ambassador at Constantinople reported the appearance of the "Goeben" and "Breslau" in the Black Sea, on September 23 he informed his government of rumors spread by the German embassy that Gennadiev, the former Bulgarian Minister of Foreign Affairs who

72 *Sbornik,* No. 49, and *M.O.,* 6, No. 255.

73 *M.O.,* 6, p. 340, footnote 2.

74 See Giers to Sazonov, 3 Sept./21 August (*Stieve,* No. 197), 10 Sept./28 Aug. (*Sbornik,* No. 47), and 24/11 Sept. 1914 (*M.O.,* 6, No. 309). Also Pallavicini to Berchtold, 2 Sept./20 Aug. 1914, *Tsar. R.,* p. 35, No. 64.

75 *M.O.,* 6, p. 303, footnote 2.

had visited Turkey, was returning to Sofia accompanied by the Bulgarian envoy at the Porte, with a draft of the Bulgarian-Turkish agreement.[76] According to a communication dispatched by Giers one day later, the Austro-Hungarian ambassador at Constantinople telegraphed on September 15 that the necessity to compel Bulgaria to take a definite stand was, in the opinion of Enver Pasha, the Ottoman Minister of War, the main preoccupation at the given moment.[77] On the following day the Russian Minister of Foreign Affairs was notified of the anxiety at Athens caused by reports that Bulgarian-Turkish joint actions were allegedly being prepared.[78]

Thus, the rumors about a Bulgarian-Turkish understanding and the preparation of joint Bulgarian-Turkish actions followed closely the news that the cruisers "Goeben" and "Breslau" had been sent to the Black Sea and, obviously, could not but add to the uneasiness at Petrograd. The possibility that Bulgaria might join Russia's adversaries had seriously to be taken into account, after the failure of intensive efforts made by Sazonov in August and early September 1914 to induce the governments of Nish and Athens, in return for the territorial expansion of Serbia and Greece at the expense of Austria-Hungary and Albania, to agree to territorial concessions acceptable to the cabinet of Sofia.

The situation in Serbia was at that time not encouraging either. The Serbian army lacked ammunition. Referring to the

[76] *Tsar. R.*, p. 41, No. 75.

On September 27, 1914, a report of the Russian military attaché at Sofia was transmitted to Sazonov in which Romanovsky adduced evidence supporting the rumors about a "complete accord" between Bulgaria and Turkey. *M.O.*, 6, No. 325.

[77] Giers to Sazonov, 24/11 September 1914, *M.O.*, 6, No. 309.

The Turks were repeatedly reported unwilling to enter the war against Russia without being assured as to Bulgaria's attitude. E.g., Giers to Sazonov, 9 Sept./27 Aug., 28/15 and 29/16 September 1914, *Tsar. R.*, p. 39, No. 72; p. 42, No. 80; p. 43, No. 82; p. 44, No. 83.

[78] Demidov to Sazonov, 25/12 September 1914, *M.O.*, 6, No. 314.

The possibility of common Bulgarian-Turkish actions was hinted at to Sazonov by Patev, the Bulgarian chargé d'affaires at Petrograd, on September 16, 1914, *ibid.*, No. 264.

urgent need of articles of war in Serbia, the Russian Minister of Foreign Affairs instructed Poklevsky on September 22, 1914, to request the Rumanian government for permission to transit military supplies to the Serbs.[79] On the same day the Russian envoy at Sofia was authorized to make a similar request to the Bulgarian government.[80] The cabinets of Bucharest and Sofia, however, did not seem in a hurry to reply, and in the meantime the adverse news continued to arrive at Petrograd. On September 25 the Russian envoy at Athens reported that the shortage of artillery shells threatened to halt in a short time the military operations of the Serbian army; the Russian ambassador in France telegraphed that the French government would not be able for some time to deliver the needed shells to the Serbs.[81]

In view of all these developments Rumania's position assumed special importance. It was at this time that Sazonov became more susceptible to the idea of a Russo-Rumanian neutrality agreement which was ardently espoused by the Rumanian envoy at Petrograd who had just returned from a trip to Rumania.[82] Realizing that for the time being the Rumanian government was hardly to be moved to a hostile action against Austria-Hungary, the Russian Minister of Foreign Affairs gave up his efforts to induce the Bucharest cabinet to the immediate

79 *M.O.*, 6, No. 293.

80 *Ibid.*, p. 344, footnote 1. Cf. Sazonov's suggestion of 8 September/26 August 1914, *Stieve*, No. 206.

81 *M.O.*, 6, No. 314, and p. 310, footnote 1.

82 Diamandy wrote on the subject:

"Je me rendais compte de l'importance que présentait pour la Roumanie un traité de neutralité conclu avec la Russie, garanti par la France et l'Angleterre et qui laissait mon pays libre quant au moment de son entrée en guerre; je savais également, par les instances de Jean Bratiano, combien il y tenait. Aussi mis-je toute mon ardeur à le mener à bien. N'eût-ce été qu'un point de vue professionnel, ce premier traité, négocié par moi, prenait à mes yeux un caractère passionnant.

J'entamai donc les pourparlers dès le lendemain de mon retour à Pétrograd, avec l'intention d'obtenir en échange de notre neutralité les mêmes conditions que la Russie eût voulu réserver uniquement à notre coopération militaire immédiate." Diamandy, *op. cit.*, p. 810.

occupation of southern Bukovina and Transylvania, and entered into negotiations over a Russo-Rumanian neutrality pact. Sazonov was ready now to compensate the Rumanians with territories of the Dual Monarchy for the maintenance of Rumania's neutrality alone. By such an agreement he expected not only to secure Rumania's benevolent neutrality, but also to oblige the Rumanian government to put an end to the transit between the Central Powers and Bulgaria and Turkey as well as to the deliveries of Rumanian products to Austria-Hungary and Germany, on the one hand, and to obtain the permission of the Bucharest cabinet for the passage of military supplies through Rumania to Serbia, on the other.[83]

V.

The conversations between Sazonov and Diamandy soon brought about the first positive results.

On September 25, just a few days after Diamandy's return to Petrograd, the Rumanian envoy informed his government of a statement made by the Russian Minister of Foreign Affairs in which Sazonov declared that Russia wished to have at her frontier a satisfied and friendly Rumania, and aimed at the stabilization of relations among the peoples of the Habsburg Monarchy on the basis of the principle of nationality. The Russian Minister of Foreign Affairs was said to have remarked that Rumania's military assistance was no longer necessary to Russia and that Rumania was called simply to occupy what was rightly to be hers, namely territories in Transylvania and Bukovina.[84]

The Rumanian Prime Minister was probably influenced by this telegram when on the next day he asked Poklevsky to convey his deep gratitude to Sazonov for the magnanimous appreciation displayed by the Russian Minister of Foreign Affairs for the Rumanian national ideal and for future Russo-

[83] See the draft of an annex to the Russo-Rumanian neutrality agreement of October 1, 1914, *M.O.*, 6, No. 341.
[84] Diamandy, *op. cit.*, p. 810.

Rumanian relations. Bratianu mentioned then the offer concerning Rumania's neutrality, but the Russian envoy emphasized anew as he had done two days earlier that what the Rumanian Prime Minister referred to was to be considered rather as Sazonov's personal opinion than as a formal offer. While reporting, however, his conversation with Bratianu to Petrograd, Poklevsky argued for negotiations with the Bucharest government on the basis of Rumania's neutrality.[85] The Russian envoy at Bucharest seemed as yet unaware of the rapid progress made in the negotiations between Sazonov and Diamandy.[86]

It was on September 26, precisely on the day when this conversation between Bratianu and the Russian envoy at Bucharest took place and when the latter dispatched his report about it to Petrograd, that Sazonov sent to Poklevsky the following draft of a Russo-Rumanian agreement worked out by the Russian Minister of Foreign Affairs jointly with Diamandy:

> "Russia engages herself to recognize Rumania's right to annex the regions of the Austro-Hungarian Monarchy inhabited by the Rumanians. In Bukovina the principle of the majority of population will serve as a basis for the delimitation of territories to be annexed either by Russia or by Rumania. Rumania will be entitled to occupy these territories at a moment considered opportune by her.
>
> In exchange Rumania engages herself to observe until the moment when this occupation will take place a benevolent neutrality toward Russia."[87]

---

85 Poklevsky to Sazonov, 26/13 September 1914, *M.O.*, 6, No. 319.

86 After remarking that the Russian legation at Bucharest was "plus exigeante dans ses demandes et moins large dans ses offres que le chef du Pont-aux-Chantres dans ses pourparlers avec moi, à Petrograd," Diamandy ascribed that attitude to "un excès de zèle" and asserted that the only aim of that policy was "d'empêcher le premier ministre roumain de calmer, par la perspective d'une neutralité fructueuse, les impatiences de l'opinion publique roumaine." Diamandy, *op. cit.*, pp. 810-811.

Actually, as the respective dispatches of the Russian legation at Bucharest to Sazonov reveal, Poklevsky supported Bratianu's point of view and persistently endeavored to win Sazonov over to the idea of a Russo-Rumanian understanding based on Rumania's neutrality.

87 The original French text in *M.O.*, 6, No. 317.

The Russian envoy at Bucharest was instructed to submit the draft of the proposed agreement to Bratianu. It was suggested that, if approved by the Rumanian government, the agreement be signed at Petrograd by an exchange of notes between Sazonov and Diamandy.

The Imperial Russian government expressed thus explicitly its claim to the ethnically Ukrainian part of Bukovina.

The results of the negotiations at Petrograd must have been extremely welcome news to Bratianu who wished to report at a meeting of the Rumanian Crown Council to be held in the near future that it was possible to obtain compensations from the Russian government in return for Rumania's mere neutrality.[88] By pointing to a conspicuous achievement of his neutrality policy, the Rumanian Prime Minister, notwithstanding an anti-Austrian sentiment and a strong agitation in the country for a war with the Habsburg Monarchy, could convincingly argue that for the time being it was more advantageous to Rumania to remain neutral.

Bratianu immediately empowered the Rumanian envoy at Petrograd to proceed with the exchange of notes but at the same time attempted to induce the Russian government to additional commitments as well as to territorial concessions. The Rumanian Prime Minister asked specifically that Rumania's frontiers be guaranteed and proposed that the boundary between the Russian and the Rumanian parts of Bukovina be drawn along the river Prut because that line would, in his opinion, make a stable border between the two countries and would allegedly correspond to the ethnic division of the province.[89] Finally, Bratianu suggested that the agreement be kept secret until the time of its fulfillment.

88 See *M.O.*, 6, No. 319.

At the meeting of the Rumanian Crown Council then planned, Rumania's neutrality was to be confirmed. Czernin to Berchtold, 28, 29, and 30 September 1914, *Ö.-U. Rotbuch,* Nos. 15, 16, and 17.

89 Poklevsky to Sazonov, 28/15 September 1914, *M.O.*, 6, No. 330.

In fact, however, the line of the Prut would have left the greater part of the Ukrainian ethnic territory in Bukovina on the Rumanian side.

On September 29 Diamandy called on the Russian Minister of Foreign Affairs and declared that he was authorized by the Rumanian government to sign the agreement. Yet at the last moment difficulties arose which almost caused the collapse of negotiations. At the Russian Foreign Ministry an annex to the note was worked out which, according to Sazonov's wish, was to be signed together with the main document. This supplementary note defined the Russian commitment to oppose any infringement of Rumania's territorial *status quo* as including a diplomatic but not a military action. On the other hand, it interpreted the "benevolent neutrality" to be observed by Rumania as including prohibition by the Bucharest government of any passage of military personnel through Rumania, as well as any export or transit of articles considered war contraband, to countries at war with Russia and her allies or to countries whose attitude in the conflict was still uncertain (i.e., to still neutral Bulgaria and Turkey) ; at the same time Rumania was, according to this interpretation of "benevolent neutrality," to grant all possible facilitation to the transit of war matériel and supplies from Russia to Serbia.

When Sazonov submitted to the Rumanian envoy the additional note, Diamandy flatly refused to sign what he called later "un véritable contrat de contrebandiers." The Rumanian envoy was reported to have been very much displeased and extremely excited because of this new Russian suggestion. Emphasizing in a talk with the director of the Chancellery of the Russian Foreign Ministry that Sazonov's proposal would make a most unfavorable impression at Bucharest and that it would be hardly acceptable to the Rumanian government, which consequently might be induced to give up the idea of an agreement with Russia altogether, Diamandy was said to have remarked that he himself would rather resign than sign such a document even if Bratianu were to approve it.

Eventually the deadlock was broken since both governments were interested in the conclusion of the agreement. The Rumanian Prime Minister was said to have been disturbed by the postponement of the planned exchange of notes at Petro-

grad. Pointing to the deterioration of the internal situation in Rumania, he pressed Diamandy to complete the negotiations. Sazonov also was anxious to bring the parleys to a successful end and decided, therefore, not to insist on the simultaneous signature of the proposed annex with the main note. The principal obstacle to the conclusion of the agreement was thus eliminated.[90]

In the meantime suggestions were made at the Russian General Headquarters that advantage be taken of the Russian military successes in the Carpathians in order to initiate new diplomatic actions. At first it was proposed that the Rumanians be informed of the advance of General Pavlov's troops into the then-Hungarian possessions and that Bucharest be urged anew to enter Transylvania.[91]

A few days later, in view of the rumors about a complete disorganization of the Hungarian units, which allegedly had escaped of their own will beyond the Carpathian Mountains in order to defend their country, another proposal was brought forward by General Yanushkevich. Guided by strategic considerations, he advanced the idea that an attempt be made to enter into an agreement with the Hungarian commanders. The Russians were to promise, according to the General's suggestion, not to advance into Hungary and the Hungarians were, in return, to withdraw their troops into the interior of the country in the direction of Transylvania. Since, however, such an understanding might have affected the negotiations with Rumania, Yanushkevich wanted to know the opinion of the Russian Minister of Foreign Affairs on the subject before entering into contact with the Hungarians.[92]

Sazonov strongly objected to the idea of negotiating an agreement with individual Hungarian commanders, persons without necessary authorization. He argued that, while not sufficiently securing Russia from the direction of Hungary, the

90 The episode is described in the Russian Foreign Office diary (*M.O.*, 6, No. 353) and in Diamandy, *op. cit.*, pp. 811-812.

The original French text of the proposed *note annexe*, in *M.O.*, 6, No. 341.

91 Kudashev to Sazonov, 28/15 Sept. 1914, *Krasnyi Arkhiv*, Vol. 26, p. 10.

92 Kudashev to Sazonov, 1 October/18 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 344.

proposed understanding might, on the other hand, do much harm to the Russo-Rumanian agreement which was being negotiated with some difficulty, and would, in addition, limit Russia's freedom of action in relation to Hungary in the future when questions concerning the Slavic population of the Kingdom of Hungary (i.e., of Transcarpathia, Slovakia, Croatia, and Banat) would be resolved.[93]

The Russian Minister of Foreign Affairs replied to General Yanushkevich on the very day of the conclusion of the Russo-Rumanian neutrality agreement. It was on October 2, 1914, at 3 P.M., that the exchange of notes between Sazonov and Diamandy took place at the Russian Ministry of Foreign Affairs in Petrograd.[94] Simultaneously it was decided that reservations of the Russian government regarding the interpretation of the Russian guarantee of Rumania's territorial integrity and regarding the interpretation of the "benevolent neutrality" to be observed by Rumania, would be communicated to Bratianu by Poklevsky.[95]

The Russo-Rumanian neutrality agreement of October 1,

[93] Sazonov to Kudashev, 2 October/19. Sept. 1914, *ibid.*, No. 346.

[94] See *M.O.*, 6, No. 353, and Diamandy, *op. cit.*, p. 812.

The original French text of the notes which were dated October 1, 1914, in *M.O.*, 6, No. 340.

[95] On October 3 Poklevsky was instructed by Sazonov to make the corresponding statements to Bratianu. *Tsar. R.*, *p.* 167, No. 44. Before the Russian envoy at Bucharest succeeded in carrying out the mission entrusted to him, however, serious complications developed. See *M.O.*, 6, Nos. 366 and 371, and p. 381, footnote 4.

The Rumanian Prime Minister did not agree with the interpretation of Rumania's "benevolent neutrality" as defined in Poklevsky's written statement, and refused to accept the note of the Russian envoy. He even authorized the Rumanian envoy at Petrograd to declare that the Russo-Rumanian agreement would not be considered as accomplished if the Russian government insisted on the acceptance of Poklevsky's note. Finally, in accordance with a compromise solution which had been worked out at Petrograd, the interpretation of the nature of the Russian guarantee of Rumania's territorial *status quo* was communicated to Bratianu by Poklevsky in writing, and the Russian interpretation of Rumania's "benevolent neutrality" was explained by the Russian envoy at Bucharest orally. Poklevsky's statement was followed by the corresponding oral assurances of the Rumanian Prime Minister. See the Russian Foreign

1914, included text of the draft dispatched by Sazonov to Poklevsky on September 26 almost *in toto,* with only some minor changes in wording.[96] At the same time, it met most of Bratianu's wishes as communicated to Petrograd by Poklevsky on September 28.[97] Thus, according to the agreement concluded, the Russian government recognized Rumania's right "to annex the regions of the Austro-Hungarian Monarchy inhabited by the Rumanians" at a moment chosen by the Bucharest government which, in return, committed itself to observe until the day of the occupation of those territories a "benevolent neutrality" in relation to Russia. In addition, the Russian government obliged itself to oppose any violation of the *status quo* of the then-Rumania's territory, as desired by the Rumanian Prime Minister. Another of Bratianu's wishes was met by a provision to keep the understanding secret until the time of the annexation of the above-mentioned territories by Rumania.

Only on the question of the future Russo-Rumanian delimitation in Bukovina, the Rumanian Prime Minister had to give up his ambition with regard to the frontier along the river Prut. Both the draft sent by Sazonov to Poklevsky on September 26 and the final text of the agreement contained the following clause: "That which concerns Bukovina especially [in the draft of September 26: 'In Bukovina'] the principle of the majority of population will serve as a basis for the delimitation of territories to be annexed either by Russia or by Rumania." Moreover, the final text of the Russo-Rumanian neutrality

---

Office diary, 14/1 October 1914, and Poklevsky to Sazonov, 17/4 October 1914, *M.O.*, 6, Nos. 389 and 394, respectively.

Yet the question of Rumania's "benevolent neutrality" remained a controversial problem. Cf. *M.O.*, 6, Nos. 402 with attached footnotes and 405. Dissatisfied with the policy of the Rumanian government, Sazonov was reported even to have been contemplating at one time the possibility of making a statement to the Bucharest cabinet that the three Entente Powers would retract their freedom of action concerning an eventual annexation of southern Bukovina and Transylvania by Rumania. Paléologue to Delcassé, 22 October 1914, *M.O.*, 6, No. 408.

96 The text of this draft has been quoted above, p. 1620.

97 See above, p. 1621.

agreement specified the procedure by which the future delimitation in Bukovina was to be brought about: "This delimitation [i.e., in Bukovina] will be effected on the ground of special studies on the spot. With this aim a mixed commission will be named provided with instructions which will be inspired by the spirit of conciliation that animates both Governments."[98]

The Russo-Rumanian understanding of October 1, 1914, also included the pledge of the Petrograd government to engage in securing the ratification of obligations of the agreement by the British and French cabinets. Accordingly, the Russian ambassadors at Paris and London were instructed on October 17 to inform the French and British governments of the Russo-Rumanian understanding and to express the hope that France and Great Britain would not refuse their consent to the future occupation of Transylvania and southern Bukovina by Rumania alone, without any help of the Entente Powers.[99]

The consent of the French Minister of Foreign Affairs was reported immediately on the following day.[100] Delcassé concurred, although somewhat earlier the French envoy at Bucharest was reported to have been opposed to the idea of compensating Rumania in exchange for a mere commitment of the Rumanian government to maintain the country's neutrality.[101]

98 The original French text of the quotation is as follows: "Pour ce qui a trait spécialement à la Bukovine [in the draft of September 26: 'Dans la Bukovine'] le principe de la majorité de la population servira de base à la délimitation des territoires à annexer soit par la Russie, soit par la Roumanie. Cette délimitation sera effectuée à la suite d'études spéciales sur les lieux. Une commission mixte sera nommée à cet effet, munie d'instructions qui s'inspireront de l'esprit de conciliation qui anime les deux gouvernements."

99 *Stieve,* No. 229.

100 See *M.O.*, 6, p. 361, footnote 1.

Two days later, on October 20, 1914, the Russian ambassador at London notified Sazonov of Nicolson's promise to inform Grey on the subject.

101 Cf. footnote No. 59.

Also the French ambassador at Petrograd was critical of the Rumanian policy of Sazonov who "somewhat imprudently" agreed to confirm in writing the Russian pledges to Rumania. Paléologue to Delcassé, 22 October 1914, *M.O.*, 6, No. 408.

As far as Russia was concerned, the French Minister of Foreign Affairs had even earlier assured the Russian ambassador that France, naturally, agreed in advance to the Russian territorial claims which were determined in general outline.[102]

The claims of the Imperial Russian government concerning Bukovina met with no opposition in London either. The projected delimitation on the ground of ethnic distribution of the population corresponded to the reported wishes of the British government to settle territorial questions in Europe after the end of the war according to the ethnographic principle, which was said to have been considered at that time by the London cabinet as the only effective basis for a lasting peace.[103]

As to the Rumanian claims, the British government already had declared in early August 1914 that it had no objection to the cession to Rumania of the Austro-Hungarian territories inhabited by the Rumanian population, as was proposed then by Russia in exchange for Rumania's active cooperation in the war against the Central Powers. At that time the London cabinet also expressed its willingness to support by diplomatic means the territorial integrity of Rumania.[104] When in the middle of September the Russian government requested the Bucharest cabinet to occupy southern Bukovina and Transylvania, the British Foreign Secretary authorized the British envoy at Bucharest to support his Russian colleague if asked to do so.[105] Several weeks later the Russian ambassador at London reported that the British government attached great importance to the participation of Rumania in the war on the side of the Entente Powers. The British Prime Minister even inquired whether the Russian government would assent to some frontier rectifications in Bessarabia in favor of Rumania

102 Izvolsky to Sazonov, 13 Oct./30 Sept. 1914, *M.O.*, 6, No. 385.

103 Benckendorff to Sazonov, 28/15 September and 30/17 October 1914, *ibid.*, Nos. 329 and 430.

104 See chapter 1, p. 1591 ff.

The British government did not wish, however, to commit itself to participation in the annexation of the mentioned territories.

105 Grey to Buchanan (Petrograd), September 22, 1914, *M.O.*, 6, No. 294.

if Bucharest joined the allies in the war against the Central Powers.[106]

When, however, Sazonov at one time suggested that the three great powers of the Entente should recognize Rumania's right to annex the Austro-Hungarian territories in return only for a written pledge of the Bucharest cabinet to preserve neutrality until the end of the war, the Russian ambassador at London expressed doubt as to whether in such case Great Britain would join Russia in assuming the proposed obligations.[107] A few days later Benckendorff again emphasized that the British government could be expected to support the Rumanian claims to the Austro-Hungarian territories provided Rumania took up arms on the side of the Entente.[108]

VI.

Although the question of Bukovina became an object of international negotiations in the very first days after the outbreak of the general European war in 1914, the name of Bukovina was at first not mentioned in the diplomatic acts and correspondence. In the first phase of the negotiations between the Entente Powers and Rumania references were made to territories of Austria-Hungary inhabited by the Rumanians in general terms, without specifying those areas which included a part of Bukovina. One month later, however, the name Bukovina began to appear rather frequently in various diplomatic communications of that period.

In early August 1914 the Entente Powers offered Rumania, for Bucharest's active cooperation in the war against the Dual Monarchy, the Austro-Hungarian lands with predominantly Rumanian population, including the ethnically Rumanian part of Bukovina. In the middle of September 1914, after a great part of Bukovina, with the capital of the province, had been conquered by the Imperial Russian army, the offer was renewed by the Petrograd government, which requested then that Rumania occupy immediately southern Bukovina and

106 Cf. footnote No. 53.

107 Benckendorff to Sazonov, 23/10 September 1914, *M.O.*, 6, No. 301.

108 Benckendorff to Sazonov, 28/15 Sept. 1914, *ibid.*, No. 329.

Transylvania. Shortly thereafter, however, in the Russo-Rumanian neutrality agreement of October 1, 1914, the Tsarist government agreed to recognize Rumania's right to annex the regions of the Austro-Hungarian Monarchy inhabited by the Rumanians in exchange only for Bucharest's benevolent neutrality during the war.

In the negotiations with Rumania, Petrograd advanced first implicitly and then explicitly its claim to the ethnically Ukrainian part of Bukovina since the Tsarist government considered Ukrainians (Little Russians in the official Russian terminology of that time) as but a part of the Russian people. The claim of the Petrograd government met with no opposition in Paris or London.

The question of the Russo-Rumanian delimitation in Bukovina was not raised until the middle of September 1914. In its communication of September 16, 1914, to the Bucharest cabinet the Imperial Russian government suggested that the future boundary in Bukovina be determined according to the ethnic distribution of the population. The principle of the ethnic majority of the population was recognized as a basis for the delimitation in Bukovina in the Russo-Rumanian neutrality agreement of October 1, 1914, in spite of the suggestion of the Rumanian Prime Minister to draw the Russo-Rumanian border along the river Prut, a delimitation which would have resulted in leaving on the Rumanian side the greater part of the Ukrainian ethnic territory in Bukovina.

Bukovina was not only an object of negotiations between the Entente Powers and Rumania in the summer and autumn of 1914. As a consequence of an unfavorable military situation on the Russian front, the Central Powers were inclined in September 1914 to certain territorial concessions in Bukovina in favor of Rumania, contemplating especially to cede the district of Suceava as a price for Rumania's active cooperation in the war against Russia.

Bukovina thus became an important factor in the diplomatic struggle between the Central Powers and the Entente for Rumania's adherence to their respective causes.

The Ukrainian Question in R.H. Lord's Writings on the Paris Peace Conference of 1919

Reprinted from
THE ANNALS OF THE UKRAINIAN ACADEMY OF
ARTS AND SCIENCES IN THE U.S., INC.
Volume X, 1962-1963, Number 1-2 (29-30)

The Ukrainian Question in R. H. Lord's Writings on the Paris Peace Conference of 1919

1

In 1920 and 1921 three works appeared which, in Robert C. Binkley's words, "had the tone of official American history" of the Paris Peace Conference of 1919: a book written by Bernard Baruch, a volume by Charles H. Haskins and Robert H. Lord, and one edited by Edward M. House and Charles Seymour.[1] The last two works included chapters composed by Robert Howard Lord of Harvard University, author of a study on the second partition of Poland,[2] who served as "specialist for Poland and Russia" on The Inquiry.[3] Subsequently, at the age of 34, Lord became chief of the Polish Division and a member of the Russian Division of the American Commission to Negotiate Peace at the Paris Conference. He also represented the United States on the Inter-Allied Mission to Poland, the Commission on Negotiation of an Armistice Between Poland and the Ukraine, and the Commission on Polish Affairs and its subcommissions for the study of Poland's eastern and western frontiers.[4]

1 Robert C. Binkley, "Ten Years of Peace Conference History," *Journal of Modern History,* I (1929), 608. The three works were:
Bernard Baruch, *The Making of the Reparation and Economic Sections of the Treaty* (New York, Harper, 1920);
Charles Homer Haskins and Robert Howard Lord, *Some Problems of the Peace Conference* (Cambridge, Harvard University Press, 1920);
Edward Mandell House and Charles Seymour, eds., *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference, 1918–1919, by American Delegates* (New York, Scribner's, 1921).

2 Robert Howard Lord, *The Second Partition of Poland: A Study in Diplomatic History* (Harvard Historical Studies, Vol. XXIII; Cambridge, Mass., 1915).

3 See Sidney Edward Mezes, "Preparations for Peace," in House and Seymour, p. 7.
The Inquiry was a body of experts organized in 1917 under the direction of Edward M. House for the purpose of collecting data and preparing reports for the American delegation to the Peace Conference.

4 For the composition and organization of the Paris Peace Conference and its various organs see *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference, 1919* (13 vols.; Washington, GPO, 1942–1947), III, 1–153.

In his work with The Inquiry and at the Peace Conference Lord dealt with many problems concerning the Ukraine directly or indirectly. His comments on these matters are thus of particular interest, and even more so if one recalls the following remark made by Edward M. House about the Paris Peace Conference:

The final decisions rested with others, but these decisions were largely based upon facts and opinions furnished by those who tell the story of *What Really Happened in Paris.*[5]

On the same subject, Sidney E. Mezes, chief of the Territorial Section of the American Peace Commission, wrote:

As it turned out, the staff of The Inquiry were concerned in Paris, as members of commissions, with delicate questions of policy, and it may be noted that the decisions which they had a part in negotiating were only in the rarest instances modified by the supreme council.[6]

Soon after his return from Paris, Robert H. Lord delivered a series of lectures, shortly thereafter published, on the new settlement in Eastern Europe.[7] In an article which appeared in the volume edited by Edward M. House and Charles Seymour, Lord primarily analyzed the Polish territorial settlement of the Paris Conference; in a chapter on Poland printed in *Some Problems of the Peace Conference,* he discussed more extensively geographic, ethnic, historic, and other aspects of the Polish question as well. Lord's comments on Polish boundaries in the east, Poland's history, Polish claims to the ethnically non-Polish eastern provinces of pre-1772 Poland, the Polish-Ukrainian conflict in Galicia and the attempts made at Paris in 1919 to settle it, and similar matters, clearly reveal his attitude toward various problems having direct relation to the Ukraine.

5 House and Seymour, p. VII.

6 Sidney Edward Mezes, "Preparations for Peace," in House and Seymour, p. 8. The part played by the commissions at Paris in 1919 was summarized by Clive Day, chief of the Balkan Division of the American Peace Commission, as follows: "They [i.e., the commissions] had no proper authority except that of recommendation. They had, in fact, immense influence on the outcome of the Conference." Clive Day, "The Atmosphere and Organization of the Peace Conference," in House and Seymour, p. 26.

7 Lord's lectures delivered at the Lowell Institute in January 1920 were published in the same year, together with the lectures delivered by Charles H. Haskins, in *Some Problems of the Peace Conference*; Lord's talk given at the Academy of Music in Philadelphia on December 17, 1920, was printed in 1921 in House and Seymour, *What Really Happened at Paris.*

2

Although the restoration of an independent Poland had become one of the war aims of the Allies long before the war ended, it was, according to Lord, very difficult to determine Poland's proper boundaries.[8]

Geographically, Poland was, in the opinion of the former chief of the Polish Division of the American Peace Commission, "one of the hardest countries in the world to define." On the one hand, he writes,

> it is true that Polish geographers are accustomed to treat the whole region between the Baltic, the Carpathians, the Dvina, and the Dnieper . . . [as one geographic unit and] to argue that this entire area ought likewise to form a political unit—Poland.

On the other hand, however,

> it must be admitted that Russian scientists have demonstrated with equal ease that nearly all of the region in question is geographically a part of Russia; while the patriotic scholars of Kiev and Lemberg have proved that nature intended a great part of this same region to belong to neither Poland nor Russia, but to a *tertium quid* called the Ukraine.[9]

Lord concedes that is was easier to define the area of ethnic Poland. The region in which the majority of the population was Polish-speaking included "nearly the whole of the so-called 'Congress Kingdom' of Poland" and "the western part of Galicia."[10] Lord adds, however, that there were also scattered Polish enclaves in eastern Galicia and in the provinces to the east of Congress Poland. According to him, the Russian nationality statistics for the provinces adjacent to the Congress Kingdom in the east were "so grossly inaccurate and fraudulent that we are left in great uncetainty as to the

8 Lord attributes the difficulties mainly to the wide dispersion of the Polish population, the divergence between Poland's historic boundaries and the contemporary ethnic ones, the alleged "lack of adequate data" on the ethnic makeup and political gravitation of the border populations, and the lack of natural frontiers. Haskins and Lord, p. 170.

9 *Ibid.*, pp. 157–58.

10 *Ibid.*, p. 158. The northeastern and eastern border districts of Congress Poland were, according to the Imperial Russian census, inhabited predominantly by a non-Polish population: five out of seven districts of the Suwałki Province in the northeast of the Congress Kingdom were predominantly Lithuanian, while the eastern regions of the provinces of Siedlce and Lublin, which shortly before World

real ethnographic situation" there.[11] Lord assumes that there existed "a large debatable zone" of which it was "difficult to say" what the ethnic majority was, and that "at present, it is almost impossible to say with certainty just where ethnographic Poland leaves off."[12] He argues that "there is much reason to suppose, however, that if ever an honest census is taken here, the eastern limits of the Polish ethnographic area will be extended considerably beyond the boundaries of the Congress Kingdom."[13]

A similar view was expressed by Lord in response to a request for his comment on the frequent statement that the aims of the Polish government were imperialistic. The former chief of the Polish Division of the American Peace Commission replied that this charge was usually made "with regard to the claims of the Polish Government to certain territories on the east" and that in the main it was based on "inaccurate knowledge of the ethnographic situation." He agreed that, according to the pre-1914 Russian statistics, "a good deal of territory" claimed by Poland did not have a Polish majority, but added that "these statistics of the old Russian Government, like those of the Turks, were in large part simply fabricated for political reasons."[14]

War I were detached from Congress Poland and organized into the new province of Kholm, had majorities of Ukrainian (in the official language of the time, Little Russian) population. See *Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossiiskoi Imperii, 1897,* issue 7: Nalichnoe naselenie oboego pola po uezdam, s ukazaniem chisla lits preobladayushchikh rodnykh yazykov (The First General Census of the Population of the Russian Empire, 1897, issue 7: Present Population of Both Sexes by Districts, with Indication of the Number of Persons According to Their Mother Tongues), 1905, pp. 28–30.

However, Lord maintains that it was possible to assume that Russia had renounced all claims to the Congress Kingdom, i.e., also to the border districts which had no ethnic Polish majorities, since in March 1917 the government of Prince Lvov had accepted the principle of an independent Polish state "including all regions with an indisputable Polish ethnic majority." Referring to the "Curzon line" which left to Poland not only the whole of the Kholm (Chełm) Province but also some additional portions of ethnically Ukrainian as well as Beloruthenian territories, he remarks: "Whatever lies to the west of it [i.e., the Curzon line] is indisputably [sic!] Polish." Haskins and Lord, pp. 171–72.

11 *Ibid.,* p. 159. The data of the Imperial Russian nationality statistics contradicted Polish claims to the provinces east of the Congress Kingdom.

12 House and Seymour, p. 84.

13 Haskins and Lord, p. 159.

14 House and Seymour, *op. cit.,* Appendix: Stenographic Notes of Questions Asked and Answers Given After the Lectures in the Academy of Music, Philadelphia, p. 452. To illustrate "how unreliable the Russian figures often are," Lord

This rather severe criticism of the Imperial Russian statistics hardly seems justified. Moreover, although he denounces the reliability of the pre-1914 Russian nationality statistics which did not support the Polish claims, Lord registers no complaint about the accuracy of the Austrian linguistic statistics which, because of their partisan compilation, did favor the Poles in Galicia.

Lord's comments on the history of Poland disclose his ardent admiration for the old Polish state of the pre-partition period. He thinks that historic Poland has been much condemned and much misunderstood, and argues that the time has come for a revision of the conventional judgments about the old Polish state. Lord idealizes that state as "the largest and most ambitious experiment with a republican form of government . . . since the days of the Romans," and as "the first experiment on a large scale with a federal republic down to the appearance of the United States." He describes Poland of the sixteenth and seventeenth centuries, in which the nobility exercised an unlimited power over the masses of the serfs, as "the freest state in Europe, the state in which the greatest degree of constitutional, civic, and intellectual liberty prevailed." Lord attributes to the old Poland features peculiar to the United States: "Like the United States today, Poland was at that time the melting-pot of Europe, the haven for the poor and oppressed of all the neighboring

pointed to the case of the district of Vilna (Vilnius) which actually was exceptional rather than typical of the vast areas to the east of Congress Poland claimed by the Poles.

Lord's reasoning was almost identical a quarter of a century later when the question of Polish boundaries became once again an object of international negotiations. On February 8, 1945, at the time of the Yalta Conference, he read a paper entitled "The Russo-Polish Boundary Problem" at a meeting of the Massachusetts Historical Society. Subsequently this paper appeared in the *Proceedings* of the Society, Vol. 48 (covering the period from October 1944 through May 1947, and published in 1952), pp. 407–23, with a note stating that "it has been materially revised for printing, in view of the vastly changed situation existing in the autumn of 1946." In the paper Lord maintains that the Peace Conference of Paris "never attempted a definitive settlement of the eastern frontier" of Poland for two reasons, one of them being that, allegedly, "it was difficult to know how far to the east the 'lands of indisputably Polish population' might extend. The only official evidence on that subject was the old Tsarist census of 1897—as biased and unreliable a source as could well be imagined." Lord again argues that the Curzon line, although intended primarily to be an administrative measure, was a line that showed what "was indisputably Polish," and continues: "But it was admitted that they [i.e., the Poles] might have valid claims to much of the territory that lay east of that line . . ." (*Ibid.*, pp. 415–16).

countries." In short, he pictures the old Polish state as "a unique exception among the rapacious and militaristic monarchies of that age," and as "a bulwark of liberty, republicanism and Western civilization" in Eastern Europe.[15]

The former chief of the Polish Division of the American Peace Commission acknowledges that the medieval Poland of the Piasts, which was limited to the ethnically Polish areas, "enjoyed better natural frontiers than it was ever later to possess."[16] He emphasizes, however, that the contemporary average Pole thought of his country not in terms of the modest area of ethnic Poland but in terms of the whole wide expanse of pre-1772 historic Poland, and that it was the general desire of the Poles to save as much of that pre-1772 Poland as possible, and to restore, in part at least, the old Polish state on some twentieth-century basis.[17] Lord expresses the view that

> it certainly does not advance us toward a solution of these questions, nor is it a sign of insight or fair-mindedness, to brand these ideas as due simply to "Polish imperialism" or "chauvinism" or "megalomania," . . . or to castigate the Poles for claiming a single mile of territory outside the area where . . . there is demonstrably a Polish-speaking majority. No nation with a thousand years of history behind it could be expected to rise to such heights of self-abnegation.[18]

The former chief of the Polish Division of the American Peace Commission registers with evident sympathy various arguments advanced by the Poles in support of their claims to the ethnically non-Polish eastern territories of pre-1772 Poland. He refers to these areas as the "ancient heritage" of the Poles, and speaks of the "debatable regions where the ethnographic situation and the wishes of the population are . . . doubtful."[19]

Lord admits the existence of the national movements among the peoples once subjected to Polish rule, but he is not consistent in his remarks about these movements. In one passage he writes that "strong national movements" have grown up among the Lithuanians and the Ukrainians; elsewhere he defines them as of "uncertain strength."[20]

15 Haskins and Lord, pp. 166–68, 198.
16 *Ibid.*, p. 159.
17 *Ibid.*, pp. 164, 168–69.
18 *Ibid.*, pp. 169–70.
19 *Ibid.*, pp. 168, 172, 196.
20 *Ibid.*, pp. 168 and 196, respectively.
Twenty-five years later Lord commented on the growth of national movements

In analyzing the various aspects of the Polish territorial settlement, Lord considers the problem of Poland's eastern boundaries to the north of Galicia as simply a matter of delimitation between Poland and Russia, as if the Ukrainians and Beloruthenians were not involved.[21]

3

One of the questions discussed repeatedly at Paris in 1919 was the problem of Eastern Galicia which, according to Lloyd George, gave the Peace Conference "no end of trouble."[22] As the chief of the Polish Division of the American Peace Commission and member of various commissions of the Paris Conference, Lord took an active part in those deliberations and played an important role in determining certain policies of the Peace Conference with regard to Eastern Galicia. Therefore, his remarks on this subject, which are much more extensive in scope than on any other question concerning the Ukraine, require a thorough examination.

In the article on Poland printed in the volume edited by Edward M. House and Charles Seymour, Lord reports on Eastern Galicia

among the Ukrainians, Beloruthenians, and Lithuanians in the late nineteenth century as follows: "Hampered in all three cases by the lack of any large educated or middle class, the national movements attained much success among the Lithuanians, fair success among the Ukrainians, but no great vigor among the poor and inert White Russians." *Proceedings of the Massachusetts Historical Society,* LXVIII, 415.

21 Lord uses such expressions as "there lies between Poland and Russia a large debatable zone," "it is almost impossible to say . . . where ethnographic Poland leaves off and ethnographic Russia begins," and "the claims Poland might have to territories east of this [i.e., Curzon] line . . . must . . . be left to future negotiations between Poland and Russia." See House and Seymour, pp. 83–84.

In his article on Poland in *Some Problems of the Peace Conference* Lord mentions that the provinces to the east of Congress Poland were inhabited by "numerous races . . . Poles, Lithuanians, White Russians, Jews, Ukrainians, etc.," and in another passage he describes these territories as the regions "where Polish, Russian, Lithuanian, and Ukrainian claims all come into collision," adding, however, that Polish claims to the areas east of the Curzon line "can only be settled by negotiations *between Poland and Russia.*" Haskins and Lord, pp. 159, 172. (Italics mine. L. C. S.)

In his paper, "The Russo-Polish Boundary Problem," Lord uses almost exactly the same language: ". . . these [i.e., Polish] claims, it was hoped [at the Peace Conference of Paris], would later be settled by peaceful agreement between Poland and Russia . . ." *Proceedings of the Massachusetts Historical Society,* LXVIII, 416.

22 David Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties* (London, V. Gollancz, 1938), Vol. I, p. 342.

briefly and rather cautiously. He recalls that since the country was in dispute between the Poles and the Ukrainians, the Peace Conference was confronted with a complicated set of problems. He mentions that the Conference finally decided to put Eastern Galicia under Polish sovereignty, but as an autonomous unit, "with ample guarantees for the national rights of the three and one-half millions of Ukrainians, who form the majority of the population," and with provisions for a plebiscite to be held after twenty-five years. Having noted the unwillingness of the Poles to accept these conditions and the arguments advanced by the Poles to explain their refusal, Lord concludes his remarks with the statement that, while the Poles are actually in possession of Eastern Galicia, the ultimate fate of the area has not been settled.[23]

Lord's attitude toward the question of Eastern Galicia is fully revealed in *Some Problems of the Peace Conference* where he discusses the problem at considerable length. Analyzing the dissolution of Austria-Hungary in 1918, the former chief of the Polish Division of the American Peace Commission points out that "power passed to the National Councils improvised by the Czecho-Slovaks, the Yugo-Slavs, the Poles, the Ukrainians, the Roumanians, the Magyars, and . . . the German Austrians."[24] Thus, when the Peace Conference met at Paris, the territories of the Dual Monarchy

> had already been partitioned, in rough, provisional fashion . . . among eight states corresponding to the eight principal nationalities of that Empire. Five of these states were reckoned at Paris as Allies—Italy, Romania, Yugo-Slavia, Czecho-Slovakia, and Poland; two of them—Hungary and German Austria—ranked as enemies; while as to the Galician Ukrainians, Paris could never quite make up its mind whether to count them as friends, enemies, or neutrals.[25]

As a result of the spontaneous dissolution of Austria-Hungary, the Peace Conference did not have to concern itself with the question of whether to preserve the existence of the Dual Monarchy; the only main issues which remained to be settled at Paris were, according to Lord, the establishment of a peace with the enemy states of German Austria and Hungary, and of "a definitive division of the Hapsburg

23 House and Seymour, p. 83.

24 Robert Howard Lord, "Austria," in Haskins and Lord, p. 209.

25 *Ibid.*, p. 210.

inheritance that would be just, practical, and conducive to the peace and security of Europe."[26]

The Polish territorial settlement of 1919 is regarded by Lord as "an honest application of the principles laid down in the Fourteen Points."[27] Nevertheless, he concedes that the fate of Eastern Galicia was settled *"vi et armis,* without the Conference and at times to the lively displeasure of the Conference," and that in spite of this the Allied and Associated Powers eventually sanctioned the Polish occupation of the country and intended to place Eastern Galicia under the sovereignty of Poland.[28] This action of the Peace Conference, he continues, "has been denounced as a craven surrender in the face of a *fait accompli,* a betrayal of principle, the sacrifice of three and a half million Ukrainians to the ravenous Polish imperialists."[29] Lord defends, however, the settlement. Having disposed in three sentences of all the other possible solutions, he asserts that "the only practical solution" was to entrust the Poles with the occupation and administration of the disputed country.[30]

This emphasis on expediency in determining the future of Eastern Galicia contrasts sharply with Lord's insistence upon the principle of self-determination in the case of the Polish-German territorial settlement. Reviewing the work of the Paris Peace Conference on the boundary line between Poland and Germany, he remarks: "One may rejoice in the fact that, in spite of the risks involved, the Peace Conference had the courage to carry through a Polish-German settlement based on principle and not upon expediency or selfish convenience."[31]

To be sure, Lord stresses the point that Poland is to be entrusted with the administration of Eastern Galicia only subject to certain guarantees for the Ukrainian population of the country. Yet, writing about Gdańsk (Danzig), he himself questions the efficiency of any such guarantees.[32]

26 *Ibid.*

27 Robert Howard Lord, "Poland," in Haskins and Lord, p. 171.

28 *Ibid.*, p. 192. It is not without interest to note here that in his comments on the Polish claims to the ethnically non-Polish areas of pre-1772 Poland, Lord assures that "no one in Poland . . . proposes to compel the other races which have developed pronounced nationalist movements to unite with Poland against their will." *Ibid.*, p. 168.

29 *Ibid.*, p. 193.

30 *Ibid.*, p. 195.

31 *Ibid.*, p. 188.

32 "Whatever may be one's hopes as to the League of Nations, in the present

In his brief notes on the history of Eastern Galicia, Lord mentions that the country was originally settled by the Ruthenians, "a branch of that Little Russian race for which the general name Ukrainian is now coming into use." He adds that "after belonging to various Ruthenian principalities in the early middle ages, Eastern Galicia was conquered by Poland in 1340" and that "the conquest of the principality of Halicz in 1340 marked the beginning of Polish encroachments upon the Ukrainian nationality."[33] Subsequently, until 1772, the country belonged to Poland, and Lord uses this as one of his arguments for entrusting the Poles with the occupation and administration of Eastern Galicia.[34] He does not apply, however, similar reasoning in cases of other territorial problems, such as that of Upper Silesia, a region which was lost by Poland in the first half of the fourteenth century and which for four hundred years belonged to the empires of the Habsburgs and the Hohenzollerns. On the contrary, Lord used all his influence as the American member of the Commission on Polish Affairs of the Paris Peace Conference and its Subcommission for the Study of Western Frontiers of Poland to achieve the outright cession of Upper Silesia to Poland.[35]

Another factor brought forward by Lord in favor of placing Eastern Galicia under the sovereignty of Poland is that the Poles were actually in possession of the country.[36] But this argument of expediency is not extended by him to those Polish territories of Prussia which, at the time of the drafting of the German peace treaty, were in the actual possession of Germany.

Lord does not dispute the fact that the Poles constituted only a minority in Eastern Galicia; he puts the number of the Poles at 27% of the total population of the country.[37] At the same time he endeav-

state of the League it is scarcely fair to ask a nation to stake its most vital interests upon the efficiency of such a guarantee" [i.e., a guarantee by the League of Nations]. Haskins and Lord, p. 183.

33 *Ibid.*, pp. 189 and 160.

34 *Ibid.*, p. 195.

35 See Stenographic Report of Meeting Between President Wilson, The Peace Commissioners, and Technical Advisers of the American Commission to Negotiate Peace, Held at Hotel Crillon, Paris, on June 3, 1919, in Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement* (Garden City, N.Y., Doubleday, 1922), Vol. III, pp. 482 ff.

36 Haskins and Lord, p. 195.

37 *Ibid.*, p. 189. The Austrian linguistic statistics for Galicia were so inaccurate that, in order to obtain a more correct picture of the real ethnic situation in the country, both the Ukrainian and the Polish geographers preferred to base their

ors to enhance the importance of the Polish minority, resorting even to such inaccurate statements as "there are *several large rural districts* of Polish-speaking majority" in Eastern Galicia, and using rather questionable statistics to prove that socially and intellectually there is "a striking contrast" between the Ukrainians and the Poles of the country.[38]

The figures Lord gives as the percentages of Ukrainians and Poles employed in agriculture, commerce and industry, and the liberal professions, are not the official Austrian figures for Galicia, but those derived for Eastern Galicia indirectly and rather arbitrarily by E. Romer, a Polish author.[39] Romer's calculations were published during the Ukrainian-Polish war of 1918-1919 in an article designed to prove the alleged racial superiority of the Poles over the Ukrainians in Eastern Galicia.[40] Romer's figures appeared, slightly modified, a few months later in a Polish pamphlet prepared for propaganda purposes at the Paris Peace Conference.[41] In that form Lord accepted them at their face value. In fact, Romer's calculations gave a considerably distorted picture of the then existing situation. Even twenty years later, the percentage of Poles in Eastern Galicia engaged in agriculture was much higher, and their percentages in commerce

calculations on the more reliable Austrian statistics of faiths. See, e.g., Stephen Rudnitsky, *Ukraine, the Land and Its People: An Introduction to Its Geography* (New York, 1918), p. 131, and St. Pawłowski, "Stosunki narodowościowe w Galicyi wschodniej" (The Ethnic Relations in Eastern Galicia), in *W obronie Galicyi wschodniej* (In Defense of Eastern Galicia) (Lviv, 1919), p. 68.

According to the last pre-1914 Austrian census of 1910, the Roman Catholics comprised 25% of the total population of Eastern Galicia. Since the Poles of Eastern Galicia were usually Roman Catholic and the Ukrainians Greek Catholic, this figure was often taken to represent the percentage of the Poles in the country (although actually not all the Roman Catholics were Poles). The Poles formed an even smaller percentage of the total population if one leaves out of consideration the areas bordering on Western Galicia, to the west of the Syan (San) River, which were ethnically Polish and were not claimed by the Ukrainians.

38 Haskins and Lord, p. 189. (Italics mine. L. C. S.)

39 For the official Austrian figures for Galicia based on the census of 1910, see K. K. Statistische Zentralkommission, *Österreichische Statistik,* Neue Folge, 3. Band: *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910,* 10 Heft: Galizien und Bukowina (Vienna, 1916), pp. 222, 225.

40 Eugeniusz Romer, "Struktura społeczna i kultura materyalna Polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej" (The Social Structure and the Material Culture of the Poles and the Ruthenians in Eastern Galicia), in *W obronie Galicyi wschodniej* (Lviv, 1919), and as a reprint.

41 See W. Lutosławski and E. Romer, *The Ruthenian Question in Galicia* (Paris, June 1919), p. 28.

and industry as well as in the liberal professions much lower than were Romer's corresponding figures for 1910, as is shown by calculations made on the basis of the Polish census of 1931.[42]

OCCUPATION OF THE POLISH POPULATION OF GALICIA
(per cent)

	1910		1931
	Austrian Census[a]	According to E. Romer and R. H. Lord[b]	According to V. Kubijovyč[c]
Agriculture	72.3	44	69.9
Commerce and Industry	17.8	39	16.8
Liberal Professions and Others	9.9	17	13.3

[a] Based on the figures given for the Roman Catholic population of Galicia.
[b] Derived for the Roman Catholic population of Eastern Galicia.
[c] Based on the Polish census; derived for Eastern Galicia.

According to the Austrian census of 1910, 283.7 out of 1000 persons in Galicia in the age group over 10 years listed as Poles could neither read nor write; an additional 77.2 could only read.[43] In their pamphlet published in Paris Lutosławski and Romer abritrarily reduced the figure of illiterate Poles to 263 out of 1000 persons.[44] Lord asserts, however, that only 23% of the Poles were illiterate.[45]

In general, the discrepancies between the percentages of the Ukrainians and Poles employed in agriculture, commerce and industry, and

[42] See V. Kubijovyč and H. Selehen, "Chyslo i budova lyudnosty Ukrayiny" (The Size and Structure of the Population of the Ukraine), in *Entsyklopediya ukrayinoznavstva* (Munich-New York, 1949), Vol. I, p. 138. Cf. the English edition of this work entitled *Ukraine: A Concise Encyclopaedia* (University of Toronto Press, 1963), Vol. I, p. 175, table X.

[43] See K. K. Statistische Zentralkommission, *Österreichische Statistik,* Neue Folge, I. Band: *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910,* 3. Heft: Die Alters- und Familienstandsgliederung und Aufenthaltsdauer (Vienna, 1914), pp. 94–95.

Of 4,670,167 persons in Galicia listed as Poles in the 1910 Austrian linguistic statistics, 808,327 were Jews. *Ibid.,* Neue Folge, I. Band, 2. Heft: Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade und Familienstande; die körperlichen Gebrechen; die soziale Gliederung der Haushaltungen, pp. 54–55. The percentage of illiteracy among the Galician Poles alone, without including the Jews, was actually higher.

[44] Lutosławski and Romer, *The Ruthenian Question,* p. 30.

[45] Haskins and Lord, p. 190.

the liberal professions, and between the corresponding percentages of illiteracy were considerably smaller than the figures given by Lord imply.

Without disclosing the circumstances to which the Polish minority owed its privileged position in Eastern Galicia, Lord concludes that the Poles were "socially, economically, and intellectually the strongest element in the country, although in numbers they [were] considerably inferior to their rivals."[46] He advances this conclusion as another argument in support of the Polish occupation and administration of Eastern Galicia.[47] However, Lord takes quite a different attitude toward the German minority in the Prussian provinces inhabited by Polish majorities. In the latter case, he makes no effort to compare the percentages of Germans and Poles employed in agriculture, commerce and industry, and the liberal professions, and draws no conclusion as to which nationality was socially, economically, and intellectually more developed.[48] Instead, he argues rather bluntly that "a large number of these Germans have, so to speak, no right to be there," and that "there is little reason to grieve very much over the prospect of seeing this more or less parasitical population faced with the alternative of submitting to the rule of the majority among which they live or else of returning to where they came from."[49] Lord makes no such references to the Polish minority in Eastern Galicia, although in his outline of the history of Poland he himself calls attention to the Polish colonization and Polonization of the ethnically non-Polish eastern territories of the old Polish state.[50]

4

As to the Ukrainians of Eastern Galicia, Lord acknowledges the fact that they make up the majority of the population in the country.[51]

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*, p. 195.

48 Such a comparison would have been rather unfavorable to the Poles.

49 Haskins and Lord, pp. 174, 175.

50 *Ibid.*, p. 163.

51 *Ibid.*, p. 193. In his writings about the Paris Peace Conference Lord sometimes refers to the Galician Ukrainians as Ukrainians, but for the most part he calls them Ruthenians. He sets their number at 59% of the total population of Eastern Galicia (Haskins and Lord, p. 189). According to the Austrian statistics of faiths, regarded by both Ukrainian and Polish scholars as reflecting the actual ethnic situation in Eastern Galicia more accurately than the Austrian linguistic statistics (*see* footnote 37), the Greek Catholics, i.e., the Ukrainians, comprised 62%

He agrees with the proposition that the majority ought to rule but contends that "it was very difficult to apply this principle in this particular case." Lord argues that the Ukrainians of Eastern Galicia were divided in what he first terms "two distinct national movements" and later refers to as "two Ruthenian parties," one striving for an independent Ukraine, the other favoring union with Russia. "If one might judge from the relative strength of the two Ruthenian parties as they existed before the war," he continues, "the party which wanted an independent Ukrainian state might be a majority among the Ruthenians, but was only a minority in the total population."[52]

First of all, Lord uses an expression which may erroneously imply that there was only one Ukrainian party in Galicia striving for an independent Ukrainian state. Actually independence was the goal of all three major Ukrainian parties in Galicia: the National Democrats, the Radicals, and the Social Democrats. In the 1907 election to the Austrian parliament, these three parties won 22 seats in Galicia, and the so-called Russophiles received only 5 seats. In the next election to the Austrian parliament, held in 1911, the number of the deputies representing the three Ukrainian parties mentioned increased to 24, while the number of the Russophile deputies decreased to two; in the elections to the Galician diet in 1913, the Russophiles received only one seat as compared to 30 won by the Ukrainian parties whose program provided for an independent Ukrainian state as their ultimate goal.[53] Thus the steadily declining Russophile movement virtually ceased to be a significant factor among the Ukrainians in

of the total population of Eastern Galicia on the eve of World War I. Cf. Stephen Rudnitsky, *Ukraine,* p. 131; St. Pawłowski, "Stosunki narodowościowe," in *W obronie Galicyi wschodniej,* pp. 61, 74. Since some Galician Ukrainians, however, were Roman Catholic, even this figure (62%) is rather a low estimate. The percentage of Ukrainians was higher if one excluded those areas of Eastern Galicia to the west of the Syan River which were ethnically Polish and were not claimed by the Ukrainians.

52 Haskins and Lord, p. 193.

53 For the comparison of the number of deputies elected by various Galician parties to the Austrian parliament in 1907 and 1911, see K. K. Statistische Zentralkommission, *Österreichische Statistik,* Neue Folge, VII. Band, 1. Heft: Die Ergebnisse der Reichsratswahlen in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1911 (Vienna, 1913), p. 12. The figures for the elections to the Galician diet in 1913 are taken from K. Levytsky, "Halychyna 1772–1918" (Galicia 1772–1918), in *Ukrayins'ka zahal'na entsyklopediya* (Ukrainian General Encyclopedia) (3 vols.; Lviv, 1930–35), III, 650.

Galicia before the First World War. Since the Ukrainians comprised at that time almost two thirds of all the inhabitants of Eastern Galicia, it is obvious that even without a relatively small and progressively shrinking Russophile fraction, they still formed a majority in the total population of the country. Finally, it is to be mentioned that the Ukrainian Russophiles were, after all, as opposed to the Polish rule over Eastern Galicia as were all the other Ukrainian parties in the country.

In an effort to strengthen Polish claims to Eastern Galicia, Lord questions the ability of the Galician Ukrainians to govern the country. He dismisses the Ukrainian peasants as "ignorant and inarticulate," and presents the Ukrainian intellectuals as incapable of running the government.[54] Instead of drawing attention to the enormous and rapid political, intellectual, and economic progress made by the Ukrainians of Galicia in the decades preceding the outbreak of the war in 1914, Lord prefers to picture them as "the poorest, most ignorant and most backward of all the races of Austria."[55] And yet, he makes no attempt to expose the causes of what was undoubtedly an unsatisfactory situation. Lord mentions that under the Austrian rule "the Poles have continued to be the dominant nation" in Galicia,[56] but he does not point out that it was because of the obstruction by the Polish majority in the Galician diet that the Ukrainians could not have an adequate number of high schools, or that it was because of the powerful Polish opposition at Vienna that all the efforts of the Ukrainians to obtain a university of their own were frustrated.

Expressing doubt as to whether the Ukrainians of Galicia were capable of governing the country, Lord argues for placing Eastern Galicia under the rule of the Poles. However, he himself writes elsewhere in his article about the capabilities of the Poles as follows:

> . . . it must be admitted that in the past the Poles have shown themselves deficient in organizing and administrative ability, in economic enterprise, in

54 Haskins and Lord, pp. 193–94.

55 *Ibid.*, p. 191. This statement is, in fact, not quite accurate. If one takes into consideration, for instance, the question of illiteracy, the most illiterate of all the nationalities of Austria were, according to the last pre-1914 Austrian census, the Serbo-Croats. See K. K. Statistische Zentralkommission, *Österreichische Statistik*, Neue Folge, I. Band: *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, 3. Heft: Die Alters- und Familienstandsgliederung und Aufenthaltsdauer (Vienna, 1914), p. 22*, Übersicht 18: Bildungsgrad nach Alter und Umgangssprache ohne Unterscheidung des Geschlechts.

56 Haskins and Lord, p. 189.

cohesion, solidarity, and discipline. A century and more of servitude to foreigners has not been the best of schooling for orderly and efficient self-government, nor has it permitted the nation to keep altogether abreast of the West in intellectual and economic progress.[57]

Lord asserts that for centuries the Ukrainian-Polish relations in Galicia were, on the whole, "relatively satisfactory and amicable" until the growing national movement among the Ukrainians assumed a marked anti-Polish tendency and led to "the rather bitter racial feud that has raged in Eastern Galicia in the past thirty years" (i.e., from about 1890).[58] In other words, the relations were what Lord terms "satisfactory" as long as the Ukrainians did not challenge the political and economic supremacy of the Polish minority of the country. The former chief of the Polish Division of the American Peace Commission says nothing about the stubborn resistance of the Polish bureaucracy and landlords to any change which might have affected their privileged political and economic status in Eastern Galicia. Instead, he ascribes the continuous intensification of the Ukrainian-Polish conflict in Galicia to the "insidious activities of the Austrian government, which lost no opportunity to stir up the two races against each other, aiding now one and than the other in accordance with the traditional Austrian maxim, 'divide and rule'," as well as to the alleged interference of the German government.[59] Echoing one of the favorite themes of the Polish anti-Ukrainian propaganda at the Paris Peace Conference, Lord maintains that, in the conflict with the Poles, the Ukrainians of Galicia were "accustomed to look to Berlin and Vienna for aid and direction."[60]

Lord argues that "nearly all the many Allied officers who were sent in to study the situation were unanimous in the opinion" that the government of West Ukraine had been "a sorry failure," adding that the Peace Conference's aim of assuring war-racked Eastern Galicia a speedy return to orderly government and stable conditions could not be effected "by handing back the country to the local Ukrainian politicians, who had tried and failed."[61] Actually, many Allied officials sent to Poland either were pro-Polish or based their

57 *Ibid.*, p. 198.
58 *Ibid.*, p. 190.
59 *Ibid.*, pp. 190–91.
60 *Ibid.*, p. 192.
61 *Ibid.*, p. 194.

information about the conditions in Eastern Galicia almost exclusively on Polish sources which could hardly be regarded as impartial. Observers who tried to examine the situation without relying on one-sided sources reached quite a different conclusion. For instance, the chief United States representative on the Inter-Allied Mission to Poland, Major General F. J. Kernan, reported, on the basis of his on-the-spot investigation, in April 1919 to the American Commission to Negotiate Peace:

The distinct impression I brought away from Eastern Galicia was that the Ukrainians were exceedingly anxious for a truce, and that their leaders were intelligent men by no means Bolshevik and sincerely desirous of building up a great Ukrainian Republic. General Pavlenko[62] was quite frank and stated that the Russian Soviet forces were pressing the Ukrainians on the East and that his government was anxious to secure a truce on the Polish side in order to bring as strong a Ukrainian force as possible into action against the Russian Soviets. Besides my own observations, I talked with quite a number of disinterested observers who had been travelling through The Ukraine quite recently and as a result I am convinced that the present Ukrainian Government and the Ukrainians in the mass are by no means Bolshevik . . . The Ukrainians are wholly isolated from Europe and they have, I believe, been misrepresented in a large degree to the world, it being the policy of their enemies to denounce them as bandits and Bolsheviks. Reiterated statements of this kind have their effect, however groundless they may be.[63]

Another American, Major Lawrence Martin of the General Staff of the United States Army, who had travelled through Eastern Galicia and Volhynia prior to the Polish offensive in mid-May 1919, stressed in his report that the Ukrainian government under Petlura was competent and effectual, that the Poles and Jews in Galicia were well treated by Ukrainians, and concluded: "[I] regard Petlura in Volhynia and Holubowitz in Galicia with their ministers as capable of organizing the country satisfactorily."[64]

62 At that time Commander-in-Chief of the Ukrainian Galician Army.

63 See Confidential Report of Major General F. J. Kernan for the American Commission to Negotiate Peace, Paris, 11 April 1919, in Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement,* III, 220–21.

64 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: Russia, 1919* (Washington, GPO, 1937), p. 778.

The references are to Symon Petlura, Head of the Directory of the Ukrainian Republic, and to Dr. Sydir Holubovych, President of the Council of State Secretaries (i.e., Prime Minister) of the Republic of West Ukraine.

According to Lord, the Republic of West Ukraine was set up by "one Ruthenian party."[65] In fact, the West Ukrainian Republic was proclaimed by the Ukrainian National Council which included representatives of various parties;[66] the first State Secretariat (Cabinet) of the Republic of West Ukraine was a coalition government composed of members of the Ukrainian National Democratic, Radical, Christian Social, and Social Democratic parties.[67]

Finally, in order to justify his policy, Lord argues, disregarding all the evidence to the contrary, that "the majority of the population—Poles, Jews, and Ruthenians alike—were relieved when . . . the Polish troops came in" and that the Polish occupation allegedly "seemed to meet with the rather general approval of the inhabitants" of the country.[68]

5

It remains to be added that Lord had ample opportunity to get acquainted with the Ukrainian point of view on various matters. As the chief of the Polish Division of the American Peace Commission, he had easy access to all the publications submitted by the Ukrainian delegation to the Peace Conference and its individual organs. In the "Bibliographical Note" attached to his article on Poland in *Some Problems of the Peace Conference,* Lord himself mentions such Ukrainian works as T. Savtchenko's *L'Ukraine et la question ukrainienne* (Paris, 1918), M. Lozynsky's *Les "Droits" de la Pologne sur la Galicie* (Lausanne, 1917), and E. Levitsky's *La Guerre polono-ukrai-*

65 Haskins and Lord, p. 192.

66 See Dr. M. Lozynsky, *Halychyna v rr. 1918–1920* (Galicia in the Years 1918–1920) (Études et documents relatifs à l'histoire de la revolution ukrainienne de 1917–1920, Vol. V; Vienna, Institut Sociologique Ukrainien, 1922), pp. 29ff.

67 *Ibid.,* pp. 43–44.

68 Haskins and Lord, pp. 194, 195.

Actually, after the occupation of the capital of Galicia by Polish troops the Jewish population of the city suffered a two-day pogrom in reprisal for the neutrality observed by the Jewish community during the Ukrainian-Polish battle for the city. See Jozef Bendow, *Der Lemberger Judenpogrom November 1918–Jänner 1919* (Vienna-Brno, 1919), and Max Blokzyl, *Poland, Gallicia and the Persecutions of the Jews at Lemberg* (1919).

For details concerning the reign of terror and the persecution of the Ukrainian population of Eastern Galicia following the Polish occupation, see *The Book of the Bloody Cruelties: Returns Concerning the Invasion of the Poles into the Ukrainian Territory of Galicia in 1918–19* (Vienna, 1919), an official publication of the government of the West Ukrainian Republic. The Ukrainian edition of this publication appeared under the title *Krivava knyha* (2 vols.; Vienna, 1919–21).

nienne en Galicie (Bern, 1919).[69] Moreover, during the Paris Conference Lord maintained contact with Ukrainians; it was he who arranged a meeting in June 1919 between the representatives of the Ukrainian delegation and the U.S. Secretary of State Robert Lansing.[70]

In a study on Woodrow Wilson and the rebirth of Poland, published in 1953, Louis L. Gerson notes that "immediately after the cessation of hostilities, Poland, in order to forestall the decisions of the Peace Conference, began to conquer neighboring territories without regard to the wishes of other nationalities."[71] After a careful examination the author comes to the conclusion that "two powerful factors encouraged Poland's early aggression"—the French policy and "the hold which the Poles had on the American delegation" at Paris.[72] The analysis of Lord's writings illustrates the pro-Polish policy of the chief of the Polish Division of the American Peace Commission at the Peace Conference of 1919.

It is not surprising that James T. Shotwell, chief of the History Division of the American Commission to Negotiate Peace, regarded Lord as "a partisan of Poland,"[73] and that David Hunter Miller, the legal adviser of the United States delegation at the Paris Peace Conference, remarked in his diary on Monday, May 5, 1919: "Mr. Lord came in and I talked with him a little about Poland and found him very pro-Polish. His general idea seems to be to do nothing in the way of protecting minorities."[74] Lord's comments discussed in this article indicate that he was one of those to whom Lloyd George referred as "fanatical pro-Poles" among the American Polish experts at the Paris Peace Conference whose "judgment in any dispute in which Poland was concerned was vitiated by an invincible partisanship."[75]

69 Haskins and Lord, pp. 199–200.

70 For details see Arnold D. Margolin, *From a Political Diary: Russia, the Ukraine, and America, 1905–1945* (New York, Columbia University Press, 1946), p. 48.

71 Louis L. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920: A Study in the Influence on American Policy of Minority Groups of Foreign Origin* (Yale Historical Publications, Miscellany 58; New Haven, Yale University Press, 1953), p. 113.

72 *Ibid.*, pp. 119–20.

73 James T. Shotwell, *At the Paris Peace Conference* (New York, Macmillan, 1937), p. 305.

74 David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris with Documents* (21 vols.; New York, privately printed, 1924), I, 289.

75 David Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties,* II, 991.

The policy recommended and promoted by Lord aimed at forcible incorporation into Poland of the predominantly Ukrainian Eastern Galicia and other ethnically non-Polish territories in the east, without regard to the wishes of the majority of the population. This policy was detrimental to the Ukrainian cause, but at the same time it did not contribute to the stability of the new Polish state. Nor did it prove to be successful. Lord himself was destined to see the end of Polish rule over Eastern Galicia and all the other ethnically non-Polish territories east of the Curzon line.[76]

Columbia University

[76] Lord strongly opposed the new Polish territorial settlement of 1945. In his paper, "The Russo-Polish Boundary Problem," he expressed his view on the question of the eastern frontier of Poland as follows: "... because it seems to me that the Polish arguments in the case [reference is made to the territories east of the Curzon line which were occupied by Poland after World War I and ceded by Poland after World War II] are, in general, much stronger, my own feeling is that Poland ought to have been restored to the whole of her prewar territory." *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, LXVIII, 421.

THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE POLISH-UKRAINIAN CONFLICT IN GALICIA

I. ESTABLISHMENT OF THE WEST UKRAINIAN REPUBLIC IN GALICIA AND THE POLISH COUNTERACTION.

The Austrian Crown Province Galicia was not a homogeneous unit in its national structure. While its western part had an overwhelmingly Polish majority, its eastern part was predominantly Ukrainian with only a scattered Polish minority significantly represented among the big landowners and considerable in numbers in the capital of the province, Lemberg (Lviv, Lwów), and to a smaller extent in some other cities. The river San (Syan) formed both an ethnographic and a natural boundary between the Polish and Ukrainian parts of province.

On the eve of the collapse of Austria-Hungary both Poles and Ukrainians, encouraged by President Wilson's declaration of the right of self-determination, were preparing to seize power in Galicia. But whereas the Ukrainians limited their activity to the areas with a clear Ukrainian majority, the Poles planned to seize control not only of the Polish portion of the province but also of the whole of Galicia, including the territories with an overwhelmingly Ukrainian population.

In October, 1918, the so-called "Polish Liquidation Commission" was created in Cracow under the leadership of the chairman of the Polish Club of the Vienna Parliament and prominent representatives of the Polish National-Democratic, Socialist, and Peasant parties in Galicia. It was an organization which intended at the proper moment to take over the administration of Galicia in the name of the new Polish State. At approximately the same time a "Ukrainian National Council" was organized in Lemberg, composed of the Ukrainian members of the Vienna Parliament and of the diets of Galicia and Bukovina as well as of representatives of Ukrainian political parties. Its purpose was to establish the West Ukrainian Republic on all territories of Austria-Hungary inhabited by a majority of Ukrainians.

After the news arrived that, on Novermber 1, 1918, a delegation of the

Polish Liquidation Commission planned to come to Lemberg in order to take over power from the Austrian Governor of Galicia, Count Huyn, on behalf of the Polish State, the Ukrainian National Council decided to act immediately: to disarm the Austro-Hungarian military units and local police forces and to seize control of the Ukrainian part of Galicia in the early hours of November 1, 1918, in spite of the fact that considerable power was still in the hands of the Austrian authorities in Lemberg.

The plan was realized: during the night of October 31-November 1, 1918, the non-Ukrainian troops of the Austro-Hungarian army were disarmed, the surprised Austrian governor and other Austrian authorities interned, the administration in almost the entire ethnographically Ukrainian part of Galicia passed within a few hours into the hands of the Ukrainians, and the West Ukrainian Republic was proclaimed and established. The Poles, although, taken completely by surprise by this Ukrainian action, had no intention of recognizing the existing situation and soon started a counteraction with the aim of destroying the West Ukrainian Republic and of annexing all of Galicia to the newly-created Polish State.

This counteraction began with the Polish uprising in Lemberg which led to the formation of a battle line within the city. When, after three weeks of fighting, the Polish relief units coming from Polish national territory in the west broke through along the Peremyshl (Przemyśl)-Lemberg railway into the capital of Galicia, the Supreme Command of the Ukrainian Army decided to evacuate Lemberg and to force the Polish troops to capitule by laying a siege to the city. At the same time the Poles tried to gain ground to the north and southwest of Lemberg, and in a few weeks a regular front line was formed across Galicia from its northern frontier to the Carpathian Mountains in the south. The Polish forces in Lemberg were cut off by the Ukrainians from three sides, and their only contact with Poland was maintained via the westbound railway which connected Lemberg with Peremyshl.

The various efforts made by both belligerents in the following months to change the situation were unsuccessful. In spite of the intense fighting on several sections of the front, there were only insubstantial changes in the battle line from December, 1918, to January, 1919. During these winter months the front was more or less stabilized and ran from the river Buh (Bug), northwest of Sokal, through the vicinity of Belz and Uhniv (Uhnów), then south of the Rawa Ruska-Lubachiv (Lubaczów) railway, turning south of Lubachiv toward the Peremyshl-Lemberg railway, then turning eastward, north of that line, to Lemberg and around the city, turning again westward, south of the Lemberg-Peremyshl railway, and going along that line to the west, turning, finally, in the vicinity east of Peremyshl south — and then southwestward into the Carpathian Mountains.

II. THE FIRST APPEARANCE OF THE POLISH-UKRAINIAN DISPUTE OVER GALICIA IN THE CAPITALS OF THE ENTENTE POWERS AND AT THE PARIS PEACE CONFERENCE.

Although, at the time when the Polish-Ukrainian hostilities began, Galicia was completely isolated from the outside world, news about the Polish-Ukrainian conflict reached the capitals of the Western Powers soon after the outbreak of the hostilities.

As early as November 15, 1918, the British Charge d'Affairs, Barclay, notified the Secretary of State in a memorandum that "the representative in London of the Polish National Committee has been informed that his Majesty's Government would view with serious displeasure any military or other action of the Polish Government in East Galicia or elsewhere of a nature to prejudge or forestall the decisions of the Peace Conference."[1]

And, on November 18, 1918, the American Ambassador in France, W.G. Sharp, sent the Secretary of State a memorandum of the Polish National Committee in Paris protesting against "the occupation of Lwów and Przemyśl by the Ukrainian troops."[2]

On November 26, 1918, a telegraphic appeal of the President of the Ukrainian National Council, Dr. Eugene Petrushevych, to the President of the United States was transmitted by the Swedish Minister, W.A.F. Ekengren, to the Secretary of State. The telegram informed the American Government that, according to the principles of the Fourteen Points, a Ukrainian Republic had been established on territory of the former Austro-Hungarian Empire inhabited by an overwhelming majority of Ukrainians and requested intervention in the the new republic's struggle against Polish aggression.[3]

A few weeks later another Ukrainian appeal was received in Washington. It was pointed out that the Warsaw Government had continually been sending troops in large numbers to Eastern Galicia in order to overthrow by military force the West Ukrainian Republic established by the Ukrainian nation according to its right of self-determination and to annex it by violence to Poland. The American and Allied Governments were asked to urge upon the Government of Warsaw the immediate evacuation of Eastern Galicia by Polish troops "in order to stop the awful bloodshedding and to enable the Ukrainian population of the above-named regions freely to exercise without restrictions, as the other nations of the former Austro-

1. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919*, Washington, 1942 ff., Vol. II, p. 408.

2. Ibid., Vol. II, p. 410.

3. *For. Rel.*, Vol. II, pp. 195-196.

Hungarian Monarchy are doing, its right of self-determination in the sense of the principles upheld by the Allies."[4]

The Poles, on the other hand, made all possible efforts to discredit the Ukrainian authorities in Galicia. They maintained that the Ukrainian troops in Galicia were composed for the most part of Austro-Germans, that they were controlled and directed by the Austrian generals, and that they acted according to a plan elaborated in Berlin and Vienna with the aim of obstructing the unification of the new-born Poland.[5]

Even the widespread reports about anti-Semitic pogroms in Poland were explained by the Polish sources as the result of fighting between the Poles and Ukrainians, "Jews having sided with Ukrainians."[6] In other cases the Ukrainian forces in Galicia were described simply as Bolsheviks who had invaded Poland.[7]

If such was the information about Galicia provided by Polish sources, then it is no wonder that the diplomatic correspondence of that time and the minutes of the meetings of the Supreme Council speak of "Lithuanian Forces in Eastern Galicia"[8] or of Paderewski's having "requested the Allies to insist on the withdrawal of the Yugo-Slavs from Western Galicia" (actually the Polish statesman insisted on the withdrawal of the Ukrainians from Eastern Galicia).[9]

On January 29, 1919, Roman Dmowski, the President of the Polish National Committee in Paris and the Polish delegate to the Peace Conference, presented the Polish territorial claims to the Council of Ten. In his statement the official representative of Poland referred to the Ukrainian troops in Galicia as the "bands" threatening Lemberg. He admitted that Eastern Galicia was a disputed territory, but argued, that the Ukrainians of

4. Ibid., Vol. II, p. 420.

5. Such arguments were used, for instance, in the Memorandum of the Polish National Committee in Paris to the American Ambassador in France of November 13, 1918 (see *For. Rel.*, Vol. II, pp. 410-412). It is interesting to compare it with the telegram of the American Ambassador in Italy, Nelson Page, to the Acting Secretary of State from December 5, 1918, No. 2447, which was based on the information of the Polish Committee in Italy (published in *For. Rel.*, Vol. II, p. 414).

6. *For. Rel.*, Vol. II, p. 414.

7. Compare, for instance, the information sent by Lieut. Foster from Warsaw on January 9, 1919 (*For. Rel.*, Vol. II, pp. 229-233).

8. See the telegram of the American Mission of the Commission to Negotiate Peace to the Acting Secretary of State from January 9, 1919, No. 212 (*For. Rel.*, Vol. II, p. 430).

9. See the minutes of the meeting of the Council of Ten held on January 21, 1919, at 10:30 a.m. (*For. Rel.*, Vol. III, p. 662).

that area were unable to organize a government and create a separate state.[10]

It was not the first time that the Polish-Ukrainian conflict had been brought before the Peace Conference: the dispute over Galicia had been discussed in Paris as early as January 21, 1919. On that day, at the meeting of the Council of Ten, President Wilson read a letter addressed to him by Ignatius Paderewski, the President of the Council of Polish Ministers and the Polish Minister of Foreign Affairs, who suggested that the Allies send a collective note to the Ukrainian Government in Kiev ordering it to withdraw from Galicia and to cease "interference in Polish territory," and that an Allied commission be sent to Warsaw to gauge the situation. Lloyd George, the British Prime Minister, questioned immediately whether it was safe to admit that Galicia was a Polish territory. In his opinion any summons to Kiev should be accompanied by a similar summons to the Poles to abstain from entering disputed territory such as Eastern Galicia.[11]

The discussion of that question continued next day when Marshal Foch's proposal to send Polish troops from France to Poland was taken into consideration.[12] Speaking about the necessity to have the Poles articulate a definite policy, Marshal Foch expressed dissatisfaction with the fact that Polish actions seemed to be divergent and eccentric. The Marshal's view was that while Poles were facing the Bolsheviks in the east, they were simultaneously "invading Posen on the west, and Galicia in the south." Some of these actions were — in his opinion — not in any way forced upon the Poles with the result that Poland was wasting her energies, unable to succeed anywhere.

Arthur J. Balfour, the British Secretary of State for Foreign Affairs, expressed his conviction that it would be very difficult to get the Poles to accept a restricted program. He thought that this would have to be imposed upon them. The British Secretary of State declared that the Poles were using the interval between the armistice and the decisions of the Peace Congress to make good their claims to districts outside Russian Poland, to which in many cases they had little right. While the Poles were entitled to Posen, Eastern Galicia, according to all information at Balfour's disposal, did not desire to be Polish. The British Secretary of State suggested that the Polish representatives should be assembled in Paris and told that they must limit their actions to the protection of indisputably Polish territory against invasion from without.

President Wilson, however, was of the opinion that the Polish ques-

10. *For. Rel.*, Vol. III, pp. 776 and 782.
11. *For. Rel.*, Vol. III, p. 642
12. Ibid., Vol. III, pp. 670-675, 684-686.

tion shoul not be isolated from other similar problems. If the Council was to say to the Poles, "You must hold your hand," Wilson argued, the same must be said to the Rumanians, Serbians, Hungarians, etc.

Lloyd George pointed out that although the Rumanians were doing the same thing, they were at least not asking the Allies to assist them, whereas the Poles were asking for all kinds of help. When President Wilson observed that Paderewski had asked for help specifically in defense against the Bolsheviks, the British Prime Minister replied that he had no doubt of Paderewski's honorable character but added that the arms might pass into other hands since the Poles were not united and Paderewski was unlikely to maintain complete control of the situation. Lloyd George urged that the representatives of the Allies should see the Poles or appoint a Committee to meet them in Paris.

Finally, Marshal. Foch once more drew the Council's attention to the danger that Poland might be suffocated before its birth, emphasizing that it had no bases, no outlets, no communications, no supplies, and no army, recalling that in such a situation the Poles "were fighting the Bolsheviks who might be attacking them, the Ukrainian whom they [the Poles] chose to attack and the Germans from whom they wished to wrest Posen," and concluding that from a military point of view such a policy was likely to be fatal for Poland.

As far as the Polish-Ukrainian conflict in Galicia is concerned, this is all that is said about it in the minutes of the meeting of the Council of Ten held on January 21 and 22, 1919. The general picture is clear: it was recognized during the discussion that Eastern Galicia was a disputed territory (Lloyd George), which did not desire to be Polish (Balfour); that the Polish action in that region was not in any way forced upon the Poles (Foch); and that it was the Poles who invaded the area and attacked the Ukrainians (Foch). Nobody present at those meetings disputed the above-mentioned statements, nobody supported Paderewski's request to press the Ukrainians for withdrawal from Galicia. But while the British delegates disapproved of the Polish claims to Eastern Galicia, arguing that it could hardly be considered a Polish territory and that the Poles had little right to the area, Marshal Foch blamed the Poles for invading Eastern Galicia and attacking the Ukrainians. He was dissatisfied with such divergent and eccentric Polish actions, which, from a military point of view, could be disastrous for the new-born Poland engaged simultaneously in fighting the Bolsheviks in the east and the Germans in the west.

After some further discussion, it was decided that an Inter-Allied Commission should be sent to Warsaw to report on conditions in Poland. Another result of the above-mentioned discussion at the meeting of the Council of Ten on January 23, 1919 was President Wilson's appeal, which was accepted two days later by the Council and published as well as trans-

mitted by telegraph to all parts of the world while being directed primarily at the nations of East Central Europe:

"The Governments now associated in conference to effect a lasting peace among the nations are deeply disturbed by the news which comes to them of the many instances in which armed force is being made use of, in many parts of Europe and the East, to gain possession of territory, the rightful claim to which the Peace Conference is to be asked to determine. They deem it their duty to utter a solemn warning that possession gained by force will seriously prejudice the claims of those who use such means. It will create the presumption that those who employ force doubt the justice and validity of their claim and purpose to substitute possession for proof of right and set up sovereignty by coercion rather than by racial or national preference and natural historical association. They thus put a cloud upon every evidence of title they may afterwards allege and indicate their distrust of the Conference itself. Nothing but the most unfortunate results can ensue. If they expect justice, they must refrain from force and place their claims in unclouded good faith in the hands of the Conference of Peace."[13]

III. THE INTER-ALLIED MISSION TO POLAND AND ITS ATTEMPT TO SETTLE THE POLISH-UKRAINIAN CONFLICT.

The idea of an intervention by the great powers in the Polish-Ukrainian conflict in Galicia was mentioned for the first time in the appeals of the President of the Ukrainian National Council, Dr. Eugene Petrushevych, to President Wilson and the Allied Governments in November and December, 1918.

The first definite Allied suggestions about the truce between the Poles and Ukrainians and the general terms under which it should be arranged were presented in Professor Archibald C. Coolidge's Report No. 12 to the Commission to Negotiate Peace (sent from Vienna on January 9, 1919).[14] Coolidge informed the Commission that, according to a "promising" suggestion, "a truce should be concluded between the Poles and the Ukrainians under the terms of which eastern Galicia should be left as an autonomous district in the hands of its present Ukrainian possessors, and Lemberg be ruled by a government half Pole and half Ukrainian, until the

13. *For. Rel.*, Vol. III, p. 715.

14. The report was received in Paris on January 23, 1919, and is published in *For. Rel.*, Vol. II, pp. 227-228.

Peace Conference shall have determined the final boundaries," and that in the meantime the forces of both belligerent parties could be used against the Bolsheviks. "I believe — Professor Coolidge continued — that this plan will be submitted to the British Government with the hope it may be supported from that quarter."

Ten days later, on January 19, 1919, an English mission under General Carton de Wiart, arrived in Lemberg and sounded out the possibilities of a truce. The Mission asked the Supreme Command of the West Ukrainian Army whether it would agree to the conclusion of a truçe based on a fixed line of demarcation. The West Ukrainian Government replied that it was ready to a truce provided that the river San form the line of demarcation and that, before the final settlement, the Ukrainians not be forced to renounce their claims to the Ukrainian districts to the west of that river.[15]

An active attempt at mediation was not made, however, until a large-scale Ukrainian offensive began in the middle of February, 1919, with the aim of cutting off the last open route which connected Lemberg with Poland and of isolating the city completely, thus, forcing the Polish troops in Lemberg to capitule. At the very moment when this operation was proceeding rapidly and successfully toward its conclusion, the Inter-Allied Mission to Poland interfered, pressing for a truce and armistice negotiations.

When, at the meeting of the Council of Ten on January 22, 1919, it was decided to send the Inter-Allied Mission to Warsaw, Baron S. Sonnino, the Italian Minister of Foreign Affairs, expressed the wish that the Mission should insist that the Poles not extend Poland's boundaries but confine their activities to resisting the Bolsheviks.[16] The British Prime Minister agreed with Sonnino's suggestion, provided that, under the pretence of fighting the Bolsheviks, the Poles not attempt to push their conquests eastwards and confront the Peace Conference with the capture of, say, Kovno or Grodno.[17]

After the news about a large concentration of German troops on the eastern frontier had reached Paris, Clemenceau, afraid that the Poles might attack the Germans, suggested that the newly-established Inter-Allied Mission which was to be sent to Warsaw be instructed to forbid the Poles to engage in any such adventure.[18]

---

15. Kutschabsky, W., *Die Westukraine in Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923*, Junker and Dunnhaupt Verlag, Berlin, 1934, p. 258.

16. *For Rel.*, Vol. III, pp. 675 and 686.

17. Ibid.

18. Ibid., Vol. III, p. 695.

On the following day it was Lloyd George who, at the meeting of the Supreme War Council ,emphasized again that the Allies must undertake to keep the Poles within their frontiers.[19] Finally, Clemenceau proposed that the Inter-Allied Mission to Poland not start its work unless it received written instructions from the Supreme Council.[20] It was agreed that Pichon, the French Minister of Foreign Affairs, would prepare draft instructions for the approval of the Council.[21]

After certain amendments offered by the British Government had been taken into account, the draft of the "Instruction for the Delegates of Allied Governments in Poland" was discussed and accepted by the Supreme Council with some modifications and the addition of two new clauses.[22]

According to the approved instructions the Polish Government was to be "warned against adopting a policy of an aggressive character" and reminded that "any appearance of attempting to prejudge the decisions of the Conference" would have "the worst possible effect." The Allied delegates were to invite the Polish Government to engage in the most earnest consideration of the declaration made by the representatives of the great powers on January 24, 1919, at Paris.[23]

The Inter-Allied Mission to Poland was authorized to settle all the disputes between the Poles and their neighbors. It was recommended that "every effort should be made to bring to an end the hostilities which are now taking place between the Poles and neighboring peoples," that "armistices should be arranged wherever possible," and that "the Delegates should use their good offices to bring them about." On the other hand, the delegates "should enquire how far the Polish Government possess the means to maintain order within their existing territory and of preserving it from external aggression whether carried out by Bolshevists or any other forces," and should study and report on the measures "necessary to supply any deficiencies which may be found to exist."

Finally, the instructions provided that, "where matters within the scope of these instructions require the making of special arrangements for their immediate disposition, the delegates are authorized and empowered to make such necessary and provisional arrangements, which shall be binding upon all parties concerned unless and until disapproved by the four Powers concerned."

---

19. Ibid., Vol. III, p. 707.

20. Ibid., Vol. III, p. 716.

21. Ibid., Vol. III, p. 717.

22. See the minutes of the meetings of the Council of Ten from January 29 and February 1, 1919 in: *For. Rel.*, Vol. III, pp. 772, 779, 838, 839.

23. The text of that declaration is given on page 247.

Thus, the Inter-Allied Mission to Warsaw was granted full power of action, not limited to Poland: the delegates of the Mission were authorized to enter into negotiations with Poland's neighbors as well.

And, indeed, the first task of the new body was to deal with the conflict between the Poles and the Czechs, which arouse over the district of Teschen (Těšín, Cieszyn). Before its departure for Poland, the Inter-Allied Mission was requested to examine and report on the situation in the disputed district claimed by both Czechs and Poles. Only after a provisional agreement has been reached on that question,did the Mission leave Paris for Warsaw.

Having settled the Czech-Polish conflict, the Supreme Council intervened in the Polish-German hostilities. As a condition of the renewal of the armistice with Germany, an additional convention was presented to the Germans which imposed upon them the immediate cessation of all offensive operations against the Poles. A truce line was drawn up by Marshal Foch which both sides were forbidden to cross. The Inter-Allied Mission at Warsaw was empowered by a February 17, 1919 decision of the Supreme Council[24] to supervise the execution of this additional convention, to settle all arising difficulties on the spot, and to keep the Allied Governments constantly informed about the progress of its work. With this end in view, the Commission was authorized to establish relations with the German authorities.

Finally, on February 25, 1919, the Inter-Allied Mission to Poland, which, after its arrival in Warsaw, had asked that a division of General Haller's Army be sent to Poland as soon as possible,[25] was requested to investigate the possibilities of transporting Polish troops from France via the Danzig (Gdańsk)-Thorn (Toruń) route to Poland, and to suply the Supreme Council with information on that question.[26]

In the meantime, the Ukrainian "Vovchukhiv" offensive began, threatening the Polish forces in Lemberg with complete isolation. It was obvious that, if the Polish troops in Lemberg were cut off totally from the outside world, they would be not able to resist for long. Confronted with this situation, the Inter-Allied Mission to Poland decided to intervene immediately and sent on February 17, 1919, a delegation under General Barthélemy from Warsaw to Eastern Galicia. Already on the next day the Barthélemy Mission, then on the way to Lemberg, appealed to the Ukrainian Supreme Command to cease hostilities. On February 22, 1919, the

24. See *For. Rel.*, Vol. IV, pp. 25-26.

25 Ibid., Vol. IV, p. 104.

26. Ibid., Vol. IV, pp. 125-126.

Mission arrived at the headquarters of the West Ukrainian Army in Khodoriv (Chodorów) and declared that a refusal to cease hostilities would be considered a break in relations between Western Ukraine and the Entente Powers, and that the Mission would thereupon immediately leave the country.[27]

Although the military situation was highly favorable to the Ukrainians — the Ukrainian offensive progressed rapidly and very satisfactorily, the only line of communication between the Polish forces in Lemberg and Poland was interrupted, and the Polish garrison in the capital of Galicia was completely isolated — and in spite of the advice of the Supreme Command, the Government of Western Ukraine agreed to suspend military operations temporarily and to cease hostilities for the duration of the negotiations. In the night from February 24-25, 1919, a convention regarding a suspension of hostilities on the Polish-Ukrainian front in Galicia was concluded and signed at Lemberg by the delegates of the Supreme Command of the Ukrainian Army and the Command of the Polish Army in Eastern Galicia.[28]

The direct negotiations between the Poles and the Ukrainians were not successful. While the Ukrainian representatives insisted on a line of demarcation along the San river, the Polish delegation led by Count Alexander Skarbek pointed first to the river Zbrucz, the eastern frontier of Galicia, as a boundary, and later proposed as their final concession a line which was quite unacceptable to the Ukrainians. The Barthélemy Mission then intervened in the negotiations. Previously, on February 27, 1919, it had visited Symon Petlura, who, as Commander-in-Chief of the East Ukrainian Army and, since February 10, 1919, after V. Vynnychenko's dismissal, as Head of the Directory, had spent some time at the headquarters of the West Ukrainian Army at Khodoriv. On February 28, 1919, General Barthélemy separately handed the truce proposals to the Polish and Ukrainian delegations. On that occasion he also delivered a speech to the Ukrainian representatives.[29]

Having emphasized that sacrifices were demanded from both sides — sacrifices which would not in any way prejudge the final decisions of the

27. W. Kutschabsky, op. cit., pp. 260-261.

28. Text of the convention published by E. Borschak, "L'Ukraine à la Conference de la paix," in *Le Monde Slave*, 1937, Vol. II, pp. 401-402.

29. Reproduced in the works of M. Lozynsky,"Halychyna v rr. 1918-1920" (Galicia in the Years 1918-1920), in: *Ukrayinska revoluciya, Rozvidky i materiyaly* (The Ukrainian Revolution, Studies and Materials), Vol. 5, Vienna, 1920, pp. 76-78, and General M. Omelyanovych-Pavlenko, *Ukrayinsko-polska viyna 1918-1919* (The Ukrainian-Polish War 1918-1919), Prague, 1929, pp. 47 ff.

Peace Conference, General Barthélemy admitted that at the moment the situation was favorable to the Ukrainians, stating, however, that it could change to their disadvantage. He pointed out that an armistice had been concluded between the Poles and the Czechs and that, as a result, ammunition could be transported through Czech territory to Poland. He stressed that a truce between the Poles and the Germans would also be arranged soon, and that the Bolsheviks have not yet attacked on the Polish front. Barthélemy remarked that the Poles were aware of these prospects and faced the situation with hope and security. Then he warned that, if the Ukrainians declined to accept the proposed truce terms, they would be considered responsible by all the Entente Powers and would have to continue the war with Poland, reinforced by the well-organized Haller Army, as well as to fight the Bolsheviks who had taken Kiev and were approaching Galicia from the east.

In case they accepted the truce conditions, on the other hand, the Ukrainians could — according to Barthélemy — expect that steps would be taken toward recognition of their sovereignty and count on the assistance of the Entente in the struggle with the Bolsheviks. Also, the negotiations between the Directory and representatives of the Allies in Odessa would be accordingly influenced, since the powers of his mission were more extensive than those of the delegation at Odessa. Finally, Barthélemy promised that arrangements would be made to admit Ukrainians representatives to the Peace Conference, to send to them a permanent mission which would report on the needs of the country, and to establish a stable relationship between the Ukrainian Government and the Entente Powers.

The truce conditions themselves were unfavorable to the Ukrainians. The terms provided for the line of demarcation to run along the Buh river from the former boundary between Austria-Hungary and Russia southward to the vicinity of Kaminka Strumylova (Kamionka Strumiłowa), then southward toward Bibrka (Bóbrka), turning there westward toward Mykolayiv (Mikołajów), crossing the river Dnister (Dniestr) southwest of that town, and then going south- and southwestward toward the former frontier between Galicia and Hungary in the Carpathian Mountains, leaving Stryj and Skole on the Ukrainian, and Drohobycz and Turka on the Polish side.

While the truce between the Poles and the Czechs in the district of Teschen, as well as the truce between the Poles and Germans were, in general, except for some minor modifications, based on the line then held by both sides, the truce terms presented in a final form by General Barthélemy meant heavy territorial losses for the Ukrainians and substantial gains for the Poles. According to the proposed truce line, communications between the Polish forces in Lemberg and Poland would be restored and the Ukrainian troops would withdraw on the whole front, up to 60 miles

northwest and southwest of Lemberg, evacuating about one quarter of the territory held by them and populated by approximately 1,500,000 Ukrainians. The Poles, on the other hand, would not only retain Lemberg, at that time already isolated from Polish national territory, but would also obtain more than one third of the ethnographically Ukrainian territory in Galicia including the whole oil field region which has been in complete possession of the Ukrainians since the very beginning of the hostilities in November, 1918.

The truce proposal contained, of course, the provision that the proposed line of demarcation was a temporary one and that final settlement would have to be made by the Peace Conference; it was also arranged that, simultaneously with the signing of the truce on March 5, 1919, a convention was to be concluded concerning Ukrainian access to the oil fields. The question of surrendering the oil fields, one of the few natural resources the country could use in exchange for products from abroad, was probably very decisive in influencing the reply of the Ukrainian Government to Barthélemy's truce offer.

Moreover, the Ukrainians did not trust General Barthélemy. They suspected — and their suspicion was increased by the overall behavior of the French general before and during the negotiations — that Barthélemy's Mission was heavily influenced by the Poles and that its decisions were partial and biased. For a long time deprived of any permanent contact with the outside world, the Ukrainians undoubtedly were unaware of whether and to what extent Barthélemy's Mission was authorized to act by the Supreme Council, and did not know that the then existing situation on the whole really corresponded to the picture presented to them by the French general. Influenced, on the other hand, by their recent military successes and relying on the effectiveness of their army, the Ukrainian authorities also firmly believed in the right of self-determination. Hoping sincerely, though somewhat naively, that, according to the principles of the Fourteen Points, the Supreme Council would reexamine the truce conditions and take a more favorable attitude to the Ukrainians, the West Ukrainian Government refused, against Petlura's urgent recommendation, to accept the truce on Barthélemy's terms. Since the truce proposal was offered in a final form, hostilities were resumed on March 1, 1919.

On March 7, 1919, a telegram from S. Holubovych, the President of the Ukrainian Council of State Secretaries, addressed to the Governments of France, Great Britain, the United States, and Italy, and to all the other Entente Powers as well as to the Governments "of the whole civilized world," was transmitted by wireless.[29] It was pointed out in the telegram

29. The text is published by Borschak, op. cit., "Le Monde Slave," 1937, Vol. II, pp. 404-405.

that Barthélemy's Mission had based its information predominantly on Polish sources, that the proposed line of demarcation was not military, but, rather, political and that it had been drawn according to Polish imperialist aspirations and violated the principle of the right of self-determination. It protested "in the name of the great principles of justice proclaimed by the Entente" against the decisions of Barthélemy's Mission, and especially against the assertion that the Ukrainians were responsible for the continued fighting. Having stated that the Ukrainians had been fighting in defense of their country against a Polish invasion, the telegram asked the Allied Governments to send a special mission which would not be influenced by the Poles, and assured them that the Ukrainians were ready to suspend hostilities, on the basis of a just decision which would liberate Ukrainian territory from Polish invasion.

A few days later, on March 13, 1919, another Ukrainian protest was received in Paris — a telegram sent by Dr. V. Paneyko, the Secretary for Foreign Affairs of Western Ukraine. Having demonstrated Barthélemy's partiality on the basis of several examples, Paneyko described the existing situation in Galicia and concluded that, under the given circumstances, to refuse the offered truce terms and resume hostilities was a political as well as military necessity. He emphasized also that the Ukrainian Government regretted that it had no possibility of using all its forces on the eastern front against the Bolsheviks because of the necessity to maintain troops on the western front in order to defend Ukrainian territory from the Poles.

In reply, President Wilson told the Ukrainian Secretary on March 17, 1919, that he, the President, was paying the most serious attention to the situation in Galicia and that a special Inter-Allied Mission would investigate the problem. Wilson expresed the hope that, until the Mission arrived, Ukraine would cease her military activities. The Ukrainians were, finally, asked to have confidence that the Allied Governments would find a just solution to the Polish-Ukrainian conflict.[30]

(Due to the author's untimely death, the manuscript ends at this point. Following is the original outline of the whole study. This should give an idea of the intended scope of the paper. Included also is a list of published and unpublished materials).

30. Paneyko's telegram and Wilson's reply are both published by Borschak, op. cit., "Le Monde Slave," 1937, Vol. II. pp. 406 and 407.

THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE UKRAINIAN-POLISH CONFLICT IN GALICIA

(An Outline)

Preface

Review of sources and literature.

I.

I. Galicia as an international problem during World War I.

A. The war aims of Tsarist Russia and Galicia.
B. The question of Galicia at the Brest-Litovsk peace negotiations.
C. The preparation of the Peace Conference (the American inquiry, the investigations of the British Government, etc.) and the problem of Galicia.

II. The establishment of the West Ukrainian Republic, the Polish counter-action, and the first reaction of the victorious Powers.

A. The seizure of power in Eastern Galicia by the Ukrainians and the formation of the West Ukrainian Republic.
B. The Polish counter-action and the outbreak of hostilities. The early phase of the war (November 1918-January 1919).
C. The Ukrainian and Polish diplomatic actions in the capitals of the Western nations and the first reaction of the victorious Powers to the developments in Galicia.

III. The first appearance of the Ukrainian-Polish dispute over Galicia at the Paris Peace Conference.

A. Paderewski's letter of January 12, 1919, and the discussion of the situation in Galicia at the meetings of the Council of Ten on January 21 and 22, 1919.

B. President Wilson's appeal to the belligerent nations of January 24, 1919.

C. The problem of Galicia in Dmowski's presentation of Polish territorial claims at the Council of Ten on January 29, 1919.

IV. The Inter-Allied Mission to Poland and its attempt to settle the Ukrainian-Polish conflict in Galicia.

A. The first suggestions of the truce between the Ukrainians and Poles.

B. The creation of the Inter-Allied Mission to Poland, its tasks and problems.

C. The Ukrainian offensive at Lemberg and the intervention of the Barthélemy-Mission.

D. The analysis of the proposed truce conditions and the causes of the failure of the Barthélemy-Mission.

V. The direct intervention of the Supreme Council.

A. The resumption of hostilities and the military situation in Galicia.

B. The discussions about the Ukrainian-Polish conflict in Galicia at the meetings of the Supreme Council on March 17 and 19, 1919.

C. The direct intervention of the Supreme Council.

VI. The new negotiations and the new armistice proposal.

A. The attempt at direct Ukrainian-Polish armistice talks and their failure.

B. The creation of the Commission on Negotiation of an Armistice between Poland and Ukraine and the parleys in Paris. The Ukrainian and Polish viewpoints and suggestions.

C. The final armistice proposal of the Commission on Negotiation of an Armistice between Poland and Ukraine.

VII. The decision of the Supreme Council to send Haller's Army to Poland and its effect on the Ukrainian-Polish conflict in Galicia.

A. Marshal Foch's early action for the dispatch of Haller's Army to Poland and the attitude of the victorious great powers.

B. The renewed discussions on the problem of Haller's Army at the meetings of the Supreme Council in March 1919 and the final approval of Marchal Foch's proposal.

C. The arrival of Haller's Army in Poland ıd its effect on the situation in Galicia.

VIII. The Polish May-offensive in Galicia and the Council of Four.

A. The Polish offensive in Galicia and the Ukrainian diplomatic action in Paris.
B. The investigation of the situation in Galicia at the Council of Four; the appearance of the Ukrainian delegation before the Council.
C. The Council of Four urges the Poles to stop their offensive in Galicia.

IX. The decision of the Council of Foreign Ministers of June 1919 and the evacuation of Galicia by the Ukrainian Army.

A. The sudden change in the attitude of the Supreme Council toward the problem of Galicia in June 1919 and its causes.
B. The decisions of the Council of Foreign Ministers and the situation in Galicia.
C. The evacuation of Galicia by the Ukrainian forces.

X. The dispute over the autonomous status of Eastern Galicia at the Paris Peace Conference.

A. The question of the delimitation of the autonomous territory.
B. Conflicting opinions with regard to the plebiscite.
C. Other difficulties in the settlement of the problem.
D. The final settlement.

XI. The decisions of the Council of Ambassadors in March 1923.

II.

I. The Ukrianian arguments in the dispute over Galicia at the Paris Peace Conference.

II. The Polish arguments.

III. The U.S. attitude toward the problem of Galicia at the Paris Peace Conference.

IV. Great Britain's attitude.

V. The attitude of France.

VI. Other powers and the problem of Galicia at the Paris Peace Conference.

VII. General conclusions.

III.

THE SHORT SURVEY OF THE AVAILABLE LITERATURE ON THE PROPOSED SUBJECT.

As the very title and tentative outline of the study point out, the proposed paper would not deal primarily with the military aspect of the Ukrainian-Polish war of 1918-19 or go into the details of the various campaigns of that war. The main task of the proposed study would be to examine the attitude of the Paris Peace Conference as well as of the individual victorious great powers toward the Ukrainian-Polish conflict over Galicia, to find out how that conflict was approached before and at the time of the Conference, to what extent the military campaigns in the contested country were influenced by the various recommendations and decisions of the Supreme Council and other organs of the Conference, how the Paris Peace Conference tried to settle the conflict, how and why many attempts failed, and what solution was finally accepted.

As far as the author of this paper knows, there is no work available which concentrates on these problems and which at the same time is based on both the sources of the belligerent parties and on the documentary material of the Paris Peace Conference.

To begin with, there are general surveys of the Peace Conference of 1919-20 (as, for instance, H.W.V. Temperley's *A History of the Peace Conference of Paris*) and a few compilations which give an account of the various territorial settlements taken at that Conference including those concerning Poland and its frontiers (e.g. *What Really Happened at Paris* edited by Colonel House and Charles Seymour, or *Some Problems of the Peace Conference* written by Charles H. Haskins and Robert H. Lord). In all these works the problem of Galicia, along with other questions discussed at the Paris Conference, is mentioned, but the presentation of the subject is, of course, limited to a general, mostly sketchy, outline.

On the other hand, there are various contributions which deal with the Ukrainian-Polish war of 1918-19, but most of them concentrate mainly on the military campaigns. Some of these studies are limited to certain phases of the conflict, as for instance O. Kuzman's *Lystopadovi dni 1918 r.* (The November Days of 1918) on the Ukrainian side, or Cz. Mączyński's *Boje lwowskie* (The Lemberg Battles) and St. Rutkowski's *Odsiecz Lwowa w listopadzie 1918 r.* on the Polish side. Other authors have covered the history of the whole war, such as General M. Omelyanovych-Pavlenko, a Ukrainian, in his *Ukrayinsko-polska viyna 1918-19 r.* (The Ukrainian-Polish War of 1918-19) or Lieutenant-Colonel J. Sopotnicki and W. Hupert, both Poles, in their works *Kampanja polsko-ukraińska* (The Polish-Ukrainian Campaign) and *Zajęcie Małopolski Wschodniej i*

Wołynia w. r. 1919 (The Occupation of Eastern Little Poland and of Volhynia in 1919). All these accounts are very useful as surveys of the military operations; the political and diplomatic aspects of the story, however, do not — quite naturally — enter very much into the picture.

More attention to the international situation is found in W. Kutschabsky's work *Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923* (The West Ukraine in the Struggle with Poland and Bolshevism in the Years 1918-23). At the time when he was writing his book, however, the documentary material on the Paris Peace Conference was, except for several fragmentary pieces, still unpublished and not available to the author. Kutschabsky therefore based his research primarily on Ukrainian and Polish sources and only partially used the controversial literature about the Paris Conference which appeared in the 1920s. He expressed many interesting ideas, but the author of this paper finds himself in disagreement with some of Kutschabsky's conceptions and conclusions.

A. Krezub's *Narys istoriyi ukrayinsko-polskoyi viyny 1918-1919* (Outline of the History of the Ukrainian-Polish War of 1918-19) is a general survey based exclusively on Ukrainian and Polish sources.

É. Borschak's *L'Ukraine à la Conférence de la paix 1919-23* (Ukraine at the Peace Conference 1919-1923) is more a valuable compilation of the materials in the author's possession than a critical study of the problem.

There are several other works written by the Ukrainian and Polish representatives to the Paris Peace Conference and by the leading personalities of both of the belligerent parties which contain material of great value for the proposed paper. For example:

A. Written by Ukrainian authors: K. Levytsky, *Velykyi Zryv* (The Great Revolution), M. Lozynsky, *Halychyna v rr. 1918-1920* (Galicia in the Years 1918-1920), A. Margolin, *Ukraina i politika Antanty* (Ukraine and the Policy of the Entente), S. Shukhevych, *Spomyny* (Reminiscences)

B. Written by Polish authors. M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie Państwa Polskiego* (The Resurrection of the Polish State), L. Bilinski, *Wspomnienia i dokumenty* (Reminiscences and documents), I. Daszyński, *Pamiętniki* (Memoirs)
R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie Państwa* (Polish Policy and the Rebuilding of the State)

IV

THE PROVISIONAL LIST OF MATERIALS TO BE USED.

I. Published Material

A. Collections of acts, documents, minutes, diplomatic and private correspondence

U.S. publications:

1. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919. The Paris Peace Conference,* 13 vols.
2. David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris with Documents,* 21 vols.
3. *The intimate Papers of Colonel House,* edited by Charles Seymour. Vol. III. *Into the World War,* Vol. IV. *The Ending of the War*
4. Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement* Vol. III

British publications:

1. *Documents on British Foreign Policy. 1919-1939.* First Series, Vol. I-IV.

French Publications:

La Documentation Internationale. La Paix de Versailles. Edited by A. G. de Lapradelle, 12 vols.

Ukrainian publications:

Notes présentées par la Délégation de la République Ukranienne à la Conférence de la Paix à Paris

Polish publications:

Akty i dokumenty, dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918-1919 zebrane i wydane przez Sekretarjat Generalny Delegacji Polskiej
Część III. *Sprawa Galicji* (Acts and Documents Relating to the Problem of Poland's Frontiers at the Paris Peace Conference 1918-1919, Collected and

Edited by the General Secretariat of the Polish Delegation. Part III. The Problem of Galicia).

B. Memoirs, diaries, pamphlets of U. S., British, French as well as of Ukrainian and Polish origin (partly mentioned in Chapter III of this paper).
C. Historical surveys and elaborations, monographs, biographies (partly mentioned in Chapter III of this paper).

II. Unpublished Material

The author of this paper expects to find new, still unpublished material, available in the United States. He has become acquainted, for instance, with the Burnet Hershey Collection deposited in Yeshiva University. There are many other unpublished or only partially published collections which he hopes to use for the purposes of this paper. For example:

Collection of papers of Dr. S. E. Mezes relating to the wartime group known as The Inquiry (deposited in the Library of Columbia University);

British confidential documents prepared for the Paris Peace Conference of 1919 (photostat copies available in the Manuscript Room of the Library of Columbia University);

Collection of papers of Colonel House (deposited in the Library of Yale University);

Diary of General Tasker H. Bliss (unpublished except for a few excerpts printed in Frederick Palmer's monograph "*Bliss, Peacemaker*");

Collection of the propaganda material distributed by the delegation of the smaller powers (available in the Hoover War Library)

THE VIEWS OF M. HRUSHEVSKY AS REFLECTED IN HIS TREATMENT OF THE HISTORY OF UKRAINE

I

With an historian like Hrushevsky it is much easier to understand the man, his problems, and the views and ideas which were reflected in his works, if, first, the basic facts of his life and his activity are recalled. Therefore, I would like to begin this paper with an introductory chapter, dealing with the main features of Hrushevsky's biography.

Mykhailo Hrushevsky was born on September 29, 1866, in Kholm, where his father was employed as a teacher in the local gymnasium. Soon thereafter, Hrushevsky's parents left that northwestern corner of Ukrainian ethnographic territory and moved to the Caucasus, first to Stavropol, then (1878) to Vladikavkaz.

It was at the University of Kiev (1886-1890) where the young Hrushevsky was educated and began his academic career.

When, as a result of the Ukrainian-Polish compromise of 1891 in Galicia, a chair in the department of history at the University of Lemberg was granted to the Ukrainians, it was offered to V. Antonovych, then professor of history at Kiev University. Because of his advanced age Antonovych did not choose to accept it, and recommended young Hrushevsky instead. Thus, in 1894 he became a professor at the University of Lemberg where he remained for 20 years. Hrushevsky was soon elected president of the Shevchenko Scientific Society, which, under his leadership, became the center of Ukrainian scientific and cultural life. For his work in the society Hrushevsky won the respect of Galician Ukrainians as well as of Ukrainians from the Eastern Ukraine. The annals of the society, which at first had been published once a year, began to appear as a quarterly and later as a bimonthly. The society, which had hardly been known to the outside world

and whose activity had been limited to the annual publication of one volume of contributions, published twenty large volumes each year by the end of the 1890's and attracted the attention of the scholarly world. As early as 1898, the famous Slavist V. Jagić stated that the Shevchenko Society actually represented a Ukrainian academy of sciences. At the end of 1897 Hrushevsky founded a Ukrainian literary journal ("Literaturno-Naukovyi Vistnyk") in Lemberg. In 1898, the centennial celebrating the revival of Ukrainian literature, he published the first volume of his 10-volume *History of Ukraine-Rus' (Istoriya Ukrayiny-Rusy).*

When, after the revolution of 1905, restrictions on publications of Ukrainian books and newspapers had been revoked in the Russian Empire, Hrushevsky gradually tranferred his center of activity to Kiev. Subsequently he spent his time partly in Lemberg and partly in Kiev. As soon as it was possible, he organized the Ukrainian Scientific Society in Kiev (1907) and became its president and the organizer of its work. It was in Kiev that the *History of Ukraine-Rus'* continued to be published; in Kiev also Hrushevsky founded the historical journal "Ukrayina" in 1914.

The outbreak of World War I found Hrushevsky in the Carpathian Mountains on vacation. He went to Vienna and from there to Italy in order to make his way to Kiev. While Hrushevsky was suspected by the Austrian government of the Russophile tendencies, he was also accused by the Russian authorities of Austrophile sympathies and arrested immediately after his arrival in Kiev. He was interned in Simbirsk on the Volga River but, because of the intervention of the Academy of Sciences in Petrograd after a few months, he was allowed to proceed to Kazań and a year later to Moscow, where he had the opportunity to continue his research work in the Moscow archives. At the same time, he lived under constant police surveillance.

Immediately after the revolution of February 1917, Hrushevsky returned to Kiev where he was elected the first president of the Ukrainian Central Rada. His political activities ended with Skoropadsky's uprising in April 1918. When the Red Army approached Kiev in the first days of February 1919, Hrushevsky moved first to Kamenec in Podolia and later left Ukraine for Prague and Vienna.

At the end of 1923 Hrushevsky was elected a member of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev, and the Soviet Government was willing to grant him the opportunity to pursue his scholarly work on condition that he refrain from any political activity. Hrushevsky accepted the proposal and, in March 1924, returned with his wife and daughter to Kiev. There he again engaged in enormous scholarly activity and became the leader and organizer of the historical work of the Ukrainian Academy of Sciences. Hrushevsky continued to work on his *History of Ukraine-Rus'* (the ninth volume was published in two parts in 1927 and 1931; the tenth

volume appeared after his death), as well as on his *History of Ukrainian Literature* (five volumes of which appeared in 1923-26). He again published a historical review, "Ukrayina", and a number of studies devoted to special questions in Ukrainian history and historiography. When, after a few years, pressure was exerted on Hrushevsky to join a Marxist group of historians, he refused to do so, and by 1929 a violent campaign against him began in the Soviet press. In 1930 he was arrested and interned in a suburb of Moscow, where he lived under strict police supervision and was denied any facilities for research. As a consequence he lost his strength and vigor and became blind. When the Soviet government allowed him to go to Kislovodsk in the northenr Caucasus for recuperation, it was already too late: on November 26, 1934 Hrushevsky's life came to an end.

II

Mykhailo Hrushevsky began his scholarly activity at a time when the process of national revival was developing rapidly among the Slavic peoples of Central and Eastern Europe.

Hrushevsky spent his youth far from his native country living with his parents in the Caucasus region (he attended a gymnasium in Tiflis, Georgia). Nevertheless, he was brought up by his father in the Ukrainian national spirit and was interested in everything connected with Ukraine from the earliest years of his life. In his autobiography Hrushevsky wrote: "Under the influence of stories told by my father who felt warm affection for everything Ukrainian — the language, songs, traditions, Ukrainian national feelings and consciousness were developed early in my life. This feeling and consciousness was increased by my reading, and by my several trips to Ukraine which I viewed as through the aureola of a distant 'fatherland' in contrast to a country where foreign people lived and foreign languages were spoken."

As early as his Kiev student years the idea of writing a complete history of Ukraine became Hrushevsky's goal and, to a certain degree, a question of his and his generation's honor as well. Such a work was badly needed at that time. The last synthetic works on the history of Ukraine were written in the first half of 19th century by D. N. Bantysh-Kamensky (*Istoriya Maloyi Rossiyi* in four volumes, published in 1822) and by M. A. Markovych (*Istoriya Malorossiyi* in five volumes, published in 1842-43).Although these works were widespread and popular (Bantysh-Kamensky's history, for instance, was published four times, in 1822, 1830, 1842, and 1903), by the last decades of the nineteenth century, however, they were completely out of date and could not satisfy the new scholarly requirements. In the meantime much new documentary material had been published and a series of analytical monographs and special works on cer-

tain periods and problems of Ukrainian history had been written according to the newest research methods.

Moreover, Hrushevsky had a good background for such a work. He had studied under the guidance of Professor V. Antonovych, who applied a method of strict scientific criticism in his works and lectures and inspired his students to write monographs dealing with the history of various Ukrainian lands. It was Antonovych from whom Hrushevsky largely inherited his critical ability, his perfect knowledge of sources, and his profound ideas on the past of the Ukrainian people.

Nevertheless, even the most prominent Ukrainian historians of the older generation regarded the idea of writing a new large-scale synthetic history of Ukraine as premature, pointing out the lack of sufficient material, considerable gaps, etc. Hrushevsky was of another opinion, and he showed with his monumental ten-volume history of Ukraine-Rus' that he was right.

Hrushevsky based his history of Ukraine on a scheme which he presented in an article, "The Traditional Scheme of 'Russian History' and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs", published in "Essays on Slavonic Studies", vol. I, St. Petersburg, 1904. The article tried to expose the generally adopted and officially used traditional scheme of Russian history as out of date, irrational, and contributing to great confusion.

According to the traditional scheme, history was traced from the prehistoric times of Eastern Europe, usually from the non-Slavic colonization, and continued with the migration and settlement of the Slavs and with the formation of the Kievan state. There then followed the history of the Kievan state up to the second half of the 12th century; subsequently developments first in the principality of Vladimir and from the 14th century, in the principality of Moscow, were investigated. The story continued with the history of the Muscovite state, and finally with that of the Russian Empire.

Hrushevsky pointed out that the above mentioned scheme was originally based on the genealogy of the Moscow dynasty. Subsequently, with the rise of scientific historiography in Russian, it was used as the basis for the history of the Russian state. It was retained, though with time the main emphasis was transferred to the history of the people, the society, and the culture, and "Russian history" tended to become the history of the Great Russian people and its cultural life.

Hrushevsky gave a few examples of why he regarded that traditional scheme as an irrational one. He expressed the opinion that it was, for instance, very irrational to connect the history of the Kievan state, its social and political structure, and its laws and culture, with the principality of Vladimir-Moscow in the 13-14th centuries as if the latter was the conti-

nuation of the former. It was permissible for the old Muscovite annalists who were chiefly concerned with genealogical problems. Modern science, however, had, according to Hrushevsky, no right to connect the "Kievan period" with the "Vladimir period", as they were improperly called, as phases of one and the same political and cultural process. The Kievan state, its laws and culture — Hrushevsky continued — were the creation of one nationality, the people of Ukraine-Rus'; the Vladimir-Moscow state, on the other hand was the creation of another nationality, the Great Russian people. The Kievan period did not pass into the Vladimir-Moscow period, but into the Galician-Volhynian of the 13th century, and subsequently into the Lithuanian-Polish of the 14-16th centuries.

Hrushevsky argued that the Vladimir-Moscow state was neither heir to nor successor of the Kievan state but grew out of its own roots. The Kievan state transplanted to the Great Russian lands the social and political structure, laws, and culture which were formed in Kiev, but this should still not serve as the basis for including the Kievan state in the history of the Great Russian people.

By attaching the Kievan state to the beginnings of the national and cultural life of the Great Russian people, the history of Great Russia is actually left without a beginning. The formation of the Great Russian people remains unexplained because according to the traditional scheme its history begins only from the middle of the 12th century. Instead of investigating how the Kievan social and political forms, legal system, and culture were received and modified in the Great Russian lands, these are promptly incorporated into the inventory of the Great Russian people, into the inventory of the "Russian state".

Likewise, the history of the people of Ukraine-Rus' remains without a beginning because the "Kievan period" is attached to the national and cultural history of the Great Russians. As a consequence, the old theory is maintained that the history of Ukraine, of the "Little Russian people", begins only with the 14-15th centuries and everything that existed prior to this time was "all-Russian" history. This "all-Russian" history is, in turn, consciously and unconsciously interpreted as the national and cultural history of the Great Russian people. As a result of such a concept, the people of Ukraine-Rus' appear on the historical arena in the 14-16th centuries as if they were something new, as if they had not existed before and had not had a history of their own.

By applying the old traditional scheme of "Russian history", the history of the people of Ukraine-Rus' remains not only without a beginning, it appears like a series of dismembered pieces, "disjecta membera", organically unconnected with one another, separated from one another by considerable gaps. At best only some of the most important episodes of the history of the Ukrainian and Belorussian peoples are taken into account,

such as the state of Danylo, of Galicia, the formation of the Grand Duchy of Lithuania, the union with Poland, the Church union, the wars under Khmelnytsky. In any event, with the incorporation into the Russian state these lands cease to be the subjects of this kind of history.

In Hrushevsky's opinion the history of the state still plays, on the whole, too great a role in the presentation of the history of the Eastern Slavs. Political history is for him, of course, an important factor but at the same time there exist other factors, economic, cultural, etc., which should not be neglected. And in the case of the Eastern Slavs the state was of greatest importance in the life of the Great Russian people. In the history of the Ukrainian and Byelorussian peoples, however, who lived for centuries without their own national states, political factors, although important, in general assumed a less important role in their national life than economic, cultural, or national factors.

The exceptional, exclusive significance which is attributed to the history of the Great Russian state in the traditional scheme of "Russian" history is, according to Hrushevsky to a great extent due to the fact that the conception of the history of the "Russian people" in terms of the Eastern Slavic peoples was replaced by the conception of the Great Russian people. Hrushevsky sees in what is called "Russian history" the combination or, more exactly, the competition of several conceptions: a) the history of the Russian state (the formation and growth of the state organization and its territory), b) the history of Russia, that is, history of all that has existed on her territory, c) the history of the "Russian nationalities", and d) the history of the Great Russian people (their national and cultural life).

If consistently presented, each of those conceptions might justifiably become a subject for scholarly study. By combining the various conceptions, however, none of them receives a full and consistent treatment. The history of the Great Russian people, their national and cultural life, cannot, in Hrushevsky's opinion, substitute for the history of the Eastern Slavs, and no motives can justify ignoring the history of the Byelorussians and the Ukrainians. The history of Great Russia, with the Kiev period of Ukraine-Rus' attached to it, is more a crippling, unnatural compound, than an "all-Russian" history. There can be — Hrushevsky emphasized — no "all-Russian" history as there is no "all-Russian" nationality. Instead there may be a history of the Eastern Slavs which should replace the traditionally used "Russian history."

In any case the most rational approach would be, in Hrushevsky's opinion, to treat the history of each nationality separately, from its beginnings to the most recent times. That was the idea which Hrushevsky realized in practice in his outline as well as in his ten-volume work on the history of Ukraine.

Hrushevsky's scheme was, of course, not something completely new in Ukrainian historiography. Its main features were expressed as early as the first half of the 17th century when the Ukrainian Cossacks were regarded as the direct heirs and preservers of the ancient Kievan Rus'. In the "Protestation" of the Ukrainian hierarchy in the 1620's it was said: "They [the Ukrainian Cossacks] are the descendants of the famous people of Rus', of the sons of Japheth, who waged wars against Byzantium both on land and in the Black Sea. They are the descendants of that warlike race which with Oleg, the Rus' monarch, attacked Constantinople with wheels under their boats. They are the same as those who with Vladimir, the sainted King of Rus', conquered Greece, Macedonia, and Illyria. Their ancestors, together with Vladimir, were baptized and accepted Christianity from the church at Constantinople, and even to this day they are born and live in this faith."

Similar views and ideas were expressed also in Kasian Sakovych's poem written in honor of the Zaporozhian hetman Petro Konashevych-Sahaydachny, and read at the latter's funeral. A century later, in the 1730's, the author of the *Short description of Little Russia* begins his story with the period of Kievan Rus' and connects it with the Cossack period of Ukrainian history.

The continuity of the Ukrainian historical process is perhaps most clearly presented in the *Istoriya Rusov*. The author of that work wrote about the Kievan state and pointed out that the Tatar invasion meant a severe blow to it. As a consequence, that state was weakened and forced to make an alliance with Lithuania and later with Poland. Then the author presents Ukrainian-Polish relations before and after the church union of Brest in 1596 and goes over to the history of the Ukrainian Cossacks. And, quoting a speech which Mazepa allegedly delivered to the Cossacks after crossing the Desna River in the fall of 1708, the author of the *Istoriya Rusov* expresses the following view: "It is well known, that we were once what the Muscovites are now: the government, the priority, and the very name Rus' passed from us to them."

Finally, in the Ukrainian historiography of the first half of the 19th century, Bantysh-Kamensky, for instance, presents an outline of Ukrainian history from the oldest times, stressing that the Ukrainian population was autochthonous on its territory. Then he speaks shortly about the Kievan and Lithuanian periods before going over to his main subject, the history of the Ukrainian Cossacks.

What is new in Hrushevsky's work is, first of all, the scientific approach he uses in depicting the history of Ukraine as a homogeneous, continuous, independent process from the dawn of history to recent times. Hrushevsky developed this scheme both in his one-volume outline of the history of Ukraine and in his *Istoriya Ukrayiny-Rusy.* He began with prehistoric times and continued with the Kievan state (vols. I and II), the

Galician-Volhynian state (vol. III), the Lithuanian-Polish period (vols. IV-VI), and the Cossack period up to the end of Vyhovsky's hetmanship in 1659 (vols. VII-X).

III

Hrushevsky, as he himself wrote, was brought up in the traditions of the radical Ukrainian populist movement which based its ideology on the conceptions of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius of the 1840's and held the view that, in conflicts between the people and the government, the guilt lay on the side of the latter. In accordance with these conceptions, Hrushevsky searched carefully for all manifestations of the activities of the people in the history of Ukraine, gave them considerable attention in his works, and expressed great sympathy for them.

As early as September 30, 1894, in his first lecture at the University of Lemberg, Hrushevsky presented his basic social ideas which were later emphasized again and again and developed in his *Istoriya Ukrayiny-Rusy*. Hrushevsky pointed out that is was the people, the mass of the nation, which connects separate historical periods into one organic unit and therefore is and should be the basis of historical studies. The people, the mass of the nation, with its ideals and its struggles, with its achievements and its mistakes, is in Hrushevsky's opinion, the only hero of history. To understand its economic, cultural, and spiritual developments, its desires and ideals, is the aim of history. The political structure is, for Hrushevsky, of interest primarily as it influences the life of the people, as it itself was influenced by the people, and as far as it corresponds with the demands and the struggles of the people. The culture which was developed by the upper classes is of interest for him not so much as an object in and of itself but, rather, as a reflection of the developments in which the masses of the people were involved during a given period.

Thus, in discussing the decline of the Kievan system, Hrushevsky declared: "Oppressed by economic slavery and lacking a voice in the government, the masses of the people did not place any high value upon the existing political order. It was for this reason that the cities accepted without protest control by the Tatars and later raised no objection to the authority of the grand dukes of Lithuania. Nor under this circumstances did they value political independence for the nation as a whole. National independence had been of importance only while the national government had been able to defend the people from political and economic enslavement at the hands of foreign powers, and to preserve and foster a national culture" (*History of Ukraine*, pp. 116-117).

And, speaking about the decline of the culture of Kievan Rus', Hru-

shevsky pointed out that one of the chief reasons was the fact that the cultural life of the above-mentioned period rested only on an upper-class minority which dominated society. "The social and political structure on which the power and influence of that upper minority were based, and on which the culture was indirectly founded, was more unsympathetic than sympathetic for the broad masses of the nation." (*Istoriya Ukrayiny-Rusy*, vol. III, pp. 500-502) In other words, the conservatism of the ruling classes, by not being able to accommodate itself to the given circumstances, contributed much to the general decline of culture.

Hrushevsky sympathizes with the movements of the masses of the people not only when those movements were directed against the foreign state machine as it was in the case of Mukha's revolt against the Polish system in Galicia at the end of the 15th century, or in the case of the famous Haydamaks and Kolii — uprisings in the 18th century. He shows the same tendency when those movements were aimed at their own national authorities as well. Typical for the historiography and conceptions of the Ukrainian *narodnyky* of the second half of the 19th century, Hrushevsky always took the side of the masses giving priority to their desires and interests over the national interests of the country.

In describing the conflicts of the *Veche* with the princes in the 11-12th centuries, Hrushevsky favors the *Veche*; in reviewing the movement of the so-called "Tatar people" in the 13th century he sympathizes not with prince Danylo, a favorite of the Ukrainian historiography, but with the "Tatar people." This is how he presents the story: "When the princes and nobles abandoned the land upon the arrival of the Tatars, the people took advantage of the opportunity to free themselves from the cruelty and oppression of the old order. Not infrequently entire villages surrendered to the Tatars as early as Batu's first march across Ukraine in the winter of 1240-41. They promised to pay tribute in grain, to recognize Tatar sovereign, and to pledge their loyalty to it. They had had enough of princes and wished to be governed by elders of their own choice."

"It is not known with certainty how widespread this revolutionary movement was. There is a reference to these so-called "Tatar people" in connection with a campaign which Danylo of Galicia undertook against them in an effort to put down their uprisings with their threat to the princely order... Danylo feared that, if he did not suppress this popular movement, it would spread throughout Ukraine and wreck all political life. He, therefore, decided to destroy its centers by burning the towns and enslaving the people who refused to submit to him." (It might be of interest to recall that the problem of the "Tatar people" was investigated by Hrushevsky in one of his earliest publications under the title "Social Movement in the Ukraine-Rus' in the 13th century", which appeared in Ukrainian in 1892.)

The ninth volume of Hrushevsky's *Istoriya Ukrayiny-Rusy* deals with the times of Bohdan Khmelnytsky. The author, decided to dedicate it not to Khmelnytsky, the leader and hero of the movement, but to the "creative sufferings of the Ukrainian masses." In his preface to that volume Hrushevsky speaks clearly about what he regards as his basic task in describing Khmelnytsky's period. For a long time the policy of the leading circles, their strategy and diplomacy had been at the center of interest; now it is the position and the role of the masses in Khmelnytsky's movement, sometimes supporting the policy of their superiors, sometimes opposing it, that has to be the object of research. "My chief task — Hrushevsky emphasized — was to investigate the role of the masses in this great turning point of Ukrainian life, to clarify the influence of this moment for their further fate and the crystallization in their imagination and consciousness of the significance of that turning point."

And the mass movement of Ukrainians to the east, into the territories which belonged to Muscovy, the movement which began under Khmelnytsky as a result of the continuous wars and the devastation of the country and which, according to Hrushevsky himself, endangered the struggle for independence, is treated by him as follows: "It is difficult to accuse the masses of faint-heartedness, short-sightedness, lack of endurance, when the leading circles didn't distinguish themselves with similar features."

Finally after accentuating the various weaknesses and deficiencies of Khmelnytsky in particular and of the whole period in general, Hrushevsky stated: "And I had to emphasize these deficiencies in order to prevent the unsound idealization of the period and of Khmelnytsky's individuality which often occurs in recent times. There are attempts to present the Khmelnytsky period as a lost paradise of Ukrainian life, when Ukraine allegedly flourished, when the Ukrainian state was rapidly built up, when social harmony prevailed in it, and all the people enjoyed the leadership of their hetman. The materials collected in this book [(i.e. the ninth volume of Hrushevsky's *Istoriya Ukrayiny-Rusy*)] in my opinion clearly show, however, how far the reality of that period was from such an idyll, and I wanted to emphasize that in my final remarks.

"No idyll, no harmony existed."

"The Ukrainian people did not live in a paradise in Bohdan's times or in any other period of their past. Our social, political, and cultural ideals lie ahead of us, not behind us" (*Istoriya Ukrayiny-Rusy*, vol. IX, p. 1507).

The Samoylovych-Mazepa period is characterized by Hrushevsky as follows: "The hetmancies of Samoylovych and Mazepa spanned a period of nearly forty years, years of great importance, when the free institutions won by the Ukrainian revolution of 1648-49 were on trial. Unfortunately, during this critical period the incompletely developed system of democracy was replaced by an autocracy which destroyed the last remnants of

national freedom... Mazepa and his officers were aware of the popular grievances and lack of confidence in them.... They took no steps, however, to remove the causes of discontent and estranged themselves more and more from the common people and from the Kozak rank and file. In the end this neglect had serious results for Mazepa and his officers at a time when they decided to make a stand against Muscovy."

Likewise Hrushevsky takes Petryk's side in the latter's uprising against Mazepa, and the side of Zaporozhya in its opposition to the Hetman regime in the 17-18th centuries.

Thus, for Hrushevsky, the principal actor of the Ukrainian historical process was the people itself. The masses, and their social interests were regarded by him as the main moving force of that process. Because of this primacy of social over national interests, Hrushevsky has been criticized by representatives of the newer Ukrainian historiography.*

In any case, while recognizing Hrushevsky as the greatest Ukrainian national historian, it is hardly possible to regard him as a nationalist historian as, unfortunately, he still is sometimes presented by people, who are unfamiliar with his ideology and his works.

* They often forget, of course, that Hrushevsky like any other historian, was a product of a certain period, and that the outlook of any author is more or less reflected in his works.

BOOK REVIEW

HAROLD NICOLSON. PEACEMAKING 1919.

1.

The book being reviewed here was written by a man who, as a young British diplomat, took part in the Paris Peace Conference. The author was the son of a professional diplomat, Sir Arthur Nicolson, Baron Carnock since 1916, who for four years (1906-1910) represented Great Britain in St. Petersburg and played an important role in the conclusion of the Anglo-Russian agreement of 1907.

Like his father, Harold Nicolson entered (in 1910) the diplomatic services; he was employed first in London and then abroad (Madrid, Constantinople). In 1919 the 33-year old Harold was sent to Paris where he worked as a territorial expert of the delegation of the British Empire in various committees and commissions at the Peace Conference.

Nicholson ended his diplomatic career in 1929 when he left the British Foreign Office and devoted himself to literary, journalistic, and political activities. As the catalogue of his works indicates, he has written not only studies in diplomacy ("Sir Arthur Nicolson, First Lord Carnock", "Peacemaking 1919", "Curzon; The Last Phase, 1919-25", "Diplomacy", "The Diplomatic Background of the War", "The Congress of Vienna"), but also novels, sketches, essays, publicistic pamphlets, as well as books on Byron, Tennyson, Paul Verlaine, Swinburne, and other coryphaei of poetry.

Nicolson's literary talents are clearly visible in "Peacemaking 1919" which, from the literary standpoint, is without doubt an outstanding contribution. The author's brilliant style, his picturesque descriptions, and colorful scenes make for an impressive and convincing picture of the Conference.

Unfortunately, Nicolson regarded it as necessary to use a literary style in all the excerpts from his diary which constitute the second part of the book, even where the original notices were written in a rather telegraphic style, thus more or less modifying the original text. The author is honest enough to admit that he has "at moments reconstructed whole passages" of his diary. He is, of course, right that the following passage would not convey anything to the common reader: "Dine Joseph P.: Ritz: anachronism: tell him about P. His answer absurd: Chepetowka:

'as an equal'." But it appears to be correct to say that Nicolson goes too far when he reconstructs that passage as follows.:

"Dine with Joseph Potocki at the Ritz. A fine anachronism. I tell him how deeply impressed I had been by hearing Paderewsky make his speech at the Supreme Council. He answers: "Yes, a remarkable man, a very remarkable man. Do you realize that he was born in one of my own villages? Actually at Chepetowka. And yet, when I speak to him, I have absolutely the impression of conversing with an equal."

2.

The author expresses himself repeatedly and quite clearly about the scope and the purpose of his study: it is an attempt to reproduce only the peacemaking atmosphere, to recapture states of mind, and not to provide a record of events or to comment upon documents. Nicolson is convinced that, at any international congress, it is the human element which determines both the development of negotiations and the issues. By writing this book he wishes to crystallize that element before it evaporates.

Thus, "Peacemaking 1919" is not a thorough and detailed analysis of those forces which determined the Paris Peace Conference. Nor is it a history of that Conference in the common sense of the word. It is rather a mixture of impressions, reminiscences, and considerations about the peacemaking of 1919.

One must admit that Nicolson had extraordinary qualifications to reproduce the feelings which prevailed at Paris in 1919. He was intimately concerned with the workings of the Peace Conference and stood in close touch with the leading figures as well as with various delegates of smaller powers. Since, at the same time, he is a man bestowed with unusual literary talents, his picture of the Conference is alive with all the conflicts and crises, hopes and disappointments, and major and minor participants.

This book consists of two parts, the first entitled "As it seems today". the second, "As it seemed then". Chronologically, the second part was written earlier because it is made up of extensive extracts from Nicolson's diary composed at the Peace Conference. It is an extremely interesting and valuable document. The first part of the book contains the author's views, comments, and evaluations of the Paris peacemaking process, its organization, methods, and problems from the perspective of fourteen years.

3.

There are two central themes which dominate Nicolson's "Peacemaking 1919": the insufficient organization of the Paris Peace Conference, and the author's profound disappointment with President Wilson because of the latter's failure to stand by his principles.

Having criticized the postponement of the Peace Conference until the second half of January 1919 as well as the delay in drafting the peace treaties after the

Conference had assembled, the author analyses carefully all those factors which hampered the work of the peacemaking. Nicolson attempts to draw a clear line between what he calls "unavoidable misfortunes" and avoidable "mistakes". Within the first group he includes the influence of emotional public opinion upon the governments of the victorious countries, the dependency of the plenipotentiaries of the great powers in Paris on the electorate, certain weaknesses of human nature, the problem of the secret treaties, the problem of the smaller powers, etc.

There were in Nicolson's opinion two further misfortunes which impeded the work of the Conference from its very beginning: the presence of President Wilson in Paris and the choice of Paris as the site of the Conference. The author regards them as "unavoidable" in the sense that "almost superhuman vision and obstinacy would have been needed first to envisage, and then to combat, the full menace of these two initial decisions."

The author is, however, of the opinion that none of these misfortunes would have been determining factors "had they not been increased and crystallized by our mistakes."

Before proceeding to criticize these mistakes, Nicolson reminds the reader that among the series of "Peace Conference Handbooks" with which the members of the British Delegation had been supplied by the Foreign Office was one written by Sir Ernst Satow on "International Congress". In that monograph the then greatest living authority on diplomatic practice had summarised the methods and procedures adopted at past congresses, and had drawn attention to the mistakes of organization which had then been made. Satow insisted on the necessity of (1) some previous agreement as to the ends in view and (2) a definite and rigid program. "In past history — he wrote — when a Congress failed to attain a definite result, the failure was generally due to the ground not having been adequately prepared beforehand."

No wonder that the fact that, until the very last moment, the plenipotentiaries were themselves unaware whether the peace with Germany they were negotiating was to be preliminary or final, imposed or negotiated, as well as the lack of any agreed upon program for the Conference are regarded by Nicolson as the two fundamental mistakes committed by those who were responsible for the initiation and conduct of the Paris Peace Conference. The result was improvisation, which meant an immense waste of time and energy connected with the gradual exhaustion of the leading delegates.

Instead of concentrating its energies and material on the essential problem of concluding peace first with Germany and then with other former enemies, the Supreme Council was occupied in endless discussions of what might be called purely executive matters as, for instance, the renewal of the German armistice, the problem of General Haller's army, the problem of the blockade, the hostilities in East Central Europe, etc. These were the matters which, according to Nicolson, might well have been referred to some subsidiary body such as the Inter-Allied Council of Versailles.

In addition, the choice of the chairman and especially of the Secretary General seems to be, for Nicolson, rather an unfortunate one. A really brilliant secretary might have remedied the omission of an agreed upon program by the constant preparation of suitable agenda papers; Dutasta, however, took subjects in their

order of temporal urgency, not in their order of actual importance.

As a result, the first six weeks of the Conference were wasted on the discussion of incidental and secondary problems, and were not devoted to the central purpose for which it had been convoked. "30 per cent of the total energy of the Supreme Council was — Nicholson charges — taken by the executive functions, some 10 per cent was wasted on unnecessary detail, some 40 per cent was devoted to preventing a breach between one or other of the Allies. The remaining 20 per cent was expended upon the task of making peace."

The author pays much attention also to the defects of organization and procedure within the British Delegation as well as the committees and, first of all, the territorial committees. He points out that the Congress of Vienna appointed 8 committees, whereas the Conference of Paris — 58. He emphasizes the unnecessary delay in their constitution and severely criticizes the methods of appointment: the committees were appointed *ad hoc*, not to deal with any general principle, but to deal with incidental occurrences, such as when some ally or some new state presented a memorandum to the Conference demanding certain territory.

It was that method of appointment which led to a complete lack of coordination among the various committees, even among such units as the Committees on the Czechoslovak, Rumanian, and Yugoslav Affairs, though they all dealt with the question of Hungarian frontiers.

The situation became even more serious because the territorial committees did not receive any indications that their recommendations would be final. And yet, with the one exception of the Polish report, all unanimous reports of the Committees were adopted without further discussion.

In his remarks about the organization or, rather, the faults of the organization and procedures of the Paris Peace Conference, Nicolson is realistic and sound. His criticism seems to be justified to a very high degree. He is extremely successful in presenting that "amazing inconsequence, the complete absence of any consecutive method of negotiation or even imposition" at the Paris Peace Conference, that element of confusion which has not been revealed in other works about the peacemaking in 1919.

4.

Nicolson deals not only with matters of organization and procedure, but also with the dramatic conflict between Wilsonian idealism and more materialistic national aspirations.

At the time the Paris Conference began, the author believed profoundly in the principles proclaimed by President Wilson and was firmly convinced that the treaties of peace would be based on them alone. But as the weeks passed Nicolson suffered "a loss of confidence, a decline of idealism, a change of heart." By the end of February 1919 he was abandoning all hope of making a Wilsonian peace. His faith in Wilson began to perish. He discovered that his prophet was a dry and uncertain man. Nicolson was disconcerted by this discovery. He subsequently realized with panic that his prophet was not in the least prepared to enforce his own prophecy.

It was on Wilson's handling of the Treaty of London that the author decided to judge the President's worth. The British and French were tied by the Treaty and could say nothing, but Wilson could, as Nicolson trusted, confront the Italians with the strong weapons he held. The young British diplomat and his colleagues longed for the Americans to call down fire from heaven and to proclaim their principles against any array of detail. Wilson was tested and he compromised. Nicolson was shocked by this failure. From that very moment he ceased to believe that the President was the prophet whom he had followed. Since then he saw in him no more than "a presbyterian dominie."

The final extinction of Nicolson's worship of Wilson came when he learned from a member of the American delegation that Lloyd George's last-hour effort to modify the Treaty of Versailles met with no response from the President. Nicolson was appalled by that revelation. Thus he was completely disillusioned and disappointed: "We came to Paris confident that the new order was about to be established: we left it convinced that the new order had merely fouled the old. We arrived as fervent apprentices in the school of President Wilson: we left as renegades... We arrived determined that a Peace of justice and wisdom should be negotiated: we left it conscious that the Treaties imposed upon our enemies were neither just nor wise." Of President Wilson's 23 conditions (his 14 Points proclaimed on January 8, 1918, 4 Principles contained in the address of February 11, 1918, and "Five Particulars" pronounced in the speech of September 27, 1918), only four were incorporated into the treaties of peace.

In view of these bitter experiences it is hardly possible to await from Nicolson a completely calm and impartial examination of the factors which led to what he calls the "failure" of the Peace Conference. And yet one is surprised how far the author of "Peacemaking 1919" goes in attemps to understand the given situation or the motives which induced the delegates of the leading powers to advance their positions. Even his vigorous criticism of Wilson is tempered with warm appreciation.

Searching for the causes of the failure of the Paris Peace Conference, Nicolson inevitably comes to the conclusion that it was due to the "collapse" of Wilson in his opinion, "one of the major tragedies of modern history." He traces that collapse from Wilson's concession in early January 1919 of the whole South Tyrol up to the Brenner to Italy. For the author of "Peacemaking 1919" the consequences of that concession were disastrous: "From the very first days of the Conference it was widely realized that the President had already sacrificed the principle of nationality in a case where no arguments existed for such abandonment beyond the argument of strategic necessity... He had thus compromised his own moral position and the authority of his delegation from the very outset. If Wilson could swallow the Brenner, he would swallow anything. The moral effect of this discovery can scarcely be exaggerated."

In spite of the vigorous criticism, Nicolson tries to find a suitable explanation of that "vitally damaging concession" of Wilson. He admits that it is difficult to find one, and he prefers to accept the simple explanation that the President was quite unaware at the time of what his concession really implied. [By the way, the author's diary records that Wilson was fully informed about the national structure of the South Tyrol as early as January 14, 1919.]

Similarly in the case of Shantung, the Rhineland, etc., Nicolson tries to explore the motives which contributed to what he calls "Wilson's surrender". He is aware of how much the President suffered from the violent attacks of the French press; he even defends Wilson against the accusation that the President failed to warn his allies that the United States might be unwilling to assume the obligations of supporting a system for which these same allies were asked to make heavy sacrifices of personal acquisition and security.

On the other hand, Nicolson emphasizes the fact that Wilson's collapse can to a very large extent be attributed to the defects of the President's own intelligence and his essentially weak character. Nicolson admits that Wilsonism was a doctrine which was very easy to state but very difficult to apply. But Wilson was, in his opinion, a man who possessed not merely the desire, and not only the power, but also the "unquestioned opportunity" to force his ideas upon the whole world. The force of compulsion possessed by the President of the United States in the early months of 1919 was, according to Nicolson, overwhelming. And the young British diplomat had no doubt that, if need arose, Wilson would not hesitate to use it.

Nicolson emphasizes also that the President was fully conscious of the immense responsibility resting on him and fully aware of the appalling difficulties with which he would have to cope. Wilson regarded himself as the prophet of humanity, proclaiming on his landing in Europe: "If we do not heed the mandates of mankind, we shall make ourselves the most conspicuous and reserved failures in the history of the world." Addressing the members of the delegation on board the "George Washington", the President warned them that the battle before them would not be easy and that they must fight for the new order, "agreeably if we can, disagreeably if we must." The world — Wilson declared — will be intolerable if only arrangements ensue; this is a Peace Conference in which arrangements cannot be made in the old style."

And, yet, only a few days later, the President accepted an arrangement regarding the Brenner frontier. Then he allowed himself to be persuaded that war pensions could be classed as "damage to the civilian population", that the mandatory system was in fact something different from annexation. He surrendered on Shantung, as he surrendered on Poland. And Nicolson proceeds with a list of what he calls Wilson's "flagrant violation of his own doctrine."

The President was, of course, convinced that, if his new Charter of the Rights of Nations could be drafted and included in the peace treaties, it mattered little what inconsistencies, what injustices, what flagrant violations of his own principles those treaties might contain. But Nicolson was of the opinion that "the League, however valuable it has been, and will be, as the clearing-house of international disagreements, could never have become, even had America adhered to it, a super-state directing all international activity."

The author of "Peacemaking 1919" cannot forgive Wilson for sacrificing his Fourteen Point, although Nicolson is ready to excuse even the Italians for their attitude at the Paris Peace Conference as well as other representatives of the "old diplomacy". He concludes his book with this remark: "Emotional dishonesty can be forgiven, since it knows not what it does. Intellectual dishonesty can never be forgiven."

Nicolson's criticism of Wilson, no matter how brilliant, is based, nevertheless,

on some assertions which seem to be at least questionable and controversial. Such, for instance, is his conviction that the President had sufficient power to force his principles on the reluctant Europeans without making any compromise or concession. It is perhaps correct to say that, in some cases and especially in the early period of the Conference, Wilson compromised unnecessarily and granted concessions rather hastily and without due consideration. (the president's early promise of the whole South Tyrol to the Italians might serve as a good illustration.)

There were, however, other cases in which compromises and concessions appeared to be inevitable and constituted the only possible solution. Thus, instead of charging Wilson with everything that was not quite consistent with his principles, it would probably be sounder and more realistic to examine how far these deviations were reasonable and dictated by necessity, and to what extent they could have been avoided and averted.

5.

There are also other statements in Nicolson's book which seem to be disputable and controversial. For instance, though it is perhaps correct to assume that the secret treaties concluded during the war were "among the major embarrassements which restricted liberty of action at the Peace Conference", it is questionable whether "it was largely through them [the secret treaties] that an atmosphere of discord and disorder was introduced into the Conference." Did not the problems of French security, reparations, the blockade, the disposal of the German colonies, etc. which dominated the Supreme Council for weeks contributed more to the dispute, disagreements, quarrels, and serious conflicts among the great powers?

There are some discrepancies and inaccuracies as well. The author maintains repeatedly that he arrived in Paris as an ardent partisan of Wilsonian principles and especially of the principle of self-determination. And yet, acting as a territorial expert of the British delegation, he approved of Venizelos' claims to both Eastern and Western Thrace as early as January 27, 1919, although only a few days earlier he was still of a quite different opinion (see the notices of January 15, 1919 in Nicolson's diary).

The author writes that, according to the treaty of August 17, 1916, Rumania "was to obtain the whole of Transylvania and the whole of Bukowina south of the Dniester." This is not a correct statement: by that treaty Rumania was promised only the territory south of the Prut.

Discussing Italy's policy after the outbreak of the war, Nicolson describes the events as follows:

"Early in January 1915 she [Italy] made overtures at Vienna to ascertain what price Austria would pay her for maintaining her 'neutrality'. She asked for Trieste and the Trentino. The Austrian Government refused this concession. Baron Sonnino, the Italian Foreign Minister, then enquired in London and Paris what price the enemies of Austria would offer to induce Italy to desert her allies." Actually, Italy began her soundings in the capitals of the Entente as early as August 1914.

All these and similar defects cannot in any way diminish the value of Nicolson's book. After all, it remains a brilliant analysis of the insufficient organization

of the Peace Conference as well as a highly successful reproduction of the atmosphere prevailing at Paris in 1919. It is an outstanding contribution from a territorial expert familiar with many aspects of the peacemaking of 1919. The author's diary must be regarded as a document of the first importance.

Nicolson's "Peacemaking 1919" is, without doubt, an indispensable book for anybody who wants to understand fully the spirit which prevailed at the Paris Peace Conference.

BOOK REVIEW

DAVID LLOYD GEORGE. THE TRUTH ABOUT THE PEACE TREATIES. Vols. I, II. 1,471 pp. London. Victor Gollancz Ltd. 1938.

Lloyd George's monumental work, *The Truth about the Peace Treaties*, is extremely important for the history of the Paris Peace Conference not merely because it was written by one of the chief architects of the treaties which sanctioned the new order and opened a new era in European history, but also because it contains a lot of documentary material, much of which has never been published. Besides long extracts from the minutes of the Supreme Council and other Conference bodies, which to a large extent have already been printed in such works as David Hunter Miller's *My diary at the Conference of Paris* (1924) or authoritative collection of Department of State documents, *Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919*, 13 vols, 1942-1947, Lloyd George's memoirs include a good deal of still inaccessible material (the collection of documents edited by the British Foreign Office since 1947, entitled: Documents on British Foreign Policy. 1919-1939, covers only the period since the signing of the Treaty of Versailles on June 28, 1919. For example: the minutes of the Inter-allied Conference held in London on Nov. 30 — Dec. 2, 1918, the minutes of the meetings of the Imperial War Cabinet, the British Empire Delegation to the Peace Conference, and the British Imperial Cabinet held in Paris on June 1-2, 1919, when the German counterproposals to the Peace Treaty Draft were discussed., Foreign Office Memoranda as well as the author's correspondence with various members of the British delegation (especially with Philip Kerr during Lloyd George's absence in Paris, with G.N. Barnes, Lord Milner, etc.) and non-British delegates (to mention only Clemenceau, Orlando).

The author refers to the documentary material frequently and continually. He uses this method to such a degree that the documents often substitute for his own narrative of the events. In a number of cases this method is applied even though the documents reveal that the actions of the leading representatives of the Great Powers — sometimes including the British representatives, and, what is still more surprising, including Lloyd George himself — were inspired not only or not primarily by the high ideals solemnly proclaimed by the victorious nations, but rather by practical considerations and by the specific interests of the respective powers.

The long extracts from the discussions at the Supreme Council in January 1919 about the future of former German colonies (pp. 516-548) quite clearly show, for instance, that it was President Wilson alone who insisted on the administration

of the German colonies by mandatories under the direct orders of the League of Nations. After Australia, New Zealand, and South Africa supported by Canada had expressed their opposition to the mandatory system for their respective conquests, the French delegate objected to the very idea of a mandate under the League of Nations. The French Minister for the Colonies, Simon, declared that it was the system of annexation, "annexation, pure and simple, which he had come to support that day" and argued that "the work of civilization (sic!) could not only be carried out under the auspices of a country which was sovereign" (pp. 527, 528). Lloyd George considered the whole question more practically. He pointed out that the difficulties were more imaginary than real, stressing that the French delegate accepted in his speech the whole list of conditions proposed for a mandatory, except the name. The British Prime Minister "could see no difficulties, except perhaps difficulties of definition. Exceptions might have to be made, but then every rule had an exception. He could see no reason why any difficulties should arise in laying down general principles" (p. 531). President Wilson, however, did not agree that there was no great difference between the mandatory system and Simon's plan. "The two ideas were radically different" (p. 532), the President emphasized. A very interesting position was taken by the Italian chief delegate: Orlando said that, "as regards Colonial questions, the Italian point of view was extremely simple. Italy would readily accept whatever principles might be adopted, provided they were equitably applied and also provided that she [Italy] could participate in the work of civilization" (pp. 533-534). Clemenceau was ready to make concessions if "reasonable proposals" were put forward. "But, when President Wilson asked that every question should be referred to the League of Nations, he felt a little nervous, and feared that the remedy might be worse than the disease" (p. 535).

The minutes of the meeting of British Ministers and Dominion Premiers held on June 1-2, 1919, in Paris (in his memoirs Lloyd George cites them for more than thirty pages: pp. 689-720), help to illuminate the reasons for the attitude taken by the British delegation with regard to the occupation of the Rhineland as well as to the problem of Germany's admission to the League of Nations.

During the debate at that meeting the British Prime Minister explained why the British delegation opposed the idea of the occupation of the Rhineland as follows: "Mr. Balfour had made it clear that the proposals for the Army of Occupation were likely to be a disturbing element in Europe, and also that the cost of the Army of Occupation practically fell upon the British taxpayer, inasmuch as the cost of the Army reduced the Reparations Fund and therefore the amount to be paid by Germany to meet Allied pensions. As pensions were payable by all parts of the Empire, the burden of the Army of Occupation really fell upon the British Empire taxpayers" (p. 710).

And corcerning the problem of Germany's admission to the League of Nations Lloyd George said: "Some months ago, he [Lloyd George] had circulated his views about the Terms of Peace, and had proposed that the Germans should join the League of Nations at once. Now, however, he had modified those views. He did hot think that the Germans could be admitted until the Allies had settled their own differences.... To admit the Germans would enable them to take advantage of the differences between the Allies" (pp. 705-706).

By publishing Lord Milner's letter from May 16, 1919, Lloyd George revealed

what the English statesmen meant when they were speaking about Arabía's independence. Lord Milner wrote: "The independence of Arabia has always been a fundamental principle of our eastern policy, but what we mean by it is that Arabia while being independent herself should be kept out of the sphere of European political intrigue and within the British sphere of influence: in other words, that her independent native rulers should have no foreign treaties except with us. But what the Italians evidently mean by it is that those rulers should be able to enter into any relations they please with any foreign country, which is the exact opposite to our policy and threatens any amount of future trouble for us" (p. 900).

But Lloyd George lets not only the documents speak. The frankness with which he expresses himself in many cases adds greatly to our understanding of the standpoint of the individual powers on various issues, thus, increasing, the value of his memoirs.

The authors gives an excellent picture of the attitudes taken by various great powers with regard to the settlement of boundaries in East Central Europe: "The discussions which took place in the various boundary commissions revealed the prepossessions of individual Powers. The French, with a steady, but not always a foreseeing eye on the prospects of alignments in another war, decided every issue in such a way as to strenghten their problematic friends and weaken their probable foes.... Wherever there was any conflict of evidence between Poles, Czechs, Yugoslavs or Roumans on the one hand and German and Magyars on the other, the French members of the Boundary Commission showed a distinct and obvious bias in favour of the former and against the later. They leaned as far in that direction as any plausible argument or testimony would afford support to propensity, or as far as America, Britain and Italy would allow. Italy, on the other hand, was hostile to the Yugoslavs and did not wish their dominion extended. As between Hungary and Yugoslavia they gave eager support to the Magyar case. It would afford amusement to cynical minds to hear the representative of Italy, which without compunction annexed Slavonic islands and Germanic populations for strategic and economic interest, take the high line when Yugoslavia made similar claims in respect of Hungarian towns and regions, and urge the importance of 'not playing into the hands of the enemy for the future by leaning causes of friction'. As between the Roumans and Hungarians, the Italians were sympathetic to both and therefore helped in arriving at a fair decision.

"America was not altogether unbiased. There is a powerful Polish, Czech, Slovak and Croatian vote in the States. The millions of immigrants belonging to these various races had been organized in America to exert pressure on the President and his Ministers. As soon as President Wilson, with his honest devotion to the principle of government with the consent of the governed, left Paris, the American bias became more apparent. The friendships or animosities toward the various races which the principals could not conceal were heartily shared by the officials who prepared their briefs and the agents who collected information on the spot" (pp. 919-921).

Writing about the liberation of the oppressed people, Lloyd George is no less frank and realistic: "In all human actions, the best as well as the worst, there are mixed motives which compose the elements of power that propel the machine. The ingredients which helped the movement of liberation, although in themselves

honorable, were of less exalted character. It was discovered that the strength of the enemy be undermined by taking advantage of disaffection amongst the subject races" (p. 755).

Although Lloyd George was of the opinion that the Allies were committed by the Armistice terms not to demand an indemnity which would include the costs of prosecuting the war, he did insist on including the claim of compensation for injuries to civilians. And again he explains quite frankly why he did so: "Unless ... Britain could include pensionable injuries, her share of the total compensation received from Germany would be insignificant in comparison with that received by other Allies.... I had always realized that the total amount which Germany was capable of paying was but a small percentage of the total for which she was morally responsible or liable under the terms of the Armistice; and that, therefore, as far as Britain was concerned, the categories included were a matter of considerable financial importance to us. It made no difference to Germany, but for us it was a question of hundreds of millions of pounds" (pp. 491-492).

On the other hand, there is not only the general tendency to defend the principles upon which the treaties were based — it would be quite natural for a man who played such a decisive role in framing the treaties to do so, but also the attempt to justify various decisions of the Conference as well as the author's own proposals and recommendations made either at the Supreme Council or at the meeting of the British Cabinet, Delegation, and Parliament. Lloyd George's apology of the work and achievements of the Conference and his idealization of most of the prominent members of the Peace Congress goes so far that there exist some contradictory statements in the work itself.

The assertion, for instance, that it was the treaties of Paris which "constitute the greatest measure of national liberation of subject nations ever achieved by any war settlement on record" and that "no Peace settlement has ever emancipated as many subjugated nationalities from the grip of foreign tyranny as did that of 1919" (p. 751), that in other words, the emancipation of the oppressed peoples was the work of the Paris Peace Conference, is not quite in conformity with the following statements:

"Ere the Powers came to consider the Austrian Peace they were confronted with accomplished and unreversible facts.... There was not an area in the whole Austrian Empire which had not been parcelled out amongst the various claimants and occupied by their troops before the Powers ever met in conference to consider the terms of the Treaty of Peace with Austria" (p. 91); or: "It is generally assumed that the Delegates of the Peace Conference took upon themselves the task of carving up Austria-Hungary into slices to feed the voracity of the conquerors and their friends. It is a complete fallacy however that the Conference was responsible for the defacement and dismemberment of Central Europe. The War had torn off the Imperial masks that had cast a dark shadow on the face of Europe, and revealed the real features underneath. When the Allies met after the Armistice to discuss plans for the Conference, every feature was distinct and visible. They could not have been altered without an operation which would have involved a struggle and the shedding of blood" (p. 904).

Lloyd George quotes in support of this statement a Foreign Office Memorandum submitted to the British Cabinet in December 1918 (pp. 905-911) which starts

with the words: "Austria-Hungary has ceased to exist and there is no possibility of negotiating with it." The author's conclusion is: "It is clear from this lucid and reliable review of the position in Austria-Hungary, written a few weeks after the War was open, that the delegates of the Peace Congress were presented with the fait accompli in Central Europe, and that what remains for them to do was to regularise the division of the Austrian Empire, and to establish the boundaries between the rival legatees..." (p. 912).

Arguing that "the insinuation so often repeated by American apologists of the President that European statesmen were dragged into the League [of Nations] against their convictions and inclinations is thoroughly discreditable to those who make it" (p. 276), Lloyd George states emphatically that "every delegate at the Conference assisted with conviction and goodwill in the promotion of the Covenant of the League" (p. 278). But this view hardly corresponds with the following remarks of Lloyd George:

"It is true that neither M. Clemenceau nor Baron Sonnino took any special interest in the idea [of the establishment of a League of Nations]. Their minds were concentrated on the purely national issues affecting their own countries, and they were not convinced that an Association of Nations would achieve the purpose for which it was designed. They both took a somewhat cynical view of all idealistic projects" (pp. 146-147).

Or about Clemenceau's attitude toward the League of Nations: "He had no faith in it, no hope for it, and no charity towards it" (p. 1403); "He was not an idealist and had no belief in such new diplomatic contraptions as the League of Nations" (p. 1409).

Finally, Lloyd George writes about Sonnino: "To him the War was not a fight for international right and human liberty. His interest in either of these two ideas was torpid and a little scornful. The victory was to him a supreme chance for extending the boundaries and increasing the security, the importance and the prestige of Italy.... In the course of our discussions questions like the League of Nations, disarmament and internationl labour did not interest Sonnino much. At the Conference table he looked like a man waiting in bored sullenness for the only question that mattered to come up: that is, what Italy was going to get out of the spoils of victory. When he occasionally intervened in discussions on other questions, it had generally a direct or oblique reference to this paramount consideration" (pp. 254-255).

Lloyd George's personal sketches are always interesting and vivid. His picture of Clemenceau's attitude toward President Wilson (pp. 222-223) is a real masterpiece. In general, Lloyd George characterises his partners with sympathy and understanding. There is, however, an evident tendency to diminish President Wilson's authority and, in particular, to downplay the role the President played in the evolution of the Allies' war aims (the author claims that American and Allied war aims were identical), in fighting for them at the Conference, as well as in promoting and realizing the idea of the League of Nations.

The author's conclusions that "it is not the treaties that should be blamed. The fault lies with those who repudiated their own solemn contracts and pledges by taking a discreditable advantage of their temporary superiority to deny justice to those who, for the time being, were helpless to exact it. It is not fair to charge the

authors of the treaties with these abuses or their consequences" (p. 6) and that "had the stipulations of their treaties been faithfully and honestly interpreted and fulfilled, the dark military and economic menace now hanging over Europe would have been averted" (p. 1407), can hardly be regarded as satisfactory.

As an example of the fact that "the victorious nations who dictated the Treaties have broken the pledges they gave when the Treaties were signed", Lloyd George points out that "undertakings given as an integral part of the Peace settlement that the rights of minority races in a country would be respected have been shamelessly disregarded" (p. 1408). The author did not say, however, that such breaches of treaties became possible due to the lack of executive powers of the League of Nations and that those who, in drafting the Covenant of the League of Nations, opposed the transfer of a larger amount of power to it were also to blame for the failure of the organization, which was unable to force the respective states to keep their obligations with regard to minorities.

Nevertheless, the value of Lloyd George's memoirs is not seriously affected by the abovementioned defects. His work is undoubtedly a very important contribution to the history of the Peace Conference of 1919.

ДОДАТОК

Проф. д-р Олександер Оглоблин

СОНЕВИЦЬКИЙ, ЛЕОНІД. "УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ В XV—XVI СТ."

(Докторська дисертація в Українському Вільному Університеті, Мюнхен 1948)

"Церковні відносини сих віків мають право на особливу увагу історика українського народу" — ці справедливі слова Михайла Грушевського, поставлені п. Л. Соневицьким як мотто до своєї праці, можуть бути з цілковитою слушністю доповнені власними словами автора про історичну долю "нашої Церкви на землях Володаря й Данила", цих "передніх твердинях" українського світу на Заході, що "сьогодні... на деякий час втрачені" для нас. Це надає темі дисертації п. Л. Соневицького не лише фахового, але й загально-історичного значення.

Автор поставив собі завдання "насвітлити український єпископат західніх окраїн XV-XVI ст., його діяльність і ролю в історії Церкви й народу, шляхом аналізи окремих питань", зокрема "поглянути на представників нашої єрархії західніх земель з іншого як досі становища, дослідити на протязі двох століть спочатку склад єпископату, його походження, освіту, життєвий шлях до владицтва, спосіб вибору тощо, а опісля розглянути головніші прояви його архипастирської діяльности, щоб у світлі тих дослідів спробувати дати об'єктивну оцінку праці перемиських і холмських владик тієї доби" (ст. 1-2).

Цілком слушно автор обмежив свою увагу Єпархіями Перемиською й Холмською. Це були найдалі на Захід висунені осередки української Церкви, які перші зазнали важкого тиску, а згодом і безоглядного наступу з боку польської держави. Справді, "спільна обом єпархіям доля обусновувалася вже самим їхнім положенням на західніх окраїнах української території" (ст. 3). До того ще історична доля третьої західньо-української єпархії — Галицької — була "дещо відмінна" (ст. 3).

Автор визначив хронологічні рамці свого досліду XV-XVI століттями. І тут треба з ним цілком погодитися. Бо XV-XVI ст. і в історії української Церкви, і передусім в історії її західніх єпархій являють собою певний історичний період. Він починається тут з остаточного введення польського права на західньо-українських землях, коли реформа 1435-го року "завершила оформлення шляхетської верстви в Галичині на зразок польської шляхти, закріпила територіяльний поділ українських коронних земель, запровадила

нові уряди й шляхетську автономію на тих землях" (ст. 5). Історик Церкви на західньо-українських землях не може іґнорувати цього важливого моменту, хоча б через те, що відповідні джерела — акти ґродські й земські Перемиської й Холмської земель — збереглися, починаючи приблизно з 30-40-вих років XV ст. Але новий суспільно-політичний устрій цих земель вніс глибокі зміни в їх церковну організацію та в її повсякденне життя, безперечно, ізолюючи увагу західніх українських єпархій від загальних проблем української Церкви й тим самим створюючи нові й значно складніші, ніж раніш, умови для їх дальшого розвитку. Берестейська Унія 1596 року, в зв'язку з загально-історичними обставинами й подіями того часу, становить цілком природню кінцеву межу дослідження.

Дисертація п. Л. Соневицького складається з "Передмови" (ст. 1-2), короткого "Вступу" (ст. 3-7), стислого історичного нарису Перемиської й Холмської єпархій до XV ст. (стр. 8-11), двох центральних розділів (I — "Персональні відомості", стр. 13-49, і II — "Архипастирська діяльність", стр. 51-83), резюме, яке подає "Загальний погляд на український епископат Перемиської й Холмської Єпархії XV-XVI ст.", й двох додатків: "Персональні відомості про поодиноких перемиських і холмських епископів XV-XVI ст." й "Література" (використана автором для своєї праці).

У "Передмові" автор зазначує ті наукові й громадсько-національні мотиви, які спонукали його обрати для своєї дисертації дану тему, й дуже делікатно, в загальних рисах, торкається болючого питання про важкі умови української наукової роботи на чужині, де замало матеріялів і забагато різних зовнішніх і внутрішніх перешкод еміґраційного життя.

Свій "Вступ" автор присвятив історичним умовам Перемиської й Холмської, як рівнож і сусідньої Галицької, Єпархій, на тлі загальної історії Української Церкви того часу. Після переконливого умотивування територіяльних і хронологічних рамців свого досліду, автор наводить реєстр Перемиських і Холмських Владик XV-XVI ст. (автор зовсім слушно бере до уваги всіх епископів, епископів-помічників і номінатів), а наприкінці в загальних рисах характеризує свої джерела та літературу.

В основу своєї праці автор поклав документальний матеріял, опублікований в "Матеріялах до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України" М. Грушевського, *"Monumenta Poloniae et Lithuaniae"* А. Тайнера, *"Annales Ecclesiae Ruthenae"* — М. Гарасевича, "Грамоти до історіи церкви руской" М. Малиновського та інших виданнях. Серед наукової літератури, використованої автором, знаходимо твори А. Добрянського, В. Площанського , Ю. Пелеща, М. Грушевського, та багатьох інших дослідників історії України та історії української Церкви. Відповідну спеціяльну й побічну літературу (в кількох мовах) автор зазначив у бібліографічному додатку наприкінці своєї праці.

Огляд історії Перемиської й Холмської єпархій до XV ст. — короткий, що пояснюється не тільки специфічним характером цього, мовляв, історичного *вступу,* але також фатальною бідністю історичних джерел, яка давно вже відчувалася дослідниками. Автор слушно схиляється до думки багатьох дослідників, які вважають, що Перемиська Катедра була "найстарша в Галичині" (ст. 9). Що ж до Холмської (спочатку Угровської) катедри, то автор, згідно з

своїми науковими попередниками, пов'язує її утворення з часами короля Данила. Наприкінці цього розділу автор порушує ще одне спірне питання — про існування окремої Самбірської Єпархії — й, вважаючи на слушний сумнів Грушевського в тому, що існувала колинебудь самостійна самбірська єпархія, підкреслює його думку про те, що титул самбірського владики міг повстати тільки через довше перебування перемиських єпископів у Самборі.

Основна частина праці п. Л. Соневицького складається з двох великих розділів: I. — "Персональні відомості" (про владик перемиських і холмських XV-XVI ст.) й II. — "Архипастирська діяльність" їх. Цей розподіл цілком природній. Ще у "Вступі" автор підкреслив, що, оскільки його ціль "дати загальний погляд на українських єрархів Перемишля і Холма XV-XVI ст.", "відомості про поодиноких єпископів подаватимуться настільки, наскільки вимагатиме цього загальна характеристика єпископату цієї доби". Беручи до уваги, що докладні персональні відомості про всіх перемиських і холмських владик того часу, зібрані в "Додатку" до праці, можна цілком погодитися з такою архитектонікою праці.

В першому розділі автор трактує про походження (станове походження, територіяльне і національне походження, споріднення), освіту, життєвий шлях до часу владицтва (світські заняття й уряди, духовний стан), форму вибору, спосіб відходу, й дальший життєвий шлях, загальні відомості з часу управи єпархією (час управління, вік, титул, резиденція).

Другий розділ присвячений архипастирській діяльності перемиських і холмських владик. Спочатку автор розглядає діяльність єпископів у проводі своїх єпархів, виділяючи тут дві основні ділянки єпархіяльної діяльности (адміністрування й управа катедральними маєтками). Далі він переходить до огляду діяльности єпископів поза управою своїми єпархіями (участь у соборах, духовні уряди й функції поза межами єпархії; участь у світській управі й урядах; літературно-наукова праця). Закінчується розділ характеристикою участи єпископів у боротьбі за права Церкви та народу.

Це, безперечно, найцінніша частина праці п. Л. Соневицького, де він поєднав досконалу архитектоніку досліду, глибоке й критичне студіювання відповідного фактичного матеріялу й належну самостійність у своїх наукових конструкціях. Автор мав перед собою доволі численний, але дещо одноманітний, ми сказали б — буденний матеріял, до того ще чималою мірою розпорошений й пощерблений деякими (втім, звичайно, незалежними від автора)прогалинами. Проте, він майстерно володіє цим матеріялом. Він зумів не тільки чудово систематизувати його й науково заналізувати, але й охопити широкою синтетичною думкою, єдиним історичним поглядом, який, на нашу думку, є зовсім правдивий. Звичайно, можна булоб, виходячи з локальних, мовляв, краєзнавчих інтересів, вимагати більшої індивідуалізації місцевих умов та характеристики поодиноких церковних діячів. Та автор свідомо й, на нашу думку, слушно, уникав перетворювати свій і с т о р и ч н и й дослід на якийсь історично-біографічний словник єпископів (див. ст. 53), чи якусь історично-хронологічну довідку про відповідні єпархії. Він хоче дати загальну історичну картину й досягає цього шляхом гармонійного уявлення загальних історичних процесів, персональних властивостей поодиноких церковних діячів та локальних умов окремих єпархій. Володіючи чітко науковою мовою й сти-

лістично-правильним викладом, автор зумів осягти суворої простоти й ощадности і, разом з тим, великої пластичности викладу, яка дає читачеві можливість не тільки розуміти, але й уявляти собі тогочасне життя західньоукраїнської єпархії на межі чужого державно-політичного й церковного світу.

Як одну з безперечно позитивних рис праці, треба відмітити цікаві паралелі, які робить автор (і зовсім слушно — в примітках), зіставлюючи єпископів XV-XVI ст. та їх наступників XVII-XVIII ст. Тут автор виявив не тільки свою широку обізнаність з пізнішою історією цих єпархій, але й вірне чуття історизму, що надає його праці ще більшої наукової досконалости.

Науковий апарат подано в достатній мірі, без будь-якого перевантаження зайвими цитатами, іменнями, датами тощо. Зміст документу,поданий в тексті українською мовою, завжди підтверджується в примітці цитатою з оригіналу. Треба також відзначити високий науковий об'єктивізм досліду, що особливо важливо (й важко до осягнення) в працях з церковної історії.

В світлі цих видатних "positiva" праці п. Л. Соневицького, її недоліки виглядають надто скромно, навіть убого. Поминаючи цілком зрозумілі прогалини в реєстрі використаних джерел та літератури, які, безперечно, аж ніяк не можна поставити на конто автора, рецензентові доводиться помітити тільки зовсім другорядні речі. Наведемо кілька прикладів.

Твердження автора (на ст. 19), що в XV-XVI ст., "міщанство, замкнене в своїх містах, відрізане від решти суспільности, стояло осторонь всіх суспільно-політичних процесів тих часів, не маючи на них жодного впливу" (див. ще ст. 73), — видається надто катеґоричним (підкреслення тут і далі — наше) саме щодо українського міщанства.

На ст. 22 автор пише: "В XVI ст. не стало й тих решток заможніших і впливовіших українських родів, що видали в середині й другій половині XV ст. таких владик, як Атанасій Дрогойовський і обидва Борецькі". Загалом кажучи, це твердження правдиве. Але в читача може створитися враження про цілковите зникнення фамілій Дрогойовських та Борецьких, які насправді, в XVII ст. переносять свою діяльність на Наддніпрянщину (зрештою, сам автор натякає на це в дальшому викладі).

Щодо закордонної освіти єпископів XV-XVI ст. слід було б перевірити це за реєстрами українських (і польських) студентів на німецьких університетах, зокрема опублікованими д-р Дометом Олянчиним в "Кіріос" за 1937 р. (п. 3 й 4), та за іншими аналогічними матеріялами.

Мабуть, не до речі зберігати в авторовому викладі таке йменування одного з владик, як "Івашко Сосновський" (ст. 32, 38 тощо), хоч воно й спирається на відповідний документ.

"Купецький хист", якого, на думку автора, не бракувало владикам XVI ст. (ст. 54), був цілком в дусі тої доби й властивий був не тільки купецтву, але й шляхетському станові.

Ясна річ, читачеві хотілося б дізнатися ближче про пастирську діяльність наших владик XV-XVI ст., але тут непереможною перешкодою стає брак відповідного документального матеріялу.

Ці дрібні недоліки, що їх, до речі, дуже легко виправити перед друком, аж

ніяк не зменшують наукової вартости праці п. Л. Соневицького, яка, безперечно належить, до кола кращих докторських дисертацій. Щирим побажанням якнайскорше побачити цю цінну наукову працю надрукованою дозволимо собі закінчити цю рецензію.

Проф. д-р Оглоблин

(Надруковано: Записки Чину Св. Василія Великого. Серія II, Секція II. Том I (VII), вип. 2-3. Рим, 1950. Ст. 428-432).

BUKOVINA IN THE DIPLOMATIC NEGOTIATIONS OF 1914 (PP. 175-218)

BIBLIOGRAPHY

I. COLLECTIONS OF DIPLOMATIC ACTS AND DOCUMENTS

British Documents on the Origins of the War. 1898-1914, edited by G.P. Gooch and H. Temperley, 11 vols. London: His Majesty's Stationery Office, 1926 et seq.

Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Edited by K. Kautsky, M. Montgelas, and W. Schücking. 4 vols. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927 (enlarged edition).

How the War Began: The Diary of the Russian Foreign Office 3-20 (Old Style) *July 1914.* With a Foreword by S.D. Sazonov and an Introduction by Baron M.F. Schilling. London: George Allen & Unwin, 1925.

Krasnyi Arkhiv. Moscow, 1922 et seq.

Mezhdunarodnye otnosheniia v epokhu imperializma: Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv 1878-1917. Series III: 1914-1917. Moscow-Leningrad: Gosudarstvennoe Sotsial'no-Ekonomicheskoe Izdatel'stvo, 1931 et seq.

Ministerstvo inostrannykh del. *Sbornik diplomaticheskikh dokumentov: Peregovory ot 19. Iiulia do 19. Oktiabria 1914 goda, predshestvovavshie voine s Turtsieiu.* Petrograd: Gosudarstvennaia tipografiia, 1914.

Österreichisch-Ungarisches Rotbuch: Diplomatische Aktenstück betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien 22. VII. 1914 - 27. VIII. 1916. Vienna: Manzsche k.u.k. Hof-Verlags-und Universitäts-Buchhandlung, 1916.

Österreich-Ungarns Aussenpolitik 1908-1914: Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministerium des Äussern. Edited by L. Bittner, A.F. Pribram, H. Srbik, and H. Uebersberger. 9 vols. Vienna and Leipzig Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930.

Pribram A.F. *Die Politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879-1914: Nach den Akten des Wiener Staatsarchivs.* Vienna and Leipzig: Wilhelm Braumuller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1920. (English Edition: *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914.* 2 vols. Cambridge: Harvard University Press, 1920-1921).

Stieve F., ed. *Iswolski im Weltkriege: Der Diplomatische Schriftwechsel Iśwolskis 1914-1917*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1925.

Tsarskaiia Rossiia v mirovoi voine. With a preface by M.N. Pokrovsky. Leningrad: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1925.

II. MEMOIRS, DIARIES

Buchanan, Sir George William. *My Mission to Russia and other Diplomatic Memories*. 2 vols. London-New York: Cassell & Co.1923.

Conrad (von Hötzendorf), Feldmarschall. *Aus meiner Dienstzeit. 1906-1918*. 5 vols. Vienna, Leipzig, & Munich: Rikola Verlag, 1921-1925.

Czernin von und zu Chudenitz, Ottokar. *Im Weltkriege*. Berlin & Vienna: Ullstein & Co., 1919.

Diamandy, C. "Ma mission en Russie 1914-1918", *Revue des Deux Mondes*, XLIX and LX (1929 and 1930).

Paléologue, Maurice. *La Russie des Tsars pendant la grande guerre*. 3 vols. Paris: Librairie Plon, 1921-1922.

Sazonov, Sergei D. *Vospominaniia*.

III. STATISTICS

Statistisches Landesamt. *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogthume Bukowina*. Czernowitz: R. Eckhardt, 1913.

IV. SECONDARY WORKS

Basilescu, Nicolae. *La Roumanie dans la guerre et dans la paix*. 2 vols. Paris: F. Alcan, 1919.

Duroselle, Jean Baptiste. *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*. Paris: Dalloz, 1953.

Fischer, Eduard. *Krieg ohne Heer: Meine Verteidigung der Bukowina gegen die Russen*. 2nd edition. Vienna: F. Schubert, 1935.

Glaise-Horstenau, E. "Oesterreich-Ungarns Politik in den Kriegsjahren 1914-1917" in Schwarte, Max, ed. *Der grosse Krieg 1914-1918*. Vol. 5 (1922).

Great Britain. Foreign Office. Historical Section. *Peace Handbooks*. Vol. 1, No. 5: *Bukovina*. London: H.M. Stationery Office, 1920.

Iorga, Nicolae. *A History of Roumania*. New York: Dodd, Mead & Co. 1925.

Kaindl, Raimond Fr. *Geschichte der Bukowina*. 3 vols. Czernowitz H. Pardini, 1895.

Kvitkovsky D., and Others. *Bukovyna: Yiyi mynule i suchasne*. Paris, Philadelphia, & Detroit: Zelena Bukovyna, 1956.

Lindenberg, Paul. *König Karl von Rumänien*. 2 vols. Berlin: Hafen-Verlag, 1923.

Nistor, Ion. *Problema ucrainiana in lumina istoriei*. Cernauti, 1934.

Die Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Vol. 20: *Bukowina.* Vienna: k.k. Hof-und Staatsdruckerei, 1899.

Piddubnyi, H. *Bukovyna, yiyi mynule y suchasne.* Kharkiv: Derzhavne Vydavnytsvo Ukrainy, 1928.

Seton-Watson, Robert W. *Roumania and the Great War.* London: Constable & Co., 1915.

Smal-Stotskyi, St. *Bukovynska Rus.* Chernivtsi, 1897.

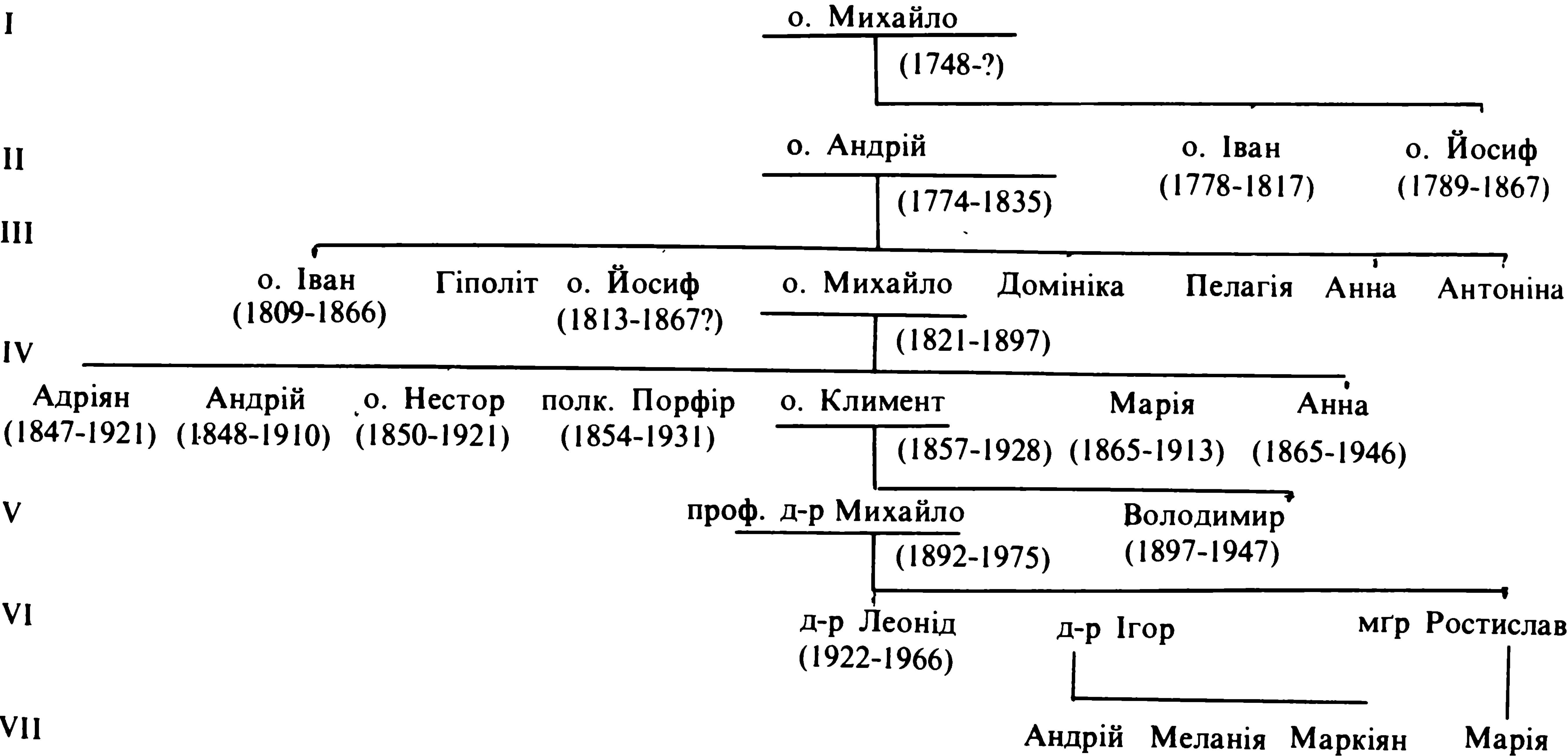
Temperley , H.W.Y., ed. *A History of the Peace Conference of Paris.* 6 vols. London, 1920-1924.

Das Werk des Untersuchungsausschusses des Deutschen Reichstages Series IV: *Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs in J. 1918.* Vol. 12: Volkmann, E. *Die Annexionsfragen des Weltkrieges.* Berlin, 1929.

ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ РОДИНИ СОНЕВИЦЬКИХ

Під час розшуків історичних матеріялів до своїх праць, Леонід Соневицький зібрав чимало генеалогічних відомостей про деякі священичі родини в Галичині включно з родоводом Соневицьких, що його почав ще в 1920-их роках батько Леоніда — д-р Михайло, використовуючи для цього найстаріші видання шематизмів. Л. Соневицький знайшов багато генеалогічних даних про такі старі священичі роди, як Авдиковські, Ганкевичі, Кисілевські, Лукашевичі, Соневицькі та інші. Ці матеріяли, до речі, зберігаються тепер у родинному архіві Соневицьких. В цьому збірнику поміщуємо лише загально — схематичний родовід Леоніда Соневицького із короткими біографічними поясненнями.

ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ РОДИНИ СОНЕВИЦЬКИХ

ПОЯСНЕННЯ

I. о. МИХАЙЛО, 1748 — ?, орд. 1772, парох с. Смолянка (коло Прошови), одр. з Параскевією Котович (дочкою о. Томи пароха с. Товстолуг).

II. о. АНДРІЙ, 1774-1835, орд. 1803, парох с. Богатківці, одр. з Марією Фіялковською; о. ІВАН, 1778-1817, орд. 1803; о. ЙОСИП, 1789-1879, орд. 1812, парох с. Соколів (Зарваницький деканат), Устє Залене, одр. з Анною.

III. о. ІВАН, 1809-1866, орд. 1833, парох села Улашківці, одр. з Теклею Литвинович з Мужилова; ГІПОЛІТ, урядовець у Скалаті; о. ЙОСИП, 1813-1872, орд. 1837, парох Королівки, одр. з Авдиковською; о. МИХАЙЛО, 1821-1897, орд. 1846, парох с. Волківці над Дністром (повіт Борщів), одр. з Доміцелею Ганкевич (1829-1907, одр. 1846); Домініка, одр. з о. Скоморовським (парох с. Березовиці); Пелагія, одр. з о. Барусевичом (парох с. Мельниці); Анна, одр. зі Зафійовським; Антоніна, одр. з Домбчевським.

IV. АДРІЯН, 1841-1921, нотар у Чернівцях, одр. з Ернестиною Кунц (1859-1924); Андрій, 1848-1910, секретар Каси Хворих: Сторожинці (Буковина), неодружений; о. НЕСТОР, 1850-1921, парох с. Іванє Пусте, одр. з Розалією Кисілевською (пом. 1938 р.) старшою сестрою оо. Олександра і Йосипа; ПОРФІР, 1854-1931, полковник австрійської армії в Перемишлі, одр. з Аделею Лапіцькою; о. КЛИМЕНТ, 1857-1928, орд. 1883, парох с. Гадинківці (повіт Гусятин, за Польщі пов. Копичинці), одр. з Марією Авдиковською (1836-1948) померла на засланні в Сибірі: Букачача, Читинська область, Забайкалля і Марія, 1865-1913, одр. з о. Олександром Кисілевським (1854-1895), орд. 1883, парох с. Летяче (Лятач); Анна, 1865-1946 (Княже, пов. Снятин), одр. з о. Йосипом Кисілевським (1856-1910), орд. 1885, парох с. Рожнів і Олеша.

V. МИХАЙЛО, 1892-1975, доктор філософії, клясичний філолог, проф. українських гімназій у Городенці, Чорткові, Станиславові (тепер Івано-Франківськ), Тернополі, Львові, Криниці, Відні, Мюнхені, Ню Йорку, професор Богословської Академії у Львові, Гіршберзі (Баварія), проф. Львівського Університету ім І. Франка, Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи в Римі, дійсний член НТШ, УВАН у США, автор двотомної праці "Історія грецької літератури" виданої в Римі, одр. з Ольгою Ласовською. ВОЛОДИМИР, 1897-1947, власгитель реальности в Гадинківцях, згинув у большевицькій тюрмі в Чорткові, одр. з Оленою Семкович.

VI. ЛЕОНІД, 1922-1966, доктор філософії, історик (див. стаття проф. О. Оглоблина "ЛЕОНІД СОНЕВИЦЬКИЙ"...); ІГОР, доктор філософії, музиколог, композитор, одр. з Наталкою Палідвор; РОСТИСЛАВ, мґр. економії, одр. з Христиною Волинець.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

INDEX

NOTE: Page references followed with an "n" denote that the name appears in the footnote of the page.

ЗМІСТ